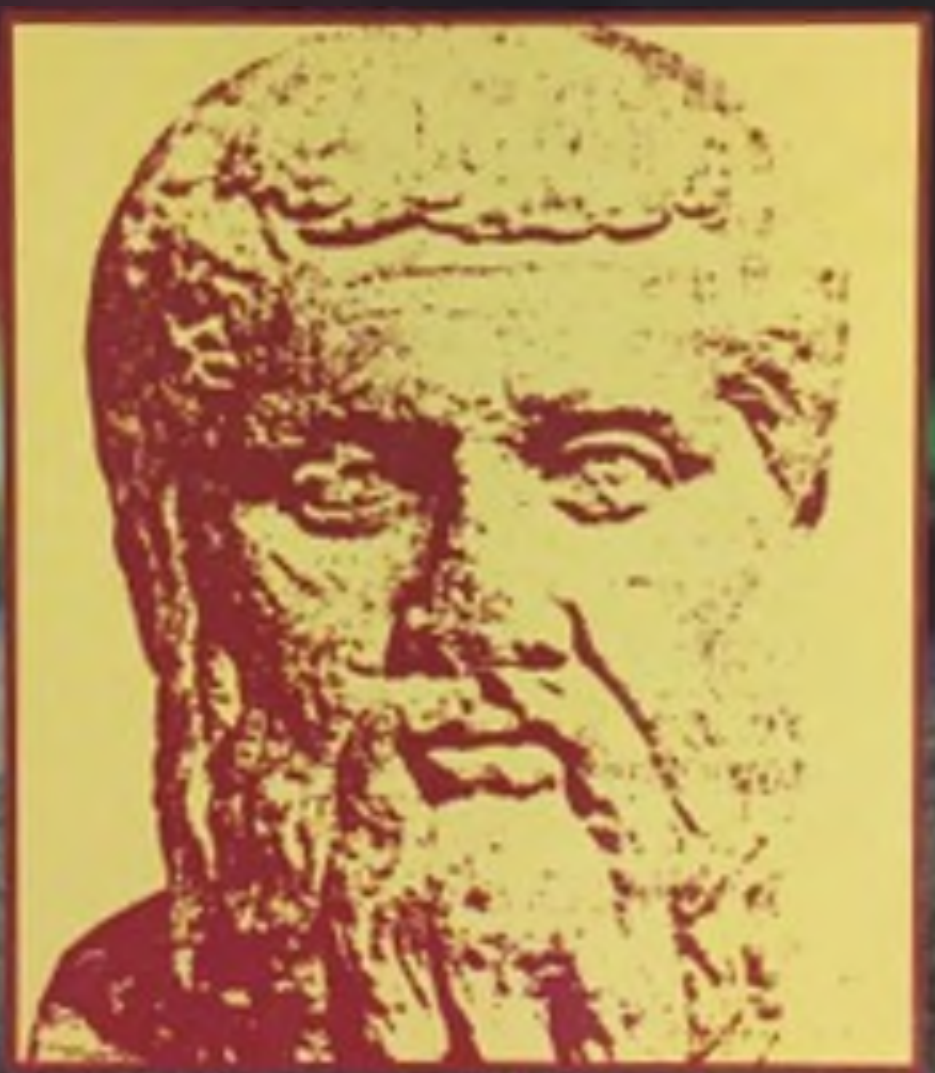
John McCrone

AKILDIŞILIK MİTİ

PLATO'DAN UZAY YOLU'NA KADAR AKLIN BİLİMİ

Milliyet

John McCrone

Akıldışılık Miti

Plato'dan Uzay Yolu'na Kadar Aklın Bilimi

Akıldışılık Miti
Orijinal Adı:
The Myth Of Irrationali
Bilim Dizisi

Copyright © John McCrone ١٩٩٧
© 1997 Türkiye Yayın Hakları:
AD Yayıncılık A.Ş.
Onk. Ajank aracılığıyla alınmıştır.
1. Baskı:
Nisan 1997
ISBN 975-325-218-1

Yazan:
John McCRONE
Çeviren:
Şen Süer KAYA

Genel Yönetmen:
Yalvaç URAL
Koordinatör:
Ayşe KARSEL
Sorumlu Müdür:
Necati GÜNGÖR

Görsel Yönetmen ve Kapak Tasarımı:
Aziz YAVUZDOĞAN
Redaksiyon:
Ayşegül UÇAN
Sayfa Düzeni:
Zuhal DÜLGER
Düzelti:
Figen TURNA

AD Yayıncılık A.Ş.
Doğan Medya Center, Bağcılar 34554-İSTANBUL
Tel: 0.212.505 61 06 - 505 64 16, Faks: 0.212.505 64 13

Basıldığı Yer:
Şefik Matbaası, Tel: 0.212. 551 55 87

Cilt:
Hürriyet Halkalı Tesisleri, Tel. 0.212. 698 58 58

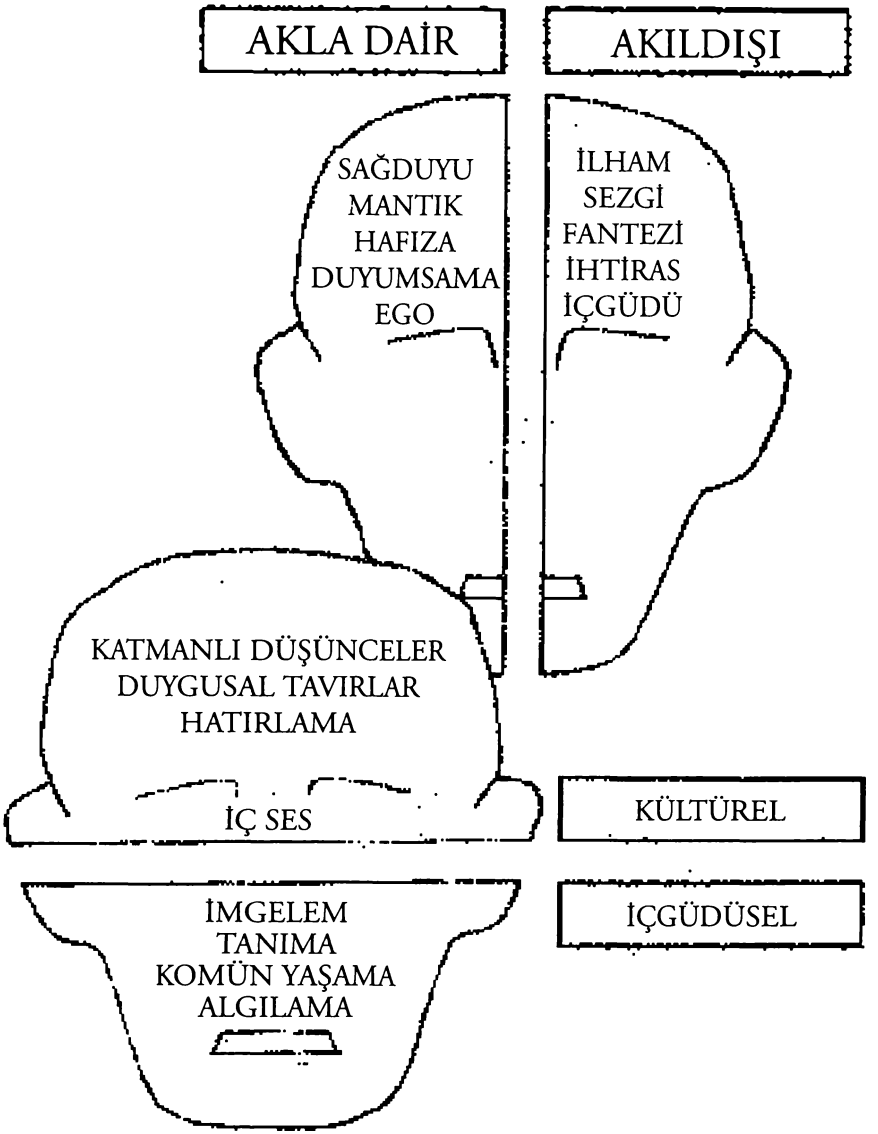
John McCrone

Akıldışılık Miti

Plato'dan Uzay Yolu'na Kadar Aklın Bilimi

Çeviren: Şen Süer Kaya

Sandy ve Alex için...

İki akıl şeması: (Üstte) Akla dair ve akıldışı olmak üzere, geleneksel bir şekilde ikiye bölünmüş akıl ve (altta) evrimsel olarak kültürel ve içgüdüsel yarımlarına ayrılmış akıl.

GİRİŞ

MR. SPOCK: "Gerçekten Dr. McCoy, tutkularınızı yönetmeyi öğrenmelisiniz. Bu sizin mahvınızın nedeni olacak. Mantık der ki..."

DR. McCOY: "Mantık! Tanrım, bu adam mantıktan söz ediyor!"

(Uzay Yolu II: Hanın Öfkesi)

Bilimkurguda en eski klişedir bu. Bir kitabın son sayfasına veya bir filmin son sahnelerine geldiğinizde, uzaylıların, yabancıları irrasyonel deha kıvılcımıyla yendiklerini kaç kere okudunuz? Yabancılar kurnaz ve acımasız olabilir, fakat insanlar duyguları ve sezgileri olduğu için, ki bunlar hiçbir düğme gözlü canavarın anlayamayacağı özellikler olduğu için daima kazanırlar.

Uzay Yolu'nun sivri kulaklı Vulcanlısı Mr. Spock, bunu çok hoş bir şekilde özetliyor. Ultra rasyonel Spock zaman zaman Uzay Yolu'nun insan komutanı Kaptan Kirk'ün, rolünü elinden aldığını görür. Kirk'ün içgüdüsel bir davranışıyla karşılaşınca tek sözü, "Çok mantıksız Kaptan" olur. Gene de Spock'ın yukarı kalkmış kaşlarında ve belirsiz ses tonunda homurtulu bir hayranlığı yakalarsınız. Spock şöyle düşünür gibidir: "Oh, keşke bu sıcakkanlı, kafasının dikine giden insanlar gibi olabilsem!" Böyle bir bilimkurgu öyküsünün mesajı her zaman aynıdır: Bizi ruhsuz makinelerden ya da kansız yabancılardan ayıran, bu kadar özel ve gizemli kılan, insanlardaki bu derin akıldışılık çizgisidir.

İnsanların derinlere kök salmış akıldışı, duygusal ve yaratıcı bir çekirdeğe sahip olduğu inanışı yalnızca popüler kültürün bir parçası değildir, psikolojinin de temelidir. Freud buna inanmıştı, kendi kendini gerçekleştirme ve kişisel gelişimin gereğinden söz eden hümanist psikologlar da inanıyorlar. Aklın varsayılan akıldışı güçlerinden söz etmeyen psikologların bile buna inanmadıkları görülebilir. Onlar yaratıcılık ya da düş gücü gibi masalları, ele alınmayacak kadar yakışıksız bulur ve yalnızca çocuk

gelişimi ve hayvan davranışları gibi "güvenli" araştırma alanlarına adarlar kendilerini.

İnsanın akıldışılığına yönelik bu yaygın inanışa ilişkin sorun, bu inanışın yanlış olmasıdır. İnanmak istediğimiz için inanırız, kanıtlandığı için değil. İçimizde gizli bir güç beslediğimiz düşüncesinden hoşlanırız. Bu yaşamlarımızı daha heyecan verici kılar, her an patlayabilecek bir yanardağın üzerinde yaşamak gibi. Dış dünyanın iyiliği için sağduyu ve mantık yüzümüzü gösteririz. Fakat içimizde çılgın, öngörülmez bir tutkunun yattığını biliriz. Akıldışılığımız, öbür türlü donuk olabilecek yaşamımıza bir büyü, bir dram kazandırır.

Fakat kuşku duyulmaz çekiciliğine karşın, bu akıldışılık inanışı bir mittir. İnsan aklını kavramanın anahtarı, bunu sosyal bir olgu olarak görmektir. Dünyaya bir hayvanın çıplak beyniyle birlikte gelir ve konuşma yeteneğimizin şekillenmesiyle bizi insan yapan alışkanlıklarla donanırız. İnsan aklının kendine özgü özellikleri -bilinç, bellek, yüksek duygu ve düş gücü- içimizde var olan özellikler değil, öğrendiğimiz becerilerdir. Bu kavrandığı zaman, aklın akıldışı özellikleri hakkında çok farklı bir masal anlatılabilir.

Ne yazık ki, popüler kültür akıldışılık düşüncesine o kadar bağlandı ki, aklın toplumsallığa dayalı açıklamaları ortaya çıkma şansı bulamadı. Bir kenara bırakıldı. Batı düşünce tarihi, aklı toplumsal bir olgu olarak görme girişimlerinin başarısızlığıyla doludur. Aydınlanma döneminde Thomas Hobbes ve Étienne Bonnot de Condillac gibi filozoflar bu konuya eğildiler, fakat çok geçmeden romantik hareketin güçlü isyanıyla bastırıldılar. Victoria döneminde ise Max Müller ve Charles Cooley gibi çok sayıda unutulmuş isim vardı. Bunlar sağduyu üzerine çok şey söylediler, fakat ya görmezden gelindiler ya da alay edildiler. Sonra, bu yüzyılın başlarında parlak bir Sovyet araştırmacısı, Lev Vygotsky, psikolojide dönüm noktası olacak temelleri kurdu. Fakat Vygotsky çalışmasını tamamlama şansı bulamadan öldü. Keşifleri, onları anti-Marksist olarak gören Stalinist rejim tarafından gizli tutuldu. Vygotsky'nin düşünceleri 1970 ila 1980'lerde Batı'da keşfedildi, ancak bozulmuş bir şekilde ortaya çıktı. Bu keşiflerin önemi hâlâ keşfedilmeyi bekliyor.

Öykü, popüler kültür dalgasına karşı çıkmaya kalkıştıkları için doğal sonuçlarına ulaşmayı başaramayan vaatkâr başlangıçlardan biri olmuştur. Bu kitap, Vygotsky ve diğerlerinin gösterdiği yolda gidecek kadar uzun süre akıldışılık inanışından kendini sıyırabilseydi, psikolojinin nasıl gelişebileceğini ele alır. İnsan, akıldışılığının en renkli özelliklerine -delilik, rüyalar, gülüş, deha, düş gücü, başkalaşmış durum ve duygular- bakar ve

hepsinin ortak bir psikolojik mekanizmayı paylaştığını görürdü. Öykü belki de aklımızın en abartılı özelliği: Kafamızın içinde sessizce konuştuğumuz iç ses etrafında dönecektir. Sonunda, insanların kalıtımsal olarak akıldışı olmadığını, fakat "akıldışılığın" oynamayı öğrendiğimiz bir rol olduğunu göreceğiz. Fakat öncelikle oyun yerini düzenlememiz gerekiyor. Akıldışılık mitinin nereden çıktığını ve doğru değilse neden düşünce sistemimizi bu kadar etkilediğini keşfedeceğiz.

Birinci Bölüm
Akıldışılık Miti

Psikoloji profesörü, o sabah öğrenciler öğrenme kuramı üzerine derse girerken odadaki konspiratif havayı fark etmedi. Öğrencilerin oturmalarını bekleyemeden kutulardaki farelerle bir hayvan davranışını bir ödül ve cezalandırma sistemiyle koşullama konusunda dersine başladı. Profesör tahtada çoğunlukla hızlı hızlı karalamalar yapıyordu. Fakat zaman zaman bir noktayı vurgulamak için duruyor ve bu sessizlikler sırasında tebeşiri eline vuruyordu.

Öğrenciler daha önceden anlaştıkları gibi bu tebeşir vurma anlarına özel dikkat gösterdiler. Profesör tebeşiri vurmadığı zamanlar öğrenciler büyük bir esneme, karalama, kıpırdanma ve genel olarak sıkılma gösterisine başlıyorlardı. Fakat tebeşir ortada görünür görünmez, bütün sınıf istekli yüzler denizine dönüşüyordu. Okudukları konunun jargonunda, öğrencilerin biçimlendirmeye çalıştıkları davranış, tebeşir vurma ve karşılığında önerdikleri gösterilen olumlu güçlendirici dikkatti.

Profesör yavaş yavaş ve hiç kuşkulanmadan tebeşir vurmaya daha fazla zaman ayırır oldu. Sonraki haftalarda öğrenciler onun yalnızca daha dramatik gösterilerine tepki gösterdikçe tebeşir giderek daha da yukarıya çıktı, ta ki zavallı adam sınıfın tavanına vurana kadar. Profesör ne olduğunu anlamadan kendi kafes içindeki fareleri kadar kontrol edilir hale gelmişti. Öğrenciler sonunda yaptıklarını itiraf ettikleri zaman, profesör kekelemek ya da tik gibi daha utandırıcı bir şey değil de tebeşiri seçtikleri için onlara teşekkür etmekten başka bir yol bulamadı!

Aldatılan profesör, akılcı davranışla akıldışı davranış arasındaki farkın, neler olacağını yeterince bilmediğimiz zaman, davranışın akıldışı olarak göründüğünü ortaya koyar. Bu derse bir kereliğine giren biri, profesörün kafadan çatlak olduğunu düşünür, fakat bilenler için de yanıt daha pürüzsüz değildir. Doğru açıklayıcı çerçeve konulur konulmaz insan aklını

kavrayışımızı sisle kaplayan gizemler hemen ortadan yok olur. Burada kilit nokta, yanıtlar için nereye bakacağımızı bilmektir -ve bu da çoğunlukla bazı akıldışı ya da bilinçsiz açıklama için içe bakmaktansa, toplumsal bağlama doğru dışa bakmak anlamına gelir.

Sorun şu ki, akıldışılığa inanış Batı kültürünün öyle bir parçası haline gelmiştir ki, insan davranışına başka açıdan bakmak neredeyse olanaksızdır. Plato'dan Freud'a kadar insan doğasına ilişkin kuramlar oluşturma çabaları, kısmen hayvansı, kısmen Tanrıların izini taşıyan akıldışı bir çekirdek tarafından yönetildiğimiz yolunda sorgulanması olanaksız bir inanç üzerine kuruludur. Bu akıldışılık miti zaman zaman baskı altına alınmış bilinçaltı etkiler ya da kendi kendini gerçekleştirme eğilimleri hakkında bilimsel olmayan konuşmalarla süslenebilir, fakat standart görüş insanların tutkulu buzdağları olduğu yolundadır: Onda biri her gün akılcı varlıklarken, onda dokuzu akıldışı ve programsız derinliklere dalmıştır.

Bu mitin üzerimizde büyük bir etkisi var, çünkü yazıya geçirilmiş düşüncelerin şafağına tarihleniyor. Bizim akıl görüşümüz Yunan felsefesi tarafından şekillendi. Fakat antik Yunanlar, insanların akıldışılığıyla akılcılığı kadar ilgilenmediler. Pythagoras, Plato ve Aristotales gibi Yunan filozofların şaşırtıcı açıklamaları, kaos görüntüsüne karşın dünyanın aslında yasalara uygun bir yer olduğuydu. Onları heyecanlandıran, akıllarını kullanarak dünyanın en derin gizlerini ortaya çıkarabileceklerini düşünmekti.

Yunan felsefesinin ortaya çıkışından önce yaşam gizemlerle doluydu. İnsanlar şehirlerini yönetmek için yasalar çıkarabilirlerdi, fakat doğa yasasız görünüyordu. Kötü hava koşulları, kıtlık ve hastalıklar her an ortaya çıkabilirdi. Kaderin neler hazırladığını kesin olarak bilmek olanaksızdı. İnsanların tek yapabilecekleri Tanrılara kendilerini feda etmek ve onların kendilerine iyi davranmaları için dua etmekti. Sonra Yunanlılar matematiği keşfetti. Filozoflar geometri ve mantıkta güven veren bir kesinlik buldular. Öyle görünüyordu ki, insanlık sonunda gerçekliğin karmaşık yüzeyinin altında yatan düzenli kesinliği görebilmişti.

Matematiğin bulunmasının büyük bir etkisi oldu. Sonraki iki bin yıla egemen olacak bilgi yaklaşımı oluşturulmuştu. İnsanların daha önce bilgelik ve efsanelere inandığı yerlerde, Yunan filozoflar, dünyanın yalnızca mantık yoluyla anlaşılabileceği inancını yarattılar. Dairenin simetrikliği ve üçgenin ince çizgilerinde kusursuz bilgi vaadi vardı. Fakat Yunanlılar mantık mihrabına tapınmalarına karşın, insanın akılcılığına ilişkin abartılı düşünceleri, dengeleyici akıldışılık kuramını da geliştirdiler. Yunanlılara göre bütün akılsal yaşamın çok değer verdikleri açıklık ve akılcılık özelliklerine sahip olmadığı açıktı. Aklın akılcı olmayan kısmına ilişkin

bu sorun, birçok farklı filozof tarafından ele alındı. Fakat iki büyük Atinalı düşünür, Plato ve Aristotales'in Batı kültürü üzerinde daha kalıcı etkisi oldu.

Plato ile Aristotales çok farklı nitelikleri olan insanlardı. Plato, tek araç olarak mantıklı argümanı kullanarak tüm etik, siyasal ve metafizik sistemleri kurmaya çalışmasıyla diğerinden daha saf bir filozof olarak öne çıkıyordu. Aristotales yaklaşımında daha pratikti. Plato'nun hayallerle uçtuğu yerlerde, Aristotales varsayımda bulunmak için gözlemi yeğliyor ve içgüdüsel olarak sağduyulu yanıtlar arıyordu.

Birbirine bağlı parçaların oluşturduğu bir sisteme bağlayarak aklın temel modelini kuran ilk insan Plato oldu. Plato'dan önce Yunanlılar akıldan, evrene sızmış genel bir "ruh maddesi" olarak söz etme eğilimindeydiler. Bu ruh maddesinin hiçbir yapısı yoktu, fakat o havayı dolduran ve insanlar soluk alırken vücuda giren kalitesi yüksek bir maddeydi. Soluk almak yaşam ve bilinçle özdeşleştirilerek, ciğerlerin her kabarışında insanların taze bir düşünce ve bilinci içlerine çektikleri düşünüldü.

Plato bu bilinç düşüncesine, maddi bir bedende geçici olarak var olan ancak maddi olmayan bir ruh olarak inandı. Plato ruha bir yapı vermeye çalıştı. Plato'ya göre, bir uçta ruh bedenin maddi dünyasıyla eşleşirken, diğer yandan geldiği kutsal mantık dünyasıyla bağını koruyordu.

Plato ruhu üç parçaya bölerek her birini bedenin farklı bir bölgesiyle eşleştirdi. Aklın en aşağı kısmı, şehvet ve açlık gibi bedensel isteklerin ve açgözlülük ve kıskançlık gibi ikinci derece isteklerin oluşturduğu hayvansal istek (epithumetikon) kısmıydı. Aklın bu kısmı, psişiğin hayvansal ya da çocuksu bölgesi olarak görüldü ve insanın bel ve karnıyla -bedenin eylemi kışkırtır görünen bölgeleri- özdeşleştirildi.

Bedenin alt kısmını değersiz istekler yönetirken, aklın en üst kısmı, başa yerleşen neden (logistikon) idi. Plato, insan aklının sağ düşünceler evreniyle bağlantılı olduğu için özel olduğuna inanıyordu.

Plato'ya göre yaşamın en büyük bilmecesi, aklın daire ya da üçgen gibi kusursuz bir geometrik şekli nasıl algılayabildiğiydi. Gerçekte insanlar bu nesnelerin yalnızca kusurlu temsillerini görebiliyordu. Karşılaştığımız her üçgen ve dairenin farklı boyutları vardı ve hiçbir çizim matematik tanımı kadar kesin olmuyordu. Plato'nun bu probleme mistik yanıtı, algılayabildiğimiz günlük gerçeklik düzleminin ötesinde duran saf bir ruh dünyası, bir tür soyutlama dünyası olması gerektiği şeklindeydi. Bu ruh dünyası yalnızca aklın iç gözü tarafından bilinebilirdi. Bu savı genişleten Plato, fikir sahibi olduğumuz her nesnenin -masa ve iskemlelerin bile- biçimler dünyasında kusursuz bir karşılığı olduğuna inandı. Bu hayaletler

dünyasında nihai biçimin Tanrı düşüncesi -tüm ruhun yeniden birleşmeyi özlediği güzellik ve ruhsallığın bir bileşimi- olduğuna inandı.

Plato'ya göre insan aklı tüm bilginin eşiğinde durur. Mantık düşünceleri "işlemek" değil, bir içe dönme ve tefekkür sürecidir. İnsanları, bu kusursuz dünyaya girmekten alıkoyan tek engel, bedenin yaşamasına karşın ruhların etin akıldışılığına kısılıp kalmalarıdır.

Mantığın kristal saflığı ile alt bedenin istekleri arasında duran Plato, kalp ve ciğerleri içine alan ara akıl bölgesi önerdi. Burası ruhu olan tutkuların (thumoeides) yeriydi: Cesaret ve güç gibi soylu duygular. Değersiz istekler gibi bu orta bölge de akıldışıydı ve eylemler üzerine düşünmüyordu. Fakat bir aslanın vahşiliği gibi akıldışılığın da sağlıklı, yürekli bir biçimi olabilirdi.

Ruhun mantık, soylu tutku ve değersiz istek olarak bölünmesine karşın, Plato'nun "üçlü" akıl modeli belirgin bir tutarsızlık gösteriyordu. Plato'nun hayvansı açgözlülük ve şehvet isteklerinin bedende kök saldığından kuşkusu olmamasına karşın, insan doğasının daha soylu parçasının, bedende olduğu ya da bir şekilde kutsal olduğu konusunda kararsızlığı vardı. Plato mantığı, bilincin en yüksek noktası olarak yüceltirken, daha yüksek varlık düzlemiyle bağlantılı olan insanın akılcılığı ile birleştiriyordu. Soylu tutkular yürekten gelirdi -bu onları kasıktan daha yukarıya, fakat ruhun üçlü hiyerarşisinde baştan daha aşağıya yerleştirirdi. Tutkular bedenin tutkularıydı ve bu yüzden mantığın bilgeliğinin onlara yol göstermesi gerekiyordu.

Diğer zamanlarda, özellikle Plato, Tanrı düşüncesinden söz ederken, soylu yürek kutsal dünyayla en çok temas halinde görülüyordu. Plato zaman zaman tuhaf rüya görüntülerini, şairin yaratıcı parlaklığını ve delinin çektiği acıyı da kutsal kaynaklara bağlamıştı. Geleneksel Yunan mitolojisiyle uyum içinde bu "daha yüksek" akıldışılık biçimlerinden Tanrıların elişi olarak söz ederdi.

Esinlenmiş duygu üzerindeki soru işaretlerine karşın, Plato'nun üçlü akıl bölümü Batı psikolojisinin köşe taşı haline geldi. Gerçekten de aklı, Plato'nun terimleriyle düşünmeye o kadar alıştık ki, bu bölümler şimdi bize doğal ve kesin bölümler olarak geliyor. Bırakın Plato'nun modelinin kusurlu olduğuna inanmayı, aklı başka bir şekilde düşünmek neredeyse olanaksız.

Aristotales'in akıl modeli, Plato'yu birçok açıdan yansıtır -Plato'nun öğrencisi olduğu için bu fazla şaşırtıcı değil- fakat birçok açıdan ondan çok farklıdır. Temel fark, Aristotales'in Plato'nun akıl ve beden ikiliğine inanmasıdır. Aristotales, aklın bedenin ayrılmaz bir parçası olduğunu dü-

şünüyordu. Bir balmumu parçasının balmumunun kendisinden ayrılamayacağı gibi, ruhun da etten ayrılamayacağını savunuyordu. Kusursuz bir üçgen ya da saf Tanrı kavramının, gerçek yaşamdaki bu tür şeylerin uygulanmasından damıtılmış bir soyutlamadan başka bir şey olmadığını söyleyerek, Plato'nun ruhsal biçimler dünyasını da reddediyordu.

Akla bu doğalcı yaklaşım, Aristotales'in rüyalar ve düş gücü gibi akılsal olayları fiziksel nedenlere bağlamaya çalışmasına yol açtı. Rüyalara gece midede sindirilen yiyeceklerden yükselen-buharlar neden oluyor, kafamızı tuhaf görüntülerle dolduruyordu. Aristotales, insanların mizaçlarının dört beden "salgı"sının -kan, balgam, siyah safra ve sarı safra- farklı dengelerinin sonucu olduğunu da iddia etti. Örneğin, çok fazla soğuk siyah safran insanları tembel tabiatlı yaparken, fazla sıcak siyah safranınsa cüretkâr, vahşi ve geveze yaptığını iddia etti.

Aristotales'in psikolojisi yetersiz olabilir, fakat akıl olgusunu fiziksel nedenlere bağlama kararlılığında zaman zaman şaşırtıcı derecede modern-dir. Aristotales'in düşünce sistemini mistikleştirdiği tek yer, insanın akılcılığıdır. Plato'nun akıl beden ikiliğini reddetmesine karşın, insanın akılcılığının en azından bazı parçalarının sonsuz ve kutsal olduğuna inanır gibidir -ya da en azından yazıları, ortaçağdaki eserlerini inceleyen birçok Hıristiyan yorumcunun bu şekilde okumasına yetecek kadar çapraşıktır.

Bir an için Aristotales'i bir kenara bırakırsak, Yunan felsefesinin miras olarak bıraktığı insan doğasının kalıcı imajı, karmaşık bir vücut ve beden ikiliğiydi. Mısırlılar gibi ilk uygarlıkların akıl ve bedeni birbirine bağlı olarak görmelerine karşın -ki bu, ölüleri yeraltındaki dünyada da yaşamaları için korumalarına yol açmıştır- Yunanlılar aklın kutsal akılcılığıyla, bedenin istekleri arasına keskin bir ayrım getirmişti. Plato'nun üçlü akıl bölümünü bu temel ikilik tamamlıyordu. İnsanlar iki yüzü olan bir akıldışılık tarafından rahatsız edilen akılcı ruhlar olarak tanımlanıyordu. Akıldışılığın bu iki yüzünden biri şeytan ve hayvan, diğeri cesur, soylu ve -çok muhtemel ki- kutsaldı.

Plato modeli, Katolik kilisesinin dinbiliminin bir parçası olduğu zamanda Batı kültüründe yer etti. Papalık kurumu beşinci ve altıncı yüzyıllarda, Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle boşalan iktidarı doldurmak için ortaya çıktı. Katolik kilisesi kutsal tarihini Yahudi köklerden alıyordu, fakat iktidarını desteklemek için yasal ve felsefi bir temele de gereksinim duyuyordu. Kilise yasalarını Romalılardan alıyor ve dinbilimi için de Plato'nun akıl beden ikiliğine yöneliyordu.

Plato felsefesini Katolik kilisesinin teolojisine bağlayan kilit insan,

üçüncü yüzyıl düşünürü Plotinus'tu. Roma'da entelektüel bir çevrenin başını çeken bir Yunanlı olan Plotinus, Plato'nun yazılarını yeniden elden geçirerek daha da mistikleştirdi. Plato'nun Tanrı -akılcı ruhun özlemini çektiği güzellik ve gerçeğin nihai kaynağı- düşüncesini alarak, güneşin ışığı yansıtması gibi ruhu "yansıtan" Tanrı benzeri bir öze dönüştürdü. Plotinus, filozofun yaşamdaki amacının, bedenin dünyasından ve onun güvenilmez duyularından uzaklaşarak, tefekkür yoluyla bu özle yeniden birleşmesi olduğuna inanıyordu.

Bu yaklaşımda, akıldışılık mitinde bir değişimin başlangıcını görebiliriz. Yunanlılar aklı matematiksel biçimler ve mantığın krallığına yönelik bir gidiş olarak görüyordu. Akıl bu akılcı cennetin eşiğini geçer geçmez, her şey anlaşılabilecekti. Fakat Plotinus'ta, aklın bu nihai evi, neşeli ve ruhsal bir yer -artık salt mantığın ötesinde görünen bir yer- haline geldi. Akıldışılık miti modern biçimini almaya başladı ve mantığın yaratıcılığın başında bulunması yerine, bedenin "kötü" akıldışılığıyla kutsal ruhun "bilge" akıldışılığı arasında bir yerde asılı hale geldi. Uzay Yolu'nun süper-akılcı Spock'ı gibi sağukkanlı mantık artık yeterli değildi. İnsan ırkını eşsiz kılan, bazı sözsüz, tanımlanamaz, akıldışı fazlalıklardı.

Plotinus'un Plato'yu yorumlayışı, ilk Hıristiyan kilisesiyle uyuştu. Kutsal Tanrı ile sözsüz bir kendinden geçmeyle yeniden birleşmek için etin günahlarından sıyrılmaya yönelik yeni Platocu doktrin, kilisenin tek bir Tanrı ve doğaüstü vahiyler inanışına uydu. Plotinus'un yazıları erken Hıristiyan düşünürler -en önemlisi dördüncü yüzyıl piskoposu St. Agustine- tarafından ele alınıp İncil'in öğretilerinin doğru olduğuna dair felsefi kanıt olarak kullanıldı.

Hıristiyan dinbiliminin bir parçası olarak yerini aldıktan sonra, Platocu akıl modeline karşı çıkmak olanaksızlaştı. On yüzyıl boyunca, İtalya'da özgür düşünceli merkantilist sınıfın ortaya çıkışına ve onun ardından Rönesans'ın doğuşuna kadar, Katolik kilisesi eğitim ve öğretimin tek kaynağı oldu. Kilise öğretilerinden uzaklaşma sapkınlık olarak görüldü. Peter Abelard ve Thomas Aquinas gibi ortaçağ akademisyenleri yeni Platocu modelin iyi noktalarını tartışabilirlerdi, fakat bu modelin temel varsayımlarına karşı çıkacak bir konumda değillerdi.

Plato'nun üçlü modelinin egemenliği yalnızca dönemin resmi psikolojisinde değil, aynı zamanda simya gibi "yeraltı" ortaçağ düşünce okullarına yansımasından da anlaşılabilir. Simyacılar, bilgelik ve sonsuz yaşam getireceğini umdukları karışımları yapmak, ya da kurşunu altına dönüştürmek için Arap bilimini kullanarak büyücülükle uğraşmaya başladılar. Kimyasal bir akla sahip olan simyacılar, doğal olarak, Plato'nun modeli-

nin bir versiyonunu geliştirdiler. Bu model onlar için en önemli üç unsura dayanıyordu: Tuz, sülfür ve akılcı düşünce. Bu simgecilik, insan düşüncelerinin tepedeki yıldızların çizdiği yollar olduğu inancından kaynaklanıyordu. Beyin yalnızca cennete ait bir esini alma mekanizması olarak davranıyor ve bir düşünce bilinç alanına girdiği zaman, birçok yıldızın -ya da tuz parçalarının- başa girmesi gibi kristalize olarak bu mekanizmayı çalıştırıyordu.

Tuz mantığı temsil ederken, sülfür bedenin alt kısmını temsil eden unsurdu. Sülfürün pis kokan alevlerinde simyacılar yanardağa benzer şehvet, açlık ve açgözlülük duygularını gördüler.

Bu çabuk buharlaşan karışımdaki üçüncü unsur cıvaydı. Cıva kalp ve akciğerleri -sevgi ve şefkat gibi ruhsal duyguların değişimlerini yapabilen organlar- temsil ediyordu. Tuzun cennete özgü esiniyle sülfürün istekleri arasında duran cıvanın görevi, düşünceyi iradeye karşı dengelemekti. Düşünce bir insanda fazla öne çıkar ve duygulara doğru yönelirse, bunun doğal sonucu tuzlu gözyaşlarıydı -düşünce tuzu kendisini fiziksel biçimde gösteriyordu. Tersine, sülfürlü istek duyguların alanına girerse, bu da vahşi, nefes nefese bir kahkahaya yol açardı. Bu tür kimyasal bir sembolizmden simyacılar bütün bir psikolojiyi inşa edebildiler.

Bu akıl modeli ortaçağda ortaya çıktı. Akıl hayvansı tutku, insanı çılgın eylemlere iten vahşi bir enerji kaynağı üzerinde sallanır olarak görüldü. Aynı zamanda -bilinçten aynı derecede uzak olmalarına karşın- parlak bir esin ve güzellik alanı da vardı. Almaya hazır akla, kayan yıldızlar gibi harika düşünceler yağdı. Plotinus'un yazdığı gibi: "İnsanlık Tanrılarla hayvanlar arasında dengede durur." Fakat insanların soylu duygularının bu şemada işgal ettiği yer konusunda bir karışıklık vardır. Bunlar bazen bedenin daha iyi kısımlarını, yüreği temsil ederler, bazen de mantığın ötesindeki bir yerlerden gelen düşünceler insanların en iyi yönü olur.

Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda ortaya çıkan Rönesans ile birlikte bilimsel keşifler dönemi de başladı. Kilise kozmoloji, fizik ve psikolojinin ortaya çıkmasına izin verdi. Fakat diğer alanlarda çok başarılı olan bilimsel yöntemlerin insan doğası ve toplum alanına girmeleri ancak onyedinci yüzyıldaki aydınlanma sayesinde olabildi.

Aydınlanma filozofları akla tamamen yeni bir yaklaşım getirdiler. Newton'un fizik kuramından ve dönemlerinin yeni mekaniğinden etkilenen Hobbes, Locke, Condillac ve Leibniz gibi filozoflar, aklı karmaşık bir makineden daha farklı bir şey olarak görmediler. Aristotales gibi onlar da, akılsal olayların mistik açıklamalarıyla zaman kaybetmediler ve algılama,

bellek, düş gücü ve düşünce gibi yetenekleri psikolojik açıklamalara bağlamaya çalıştılar. Aydınlanma filozofları aklı, zaten tamamlanmış akılcı bir ruhun bedene varmasından çok, bir yaşam deneyiminin işlediği bir şey olarak görme eğilimindeydiler.

Örneğin Thomas Hobbes duygulara, duyu organlarındaki görüntü ve seslerin baskısının neden olduğunu açıkladı. Düş gücü yeni yollarda bir araya gelen duyguların anısından başka bir şey değildi. Akılcılık doğaüstü bir yetenek değil, öğrenilen ve eğitimle geliştirilebilen bir beceriydi. Son olarak -ve en önemlisi- Hobbes, insan düşüncesinin ve bellek gibi diğer akılsal yeteneklerin dille yakından bağlantılı olduğunu kavradı. Hobbes, "Leviathan"da, insanın yüksek özelliklerinin "... araştırma ve işlemeyle elde edileceğini ve artacağını... ve bunların hepsinin sözcüklerin ve konuşmanın bulunmasından kaynaklandığını" yazdı. Gottfried Leibniz gibi birkaç başka aydınlanma filozofu da, dilin insana kendi kendineyken bir uslamlama aracı olarak hizmet ettiğini belirttiler. Çünkü sözcükler, hem onun soyut düşünceleri hatırlamasına yardımcı oluyor, hem de uslamlama yaparken işaret ve sessiz düşüncelere başvurmanın getirdiği yararlar oluyordu.

Aydınlanma felsefesinden tamamen yeni bir insanlık imgesi ortaya çıktı. İnsanlar ehlileştirilmesi ve toplumsallaştırılması gereken hayvanlar olarak görüldü. Uygarlık olmadan insanların kötü olmaları gerekmiyordu, fakat düşüncesiz ve eylemlerinde denetsizdiler. Toplumsal eğitim ve öğretim yalnızca bir ahlak duygusu vermekle kalmadı, aynı zamanda insanlara daha iyi duyguları ve akılcı düşünceyi öğretti, onları topluma uygun kişiler yaptı.

İnsan doğasına ilişkin bu model toplumsal ve siyasal reform çağrılarına neden oldu. İnsanlar doğal ya da metafizik güçlerin değil de toplumlarının ürünüyse, o halde daha iyi düzenlenmiş bir toplum daha iyi insanlar yetiştirecekti. Aydınlanma düşünürleri iyimser bir ruhla, insanlığın kaçınılmaz yazgısı olarak görülen suç ve mutsuzluğu ortadan kaldıracak akılcı ütopya planları yaptılar. Reformcular iyi yasalarla yönetilen ve batıl inanlardan arınmış çalışkan yurttaşların oluşturduğu bir dünyanın hayalini kurdular. Quakers gibi dinsel hareketlerin doğmasına neden olan ve Benthamites (toplumun en çok sayıda insan için en fazla zevki yaratma akılcı ilkesine dayanarak organize edilmesi gerektiğine inanıyorlardı) gibi siyasal hareketlere esin kaynağı olan yeni bir alçakgönüllülük ve sınırlılık hali doğdu.

Aydınlanma, akılsal açıdan büyük vaatler veren bir dönemdi, fakat psikolojiye getirdiği açık fikirli yaklaşım onun akıldışılık mitinin gelişiminde yalnızca geçici bir dönem olduğunu kanıtladı. Hobbes ve diğerle-

rinin fiziksel süreçlere ve toplumsal güçlere aklın bir açıklamasını kökleştirme girişimleri çok geçmeden olgusal bilgi yokluğundan dolayı tökezledi. Evrim ve beynin gerçekten nasıl işlediği; duygularımızı nasıl şekillendirdiği, anıları nasıl sakladığı ya da konuştuğumuz sözcükleri nasıl yarattığı konusunda hiçbir şey bilinmiyordu. Sağduyu ve dinlenmiş akılların ürünü olan kavrayışların nasıl oluştuğu konusunda hiçbir kanıt yoktu. Sonuçta aydınlanma filozofları akıldışılığa yapılan ilk saldırıların yarattığı yararlardan yararlanamadılar.

Bu arada, aydınlanmanın tam ortasında şiddetli bir geriye gitme gelişiyordu. Aydınlanmanın dünyaya ilişkin gizemli olmayan açıklamaları arayışları -özellikle insanın doğasına ve aklına değindiği yerlerde- kamuoyunu ikna edemiyordu. Din ve boş inanlar hâlâ birçok yaşama egemendi ve insanlar aklı ruhsal terimlerle düşünerek daha rahat ediyorlardı. Aydınlanmanın kısa süren saldırısından sonra akıldışılık miti genel olarak benimsendi ve çok daha etkili bir hareketi, romantizmi ortaya çıkardı.

Onsekizinci yüzyılın sonunda Avrupa romantik hareket için hazırdı. Aydınlanma özellikle İngiltere'de göreli bir barış ve refah dönemine eşlik etmişti. Kırsal kesimde daha iyi tarımsal uygulamalar geliştirildi. Şehirlerde yeni sanayi dönemi ve ticaretin doğuşu zenginlik ve toplumsal hareketlilik yarattı. 1770 ila 1830 arasında İngiltere'nin nüfusu, büyük ölçüde günlük yaşam koşullarındaki gelişmelerin sonucu olarak on altı milyona çıktı. Fakat orta ve aristokrat sınıflarındaki birçok ayrıcalıklı insan, iyi dönemlerin sıkıntıyı da beraberinde getirdiğini ve çok çalışkan bir püriten toplumun iyi niyetli fakat başarısız sınırlamalarının kendilerini kapana kısılmış hissetmelerine yol açtığını gördü. Kalabalık şehirler ve pis kokular saçan fabrikalar da onların zevklerine hitap etmiyordu.

Romantik tepkiyi ilk eklemleyen İsviçreli yazar Jean-Jacques Rousseau oldu. 1712'de Cenevre'de yoksul bir saatçinin oğlu olarak doğan Rousseau, ilk otuz yılını çeşitli başarısız işlerde geçirdi, büyük ölçüde zengin kadınların yardımıyla geçindi (daha sonra bir hizmetçiyi metres tuttu ve ondan doğan beş çocuğunu yetimler yurduna bıraktı). Rousseau kavgacı ve kaba kişiliğiyle ünlüydü. Son yıllarında ciddi akılsal rahatsızlıklar geçirdi ve düşman ajanları tarafından takip edildiğine inanarak paranoyak saplantılara kapıldı. Fakat böyle umutsuz bir vaka olmasına karşın yüksek sosyete tarafından büyük rağbet gördü ve kitapları tüm Avrupa'da en çok satılan kitaplar arasında bir numaraya yerleşti.

Rousseau'nun ilk başarısı 1750'de bir yazı yarışmasına girdiği zaman gerçekleşti. Yarışmanın konusu modern sanat ve bilimlerin insan doğa-

sında gelişmeye yol açıp açmadığıydı. O dönemin birçok aydınının ütopyacı görüşlerini izlemek ve onsekizinci yüzyılın bir uygarlık zaferi olduğunu iddia etmek yerine, Rousseau -doğuştan mücadeleci- modern toplumun ve onun gerektirdiği iyi görüntünün aslında insanlığın yıkımı olduğunu yazdı. Savlarını Amerika yerlilerinin popüler ve eğlenceli öykülerine dayandıran Rousseau, insanların, doğal konumlarında soylu vahşiler; güçlü, nazik ve vahşi çevrelerinden memnun insanlar olduklarını yazdı. Uygarlık yalnızca insanları şımartmış, onları, rekabetçi, yabancı ve sıkıcı yapmıştı.

Rousseau'nun teması, adil bir toplumun insanları daha yüksek bir ahlaki düzeye çıkardığına inananları şok etti, fakat kamuoyunda büyük bir sempatiyle karşılandı. Rousseau bir gecede ünlü olmuştu, en iyi masalarda yemeğe davet edildi. Rousseau ev sahiplerini kaba barbar rolünü oynayarak titretti. Kaftan giyer ve konukseverliğe abartılı kötü davranış gösterileriyle karşılık verirdi. Ne kadar kötü davranırsa o kadar ünlü olduğunu gördü.

Rousseau, bu ani ününü çok sayıda kitap ve ilk yazısının konusunu genişleten felsefi yazılarla besledi. İlkel insanların ahlaki üstünlüklerini iddia ettikten sonra, "doğal" davranış biçimlerinin -hissetme ve içe doğma gibi- modern akademisyenlerin kuru akılcılıklarından daha iyi olduğunu söyleyerek savını geliştirdi. Doğruya giden yol mantıktan değil, tutkudan geçiyordu. Rousseau'nun "La Nouvelle Hèloïse" adlı romanında karakterlerinden biri şöyle der: "Doğru olduğuna inandığım her şey doğrudur. Yanlış olduğuna inandığım her şey yanlıştır... Mantık bizi çok sık yanıltır ve doğruyu mantığı reddederek buluruz, fakat vicdan asla yanıltmaz." Dinsel inançlar üzerine yazan Rousseau, dinsel bir uygulamanın yoğunluğunun tek başına kimseyi ikna etmeye yetmemesi gibi, dini destekleyen savların boşuna olduğunu savundu. Sabah sisini dağıtan gündoğumu güneşinin güzelliğini görünce, ince duygularla dolan bir insan Tanrı'ya inanmaktan başka bir şey yapamazdı.

Duyguları mantığın üstünde tutan Rousseau akıldışılık mitini modern biçimine soktu. Mantığın entelektüel bir alışkanlık düzeyine indirgenmesiyle "yüksek duyguların" birinci konuma gelmesi için hiçbir engel kalmamıştı. Rousseau'nun başını çektiği romantikler akıldışılık mitinin parçalarına yeniden bağlandılar. Esin, düş gücü, soylu tutku ve yüce duygular insan ırkının en önemli özellikleri haline geldi.

Rousseau 1778'de öldüğü sıralarda, akılcılığa karşı romantik tepki İngiltere ve Almanya'da hayli yol katetmişti. İlk dalgada Wordsworth, Co-

leridge ve Goethe gibi yazarlar, Walpole gibi gotik romancılar ve Kant ve Fichte gibi filozoflar geldi. 1790'lar ve 1800'lerin başındaki Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları bir süreliğine hareketi sekteye uğrattı -çatışma ve siyasal belirsizlik romantiklerin kendilerini ifade etmelerini engelledi. Fakat sonra Byron, Shelley ve Keats gibi şairlerin, Schelling ve Schopenhauer gibi filozofların, Constable ve Turner gibi ressamların ve Victor Hugo ile Walter Scott gibi romancıların başını çektiği ikinci dalga geldi.

1840'larda romantizm o kadar yaygın bir olgu haline gelmişti ki, artık yalnızca entelektüel bir hareket olarak bir avuç Alman filozof ve İngiliz şairlerinin elindeymiş gibi görülmüyordu. Popüler kültürün standart konusu haline gelmişti. Birkaç kuşak önce Jonathan Swift gibi bir yazarın aydınlanma akılcılığını yansıttığı uyarıcı masallar yazdığı yerlerde, artık halkın zevki Brontë Kardeşler'in romanlarından ve Edgar Allen Poe'nun karanlık gizemli öykülerinden yanaydı.

Romantiklerin insanlara yaklaşımı, Wordsworth'ün pastoral rüyalarından Turner'ın kasırgalı tuvallerine; Goethe'nin trajik şiirlerinden Schopenhauer'ın mistik felsefesine kadar çok çeşitli biçimlerde ifade edildi. Fakat romantizmin bu farklı akışlarını birleştiren şey, insanlığın uygar yaşamla uyuşmadığı duygusuydu. Uzun süre önce yok olmuş "cennet bahçesi"nde, insanların yarı çıplak barbarlar olarak mutlu bir yaşam sürdükleri düşünülüyordu. Fakat modern toplum ortaya çıktığı zaman, insanlar toplumsal bağlar ve sorumlulukların soluk aldırmayan zırhı içine sokulmuşlardı.

Bu kavrayıştan hareket eden romantik mit kahramanı aşırılıklara gitti. Başta tepki hayli edilgendi -yalnızca daha soylu bir dönem özleyişi. Fakat çok geçmeden tutkulu bir tepki ortaya çıktı. Romantikler toplumun prangalarını yıkmak ve özlerini kurtarmak -ya da hiç değilse bunu denerken ölmek- zorundaydılar. Aydınlanma kahramanı klasik sınırlamaya değer veriyor ve toplumun kurallarını kabul ediyordu, fakat romantiklere göre tek olası tepki isyandı.

Romantik hareket zayıf temeller üzerinde duruyordu kuşkusuz. Kimse eylem ve trajedi ideallerine bağlı kalarak yaşayamazdı. Kan, korku ve savaşın sarstığı bedenler ancak uzaktan bakılınca romantik görünüyordu; kasvetli dağlar ancak gidecek sıcak bir kulübesi olan ressamların ruhuna hitap edebilirdi; veremden ölen kahramanlar bütün gece boyunca onların öksürüklerini dinlemek zorunda kalmayanlar için çekici olabilirdi. Romantizm aslında bir gösteri sporu, ayrıcalıklı seyircilerin bir lüksüydü, günlük yaşam için bir çözüm olamazdı. Romantik aydınların isyanı genellikle tuhaf giysiler, alışılmadık tavırlar, garip konuşmalardan ileriye

gitmedi. Fakat uygulanması olanaksız olmasının ötesinde, romantizm insan doğasını da yanlış çözümlüyordu. Romantikler aydınlanmanın büyük keşfini -toplumun, kuralların insanlar tarafından yapıldığı ve bu yüzden yapay olduğu keşfi- doğru anlamışlardı, fakat oradan yanlış sonuçlara vardılar.

Yirminci yüzyıldan bakıldığında, onyedinci yüzyıl düşünürlerinin, toplumun kendi elinden çıkma bir deli gömleği olduğunu algılayınca duydukları şoku değerlendirmek güç olabilir. Ortaçağda kilise ve gelenekler günlük yaşamın içine o kadar işlemişti ki, her zaman sabit görünürdü. Sınıf ve gelenekler dünyanın doğal düzeninin bir parçasıymış gibiydi, tıpkı suyun bir tepeden akması ve güneşin sabah doğması gibi. 1600'lerin başında bile birçok insanın dilencinin kendisiyle eşit olabileceğini düşünmesi olanaksızdı. Herkesin Tanrı'nın büyük şemasında ayrılmış bir yeri vardı, destek ve eğitimin bir dilenciyi beyefendiye, bir kır kabadayısını bir çıtkırıldıma dönüştürmesi düşünülemezdi. Her sınıfın özelliklerinin o sınıfın üyelerinin kanında bulunduğu düşünülürdü.

Onyedinci ve onsekizinci yüzyılların ardışık dinsel, tarımsal, bilimsel ve endüstriyel devrimleri, toplumsal süreklilik yanılsamasını temelinden sarstı. Değişim kasırgası, toplum kurallarının işe yaradıkları zaman değer verilen, engel oldukları zaman bir kenara atılan uygun bir oyun olduğunu açığa çıkardı. Ayrıca, insanların dış kişiliklerinin aslında toplumsal bir maske olduğu da ortaya çıktı. Kendilerini rollerine adayan oyuncular gibi insanlar da, toplumsal konumlarına uygun bütün doğru davranış, tavır ve biçimleri öğrenmek zorundaydılar. Toplumun beklentilerinin ağırlığı altında her insan dış görünüşüne göz kulak olmak ve dev bir makinede bir dişli gibi kendi rolünü oynamak zorundaydı.

Akılcı düşünürler daha iyi bir dünya isteğine yönelik olarak bu kavrayıştan esinlendiler. Dilencileri başarılı yurttaşlara dönüştürme yalnızca doğru yetişme sorunuysa, o halde eğitim, sağlık ve kamu düzeni için kurumlar kurmanın tam zamanıydı. Fransa ve İngiltere'de birçok önemli siyasal ve insancıl reformlar yaşam kurallarının değişebileceği kavrayışından kaynaklandı. Romantikler farklı davrandılar. Kendilerini nazik toplumun onlara kabul ettirdiği yapay kabuğa kapatılmış bulmaktan şaşıran romantikler bundan kurtulmak istediler. Fakat romantiklerin hatası, içlerinde attığını hissettikleri şair ruhlarının, sınırlar görünen kültürel kısıtlamalardan daha az yapay olduğuna inanmalarıydı.

Bu iç benliğin ne kadar yapay olduğu açığa çıkacaktır. Vahşi çocuklara (hayvanların büyüttüğü çocuklara) bir kez bakınca, estetik duygusu insan aklının, iyi tavırlar gösterme maskesinden yüce duyguların derinliklerine

kadar toplum tarafından biçimlendirildiğini gösterecektir. Fakat şu an için insanın akıldışılığına inanışımızın nasıl geliştiğinin öyküsüne geri dönelim. Romantik hareketin değerlere büyük bir geri dönüş getirdiği görülebiliyor. Bir zamanlar mantıklı ve toplumda iyi davranışları olan bir insan olmanın istenebilecek tek şey olduğu yerlerde, artık böyle bir insan yararsız ve önemsiz görünüyordu. Romantizm, bireyleri mantıklı davranışın güvenli limanını terketmeye ve kendi varlıklarının gizemiyle karşılaşacakları akıldışılığın vahşi denizlerine atılmaya zorladı.

John Keats ve Percy Bysshe Shelley gibi şairler akılcılığın boşluğunu yüksek sesle mahkûm ettiler. Keats, "Lamia" adlı şiirinde, "Bütün tılsımlar uçmaz mı / Soğuk felsefenin dokunduğu yerlerde?.. Felsefe bir meleğin kanatlarını sıkıca tutacak / Kural ve çizginin bütün gizemlerini fethedecek / Akılla havayı boşaltacak - / Bir gökkuşağını sökecektir..." Shelley, "A Defence of Poetry" adlı yazısında şu iddiada bulundu: "Şiir gerçekten kutsaldır. Bilginin merkezi ve çevresidir; bütün bilimi anlayan ve bütün bilimin başvurması gereken odur."

Romantik hareketten etkilenen filozoflar bile mantığa karşı durdular. Immanuel Kant'ın "Critique of Pure Reason" kitabı 1781'de yayınlandığı zaman, bu değişimi yansıttı. Kant, mantığın sınırları olmadığını hayli hacimli -ve çoğunlukla dayanılmaz derecede bilgili- savlarla gösteren ünlü bir Alman profesörüydü. Birçok insanın şaşkın bakışları altında, Kant Tanrı'nın ya da moral mutlaklıkların varlığının akılcı bir kanıtı olamayacağını kanıtlamak için ortaya çıktı. Ne var ki, inancı bir yana bırakmak istemeyen Kant, Rousseau gibi -mantığını tökezlediği yerde insan duygularının ortaya çıktığına- karar verdi. Nihai yanıtlar yürekte bulunabilirdi.

Bu yaklaşım özellikle ondokuzuncu yüzyılın felsefi sesleri olan Alman akademisyenleri arasında çok etkili oldu. Arthur Schopenhauer ve Friedrich Nietzsche gibi düşünürlerin elinde akıldışılık, "irade" denilen yeni bir kılıf altında insanüstü özellikler almaya başladı. İrade kavramıyla birlikte akıldışılık artık, yalnızca aklın köşelerine düzensizce atılan bir şey değil, hayvansı güdülerin zaptedilmez toplamı ve yüce duyguların tehdidiydi. Akıldışılık yoğun ve canavar halini aldı: Artık o eyleme çağrılmayı bekleyen akılcı bir bilincin barikatı arkasında çömelmiş kör bir devdi.

"World as Will and Idea"da Schopenhauer şöyle yazıyordu: "Bilinç, yeryüzü gibi içini değil, yalnızca kabuğunu bildiğimiz aklımızın tek yüzeyidir... Akıl bazen iradeye yol gösterebilir, fakat yalnızca bir kılavuzun efendisine yol göstermesi gibi; irade, omuzların üzerinden görebilen topal bir adamı taşıyan güçlü bir kördür."

Nietzsche canavar düşüncesini daha da ilerilere götürdü. İnsanları, iç-

lerinde yatan "süpermen"in dizginlerini bırakmaya çağırdı. İnsanın akıldışılığının, hayvanla kutsalın bir bileşimi olduğu inancını etkileyici bir biçimde ifade etti: "İnsanda yaratık ve yaratıcı birleşmiştir: İnsanda madde, parça, aşırılık, kil, çamur, delilik, kaos vardır; fakat insanda aynı zamanda yaratıcı, heykeltıraş, çekicin sertliği, kutsal seyirci ve yedinci gün de vardır..."

Nietzsche'ye göre toplum, zayıfın güvenlik örtüsüdür. "Otantik" insanlar göğüslerinin içinde atmakta olan akıldışılığı ifade etmek için acıya, deliliğe karşı cesurca davranır: "... bugün küçük insanlar toprak sahibi ve efendi haline gelmiştir: Hepsi köleliği, uysallığı, sağduyuyu, çalışkanlığı, düşünmeyi ve birçok diğer küçük erdemi över. Kadınsı olan, kölelikten ve özellikle çamurlardan kaynaklanan bu şey artık insanlığın tüm yazgısının efendisi olmak istiyor -oh iğrenme, iğrenme, iğrenme!.. Siz yüksek kişiler küçük değerleri, küçük sağduyuları, kibarlığı, karınca sürüsünün anlamsızlığını, zavallı rahatlığı, 'en fazla insanın mutluluğunu' aşın artık!"

Nietzsche okurlarını akıldışılıklarıyla yönetilmeye zorladı: "Var olmanın en büyük yararını ve zevkini kavramanın gizi: Tehlikeli bir biçimde yaşamaktır! Şehirlerinizi Vesuvius'un yamaçlarına kurun! Gemilerinizi bilinmeyen denizlere gönderin!" dedi. "Eşitlerinizle ve kendinizle çatışma halinde yaşayın! Yönetici ve sahip olamadığınız sürece soyguncu ve hırsız olun, ey siz bilgili insanlar! Ürkek bir ceylan gibi ağaçların arasına saklanarak yaşamakla yetinemediğinizde zaman çok geçmeden geçip gidecektir!"

Nietzsche'de romantik ideal, en sarhoş edici sesini buldu. Nietzsche'nin süper insan görüşünden romantizm yirminci yüzyılda bireysellik kültü olarak yeniden doğuşuna doğru hızla gitti.

Modern dönemlerin birey kültü, romantik görüşün mantıksal sonucudur. Rousseau ve Wordsworth gibi erken romantikler iyi ve güzel gibi derin gerçeklerin içimize gömülü olduğunu iddia ettiler, fakat yazıları onların bireyi hâlâ toplumda bir dişli olarak gördüklerini gösteriyor. Aydınlanma filozoflarının toplumu akılcı temellerde yeniden inşa etmek istediği yerlerde, erken romantikler toplumu estetik temellerde yeniden inşa etmek istedi. Fakat kimse insanların topluma tamamen karşı çıkmaları gerektiğini henüz söylemedi.

Ne var ki, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Nietzsche'ye vardığımız sıralarda sanayileşme, mekanize savaşlar ve şehir yaşamı romantiklerin bakışını karartmıştı. Toplum artık, Wordsworth'ün neşeli köyü ya da Byron'ın Yunan özgürlük savaşçılarının soylu yoldaşlığı değildi. Bu dün-

ya çözülmüş, toplum kişilikten arınmış ve grileşmişti. Birey yalnız bir evrende, tek başına bir yolcu olmak için başıboş sürükleniyordu. Bireylerin karşı karşıya kaldığı seçenek, ya kalabalığın onları yutmasına izin vermek, ya da akıldışılıklarının dönüştürücü gücüyle Nietzsche'nin süpermenine benzemekti.

Bu ikilem popüler kültürün malzemesi oldu. Kaptan Ahab'tan Rambo'ya kadar bir ordu çelik gibi kahraman, topluma boyun eğmek yerine yok olma riskine atılmayı tercih ettiler. Toplumun üzerlerindeki soluk aldırmayan elini hissederek vahşi bir akıldışılıkla tepki gösterdiler. Fakat bazen -hatta romanlarda bile- toplumun boğucu elinin sözde asiler için bile çok fazla olduğunu kanıtlıyor. Modern imgelemdeki en etkileyici karakterler anti-kahramanlar olmuştur: Serseriler, sarhoşlar ve uyumsuzlar; yasadışı kovboylar, dönek polisler ve bitkin özel gözler; Jack Kerouac'lar, Humphrey Bogart'lar ve James Dean'ler. Bu karakterler toplumsal açıdan başarısız insanlar olabilir, fakat gösterdikleri kendi kendini yok eden yolda bir meydan okuma vardır. Onlara ne olursa olsun, içlerinde yanan akıldışılık ateşine sadık kalırlar.

Bu akıldışılık imgeleri, yan yana yaşadığımız imgeler halini aldı. Ergenlik yaşları, romantik isyan pozlarını kusursuzlaştırmak için yeterli özgürlük ve ortama sahip olduğumuz bu yüzyılda bir aşama şeklini aldı. Ergenlik çağındakilere seçmeleri için gençlik kültleri sunuldu; bu kültlerin her biri kendi giyim tarzı, dili ve müzik zevkleriyle birbirlerinden ayrılıyor, fakat hepsi de aynı toplumsal isyan mesajını övüyor. Dergi, mizah dergisi, roman, kaset, televizyon ve filmler sayesinde yaşamlarımız, sevgi ve öfke, esin ve üzüntü imgeleriyle doyuruldu. Yirmi yaşına geldiğimizde, tutkulu ve akıldışı bir birey olma konusunda hayli prova yapmış oluyoruz. Nietzsche'nin dediği gibi tehlikeli bir şekilde yaşamaya, Vesuvius'un yamaçlarında şehirler kurmaya ve gemilerimizi bilinmeyen denizlere yollamaya hazırız.

İşlerin, evlilik ve sorumluluklarla dolu yetişkinlerin dünyasına geçmenin, etkisi yıkıcı olabilir. İnsanlar gençliklerinin yüksek beklentilerine yanıt veremediklerini hissedebilirler. Güvenli ve rahat olabilen, fakat ihtişam ve serüvenden uzak olan banliyölerin anonimliği ortasında apayrı bir yokluk duygusu yaşayabilirler.

Romantizmin rüyalarının, banliyölerin can sıkıcılığından daha karanlık bir miras yarattığını söylemek fazla büyük bir iddia olmaz mı? Ne pahasına olursa olsun, ifade edilmesi gereken değerli bir iç benliğe sahip olduğumuz inanışı, modern maço tavırlarının ötesinde bir itici güç, gerekçe olmuş görünüyor. Ergenlik çağındakilerin isyanı, kavgalardan cinayete

kadar değişen davranışlar göstererek yetişkinlerin yaşamını etkiliyor. Öyle görünüyor ki, yaratmak için iki bin yıl harcamamıza rağmen yarı Tanrı, yarı deli hayvan haline gelme tehlikesi içindeyiz.

İkinci Bölüm
Freud'un "Devrim"i

Akıldışılık miti bu kadar yanlışsa, bilimin neden insanların bu mite inanışlarını sarsmak için daha fazla uğraşmadığını sormak gerekiyor. Bilimin yanılmaz gözleri altında en çekici kurgular bile tuzla buz olmak zorunda kalmaz mıydı?

Akıldışılık mitine ilişkin bir sorun da, bu mite saldırmanın jöleye yumruk atmaya benzemesidir. Mit aklın nasıl çalıştığı konusunda bir açıklama değil, daha çok bir anti-açıklamadır. İyi Kaptan Kirk kahramanca davranışını, ani esin patlamalarını ya da derin sevgi gösterilerini açıklamak zorunda kalsaydı, ancak şunları söyleyebilirdi: "Hey, hiçbir nedeni yok, yalnızca böyleler, hepsi bu." Mit, bazı şeyler bize hiçbir anlam ifade etmediğinde kaygılanmamamızı söyler, çünkü zaten anlam ifade etmeleri gerekmez -yoksa tanım gereği, irrasyonel olmazlardı!- der.

Bilimin bu mitin yaygın benimsenişine karşı çok az şey yapmış olmasının ikinci nedeni de, bilim adamlarının kendilerinin de insan olmaları ve herkes gibi onların da akıldışılık mitinden etkilenmeleridir. Psikoloji hâlâ genç bir bilimdir, yalnızca yüzyıllıktır ve romantik hareket psikoloji gelişmeden bir yüzyıl önce en canlı ve hareketli konumundaydı. Hıristiyanlık ve Platoncu felsefe hayli uzun süre varlığını korudu. Birçok psikoloji öncülerine göre aklın antik üçlü bölümü sağduyudan başka bir şeymiş gibi durmuyordu. Gerçekten de bu modelden o kadar etkilendiler ki, kuramlaştırmalarının başlangıç noktası olarak aldılar ve bunu bir bilime dönüştürmeye çalışmakla yanlışa düştüler.

Akıldışılık mitini savunan birçok bilim adamından en ünlüsü Sigmund Freud'du. Yirminci yüzyıl düşüncesi üzerindeki sınırsız etkisinden dolayı Freud'un öyküsünü ele almak iyi olur. Freud'un çalışmaları ne kadar etkisiz hale gelmiş olursa olsun, kuramları Batı aydınlarını kendisine

çekmeye devam ediyor ve yarattığı sözcük dağarcığı, akıldan söz ettiğimiz zaman kullandığımız standart dağarcık durumunda.

1856 yılında doğan Freud, Yahudi bir tüccarın ilk oğluydu. Okulda parlak bir öğrenci olan Freud, dünyanın en önde gelen tıp akademisi Viyana Üniversitesi'ne gitti. Otuz yaşına kadar nörolojide hayli geleneksel bir çizgi izledi. Ernst Brücke ve Theodor Meyer gibi ünlü profesörlerin yönetimi altında hayvanların sinir sistemlerini ve insan beynindeki hastalıkları inceledi. Freud araştırma alanında alçakgönüllü bir isim yapacak ve sonunda bir profesör olarak sıkıcı, ama fakat değerli bir konuma gelecek gibi görünüyordu. Fakat özel olarak böyle Ortodoks kariyere karşı çok az istek duymaya başlamıştı. Gerçekten önemli bir bilimsel başarıya imzasını atmak istiyordu. 1884'te nişanlısına yazdığı gibi, her ikisini de yaşama hazırlayacak "şanslı bir başarı" arayışındaydı.

Freud'un ilk denemesi büyük bir utanca dönüştü. 1880'lerde yeni keşfedilen uyarıcı kokain örnekleri Alman kimyagerler tarafından Güney Amerika'dan getirilen koka yapraklarından damıtılmıştı. Freud, Ant yerlilerinin tarlalarını sürmelerinde yardımcı olması için yaprakları yedikleri konusunda öyküler duyuyordu ve uyuşturucunun büyük bir potansiyeli olabileceğini düşünerek kendi üzerinde denemeye karar verdi. Freud'un kokain deneyleri, üzerinde müthiş bir etki bıraktı ve şiddetli bir uyuşturucu yanlısı kesildi. 1884'te yayınlanan abartılı başlıklı "Über Coca" gazetesinde, kokainin büyüye yakın gücü olan bir ilaç olduğunu iddia etti.

Freud, çok geçmeden ilacı deniz tutmasından şeker hastalığına kadar çok çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanmaya başladı. "... depresyon ve hazımsızlığa karşı" ilacı kendisi de kullanıyordu. Gelecekteki karısına ve arkadaşlarına da tavsiye etti. Freud'un kokaini övmesi aradığı ilgiyi sağladı. Fakat ilacın bağımlılaştırıcı ve zehirleyici yan etkileri ortaya çıkınca olay kötü sonuçlandı. Freud hemen kokainden uzaklaşmaya zorlandı.

Freud'un ikinci şans denemesi, ona istediği şeyi araştırma özgürlüğü veren altı aylık araştırma bursunu alınca başladı. Kendini gösterme şansını yakalayan Freud, Viyana'daki nöroloji laboratuvarında hastalıklı beyin ve örnekleri bir yana bırakarak Jean-Martin Charcot'un yönetiminde isteriyi incelemeye Paris'e gitti.

Charcot, Paris'in düşkünler evi Salpêtrière'de ünlü bir beyin hastalıkları uzmanıydı ve "isterik" hastalar koleksiyonu vardı: Her tür sarsıntı, eğilme, kendinden geçme ve kötürümlük hali gösteren hastalar. Modern doktorlar artık Charcot'un isteri hastalarının saralı olduğuna inanıyorlar -sara, şiddetli biçimlerinde bilinç kaybına neden olabilir, fakat daha az şiddetli biçimleri Charcot'un hastalarının gösterdiğine benzer semptom-

lar gösterebilir. Fakat Charcot, nöbetlerin psişiğin derin düzeylerinde gerçekleşen delilikten -muhtemelen cinsel karışıklık ya da "âdet dönemi kan toplanmasının" bir sonucu olarak- başka bir şeyin neden olamayacağı kadar olağanüstü olduğuna inanıyordu.

Freud, Charcot'un isteri hastalarının kasılmalarından etkilenmişti. Freud'a göre, nöbetler bilinçaltında gizli bir gücün ilk kendini gösterişiydi. 1886'da Viyana'ya heyecan dolu olarak döndü ve Charcot'un çalışmaları hakkında şehrin Doktorlar Derneği'ne rapor verdi. Fakat konuşması pek iyi karşılanmadı. Viyanalı doktorlar Charcot'un hastalarını zaten tanıyorlar ve isterinin psikolojik bir nedenden çok organik bir nedeni olduğunu düşünüyorlardı. Freud toplantıdan, düşünceleri fazla devrimci olduğu için şehrin "yüksek otoriteleri" tarafından küçük görüldüğünü hissederek çıktı. Daha sonra bu toplantıyı, Viyana'nın tıp kurumlarının dar kafalı üyeleriyle yaşam boyu süren kavgasının başlangıcı olarak görecekti.

Bu ikinci engele karşın Freud yılmamıştı. Hemen ardından üçüncü bir girişime coşkuyla atıldı. Saygın bir doktor ve Freud'un arkadaşı olan Josef Breuer tuhaf davranışlar gösteren bir hastasını hipnoz yoluyla iyileştirmeye çalışıyordu. Breuer, yirmi bir yaşındaki Bertha Pappenheim'ın (psikoanalitik literatürde Anna O. olarak bilinir) can çekişen babasına hemşirelik yapmak zorunda kaldığından dolayı isterik bir çöküntü yaşadığına inanıyordu. Genç kız felç, halüsinasyonlar, nöbetler ve konuşma yitimi de dahil olmak üzere çeşitli semptomlar gösterdiği zaman da birkaç aydır babasına bakıyordu. Breuer, Pappenheim'ın travmatik duygularını gizlemek için hasta taklidi yaptığına inanıyordu. Fakat Henri Ellenberger gibi modern tıp yazarları çok farklı bir öykü anlatıyorlar.

Bertha Pappenheim'ın babası tuberkülozdu ve öyle görünüyor ki kızı da aynı hastalığa yakalanmıştı. Fakat akciğer tüberkülozu yerine hastalığın çok daha ender görünen bir biçimine -beyni etkileyenine- yakalanmıştı. Bu Breuer'in açıkladığı bütün semptomlara neden olabilirdi, fakat psişik değil fiziksel nedenlerle. Breuer'in hastaya ilişkin notlarında görüldüğü gibi, Breuer de hastasının tüberküloz menenjite yakalanma olasılığını düşünmüştü. Fakat semptomların fazla tuhaf olduğunu söyleyerek (bunların en tuhafı, akşam yattığında Almanca konuşma yeteneğini yitirip yalnızca İngilizce konuşabilmesiydi) bu tanıyı bir kenara bıraktı. Bir isteri vakasıyla karşı karşıya olduğu inancını vurgulayan Breuer Pappenheim'a hipnoz uyguladı ve onu rahatsız ettiğini düşündüğü bastırılmış anılardan "söz etmesini" sağlamaya çalıştı.

Freud, Breuer'in tedavisinden çok etkilenmişti ve vakayı yakından takip etti. Tedavi üzerine konuşma fikrini benimsedi ve biraz isteksiz olan

Breuer'i büyük keşfini ortak bir kitap olarak yayınlamaya sonunda ikna etti. Freud ve Breuer'in "Studies in Hysteria" adlı kitabında Bertha Pappenheim vakası ilk psikoanalitik tedavi olarak ortaya konuldu. Hastanın bazı acılı çocukluk anıları bilince çıkarılır çıkarılmaz iyileştiğini iddia ettiler. Aslında gerçek çok farklıydı. Ellenberger ve arkadaşları tıbbi kayıtları inceleyerek Pappenheim'ın durumunun aslında Breuer'in tedavisiyle daha da kötüleştiğini ortaya koydular. Pappenheim'ın durumu İsviçre'deki bir sanatoryuma yatırılacak kadar kötüleşince Breuer'in terapisi yarıda kesilmek zorunda kaldı. Hastalığının iyileşmeye başlaması ve en kötü semptomların yok olması dört ay aldı. Breuer'in sözde tedavisinden yıllarca sonra bile Pappenheim hâlâ nevralji ağrıları çekiyordu.

Freud, Pappenheim vakasının bütün ayrıntılarını biliyordu, fakat gene de bunu hemen iyileşen bir vaka olarak göstermeyi tercih etti ve bu vakayı psikoanalitik kariyerine başlamak için bir sıçrama tahtası olarak kullandı. Fırsat bulur bulmaz bir çocuk bakım kliniğindeki geleneksel işinden ayrılarak, konuşma tedavi yöntemini kullanarak diğer isterik ve nevrotikleri tedavi edebileceği özel bir yer açtı.

Belki de Pappenheim vakasının sonuçlanma biçiminden suçluluk duyan Breuer, bulduğu tedavi yöntemine ilgisini yitirdi ve sonunda Freud ile yollarını ayırdı. Daha sonra şu yorumu yapacaktı: "Freud mutlak ve benzersiz formülasyonlara kendini adamış bir insandır: Bana göre bu, aşırı genelleştirmelere yol açan fiziksel bir gereksinimdir." Freud cesurca yoluna devam etti. Hipnozu fazla güvenilmez bulduğunu söyleyerek hastaları iyileştirme yöntemi olarak görmeyip bir kenara bıraktı ve bunun yerine serbest bir araya geliş ve rüyaların yorumlanmasına dayalı kendi çözümleme tekniğini geliştirdi. Sonraki on yılda Freud psikanaliz koltuğuna oturarak, hastalarından elde ettiği itiraflarla bir akıl modeli geliştirmeye başladı.

Freud'un akıl modelini ele alırken, Freud'un biyografisini yazan birçok insanın söylediği gibi onun devrimci olmadığını kavramak önemlidir. Aslında kuramlarının altında yatan akıl görüşü, bir yüzyıl önce yok olmuş romantik hareketten kaynaklanıyordu. Viyana'daki doktorların beynin sinirsel yapısı ve birçok akıl hastalığının organik niteliğini kavramada büyük başarılar gösterdiği bir dönemde, Freud tıbbın bilimsel olmayan geçmişine yöneliyordu.

Freud'un kitaplarını romantik geleneğe borçlu olduğunu doğrulamasına rastlamamız, pek olası değildir -Goethe'nin "An Ode to Nature" adlı yazısının, tıbbı seçmesinde esin kaynağı olduğu söylemesine karşın. Ne

var ki, Lancelot, Whyte ve Ernest Gellner gibi yazarlar, Freud'un Nietzsche ve Schopenhauer'in felsefesinden ne kadar çok etkilendiğini göstermişlerdir. Bu iki filozofun akıldışı irade kavramlarının Freud'un cinsel saplantılı bilinçaltı görüşüyle birçok benzerlikleri vardı. Freud'un insan doğasına ilişkin görüşünün hidrolik tadı da -burada karanlık bir bilinçaltının zorlamaları akılda yükselir ve ifade edilemezlerse psişiğin sızıntı yapmasına neden olur- doğrudan romantik gelenekten geliyordu. Aklın akıcı bir enerji olduğu düşüncesinin tarihi Naturphilosophie hareketine (1800'lerin ilk yarısında ortaya çıkan ve Friedrich Schelling tarafından kurulan romantik bir bilim) ve Aristotales'e kadar dayanıyordu.

Daha önce gördüğümüz gibi, Aristotales aklın psikolojisini dört salgıya -kan, balgam, sarı ve siyah safra- dayandırmıştı. Bu salgıların farklı dengeleri farklı akıldurumlarına neden oluyordu. Aristotales ruhu ise, "sulu" biçiminde ilkel hayvanların basit bilinçlerini yoğun ya da yüksek biçiminde insanların öz bilinç ve akılcı bilinçlerini veren organik bir yaşam gücü olarak gördü.

Aristotales'in yaşamsal sıvılar üzerine kuramları, ikinci yüzyıl Yunan doktoru Galen'in tıbbi yazıları sayesinde Batı düşüncesine girdi. Plato'nun akıl modeli Hıristiyan inancıyla birleşerek Batı'nın başat akıl kuramı haline gelirken, Aristotales'in düşünceleri, ortaçağ ve Rönesans doktorlarının düşün sisteminde ifade edilen mitin alt temaları ile ilişkilendirildi. Aristotales'in birden kabaran yaşam gücü ve dört beden salgısı düşüncesi, Plato'nun hayvanla kutsal arasında dengede duran metafizik insanlık düşüncesini tamamlayan fiziksel bir aklı açıklamasını sağladı.

Aristotales'ten etkilenen Rönesans anatomistleri, bedeni dantel gibi süsleyen sinir sisteminin aslında canlı hayvan ruhlarının aktığı borular olduğuna inandılar. Beynin karıncıkları -beyin yarıkürelerinin merkezinde sıvı dolu odalar sistemi- bilincin bulunduğu yer olarak görüldü.

Su tesisatçılığıyla bağlantılandırılan bu tür benzetmeler Naturphilosophie hareketinin ortaya çıkışıyla birlikte yeni bir popülerlik kazandı. Bu hareket, bütün yaşam biçimlerini birbirine bağlayan ortak bir ruh dünyası (weltseele) olduğu inancına dayalı yeni bir bilim kurmaya girişmişti. Bu ruh dünyası, en saf halinde insan bedeninde akılcı bilinci doğurarak yükseldi.

Naturphilosophie dinsel renkleri ve hayvan manyetikliği gibi ilginç olgular ile kamuoyunun düş gücünü yakaladı. Fakat hareket, bir bilim olarak çok geçmeden çaptan düştü. Freud'un 1870'lerde tıbbi araştırmalarında, sinir sistemi hakkında aklın hidrolik eğretilemelerini demode edecek kadar yeterli bilgi vardı. Gerçekten de, Freud, dinlenmek için romantik

ilaçlardan alan fizyologların yönetimi altında çalışıyordu. Fakat gene de, ruhsal baskı aşçısı imgesi, Freud'un kuramlarının temeli haline gelecekti.

1890'larda psikoanalitik akıl modelini formüle etmeye oturan bir insan görüntüsü fazla gurur okşayan bir görüntü değildi. Freud, Viyana'nın modern tıbbın merkezi olduğu bir dönemde orada çalışma gibi bir şansa sahipti. Fakat Freud ahmaklık, pervasız bir hırs ve tedavi raporlarında sahtekârlık gösterdi, bu da girişimlerinin uygunluğu konusunda bir soru işareti yarattı.

Freud'un daha önce deney yaptığı kokainin alışkanlık geliştirdiği yolunda kanıtlar var. Freud'un kişiliği bu dönemde, kokain bağımlılarının klasik belirtilerini gösteriyordu. Büyük etkinlik patlamalarıyla çalışıyor, bunun ardından yoğun depresyon dönemleri geliyordu. Kokainin kışkırttığı cinselliğe karşı yoğun bir saplantısı vardı, fakat mektuplarındaki yorumlarından çıkarsama yaparsak, uyuşturucunun aşırı kullanımının bir yan etkisi olan iktidarsızlık sorunu da vardı. Freud'un, kokain bağımlılığının diğer bir yaygın belirtisi olan paranoya sorunu da vardı -Freud birçok yakın arkadaşıyla ilişkisini birden kesmesiyle ve tüm dünyanın ona ve kuramlarına karşı olduğunu düşünmesiyle ünlüydü. Son olarak, Freud kalp düzensizlikleri, bayılma nöbetleri ve ülser gibi kokain bağlantılı fiziksel sorunlar yaşıyordu.

Freud'un kokaini, psikoanalitik kuramı üzerinde çalışırken aldığı tartışılamaz -resmi biyograficisi Ernest Jones bile bu gerçeğe değinmiştir. Sorun, alışkanlığın Freud'un kişiliğinde ve geliştirdiği düşüncelerde ne kadar etkili olduğudur. Bazıları, kokain alışkanlığının, kuramlarında cinsel enerji düşüncesinin böyle önemli bir rol oynamasını açıkladığını öne sürmüştür.

Freud'un akıl modeli karmaşıktı ve birkaç revizyondan geçmek zorunda kaldı. Fakat temel olarak savı şöyleydi: Akıl id, ego ve süper ego olarak üç parçaya bölünebilir. İd, tüm kişiliği yöneten bilinçaltı enerji kaynağıdır. Akıldışılık miti açısından id, ahlak dışı ve mantıksız isteğin çekirdeğidir.

İd görülmeyen derinliklerde yüzerken, ego, aklın kendinin farkında olan, akılcı parçasıdır. Ego, idin karanlık güçlerini denetlemek için savunma mekanizmalarıyla donanmıştır. Ne var ki, zaman zaman idin enerjisi bu mekanizmayı parçalar ve akıldışı ve nörotik davranışlarda kendisini ifade ederek bilince çıkar. Freud'un egoyu tanımlama biçimi, neredeyse nazik, fakat sinirli bir annenin yaramaz çocuğunun gürültülü huysuzluklarını görmemeye çalışmasına benzer.

Aklın üçüncü bileşeni süper egoydu -Freud'un vicdana verdiği ad. Freud, süper egonun, ana gelenek ve standartlarından soğuyan bir çocuk tarafından oluşturulduğuna inanıyordu. Bu ahlak yasası daha sonra bilinçaltına geçerek çizgi dışına çıktığında egoyu çimdiklemeye hazır bekliyordu.

Bazı açılardan aklın temel içgüdüler, ego ve toplumsal bir vicdan olarak bölünmesi modern bir akıl görüşünün mantıklı bir başlangıç noktası olabilirdi. Akıldışılık mitinin geleneksel görüşlerinin tersine, Freud aklın hiçbir parçasının kutsal ya da doğaüstü olduğunu iddia etmiyordu. Freud, süper egoda, toplumun insan aklı üzerindeki biçimlendirici etkisine çok az yer ayırmıştı. Bu basit modelden karmaşık bir cinsel güdüler, kompleksler ve bastırmalar demonolojisi çıkardı ve tüm sisteme yanlış bir hidrolik enerji verdi. Freud'a göre cinsellik -ya da onun dediği gibi libido- tüm akılsal enerjinin başlıca kaynağı; her eylemin ardında yatan itici saplantıydı. Daha da tuhafı, Freud cinsel isteğin tüm gücünün yetişkinlikte değil, insanın doğduğu andan itibaren yaşandığını iddia etti.

Cinsel enerjinin doğum anından itibaren bilince sürekli bir baskı uyguladığı inancı, Freud'un özel çocuk gelişimi görüşüne yol açtı. Freud, her çocuğun bir dizi cinsel aşamadan geçmek zorunda olduğunu iddia etti. Başlangıçta cinselliğin odak noktası ağız ve emzirmedir. Sonra anüs ve bağırsak denetimine geçer, daha sonra da yetişkin cinsel organlara yerleşir. Akılsal sorunların, çocuğun bu ilk aşamalardan birine takılıp kalmasının sonucu olarak ortaya çıktığı düşünüldü.

Ek olarak, Freud, bütün çocukların dört ya da beş yaşında Odipus bunalımı dediği bir bunalım yaşadığını iddia etti. Erkek çocukların babalarına sahip olmak için anneleri ve kızlarla sevişmek için evrensel bir güdü duydukları söylendi. Rakiplerinin bu ensest duyguları bildiğinden kaygılanan çocuklar, hadım edilmekten korkarlardı (ya da kızlar hadımın gerçekleşmesi ve özel bir penise imrenme kompleksi geliştirirdi). Uygun bir süper ego geliştirip normal yetişkinler haline gelene kadar, korku ve isteklerinin çevresinde kalın bir bastırma duvarı örerek bu bunalımı çözmeleri mümkün değildi.

Freud, bu Odipus kompleksi ve kızlardaki eşdeğer Electra kompleksinin keşfinin başarısının taçlanması olduğunu düşündü -bir eleştirmenin söylediği gibi, "Elektrik ve tekerleğin keşfi kadar önemli bir keşif". Ne var ki, Freud'un çocukluk cinsel kompleksleri hakkındaki düşüncelerini desteklemek için sunduğu kanıtlar çok zayıftı. Freud 'un rüyalar, sözcük çağrışımları ve hastalarının dil sürçmelerinin ardındaki gizli anlamı doğru sezmesine fazla bağımlıydı.

Freud'un kendisinin, sıradan düşüncelerin yüzeyinin altında yatan

cinsel fantezileri ortaya çıkarma yeteneğinden hiç kuşku duymadığı belliydi. Bir peniste her çıkıntılı nesneyi, her vajinada her alıcıyı görebiliyordu. Hiç kuşku duymadan yazdığı gibi, rüyalarda "... bütün silah ve aletler erkeklik organının simgeleri olarak kullanılır: Örneğin sabanlar, çekiçler, tüfekler, tabancalar, kamalar vb. Aynı şekilde rüyalardaki manzaralar, özellikle köprü ya da ormanlık tepeler içeren rüyalar [kadınlık] organlarının tanımları olarak görülebilir."

Freud, hastalarının düşüncelerini yorumlamada en yüzeysel bağlantıları bile kullanmaya hazırdı. Bir kadının düşme korkusuyla pencerenin kenarına yaklaşmaktan korkması, Freud tarafından, bilinçaltından açık bir pencereden sarkıp bir orospu gibi erkekleri çağırma isteğinin bastırılması olarak görüldü. Zavallı kadının Freud'un yorumuna karşı çıkmasının hiçbir yararı yoktu, çünkü Freud bunu da, bu utanç verici isteğin bastırılmasının ek bir kanıtı olarak gördü.

İki hasta daha, Freud'un kuramlarını desteklemek için aradığı kanıtı ona verdi ve çözümlemelerinin doğruluğu konusunda onu rahatlattı.

Freud'un en ünlü vakalarından biri, bir Kurt Adam, yatak odasının penceresinin dışındaki bir ceviz ağacında oturan altı ya da yedi beyaz kurtla ilgili bir rüya gören hastaydı. Birkaç yıl süren çözümlemeden sonra Freud, hastanın rüyasının, bir buçuk yaşındayken bir öğleden sonra annesiyle babasını üç kez sevişirken görmesinin dönüştürülmüş bir anısı olduğuna karar verdi.

Rüya simgelerini tahlil eden Freud, kurtların beyazlığının anne babanın iç çamaşırlarını temsil ettiğini söyledi. Kurtların tüylü kuyrukları çocukların kuyruksuz bir kurt hakkındaki öykülerine belirsiz bir gönderme yapıyordu. Bu da hastanın "kurt" babası tarafından hadım edilme korkusunun kılık değiştirmiş bir şekliydi. Yalnızca iki değil de altı ya da yedi kurt olması, egonun savunma mekanizmasının, rüyanın anne babasının sevişmesiyle ilgili bir rüya olduğunu bilmesini gizleme girişimiydi. Bunun gibi birkaç mantık çarpıklığıyla Freud sonunda, Kurt Adam'ın yetişkin yaşamında onu bu kadar rahatsız eden gizin, babası tarafından cinsel olarak kullanılmaya yönelik bastırılmış istek olduğu sonucuna vardı!

Freud'un simgeleri bazen doğrudan okuması -kurtların beyazlığının beyaz iç çamaşırlarını temsil etmesi- bazen de dolaylı olarak okuması -kurtların tüylü kuyruklarının kuyruksuz bir kurt düşüncesini gizlemesi ve sayılarının da yalnızca iki insanın olayın içine dahil olduğunu gizlemesi- tipik bir yöntemdi. Freud seçmiş olsaydı, beyazlığın siyah bir şeyi -belki bir cenaze töreni- ve yarım düzine tüylü kuyruğun da cinsel organları temsil ettiğine karar verirdi. Freud'un yorum yöntemindeki en büyük so-

run, kanıtların kurama uygun olması için her zaman çarpıtılabileceği ve hiçbir yorumun diğerlerinden daha gerekçeli olmadığı yolundaydı.

Psikanaliz yandaşlarının buna yanıtı, belirli bir yorumun kanıtının hasta tedaviye cevap verdiği zaman başarılı olmasıdır. Bir çıbanı yarmak gibi, bastırılmış bir isteği bilince çıkarmak da, hastayı rahatsız eden nevrotik semptomlardan kurtulmayı sağlamalıydı. Ne var ki -Bertha Pappenheim vakasında olduğu gibi- Kurt Adam vakası, psikoanalitik literatürün sunduğu kadar başarılı bir iyileşme sağlamadı. 1970'lerde Freud'un iddialarını araştıran bilim adamları, Kurt Adam'ın gerçek kimliğini keşfederek yanına gittiler. Seksen yaşının üstündeki Kurt Adam hâlâ psikoanalitik yardım arayışı içindeydi. Tedavinin ona fazla yardımcı olmadığını söylemesine karşın, en azından kanepenin üzerinde geçirdiği seanslardan hoşlanmıştı.

Kurt Adam, Freud'un rüyalarını inceden inceye yorumlamasının ona fazla anlamlı gelmediğini, her şeyin "korkunç derecede zorlama" olduğunu itiraf etti. Aristokrat bir Rus ailesinden gelen Kurt Adam bir dadı tarafından büyütüldüğü için annesiyle babasını yatakta birlikte görme olanağı bulamamıştı. Ne var ki, Freud'un yorumlarını kabul etmemesine ve psikanalizin geçirdiği depresyonda uzun vadede bir iyileşme sağlamadığını kabul etmesine karşın, Kurt Adam, Freud'un çekici kişiliğinden çok etkilenmişti. Psikoanaliz altında geçirdiği yılların başka bir şey olmasa bile büyüleyici bir deneyim olduğunu söyledi.

İkinci hasta ("The Psychopathalogy of Everyday Life"da bir dipnottan daha fazla yer kaplamıyordu) Freud'un yorumlarının doğruluğuna tartışılmaz inancını daha da ortaya koydu. Bırakalım, Freud'un sözcükleri bırakalım onun adına konuşsun: "M...l on dört yaşında bir kızdı, son yıllarda yaşadığım en ilginç vaka, bana hiç unutamayacağım bir ders veren ve sonuçta bana korkunç anlar yaşatan bir vaka. Çocuk isteri geçiriyordu, bu da benim tedavim altında hemen ve büyük ölçüde geçti. Bu gelişmeden sonra çocuk ailesi tarafından benden uzaklaştırıldı. Çocuk isterisinin klinik resminde başlıca rolü oynayan karın ağrılarından hâlâ şikâyetçiydi. İki ay sonra bağırsak [kanserinden] öldü. Geçirdiği isteri, tümörü kışkırtıcı neden oldu. Dikkatimi isterinin gürültülü fakat zararsız görüntülerine verdiğim için belki onmaz hastalığın ilk işaretlerine önem vermedim." Açık ki, Freud bu olaydan çok etkilenmişti, tanısında yanıldığını anlamış görünmüyordu.

Freud'un psikanalitik akıl modelini desteklemek için verdiği vakalar hakkında genel bir bilgi vermekten öteye gidemeyiz burada. Fakat başkaları kanıtları uzun uzadıya inceledi ve Freud'un kuramlarının kamuoyun-

da hayli benimsenmesine karşın neredeyse bir yüzyıl boyunca süren araştırmalar bu kuramı destekleyen kanıtları bulamadı. Bütün yorumlar çok farklı yerlere çekiyordu ve psikoanalitik tedavinin başarı oranlarının incelenmesi, psikanalizin fobi ve depresyon gibi önemsiz şikâyetlerin tedavisinde bile güvenilir bir yöntem olmadığını gösterdi.

Psikoanalizin hastalara yardımcı olduğu vakalarda, Freudcu psikoterapi sürecinden çok sorunları konuşmak yarar sağlamış görünüyordu -bilişsel terapi gibi birçok modern analiz yönteminin Freudcu kuramı bir yana bırakıp, hastaların düşüncelerini yüksek sesle dile getirerek kendilerini "yeniden programlamalarına" izin vermeye yönelten bir gerçek. Freudcu rüya analizi ve çocukluktaki cinsel travmaları ortaya çıkarma yaklaşımı, şizofreni gibi gerçek akıl hastalıklarını iyileştirmede büyük bir başarısızlık nedeni olduğunu kanıtladı.

Freud'un terapi yöntemi kötü sonuçlanmış, akıl modeli daha da az bilimsel destek görmüştür. İnsanların sürekli cinsel duyguların baskısıyla yönetildikleri ve bütün çocukların anne babaları hakkında aynı fantezileri paylaştığı iddiaları, modern psikolojinin kanıtlarına karşıdır. Duygu, rüyalar, yaratıcılık, mizah ve düşünceyi incelediğimizde, Freud'un farklı bir bilinçaltı ve hidrolik enerjiler -cinsel ya da değil- ile dolu tüm akıl kavramının yanlış olduğunu görürüz. Çocukların, Freud'un onlara atfettiği karmaşık düşünceleri düşünmek için dilden yoksun oldukları da açığa çıkmıştır.

Freud'un takipçilerinin psikoanalitik kuramı desteklemek için öne sürdüğü deneysel kanıtları bir araya getiren İngiliz psikolog Hans Eysenck şu sonuca vardı: "... Freudcu kuramların ilk yayınlanmasından seksen yıl sonra, yeterli deneysel kanıt ya da klinik araştırmalar, istatistikler ya da gözlem yöntemleriyle desteklenebileceğine ilişkin hâlâ hiçbir işaret yoktur... Diğer bir büyük bilim adamı Michael Faraday'ın dediği gibi: 'Deneysel olarak kanıtlamadan kuramsal olarak ortaya konulmuşlardır ve sonuçlar yanlıştır.' Bu sözcükler bilimsel bir doktrin olarak psikanalizin mezarını kazabilir."

Freud'un öğretilerinin nesnel kanıtların desteğine hiçbir zaman sahip olmadığını bilince, psikanalizin nasıl modern kültürün bir parçası haline geldiği ve Freud'un bütün bilim adamlarının en büyüklerinden biri olarak görüldüğü bilmecesi çözüm bekliyor. E. M. Thornton (Freud'un kokain bağımlılığını ayrıntıyla ele almıştır) gibi keskin Freud eleştirmenleri bile şunu kabul etmek zorunda kaldı: "Belki de Sigmund Freud'dan yirminci yüzyıl düşüncesini bu kadar derinden etkileyen başka biri yoktur.

Onun çalışmaları psikiyatri, antropoloji, sosyoloji, penoloji ve eğitimi etkiledi, romancılarla tiyatro yazarlarına sınırsız görünen bir malzeme kaynağı sağladı. Freud 'yeni bir düşünce ortamı' yaratmış; iyi ya da kötü toplumun görüntüsünü değiştirmiştir. Psikanalizin sözcük dağarcığı günlük yaşamın dilinde kullanılmıştır. Freud kendisini Newton, Einstein, Darwin ve Copernicus kadar dâhi olarak tanımladı."

Psikanalizin büyük etkisini açıklamaya çalışan Cambridge'de sosyal antropoloji profesörü Ernest Gellner, Freud'un kuramlarında zorlayıcı bir canlılık olduğunu söyler. İnsan doğasının bir açıklaması olarak psikanaliz, akademik psikolojinin önerdiği karışık yanıtlardan ya da Plato ve Hıristiyan kilisesinin münzevi ve kendi kendisini inkâr eden öğretilerinden çok daha heyecan vericidir. Gellner, psikanalize bu büyük canlılığı veren şeyin, bilinenle şok edicinin bir karışımı olduğunu söyler.

Freud'un kuramlarının büyük kısmı, romantik psikolojinin yeniden dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Gellner buna popüler psikolojinin "pays réel"i diyor: Geleneksel "... yarı melek, yarı hayvan insan" kavramı. Romantik görüşü açıkça benimseyen "bilimsel" bir kuram sıcak karşılanmak zorundaydı. Fakat psikanalize dramatik gerilimini veren şey, onun bu geleneksel görüşü hain bilinçaltı ve bastırılmış erisest duygular hakkında şok edici yeni iddialarla birleştirmesiydi.

Gellner şu yorumu yapıyor: "Zorlayıcı, karizmatik bir inanç sistemi... acemi ya da potansiyel müminlerde bir gerilim yaratır... Onu hem vaatleri, hem de tehditleriyle kaygılandırır ve rahatlatır, gerilimini kendi otantikliğinin kanıtı olarak gösterir. Beni yüreğinizde bulmadığınız takdirde hiç bulamazsınız!.. Gösterilebilir ve kesin gerçekler inananı inanmayandan ayırmaz ve inananı heyecanlandırmaz. Yalnızca zor inanç bunu başarabilir."

Psikanalizin bilimsel konumunun belirsizliği bu dramatik gerilime katkıda bulunur. Bir yandan psikanaliz saygındır. Kurucusu bir doktordu. Uygulayıcıları da doktordur ve konferanslar veren, bültenler yayınlayan analitik derneklerin üyesidir. Psikanaliz bir tıp dalının bütün prestijine sahiptir. Öte yandan, psikanaliz şiirsel, gizemli ve cinsel şeylerle ilgilenir. Normal bilim ve tıbbın sınırlarının ötesinde görünen alanlara yönelir.

Psikanalizin anlattığı casusvari öykü, popülerliğinin açıklanmasında rol oynar. Fakat psikanaliz gişe hasılatı iyi bir filmden daha öte bir şeydir. Gellner, psikanaliz süreci duygusal olarak bağlı yandaşlar yaratmasaydı, Freud'un kuramlarının Batı kültüründe bu kadar büyük bir yer tutmayacağını öne sürer.

Psikanaliz tedavisi duygusal olarak talepkâr bir tedavidir kuşkusuz.

Klasik bir analiz yöntemi, hastanın kanepede hiç değilse haftada üç dört kez yatmasını ister ve tedavinin aylarca, belki yıllarca süreceğini varsayar. Daha da önemlisi, bir analiz yöntemi, psikanalistlerin "transfer" -hastaların doktorlarına duyduğu (bazen karşı olarak) büyük bağlılık- dediği bir olguyu yaratır.

Analistler, bu bağlılığın tedavinin olmazsa olmaz bir parçası olduğuna inanırlar. Freud'a göre, bir hastayı analize getiren nevrotik semptomlar, sağlıksız fantezilerin giderek daralan döngüsüne sıkışmış, bastırılmış bir libidodan kaynaklanır. Hastaların cinsel güdülerinin odak noktasını analiste geçici olarak kaydırmalarını sağlayarak semptomlar engelleyici enerjiden çekilip alınacak ve böylece yok olacaklardır. Libidonun bu yeni yönelimi için ödenen bedel "transfer hastalığı"dır: Hastanın analistine karşı geliştirdiği yoğun sevgi/nefret ilişkisi. "Ne var ki," diye yazıyordu Freud, "transfer hastalığı ortaya çıkar çıkmaz libido serbest kalacak ve hasta tüm akılsal sağlığına kavuşacaktır."

Gellner, transferin hastanın otoriter analist figürüne karşı hissettiği duygusal bağdan başka bir şey olmadığını söyleyerek Freud'un açıklamasına önem vermez. Gellner'e göre benzer bir saygı bağı, bir kişinin topluma kabul törenlerinde gereklidir. Gellner şöyle yazıyor: "Transfer sözleşme, bağ, toplumsal çimento, tüm hareketin toplumsal sözleşmesidir... Sadakat isteyen, sorumluluk veren örgütlerde normal olarak... ciddi giriş gelenekleri, yeminler, giriş sınavları vardır; bunlar örgüte giren kişinin bundan böyle üyeliğe fiziksel bir yatırım yapmasını, kolayca ve dikkatsizce çekip gitmemesini garanti altına alırlar. Transfer bunu psikanalitik sistem için yapar ve çok da başarılı bir şekilde yapar." Gellner, transferin duygusal olarak bağlanma deneyiminden geçenin yalnızca hasta olmadığını ekler. Bütün psikanalistlerin uygulamaya geçmeden önce üç yıllık bir eğitim analizinden geçmeleri gerekir der.

Psikanalizi, ona inananları analiz sürecinden geçmeye zorlayan sahte dinsel bir kült olarak görmek Freud'un yirminci yüzyılın düş gücünü nasıl etkilediğinin açıklanmasına yardımcı olur. Kuşkusuz psikanalitik terapiyle dolaysız ilişki kurmuş olan insanların sayısı sınırlıdır (milyonlarca olsa bile) ve birçok insan Freud'un düşüncelerini ancak ikinci el kaynaktan öğrenir. Fakat duygusal olarak bağlanmış bir özün varlığı psikanalize, sıradan bir bilimsel düşünceler yapısının yoksun olduğu yakıcı bir merkez verir. Psikanaliz öyle yoğun bir özinanç yayar ki, sıradan bir gözlemci bile Freud'un kuramlarında insanları bu kadar etkileyecek kadar büyük bir şey olması gerektiğini düşünmekten kendini alamaz.

Freud akıldışılık mitini kutsallaştırdığı için bu kitap için önemlidir.

Romantikler mite şiirsel sesini vermişlerdi. Daha sonra Freud onun üzerine bir bilim örtüsü serdi ve saygınlaştırdı. Fakat Freud'un mit anlayışı daha öncekilerden farklıydı. Freud en azından aklın doğaüstü açıklamalarını iddia etmedi ve insan doğasının bütün özelliklerini beynin fiziksel gerçekliğine sıkı sıkı yapışmış olarak gördü. Süper ego kavramıyla toplumsal yetişmenin önemini doğrulama yolunda da girişimlerde bulundu. İnsanların acıma, iyilikseverlik ve sadakat gibi kültürel olarak değerli tavırları öğrenmeleri gerektiğini kavradı, bunların kutsal bir yetenek gibi insanın içinde keşfedilmeleri gerektiğini savunmadı. Fakat bu önemsiz değişikliklere karşın Freud'un modeli gene de romantik bir modeldi. Her göğüste mantıksız, vahşi bir hayvan yattığına inanıyordu. Düş gücü, rüya ve fantezilerin de bilinçaltına gömülü akıldışı süreçler olduğunu düşünüyordu.

Freud'un düşünceleri 1920 ila 1930'larda ilk ortaya atıldığı zaman, aydınlardan büyük bir sempati gördü. Yazar, sanatçı, filozof, siyasal kuramcı, sosyolog ve dönemin diğer kamuoyu oluşturucularına göre, sonunda bir bilim adamı onların çok eski şiirsel insanlık görüşlerini doğrulamış görünüyordu. Aydınlar psikanalize, tarihten mimarlığa kadar her konuda yeni bir bakış açısı yaratabilecekleri bir prizma olarak yapıştılar. Napolyon'u, fetih yollarına çeken Odipus eğilimleri ya da modern gökdelenlerin gizli erkeklik organı simgesi konusunda spekülasyonlar yapmaya başladılar. Freud'un kuramları düzinelerce romancının kurgularına bir derinlik atmosferi verdi ve sürrealizm gibi yeni sanat hareketlerine bir temel sağladı. Freud her şeyden önce, bilimin romantik görüşe en büyük meydan okuyuşuna başladığı bir sırada romantik kuşağa güvenli bir meşruluk getirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Freud'un Viyana'da çevresine topladığı analistler grubunun ayrılmasına neden oldu. Birçok insan Nazilerden kaçmaya ve denizaşırı yerlere gitmeye zorlandı. Fakat bu kaçışla Freud'un yandaşlarının İngiltere ve Amerika'daki akademik kurumlarda yeni yerler kazanması, psikanalitik düşüncenin ikinci ve daha da büyük bir patlama göstermesine neden oldu. 1950'lerde Freud'un düşünceleri psikiyatri, eğitim ve sosyoloji gibi alanlarda hayli etkili bir duruma gelmişti. Sonunda Freud'un dili günlük yaşamın bir parçası haline geldi. İnsanlar akıldan egolar, savunma mekanizmaları, Freudcu dil sürçmeleri, bastırmalar, nevrozlar ve komplekslerle birlikte söz etmeye başladılar. Bir insana kadın gibi demek yerine analını koruyan, bencil demek yerine benmerkezci demeye başladılar. Psikanaliz yavaş yavaş Batı kültüründe her düzeyde egemen olmaya başladı.

Bugüne kadar psikanalizden, sanki tek bir lideri olan tek bir inanç

varmış gibi söz edildi. Freud ve kuramları hâlâ psikanalizin merkezini oluşturmasına karşın, başarısı hareketin daha da genişlemesine neden oldu. Birçok hizip, Freud ile bazı inanç maddelerinde birleşen, sonra kendi analitik okullarını kurmak üzere ayrılan Freud'un Viyana'daki çevresinden insanlar tarafından yaratıldı.

Bunların en ünlülerinden biri, 1912'de efendisiyle yollarını ayırana kadar Freud'un mirasçısı olarak görülen İsviçreli psikiyatrist Carl Jung'du. Protestan bir papazın oğlu olan Jung, Freud'un analitik tedavileriyle çok ilgiliydi, fakat Freud'un cinselliğin insan aklının tek itici gücü olduğu görüşüne pek sempati duymadı. Freud ile yollarını ayırdıktan sonra, analizi mistisizm ve büyü alanlarında geliştiren kendi psikanaliz modelini kurdu.

Jung birçok açıdan Platonculuğu modeline yerleştirdi. Freud'un akıl modeline yeni bir düzey ekleyerek, Freudcu bilinçaltını oluşturan akıldışı istekler çekirdeğinin altında daha derin bir akıldüzeyinin, kolektif bilinçaltının yattığını söyledi. Jung, aynı mitsel öyküler ve figürlerin birçok farklı ülkenin kültüründe durmaksızın ortaya çıkmasına çok şaşırmıştı. Bunu açıklamak için, her insanın aynı arketipsel imge ve simgeler koleksiyonuyla dolu bir "ırk belleği" paylaştıklarını öne sürdü. Bu arketipler arasında mitin yaratılması, bakirenin doğurması, yılanın biçimi, büyükanne, mandala, sonsuz kadınlık, cennet, dört katlılık ve üç sayısı vardı.

Jung'un bilinçsiz arketipleri ile Plato'nun saf biçimleri arasındaki koşutluk açıktır. Aralarındaki fark, Plato bu nihai akıldüzeyini matematik ve ahlaki özlerle dolu göksel bir krallık olarak görürken, Jung gizli simgelerle dolu kalıtsal bir depo olarak gördü.

Jung bir münzevi olduğu için düşüncelerinin etkisi hemen hissedilmedi. Fakat 1960 ila 1970'lerde Jung çok popüler oldu -Freud'un psikanalitik modeline getirdiği Platoncu tinsellik ve büyü folkloru zamana uygun bir nota çalıyordu.

Jung, Freud'un yandaşlarının içinden ayrılıp kendi psikanalitik kültünü oluşturan en ünlü bilim adamıydı. Aynı şeyi yapanlar arasında Alfred Adler, Otto Rank ve Wilhelm Reich'ı sayabiliriz.

Jung gibi Adler de Freud'un cinsel komplekslerini reddederek, bunun yerine egemen olma isteğinin bilinçaltının baş motivasyonu olduğunu iddia etti -aslında Nietzsche'ninki irade düşüncesine dönen bir kuram. Otto Rank'in psikanaliz sapması, doğum anında yaşamdaki ilk travmayı aramak için çocukluğa ve Odipus kompleksine dönmekti- yeniden doğuş ve ilk çığlık terapisi gibi terapatik teknikleri esinleyen bir proje. Bu üçlünün üçüncü kişisi olan Reich en aşırıya giden kişiydi. Reich mucize bir

gücün, orgonun orgazm anında serbest kaldığına inanıyordu ve bu enerjiyi yakalamak için insanların içine oturduğu özel kutularıyla (tahta ve metal katmanlarıyla inşa edilmiş kutular) ünlendi.

Psikanalizin parçalanması ikinci ve üçüncü analist kuşağında da devam etti. Melanie Klein, Harry Stack Sullivan, Eric Fromm, Karen Horney ve Jacques Lacan gibi analistler kendi psikanalitik kuramlarını geliştirdiler. Bu düşünce bolluğundan, daha büyük bir terapatik uygulama çeşitliliği çıktı. Psikanaliz üzerine yazan bir yazar olan Steven Marcus, terapilerin artık "... ilaç terapisi, grup terapileri, maraton ve hafta sonları terapilerinden duyarlılık eğitimine, dokunma kursları ve hissetme oyunlarına, ilk çığlığa, saldırganlık yükseltmeye, bilinç yükseltmeye, meditasyonlara, masajlara ve kim bilir daha nelere kadar değişen" bir yelpaze oluşturduğu yorumunu yaptı. "Bu uygulamaların büyük kısmı psikanalize açıkça düşmandır, fakat gene de çoğu psikanalitik keşfin bir iki parçasını almaktan ve onu terapatik bir rejime dönüştürmekten ibarettir."

Psikanaliz mesleğinin içindekiler farklı kuramlar arasındaki ayrımların farkındaydılar. Fakat onların dışındakilere göre, Freudcu miras bulanık bir düşünceler türlüsü haline gelmişti. Ne var ki, bu durum aydın çevrelerde Freud'un yüksek konumuna çok az zarar verdi. Başka bir şey olmasa bile, hareketin fraksiyonlarının eski akıldışı mitolojiyle yeniden ilişki kurması -örneğin Jung'un Plato ve büyüyle, Adler'in Nietzsche ile ilişkisi- psikanalizin Batı kültürünün tam ortasında bir yere yerleşmesine hizmet etti.

1960'larda, giderek genişleyen Freudcu miras yeni psikoloji okulunun, yani hümanizmin ortaya çıkışında büyük bir rol oynadı. O dönemde hümanizm, Freud'a ve onun siyah Avrupalı umarsız ego görüşüne karşı bir tepki olarak düşünüldü, cinsel saplantılı bilinçaltı denizini bulandırdı. Hareket, daha olumlu bir insanlık koşulu, görüşü ortaya koymak isteyen Amerikalı psikoterapistler ve üniversite akademisyenleri tarafından başlatıldı. Hümanizm kendisini dönemin akademik psikolojisine egemen olan davranışçı okula -hümanistlerin kutulardaki farelere çok fazla önem verdiğini, fakat insan ve bilince yeterli önem vermediğini düşündüğü John Watson ve Burrhus Skinner gibi kişiler- karşı bir tepki olarak da gördü. 1962'de, benzer düşüncelerde olan bir araştırmacı grubu sevgi, mizah, doruk deneyimler, kişisel gelişim ve yaratıcılık gibi aklın ihmal edilmiş özelliklerini araştırmayı teşvik etmek amacıyla Amerikan Hümanist Psikoloji Derneği'ni kurdu.

Hümanist hareketin önde gelen ışıkları Carl Rogers ve Abraham Mas-

low'du. Rogers'ın kuramlarında, kişisel gelişime yönelik bilinçli ve deneyimli güdü Freud'un bilinçaltı cinsel güdüsünün yerini aldı. Rogers, verimli toprağa ekilmiş bir tohum gibi, sevgi dolu bir ortamda yetişen insanların büyümek ve cömert içsel doğalarını ifade etmek için ellerinden geleni yapacaklarına inanıyordu. Rogers insanları, katı toplumsal klişelerin kişinin gelişimini engelleyerek akılsal sorunlar yaratabileceği konusunda uyardı ve onları gerçek duygularıyla ilişki kurmaya çağırdı. Rogers gibi Maslow da, insanların gelişmek için organik bir güdüleri olduğuna inanıyordu. Maslow yükselen bir ihtiyaçlar hiyerarşisi yarattı; bu hiyerarşide yiyecek ve barınak gibi temel fiziksel gereksinimler ile özsaygı ve kendini ifade etme gibi ruhsal gereksinimler vardı. Herkesin hissettiği itici amaç, bu hiyerarşinin yapabildiklerince üstüne tırmanmaktı ve Maslow'a göre doruğa ulaşacak kadar şanslı olanlar canlı ve sağlamdı.

Hümanistlerin Freud'un yıkıcı bilinçaltını reddederek yararlı bir egoyu seçmeleri başlangıçta akıldışılık mitinden bir adım uzaklaşma olarak görülse de, aslında hümanistler Freud ile aynı tuzağa düşmüştü. Mite karşı çıkmak yerine, onu bir kez daha saygın kılıp, bilimsel giysilerle donattılar. Aralarındaki ayrım, Freud'un akıldışı denkleminin hayvan yapısını vurgulaması, hümanistlerin ise iyimserlikle yaratıcılık, sevgi ve dinginlik gibi olumlu özellikler üzerinde yoğunlaşarak mitin kutsal özelliklerini tercih etmesiydi. Gerçekten de, hümanist psikoloji, Freud'un kuramlarının özgün romantik harekete bir yüzyıl sonraki tepkisi olması gibi, yirminci yüzyılın bireycilik kültüne karşı geç kalmış bir tepki olarak görülebilir. Kendini ifade etmenin ondokuzuncu yüzyıl yazar ve filozoflarının icat ettiği yazınsal bir ideal değil, temel bir güdü olduğunu iddia eden hümanistler, bireysellik kültüne nihai gerekçeyi sağladılar. Şiirsel bir fantezi olarak başlayan şey artık biyolojik bir zorlama haline gelmişti.

Maslow ve Rogers hümanist yaklaşımın psikolojiyi devrimcileştireceğini umuyorlardı. Fakat romantik modeli temel aldıkları için çok geçmeden kumdan şatolar yaptıkları ortaya çıktı. Hümanizm, en azından yaratıcılık ve bilinçli deneyim gibi aklın önemli özelliklerine bir dereceye kadar bilimsel olarak eğildiği için saygıyla anılabilir, fakat destekçilerinin umduğu başarıyı sağlayamadığı kesindir.

Güçlü bilime önderlik edememesine karşın, hümanist hareket halkın gözünde hâlâ büyük bir başarıya sahipti. Akıldışılık mitiyle bağlantı kuran hümanizmin popüler düş gücünü yakalayamaması olanak dışıydı ve geniş yeniçağ düşün sistemi etiketi altında günlük kültürle bütünleşmişti.

Yeniçağ hareketi, Doğu dinleri ve meditasyondan paranormal güçlere ve büyüye kadar her şeyi kucaklayan moda düşüncelerin yamalı bohça-

sıydı. Fakat bu eklektik karışımı bir arada tutan yapışkan, hümanistlerin kişisel başarı yolunun benliği keşfetmede yattığı inançlarıydı. Yaşama verilen yanıtların, akıldışı insan ruhunun geniş potansiyelinde bulunduğu düşünülüyordu.

Yeniçağ hareketi medyanın dikkatini, 1987'de tüm dünyadaki 20 bin kişinin gezegeni kurtarmayı amaçlayan "uyumlu bir yakınlaşma" içinde kutsal yerlerde bir araya geldiği zaman çekti. Time dergisi aynı yıl kapak konusunda komik yeniçağcı klişeyi, hard rock ve uyuşturucu yerine hafif müzik dinleyen, cimnastik ve meditasyon yapan yaşlı bir California hippisi olarak alaya aldı.

Yeniçağcıların görüntüsüyle alay etmek kolay olmasına karşın, hareket insan aklına ilişkin kuramlarımızın her zaman ilginç bir olgunun salt yansız açıklamalarından çok daha fazla olduğunu gerçekten de gösterir. Savunduğumuz akıl modeli, zorunlu olduğunu düşündüğümüz yaşam biçimimiz için bir model oluşturma eğilimindedir. Aklın kutsal akılcılık ve kötü beden şeklinde yeni Platocu bölünmesi, erken Hıristiyan yaşam tarzının işareti haline gelen kendi kendini inkâr etme etiğine yol açtı. Romantik hareketin insanlardaki en iyi şeyin akıldışı duyguda yattığı inancı, bugün modern bireycilik kültünün yaşama benmerkezli ve duygusal yaklaşımını meşrulaştırıyor. Yeniçağ hareketi, bugünün psikolojisinin yarının yaşam biçimi haline gelme -bugün savunduğumuz kuramların kusurlu olup olmadığını incelememiz için bize her tür gerekçeyi veren bir şey- eğiliminde olduğunun en son örneğidir.

Akıldışılık mitinin Batı kültürünün pop psikolojisi haline gelmesi konusunda çok şey söylenebilir. Rüyalar, delilik, değişmiş konumlar ve duygular gibi aklın akıldışı özelliklerine bakarken, kendimizi sürekli, Plato ile başlayan ve St Augustine, Rousseau, Byron, Nietzsche, Freud, Sartre ile devam eden, Rambo ve Kaptan Kirk ile doruğa ulaşan bir düşünce hattını izlerken buluruz. Fakat bilim adamlarının akıldışılık mitine karşı ikna edici bir seçenek neden bulamadıkları sorusuna geri dönersek, psikanalistler ve hümanistler gibi bazılarının miti bilime dönüştürme tuzağına düştüklerini görürüz. Diğer psikoloji biçimlerinin başarısız olmalarının nedeni ise çok daha karmaşıktır.

Bilimsel psikoloji 1880'lerde, Leipzig'deki Wilhelm Wundt gibi araştırmacılar tepki hızlarını ve bellek uzaklıklarını ölçmek için ilk laboratuvarları kurduğu zaman doğdu. Başlangıçta yaklaşım kolay gidiyordu. Harvard Üniversitesi'ndeki William James gibi öncüler zamanlarının büyük bir kısmını, kişisel deneyimlerinin kendini çözümlemeye yönelik

açıklamalara harcadılar. Ne var ki, böyle öznel yöntemlerin sakıncalarını gösteren Freud ve diğerleriyle birlikte çok geçmeden akademik bir geriye gidiş yaşandı. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Amerikan Psikoloji Derneği başkanı John Watson "akılcılar"a büyük bir saldırıda bulunarak, yalnızca gözlenilebilenin bilimin bir parçası olması gerektiğini söyledi -ona göre psikolojinin akılda gözleyebileceği tek şey kişinin dış davranışlarıydı. Bu durum üniversite araştırmacılarının kamuoyunu en çok ilgilendiren sorulardan uzaklaşmasına yol açtı. Hümanistlerin yakındığı gibi, davranışçılığın ültra dikkatli bayrağı altında bilim adamları esin, düşünce, duygu, bilinç ve sıradan insanların en çok ilgilendiği bütün diğer konuları bir yana bıraktılar.

Sıkı bir davranışçı felsefeyi benimseyen psikoloji, öğrenme -kitabın başında tebeşir sallayan profesörde gördüğümüz gibi- kuramı gibi alanlarda büyük başarılar elde etti. 1920'lerle 1970'ler arasında özellikle hayvanlarda içgüdüsel ve refleks davranışlar konusunda çok şey keşfedildi. Fakat sonunda davranışçılık kısır aşırılıklara sürüklendi. Önde gelen yıldızları, Watson ve Skinner gibi kişiler, bilincin var olduğunu dahi inkâr eder bir noktaya geldiler. Aklın bütün özelliklerini refleks, deneme yanılma yöntemi açısından açıklamaya çalıştılar, düşünce ve duyguların aradaki bir yere müdahale etme olasılığını görmezden geldiler. Davranışçılığın Ispartalı yaklaşımı, akıl konusu çevresinde gelişen bazı engelleri ortadan kaldırdığı için değerliydi. Fakat davranışçılık sonunda psikolojiyi giderek daralan bir yola soktu ve aklın gerçekten ilginç kısımlarını açıklama işini romantiklere bıraktı.

Bu büyük ölçüde psikolojinin hâlâ içinde bulunduğu durumdur. Nesnel olarak ölçülebilenlere sıkı sıkıya yapışan psikologlar birçok tek tek başarı elde etmiştir. Nöroloji, algı, hayvan davranışları, kişilik ölçülmesi ve öğrenme kuramı gibi alanlarda psikoloji küçük bilgi havuzları oluşturdu. Fakat bu havuzlar daha büyük bir yapıyla bağlantılı değildir. Her biri, dil ve gelenek farklılıklarıyla birbirlerinden ayrılan ulus-devletler gibi, kendi küçük kavram ve jargon dünyasında var olabilmiştir. Şimdi gereken şey, bütün bu bilgi havuzlarını daha büyük bir resim sağlamak için birleştiren bir çerçevedir.

Üçüncü Bölüm
Eksik Perspektif

Akıldışılık miti, kötülük ve zekâ parlaklığının akılcı bilincimizin ince ekranının arkasında bir çift baş edilmez bir canavar, bir hırsız gibi gizlendiğini söyler. Arthur Koestler'in yazdığı gibi: "İnsan aklının yaratıcılığı ve patolojisi evrimci darphanede basılmış aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Birincisi katedrallerimizin ihtişamından, ikincisi dünyanın canavarlar, şeytanlar ve ifritlerle dolu olduğunu bize hatırlatmak için onları süsleyen, çirkin insan yüzüne benzeyen oluk ağızlarından sorumludur." Fakat insanlığı yarı melek, yarı hayvan olarak gören bu şiirsel düşünce işe yaramaz. Açıklamak yerine, aklı gizemlerle doldurur.

Romantik modelin yerini alacak insan aklının daha gerçekçi bir modelini yaratmak istiyorsak, en iyi başlama noktası akıldışılık mitinin tam olarak nerede çarpıklaşmaya başladığını sormaktır. Hemen mitin iki temel yanlış yaptığını söyleyebiliriz. Yanlış akıl bölümleri yapar ve yanlış yerde odaklanır.

Birinci hata, mitin aklı, akıldışı ve akılcı olarak iki parçaya bölmesidir. Akıldışı da yarı hayvansı, yarı kutsal olarak ikiye bölünür. Bu geleneksel üçlü modelin yerini alması için çok farklı bir bölümleme gerekir. Akıl hayvan denilebilecek ve kültürel olarak şekillenmiş bileşenlerine ayrılmalıdır. Ham hayvan parçası, beynin et ve kanına içkin bütün özelliklerden oluşur. Bu içsel akıl güçleri, genellikle varsayılandan çok daha sınırlı bir doğaya sahiptir. Beyin, kendi başına, maymun ve diğer yüksek hayvanların paylaştığı "basit" akılsal yeteneklerden -farkındalık, tanıma, kas denetimi, çağrışımlı düşünce ve psikolojik duygu biçimleri gibi yetenekler- daha fazlasını sağlayamaz. Kültürel olarak şekillenmiş bileşenlerin aklımızı tamamlaması ve bizi insanlaştırması gerekir. Aklın bu kültürel olarak işlenmiş kısımları mantıksal düşünce, kendi kendisinin farkında olma, rafine duygu ve hatırlama yeteneğini -hepsi de dilin bulunmasına bağlı yetenekler- içerir.

Ham ve kültürlü arasındaki bu ayrımı kavramak hemen mümkün değildir, çünkü alıştığımız aklı kavrama yöntemine çok karşıttır. Birkaç örneğe bakma şansı bulunca -örneğin belleğin doğuştan gelen bir yetenek, tanıma ve öğrenilen "hatırlama" becerisinin bir bileşimi olduğuna bakınca- bu ayrımın daha netleşeceğini umuyoruz. Fakat şimdilik önemli olan, aklın bu iki özelliğinin -ham ve kültürlü- aynı madalyanın iki ayrı yüzü olmadığına dikkat etmektir. Bu iki özellik, çok farklı iki "dokunun" birleşmesidir.

Bilgisayarlar bize iyi bir analoji sağlıyor. Akıl hardware ve software'in birleşmesi gibidir: Hardware beyin, software düşünce alışkanlıkları ve akılsal becerilerdir. Tıpkı bilgisayar hardware'inin chip ve tellerden, software'in mantıksal emirler ve programlardan oluşturulması gibi aklın iki özelliği de farklı "imalat" süreçleriyle yaratılır: Biri biyolojik, diğeri toplumsal. Bu nokta çok önemlidir, çünkü insan aklının gerçekçi modellerinin *iki yanlı* olması gerektiği anlamına gelir, yani bir değil, iki açıklama içermelidir. Aynı çerçeve içinde aklın hardware'i çok farklı bir software ile bir araya getirilmelidir.

Aklı ne kadar doğru bölümlere ayırdığımız sorusu, akıldışılık mitiyle mücadelelerimizin ilkidir. İkincisi, mitin yanıt ararken yanlış yerde odaklanmasıdır. Mit bireye çok fazla vurgu yapar. Yaratıcılıktan deliliğe kadar her şeyin açıklaması bir kişi içinde aranır. Aklı hardware ve software olarak bölünce, dikkatimiz bireyden, bireyin akılsal hardware'ini yaratan biyolojik tarihe ve daha da özel olarak onun akılsal programlarını biçimleyen toplumsal dünyaya kayar. Batı kültürlerinin kendi kendine yeterli yalnız adam -James Dean, Clint Eastwood ve Jack Kerouac gibi romantik tipler- mitine saplanıp kalması, aklın toplumsal kökenleri konusunda gözümüzü kör etmiştir. İnsanların akılsal yeteneklerini tam olarak açıklamak için toplumsal unsurun sahneye girmesi gerekir.

Bu iki yanlı yaklaşım savı, psikolojide uzun süredir olmayan bir perspektif, evrim perspektifi ortaya çıkınca yanıtsız kaldı.

İnsan aklının hayvanınkinden kesinlikle çok farklı olmasına karşın, psikologlar ne kadar ve nasıl farklı olduğuna şaşırtıcı derecede az ilgi göstermiştir. Darwinci bir eğilim gösteren araştırmalar hayvanlarla insanlar arasındaki benzerlikleri -ki çok fazladır- ortaya koymaya önemli ayrımların açıklanmasından daha fazla önem vermişlerdir. Romantik kamptan psikologlar ise tam karşı bir yol izleyerek, insanlarla hayvanlar arasındaki akılsal uçurum çok büyük olduğundan, aklı kavramak için insan ırkından başka şeylere bakmaya değmeyeceğini düşünmüşlerdir.

Her iki neden de, insanlığın hayvan krallığıyla kopuşunun nedenini

ortaya koymak için çok az araştırma yapılmasında rol oynamıştır. Fakat psikolojinin evrim perspektifine gereken önemi vermemesinin gerçek nedeni, akılların geriye fosil bırakmaması ve bu yüzden herhangi bir kuramı temellendirmek için çok az kanıt olmasıdır herhalde. Beş milyon yıl öncesinin maymuna benzer atalarımızdan yaklaşık yüz bin yıl önce birden modern insanların ortaya çıkışına kadar geçen akıl yolculuğunun öyküsü, kaçınılmaz olarak büyük oranda spekülatiftir. Fosillerin kafataslarından ve zaman zaman yere gömülü olarak bulunan taş aletlerden birkaç ipucu çıkarılabilir. Modern maymunların toplumsal davranışlarının ya da dünyada son kalan ilkel kabilelerin yaşam biçimlerinin incelenmesi de insan aklının evrimi konusunda bazı umut verici ipuçları getirebilir. Ne var ki, bilim adamlarını umutlandıracak çok az önemli kanıt vardır.

Sonuçta akılsal evrim profesörleri ya da akademik yolcular gibi şeyler ortaya çıkmamıştır. Bu konuların büyük önemine karşın, toprak sağlıklı bir araştırma düzeyini korumak için yeterince verimli olmamıştır. Yani psikoloji disiplini bir boşlukta gelişmiş, insan aklını tarihine başvurmaksızın açıklamaya çalışmıştır. Aklın evriminin kanıtları bahşedildiği zaman bile, aklı anlamak için iki yanlı bir hardware/software yaklaşımının gerekliliğini göstermek uzun süre almaz.

İnsanın evrimine bakıldığı zaman, gözümüze çarpması gereken ilk şey, insan aklının olağanüstü çabuk ortaya çıkmasıdır. Hayvan aklının Cambrian döneminin balçıkta yaşayan yaratıklarındaki toplu iğnebaşı sinir yumağından *homo erectus*'un, "maymun adam" atalarımızın karmaşık bir kilo beyinlerine evrilmesi 600 milyon yıl aldı. Bir milyon yılın onda birinde -evrim saatinin son tıklaması- *homo sapien*'ler ortaya çıktı. Birdenbire arkeoloji kayıtları düşünen, kendi kendisinin farkında olan bir aklın kanıtı olan ürünlerle -iyi işlenmiş aletler, kulübeler, oyma aletler, canlı mağara resimleri- doldu. Sanki evrim hızı bir gecede rahvan gidişten delice yüz metre koşuya atlamıştı. İnsan aklı şaşırtıcı bir hızla sahneye çıktı. Böyle öngörülmez bir değişimin nedeni ne olabilirdi?

Kuşkusuz bu ani hız yalnızca atalarımızın fiziksel değişimlerinin sonucu değildi. Doğru, *homo sapien*'lerin beyni *homo erectus*'un beyninin bir buçuk katıydı. Fakat balina ve fillerin beyinleri modern insanların beyninden dört kat büyüktür, dolayısıyla yanıt beynin büyüklüğü değildi. Evrim beynin yapısı ya da düzenleyişinde büyük değişimler yapmak için gerekli zamana sahip olmadığından yanıt niteliksel de olamazdı. İnsanın beyin hücreleri hâlâ bir balık ya da mürekkep balığınınkine benzer bir işlev görür ve bir insan beyninin düzenlenişi hâlâ bir şempanzenin, ya da başka bir maymununkiyle neredeyse benzerdir. *Homo sapien*'lerin ani or-

taya çıkışının yanıtı beynin fiziksel hardware'inde yatmıyorsa, o halde software'inde yatmalı. İnsanların akılsal gücünü açan anahtar dilin bulunması bu olmalı.

Hayvan aklı evrim tasarımının bir zaferidir. Dış dünyanın tehlikelerine karşı bedenin gereksinimlerini dengeleyen parlak bir karar verici organdır. Susuzluktan ölen, gene de bir pınarın başındaki aslanların kokusunu alan bir antilop hesaplanmış bir riske girmek zorundadır. Bunu yapmak için, biraz da olsa bilinçli bir deneyim biçimine sahip olmalıdır. Bellek, düşünce ve duyguya sahip olmalıdır. Evrimden geçen binlerce kuşak antiloba zekilik ve açıkgözlülükle titreyen bir beyin kazandırmıştır. Gene de var olmayan bir şey var. Antilop gibi hayvanların akılsal hardware'inin bütün karmaşıklığına karşın akıllarında şaşırtıcı bir düzlük vardır. Hayvanlarda yok olan, zaman boyutudur. Hayvanlar tamamen bugünde yaşar, geçmişe ya da geleceğe ilişkin düşünceler taşımazlar.

Bu ayrım, açıklamak için sözcük dağarcığımızın yetersiz kaldığı bir ayrımdır. Birçok insan, hayvanların da insanlar gibi bellek, düşünce ve duygulara sahip olduğunu, aradaki tek farkın hayvanlarda akılsal güçlerin daha zayıf, daha az gelişmiş olması görüşüne karşı çıkacaklardır. Fakat gerçek ayrım, hayvan aklının insan aklının sulanmış bir çeşidi olduğu değil, *tepkisel* olmasıdır. Hayvan aklı dış dünyadaki olaylara ve bedeninde ortaya çıkan güdülere tepki gösterir, fakat insan aklının tersine içsel bir düşünce dizisiyle yönlendirilmez. İnsan aklının anı, plan ve düşlerde gezinmekte serbest, bağımsız olmasına karşın, hayvan aklı bağımlıdır, bugüne ve akışa sürekli bağlıdır. Hayvanlar asla yansıtmazlar, her zaman yaparlar.

İnsan aklının deneyim resmi geçitinden bağımsız hale gelmesine, dil izin vermişti. İnsanlar dili icat ettikleri zaman, şans eseri, miras aldığımız parlak sinirsel makine için, içsel programlar yazmak için bir araç keşfetti. Dil bize, aklımızdan geçen görüntü ve düşünce trafiğini denetleme gücü verdi. Hatırlama, düşleme, akılcı düşünme ve kendi kendinin farkına varma gibi içsel olarak yönetilen ve yalnızca insanlara özgü olan etkinlikler geliştirmemize olanak sağladı.

Dil bu akılsal devrime öncülük etmeye hiç niyetli değildi. Toplumsal düzeni sağlamak için bir bulgudan başka bir şey olarak başlamadı. Diğer büyük maymunlar gibi ırak insansı atalarımız dili, küçük birliklerini organize etmelerine yardımcı olan bir mimik ve homurtu repertuvarı olarak kullandı. Dilin erken aşamaları, atalarımızın çok başarılı yaptığı avcılık ya da yiyecek paylaşımı gibi birçok önemli toplumsal ilerlemeleri destekledi. Yarım milyon yıl içinde, *homo erectus*'un ilkel homurtuları, atala-

rımız eklemli dil için gereken sözsel donanımı geliştirdikçe modern dile dönüştü.

Homo sapien'lerin konuşabilmesine olanak sağlayan biyolojik değişimler, evrim tasarımının önemsiz bir harikasıydı. Atalarımız hızlı sözcük salvolarıyla konuşmalarına olanak sağlayan ses kutusunu ve esnek dili geliştirmek zorunda olmanın yanı sıra, aynı zamanda bu yeni donanımın denetimiyle uyumlu bir şekilde gelişmesi için beynin kapasitesini de büyük ölçüde artırmak zorundaydılar. Bu özel konuşma donanımının gelişmesinin sonucu olarak modern insanlar konuşabilir ve saniyede beş heceden daha hızlı -bütün diğer duyu sistemlerinden yaklaşık altı kat daha iyi bir "ele alış hızı"- bir konuşmayı anlayabilir, beyinlerimiz görsel modeller dizisini ya da konuşma olmayan sesleri aynı hızla kavrayabilir.

Hızlı, eklemli dilin gelişmesi *homo sapien*'lerin evrim başarısına büyük bir farklılık getirdi. İletişimde artan kesinlik erken insanların toplumsal örgütlenmesinde dev bir gelişime olanak tanıdı. Ne var ki, gerçek ilerleme bu yeni dilin içe döndürülmesinden -içinde yaşadığımız toplumsal dünyada düzeni sağlama aracı olarak icat edilen bir araç olarak alıp kafamızın içinde olup bitenleri düzenlemeye yöneltmesinden- kaynaklandı.

Birçok insan dilin düşünce sürecinde oynadığı rolün farkında değildir. Aslında insanlar dili içselleştirdiklerinin bile farkında değildir çoğu zaman. Gene de birkaç dakikalık bir içe bakış aklımızın hiçbir zaman durağan olmadığını hemen ortaya koyar. Bütün gün boyunca aklımız bir "iç sesle", kendimizle baş başa kaldığımız zaman sürekli yaptığımız konuşmayla vızıldar. Kendimizle sessizce konuşma alışkanlığının, öğrenmek zorunda kaldığımız bir alışkanlık olması birçok insana şaşırtıcı gelir.

Bir iç sesle konuşmayı -ve bu iç sesi düşünceyi yaratmak için kullanmayı- öğrenme yöntemi küçük çocukları dikkatle gözleyerek keşfedilebilir. Bir sınıftaki çocukları izleyen psikologlar, dört ila sekiz yaş arasındaki çocukların konuşmalarının büyük bölümünün bir yüksek sesle düşünme biçimi olduğunu görürler. Örneğin, anaokulundaki bir erkek çocuğu, bir sanat masasının başına oturup kendi kendine "Bir şey çizmek istiyorum. Bir bakalım. Büyük bir kâğıt gerek. Bir kedi çizmek istiyorum" diyebilir. Odanın diğer bir köşesinde bir kız çocuğu doktorculuk oynayarak, parmağını bir iğne gibi koluna batırırken, "Doktor iğne yaptıktan sonra daha iyi olacağım. Uf!" diyebilir. Bir çocuğun konuşmalarının en az yarısı bu tür yorum ve kendine emir vermenin bir karışımıdır.

Kendine yönelik konuşma dikkat arayışında olan bir davranış için çoğunlukla yanıltıcıdır. Anneler, çocuklarının neden yaptıkları her küçük şey üzerine hiç durmadan konuştuklarını merak ederler. Fakat aslında ço-

cuk düşünce becerisi üzerine alıştırma yapıyordur. Çevrelerindeki yetişkinlerden işittikleri hareketleri taklit eder ve bunları kendi akıllarını yönetmek için kullanırlar.

Yanlışları düzelten ve tatlı dille gönül alan yetişkinlerin yanında büyüyen çocuklar yetişkinlerin düşünce alışkanlıklarını kapmaktan kendilerini alamazlar. Bir anne kızına üzerine pantolon giymesini, yoksa üşüteceğini; kediye dokunmamasını, çünkü "Zavallı kedi, onu incitirsin"; ya da fincanını sallamamasını, çünkü portakal suyunun dökülmek üzere olduğunu söyler. Bir çocuk günde belki bin kere bu tür yorumlar duyar ve çok geçmeden bunları kopya ederek benzer durumlarla karşılaştığında kendini azarlar ya da emir verir.

Konuşma çocuklar için hâlâ yeni bir beceri olduğu için, başlangıçta kendine verdiği emirler yüksek sesle dile getirilir. Fakat çocuklar daha sonra kafalarının içindekini, okumayı öğrenmeden önce yüksek sesle okumaya başlar başlamaz, yüksek sesle düşünmeyi sessizce iç sesle düşünmeye dönüştürmeyi öğrenirler. Toplumsal baskı sessizce düşünmeyi öğrenmelerinde büyük bir rol oynar. Yetişkinlerin dünyasında kendi kendine konuşan bir insan en azından rahatsız edicidir ve deli muamelesi görür. Düşüncelerini sesli mırıldanan insanlar her sözlerinin "Ne?" sorusuyla karşılandığını görür.

Sessiz okuma gibi sessiz düşünmede de hızlı olma yararı vardır. Sürekli kullanılan iç konuşma temel unsurlarına ayrılır. Anlamın istenen duyumunu yaratmak için kafamızdaki bir sözcüğü seslendirmenin eşiğinde olmak yeterlidir; böylece cümle parçaları ve yarım sözcüklerden bir anlam çıkarmayı öğreniriz. Kafamızdakini böyle anlaşılması zor, hayaletimsi bir şekilde ortaya çıkaran da iç sesin bu akışıdır.

Fakat iç ses düşünce sürecimizin arka planına ne kadar batarsa batsın, düşüncelerimize yapısını ve akışını veren aygıt gene de kalır. Bunu, ne zaman düşüncelerimizde zorluklarla karşılaşsak -zor bir yapbozu çözmeye çalışırken ya da kişisel bir sorunla boğuşurken- yüksek sesle düşündüklerimizi söylememize çok yardımcı olması gösterir. Hatta düşüncelerimizi yazabilir ya da bir arkadaşımızla konuşabiliriz. İçgüdüsel olarak, yaptığımız şey gizli iç diyaloğumuzu açığa çıkarmaktır, böylece bu diyaloğun bağlantıları ve mantığı daha dikkatli bir şekilde incelenebilir.

Kendimize yönelik konuşmanın, mantıksal düşünce ya da problem çözme gibi akılsal etkinliklerin olmazsa olmaz bir parçası olduğunu, ya da vicdanımızın "sesi" olduğunu görmek zor değildir. Bu tür durumlarda kafamızın içindeki bir şeylerle tartıştığımız duygusunun farkındayızdır. Fakat dilin içsel kullanımı bu tür akılsal tartışmadan çok daha de-

rindedir. İç ses bize insanların öğrenme yoluyla değil, biyolojik olduğunu varsaydığımız birçok akılsal yetenek kazandırır.

İnsan aklına ilişkin standart görüş, aklı *dikey olarak* akılcı ve akıldışı yarılar olarak ikiye böler. Duygular, yaratıcılık ve düş gücü çizginin bir yanına düşer, bellek, düşünce ve özbilinç de öbür yanına. Fakat insanların akılsal yeteneklerini bu şekilde bölmek, dilin oynadığı rolü kaçırmaktır. Bunun yerine, bu yeteneklerden her birini iki tane iki yanlı yarıya ayıran *yatay* bir bölümleme yapmalıyız. Her yetenek biyolojik hardware ile dil temelli düşünce alışkanlıklarının bir araya gelişi olarak görülmelidir.

Bellek böyle bir yaklaşımın iyi sonuçlandığına, güzel bir örnek oluşturur. Normal olarak bellekten sanki tek bir yetenek; beynin hardware'ine bağlanmış tek bir mekanizma olarak söz edilir. Sanki başımızın arkasında yavaş yavaş yaşam deneyimleriyle dolan dev bir depoyla birlikte doğmuşuzdur. Bir şeyi hatırlamak istediğimizde elimizi daldırıp anıyı oradan çıkarmamız yeterlidir. Bazen özellikle eski ve parçalanmış bir anıyı bulmak için biraz daha derine inmek zorunda kalabiliriz, fakat ilke olarak hatırlamak iradi bir çabadan daha fazlasını gerektirmez.

Belleğin akılcı bilince hizmet eden bir yetenek olarak görülmesi o kadar yaygındır ki, psikologlar bile yazılarında onu hiç eleştirmeden benimseme eğilimindedir. Fakat belleğin aslında iki parçaya bölünmesi gerektiği artık kanıtlanmıştır: Bu parçalardan biri doğal bir bileşen -genellikle tanıma gücü olarak değindiğimiz parça-, diğeri kültürel ya da öğrenilmiş bir bileşendir -hatırlama ya da anımsama dediğimiz özel insan becerisi.

Tanıma kuşkusuz beynimizin biyolojisinde bulunan akılsal bir yetenektir. Bütün hayvan yetenekleri gibi şimdiki zamana kilitlenmiş bir yetenektir. Nesne ve durumları ancak dikkat alanımıza girdikleri anda tanıyabiliriz. Fakat hatırlama zaman içinde serbestçe dolaşabilen bir yetenektir.

Tanıma, bugüne bağlı olmasına karşın, (çoğunlukla görüldüğü gibi) belleğin daha düşük bir özelliği değildir. Tanıma kapasitemiz son derece şaşırtıcıdır. İnsanlara çiçeklerden kumsal sahnelerine kadar değişen öznelerden oluşmuş 2500 resmin hızlı bir şekilde gösterildiği deneyler yapıldı. Sonra birinci resim dizisi aynı sayıda yeni resimlerle karıştırıldı ve yeniden gösterildi. Deneklerin büyük bir kısmı daha önce gördükleri resimlerin yüzde 90'dan fazlasını tanıyabildi. Gösterilen resimlerden birkaçını hatırlamaları istendiğinde ise -ikinci kez gösterilmeden- denekler yalnızca en çok bir düzine kadarını hatırlayabildi. Testin tanıma kısmı, iki binden fazla görüntünün beynin bir yerinde kayıtlı olması gerektiğini gösteriyor. Fakat denekler bellek oltalarıyla resimleri hatırlamaya çalıştıkları zaman

ancak en küçük parçayı -genellikle dizinin birinci ve sonuncu resimlerini- hatırlayabildiler.

Tanıma, karmaşık ve henüz tam olarak kavranamayan bir akıl sürecidir. Fakat çalışma tarzı konusunda az çok belirgin bir resim çizilebilir. Beynin hardware'i yaşamın duyumlarını süzen bir elek ya da ızgara sistemine benzer. Bir benzin tankerinin ya da deniz kenarının resmi gibi görsel bir imge düşünün, bu imgeyi ne zaman görsek aynı benzersiz öğe koleksiyonuna ayrılacaktır. Beyin, bütün benzer biçimli deneyimleri beynin aynı köşesine göndererek, yaşam deneyimlerini belirli yollara kanalize eden dev bir kataloglama sistemi gibidir.

Bir deneyim bu dolum sisteminde kendisine ayrılan yere vardığında, sinir bağlantıları ağına damgasını vurur. Bir anı çizgisi yaratır. Bir görüntü bu şekilde kaydedildikten sonra, görüntünün yenilenmesi aynı yollardan gezmek üzere aynı tür duygulara neden olacaktır. Sonunda bu duygusal trafik, gömülü anı çizgisine çarpar ve bu çarpma beyinde bir şeyi harekete geçirir. "İşte!" tepkisi olarak bilinen bu tanıma duygusunu yaşarız. Kafamızda bir ışık yanar, evet, bu gemi ya da deniz kenarı resmini tanıyorum dememize olanak sağlar -ya da böyle bir "işte!" duygusu duymazsak, hayır diyebiliriz, bu boşluk duygusu resmin tanıdık bir resim olmadığı anlamına gelir.

Tanımanın "işte!" tepkisi insan aklına ilişkin öykümüzde başrolü oynayacak -birçok açıdan bilincin odak noktası odur- ve işleme tarzı konusunda daha fazla şey söylenecektir. Fakat bir an için belleğe geri dönersek; tanıma beynin doğal işlevi -bütün memeli ve kuşlar ve bir dereceye kadar da balık ve amipler tarafından paylaşılan bir yetenek- olmasına karşın, hatırlama dil özelliğine dayalı bir beceridir. Daha da ileri giderek, hatırlamanın, kendimiz hakkında sorular sormak ve ipuçları vererek gömülü anıları ortaya çıkarmak için iç sesi kullandığımız bir kendi kendini sorgulama süreci olduğunu söyleyebiliriz.

İç sesin hatırlama eyleminde oynadığı rolü değerlendirebilmek zordur. Gerçekten bir şeyi hatırlamaya çalışırken, çok fazla şey çok hızlı olarak aklımızdan geçer ve sürecin ayrıntıları bulanıklaşır. Fakat bir fikir vermek için, birinin geçen cumartesi gecesi ne yaptığımızı sorduğu zaman içinden geçtiğimiz süreci ele alalım. O akşamın olayları yanıtı hemen bulabileceğimiz kadar kafamızda taze değilse, birkaç saniye araştırırız. Muhtemelen kendimize sözlü sorular sormaya, aklımızı içe yönelik yorumlarla kışkırtmaya başlarız: "Şey, cumartesileri... genellikle resimler... fakat hayır, bu kez değil... işte, yemeğe Wendy ve James gelmişti." Hemen kendimizi masada bir şişe şarapla birlikte dostlarımızla gülerken gösteren bir akıl resminin

parçalarını bir araya getiririz. Biyolojik bir videoda geri al düğmesine basmamış, yalnızca sözcüklerin yardımıyla geçmişi yeniden yaratmışızdır.

İçedönük dilin bu kadar güçlü olmasının nedeni, sözcüklerin bir kuklaya bağlı iplere benzemesidir. Sözcükler anı yığınımızı uyarır ve onlarla birlikte düşünce ve görüntü setleri ortaya çıkarır. "Muz" ya da "çarpma" gibi bir sözcük kullanırsak, bu sözcükler hemen deneyimlerin bir yaşam süresiyle bağlantı kurarlar ve kısa bir anda sarı bir muzu görselleştirir, ya da iki nesnenin birbirine çarpmasının etkisini gözümüzün önüne getiririz.

Daha önce kullandığımız "bir kuklaya bağlı ipler gibi" cümlesi bile, ne kadar belirsiz olursa olsun akıldan geçecek bir görüntüyü kışkırtır. Cumartesi, resimler, yemek ve arkadaşlar sözcükleri de bir yanıt üretip üretmeyeceğini görmek için anı yığınının arasına aynı şekilde atılabilir. Hayvanlar konuşamadıkları ve bir iç sese sahip olmadıkları için, anı yığınları arasında böyle bir araştırma yapamazlar. Bir maymun, muzlarla bir insan kadar çok deneyim yaşamış olabilir, fakat ortalıkta hiç muz olmadığı zaman muz görüntülerini akla getirme araçlarından yoksundur.

Anıların, olayların yeniden çalma düğmesi yerine yaratıcı rekonstrüksiyonlar olması, ta 1930'larda İngiliz psikoloğu Frederick Bartlett tarafından gösterildi. Bartlett iç sesin yeniden yaratma sürecinde oynadığı rolü tam olarak değerlendiremedi -sözcükleri bir anahtar yerine hatırlamak için bir *yardım* olarak gördü- fakat bir dizi klasik deneyde bir anıyı hatırlama sürecinin kötü, zarar görmüş tuvali onarmaya çalışan bir resim onarıcısı gibi olduğunu gösterdi. Onarıcının resmin temiz kısımlarıyla ve genel bir düşünceyle işe başlayıp sonra mantıksal olarak uygun gördüklerini kullanarak boşlukları doldurması gibi, biz de bu anı parçaları koleksiyonunu taramak, taradıktan sonra, düş gücümüzün geniş fırçasını kullanarak geri planda bloklamak için sözcükleri kullanıp hatırlarız.

Bellek deneylerinden birinde Bartlett deneklerine, bir Amerikan yerlisinin bir grup hayaletimsi savaşçıyla birlikte, bir nehri geçip, bir savaşa katıldığı ve sonra kampa geri döndüğü biraz tahrip edilmiş bir öykü verdi. Deneklerden on beş dakika, bir gün, bir hafta, bir ay ve bazı durumlarda birkaç dakika sonra öyküyü hatırlamaları istendi.

Bartlett'in öykünün yeniden anlatılmasında, doğruluğun zamanla birlikte azaldığını görmesi şaşırtıcı değildi. Fakat önemli olan, öykünün yeniden anlatılmasının değişmesiydi. Denekler öykünün "köşelerini yumuşatıyor", büyük ölçüde basitleştiriyor ve düzleştiriyordu. Denekler, öykünün genel öyküsüne uygun olmayan önemsiz ayrıntıları atlıyor, doğru olmayan ayrıntılar katıyorlardı.

Özgün öyküde, yerli geyik avlamak için nehir kıyısına gitmişti, fakat deneklerin büyük bir kısmı, bunu daha bildik bir faaliyet olan balık avlamakla değiştirdi. Bunun gibi kano da bota döndürüldü. Birçoğu öyküyü o kadar değiştirdi ki, yerli hayaletlerle birlikte savaşmak yerine onlara *karşı* savaşır oldu: Öykünün içeriğinde daha anlamlı olan bir değişiklik. Bartlett, insanların bir anının sadece kilit noktalarını hatırlayarak bir dizi indirgemelerle bu öğeleri öyküye kattığı sonucuna vardı.

Ne yazık ki Bartlett'in çalışmaları davranışçı hareketin hızla yayıldığı bir dönemde kabul edilemeyecek kadar içedönük bulundu. Bulguları genel olarak görmezden gelindi ve psikolojinin yeniden ona dönmesi ancak 1970'lerin sonunda olabildi. O zamandan bu yana anılarımızın, olayların gerçekten de becerikli yeniden yaratımları olduğunu göstermek için çok kanıt ortaya çıktı. Psikologlar iç konuşmanın bu yeniden yaratımların dayandığı parçaları ortaya çıkarmak için kullanılma tarzını da araştırmaya başladı.

Araştırmacılar tarafından sık sık anılan ünlü bir olay da, Başkan Nixon'ın yardımcısı John Dean'in 1981'de Watergate skandalı araştırmasında tanıklık etmeye çağrılmasıydı. Kongre oturumunda, düzinelerce toplantıda Başkan ile yaptığı konuşmaları çok iyi hatırladığı için Dean'e insan teybi adı takıldı. Nixon'ın bu toplantılara ilişkin kendi gizli bantları ortaya çıkınca, Dean'in 245 sayfalık ifadesini gerçek konuşmalarla karşılaştırma olanağı doğdu. Dean'in normal olarak konuşmaların özünü doğru algılamış olmasına karşın, kullandığı sözcükler ve toplantıların genel tonunun çok farklı olduğu görüldü -Dean asıl noktaları hatırlamış, sonra konuşmaları yapabildiğince yeniden yaratmıştı.

Dean, belleğinin ona konuşmaları dürüst bir şekilde anlatma olanağı verdiğini düşünüyordu. Belleği teybin sadık bir yeniden çalma tuşu olarak gören bir kültürde yaşayan bizler, bunu tamamen güvenilir bulma eğilimindeyiz. Doğru göründüğü takdirde, doğru olduğunu düşünürüz. Fakat bellek bir yeniden yaratım süreci olduğundan, olayları hatırlamamız, gerçekten olanların bir tahmininden öteye gidemez.

Bu noktayı son araştırmalar, birinci elden tanık olduğu olaylarla ortaya koymuştur. Araştırmalar, sorgucuların önemli sorular sormasının, tanıkların gördükleri şeylerin anlatımına önerilen ayrıntıları katmasına neden olabildiğini göstermiştir. Bu deneylerde, deneklere bir trafik kazası ya da başka tür bir kaza hakkında kısa bir film gösterildi. Sonra bir tanığın sorgulamasında, deneyi yapan konuşmaya yanlış bir ayrıntı -örneğin mavi arabaya yeşil araba, ya da bir otobüse kamyon demek gibi- katıldı. Tanıklar bu tür ayrıntılardan emin değillerse de, artık arabanın yeşil, diğer

aracın bir kamyon olduğundan emin olduklarını söyleyerek bu önerileri gerçek gibi görmeye başlayacak kadar etkilendiler.

İnsan belleğinin bir yetenek değil bir beceri olduğu fikri, giderek daha çok kabul görmesine karşın, iç konuşmanın yeniden yaratım sürecinin yönetilmesinde oynadığı rol konusunda hâlâ az araştırma yapılmıştır. Okulun belirli bir yılında sınıflarındaki bütün öğrencileri hatırlamak gibi görevlerde kullanılan araştırma stratejileri üzerine birkaç araştırma vardır. Fakat insanların kafalarının içinde neler yaptığı konusunda somut kanıt elde etmenin zorluğu yüzünden, kanıtların büyük kısmı kısa öykü tarzındadır. Ne var ki, özneye farklı bir açıdan yaklaşırsak, öğrenmede dilin önemini gösterecek net bir yol bulabiliriz: Küçük çocuklarda bellek yeteneklerinin gelişmesinin incelenmesi gibi.

Anaokul çağındaki çocuklarla birlikte çalışan araştırmacılar, çocukların en sevdikleri oyuncaklar gibi bir şeyi hatırlama yeteneklerinin bir iç ses geliştirmiş olup olmadıklarına bağlı olduğunu görmüşlerdir. Yetişkinlere hatırlamaları için bir nesneler listesi verildiğinde, listeyi unutmamanın en basit yolu, listeyi sessizce akıldan tekrarlamak, deneyi yapanın karşısında tekrarlama zamanı gelene kadar defalarca tekrarlamaktır (bellek araştırmacıları bu iç sesin kullanımına "eklemleme ilmeği" derler).

Çocuklar da aynı şeyi yaparlar -tek farkla ki, küçük çocuklar çoğu zaman, aynı sözcüğü tekrarlamaktan başka şeyler yapacak kadar dili içselleştirmemiştir, bu yüzden bellekleri yalnızca tek bir madde içerir. Küçük çocukların listeyi mırıldandıkları duyulur, hatta sözcükleri görünür bir şekilde ağızlarının içinde döndürdükleri görülür. Bu durum, çocukların iç sesi kullanmaya çalıştıklarını ve ancak konuşma tam olarak içselleştirildiği takdirde sözcük listesini kafalarında "düşünebileceklerini" gösterir.

Tekrar kazanma stratejilerinin, eklemleme ilmeğinin ve sözsel protokollerin incelenmesi, bellek araştırmasında hızla gelişen bir alandır, fakat psikoloji tüm öyküyü ortaya çıkarmak için hâlâ çok yol kat etmek zorundadır. Anıları yeniden yaratma sürecinin ayrıntıları konusunda bir fikir elde etmek için, geçen cumartesi ne yaptığımızı hatırlamaya çalıştığımız örneğe geri dönmemiz gerekiyor.

Hatırlama çabalarımıza biraz daha yakından bakarak, yanıtın hemen akla gelmediğini, ya da daha çok bize soru soranın sözcüklerinin anıyı ortaya çıkarmaya yetmediğini, bu yüzden iç araştırmamızı yapmamız gerektiğini varsaydık. Bu araştırmanın ilk adımı, biraz deneme tarzında kendini sorgulamaktır. "Sinema?" -bir filmin tipik bir cumartesi gecesi deneyimi olduğunu düşünerek- gibi soruları düşündük, fakat üstüne bir çarpı attık. Yani "sinema" sözcüğünü söylemek, bilet kuyruğundaki görüntü-

müzü ortaya çıkarabilirdi, fakat bu düşsel resim "işte!" tanıma tepkisini yaratmadığı zaman, aradığımız anının bu olmadığını ve başka yerlere bakmamız gerektiğini gördük.

Aklımıza hemen bir şey gelmeyince ve ilk tahminimiz doğru çıkmayınca, farklı bir strateji deneyebiliriz. Kaş çatarak bir cumartesi gecesi biçimli anı boşluğu -karanlık, arkadaşlık ve kahkaha gibi tipik cumartesi gecesi türü duyguların bulanık bir karışımı- diyebileceğimiz bir şey yaratabiliriz. Bir sahneyi destekler ve dekorlarla hazırlamak gibi, evrensel bir cumartesi akşamının kaba bir akıl resmini çizer ve sonra bir şeyin olmasını bekler dururuz. Aslında hiç farkında olmadan, beynimizin parmaklarını şıklatıp, "Tamam!.. Yemekte konuklarımız vardı" demesi için gerçek cumartesi gecesi deneyimine ton ve ana taslak olarak yaklaşmaktayızdır. Kısacası, beyni mantıklı bir tahmini "tanıması" için aptallaştırarak, gerçek anıyı geri getiriyoruz.

Aradığımız anıya ulaşmak için kullanabileceğimiz birçok başka yol vardır. Bellek yığınlarımızı eğitimli bir şekilde araştırmak için bir teknik repertuvarı geliştiririz. Ne var ki doğru anılar yola girer girmez, anı kendisine ait bir yaşam üstlenir. Sorgulayan iç sesimiz aradığımız anı yoluna bizi götürür, sonra beynin çağrışım güçleri işi devralır.

Tanıma gibi çağrışım da iki yanlı bölümün öğrenme yanına değil de, doğal yanına giren akılsal yeteneklerden biridir. Rüya görme ve yaratıcı esin gibi akıldışı oldukları düşünülen akılsal özellikleri açıklamada önemli olduğundan, çağrışımlı düşünceden çok söz edeceğiz. Fakat bir şeyi tanıdığımızda, sürecin tanıdık bir nesne ya da durumla karşı karşıya olduğumuzu söyleyen "işte!" duygusuyla sona ermediğini söylemek şu an için yeterli. Tam tersine, tanıma anı, dikkatimizi çeken şeyle en yakından bağlantılı anıların bilincimize doluşmasına yol açan kapalı bir devre gibidir. Sokakta bir arkadaşımızı ya da resimde bir yeri tanıdığımızda, birdenbire beynimizin o kişi, ya da o yerle ilgili uzun zaman önce unutulmuş bütün anılarla dolduğunu görürüz.

Yani akşam yemeğiyle ilgili düşüncemizle tanıma teline basar basmaz, bellek yığınımız, otomatik olarak olayla ilgili bir görüntüler sesi akıtmaya başlar. Akşamı her şeyiyle hatırlayamayız, fakat önemli sahneler aklımızda çakmaya başlar. Örneğin iki konuğumuzun yüzleri ya da belki masayı hazırlama anısı görüntüye girer. Anı parçaları koleksiyonu belirli bir örneksemeyle bilincimize çıkmaya başlar.

Bütün bunlar olurken, iç sesimiz de bizi kışkırtmaya devam eder kuşkusuz. İki konuğumuzun yüzlerini bilince doğru yüzerken görünce, yalnızca adlarını vermek için devreye girer: "Wendy ve James". Yüzeye çıkan

anı parçacıklarından tutarlı bir öykü kurmak için iç ses tamamlayıcı sorular sormaya başlar: "Ne pişirdim?.. Lazanya... ve... evet... James şarabını döktü." Bazen soru soran, bazen onaylayan iç ses anı yığınımızdan daha fazla ayrıntı çıkarır. Aynı zamanda anı yığını da kendi çağrışımsal düşünce biçiminin hızıyla karmakarışık şeyler söylemekte, hızla gelişen resme dokunmak üzere taze ve bazen beklenmedik görüntü parçaları getirmektedir.

Bir anıyı yeniden oluşturma sürecinin, iki yanlı aklın iki yarısı arasında karmaşık bir dansa benzediği görülebilir. Bölümün dile dayalı kısmında kışkırtan, yönlendiren ve bir araya getiren iç sesin becerikli kendi kendini sorgulaması vardır. Beynin hardware kısmında ise, sözcüklerin kışkırtmasına yanıt veren, fakat aynı zamanda kendi buharıyla anı parçalarını püskürten doğal tanıma ve çağrışım süreçleri bulunur. Bir araya koşulmuş olan bu iki kısım mantıklı -hiçbir zaman kusursuz olmasa da- bir cumartesi gecesinin yeniden yaratımını kafamızın içinde doğurmayı başarır.

Bellek bunun gibi mikroskop altına yatırıldığında, geçen hafta sonu ne yaptığımız konusunda basit bir soruya yanıt verdiğimiz bir iki saniye içinde ne kadar çok geliş ve gidiş olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Fakat aklı anlamak istiyorsak, bu etkileşimi, bu sözcük ve görüntü düğümünü çözmemiz gerekir.

Akıldışılık ve akılcılığı incelerken, bu merkezi iki yanlı mekanizmaya geri döneceğiz. Aklın, hem akılcı, hem de akıldışı özelliklerinin iç sesle beynin doğal güçleri arasındaki bir etkileşim olarak açıklanabileceğini göreceğiz (şu farkla ki, etkileşim, bir durumda iyi işler, diğer bir durumda ya yaratıcı düşüncede olduğu gibi harika derecede iyi işler, ya da delilik, rüyalar ve bilincin değişmiş durumlarında olduğu gibi kötü işler olacaktır).

Dördüncü Bölüm
Kaçırılan Fırsatlar

1887'de büyük Oxford Üniversitesi dil akademisyeni Max Müller, Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde dil ve iç konuşmanın neden psikolojide önemli bir yer kapladığı konusunda bir konuşma yaptı. Müller şöyle dedi: "Herkes deney yapınca, akciğerlerimiz olmadan soluk alamayacağımız gibi, sözcükler olmadan düşünemeyeceğimizi de görecektir."

Müller, "kutsal" akılcılıklarının bir dil alışkanlığından başka bir şey olmadığını öne sürdüğünü düşünerek birçok insanın bunu kişisel bir hakaret olarak algılayacağını söyledi, fakat dinleyicileri ikna etmek için iç konuşmanın gücüne ilişkin örnekler verdi. İnsanın anı ve izlenimleri hatırlama yeteneğinden söz ederek, "Evet, [onları] geri çağırabiliriz, fakat *çağırabilene,* yani [onlara] bir ad verene kadar değil" dedi. Konuşmanın insanların akılsal yeteneklerinin anahtarına sahip olduğuna inanan tek insan olmadığını göstermek için birçok ünlü filozoftan alıntı yaptı. Yirminci yüzyıl kilise akademisyeni Peter Abelard'dan söz etti: "Dil akıl tarafından yaratılmıştır ve aklı yaratır." Müller iki aydınlanma filozofu Thomas Hobbes ve Gottfried Leibniz'den de söz etti. Hobbes, insanın dile sahip olduğu için mantığı olduğunu "tereddütsüz" belirtmişti, Leibniz ise düşünürken her zaman sözcükleri kullandığını keşfedince canının sıkıldığını söylemişti.

Müller, iç konuşma ile düşünce arasındaki bağlantının geçmişte yeterince vurgulanmasına karşın, Victoria döneminde bu ilişkinin öneminin yok olduğundan yakındı: "Modern filozoflar, ya bütün felsefenin [bu] temel sorununu tamamen yok sayacaklarını, ya da kendilerini bu konuda belirsiz terimlerle ifade edebileceklerini düşünüyorlar." Müller bunları söylerken dinleyicilerinden iç konuşmayı önemsememe yanlışına düşmemelerini rica etti.

Batı kültürünün, insanların yüksek akılsal yeteneklerinin dilin iç kul-

lanımına dayalı olduğu görüşüne karşı tuhaf bir körlüğü vardır. Müller isteseydi Abelard'dan daha ileri gidip savlarının destekleyicisi olarak Plato'dan alıntılar yapardı. "*Theaetetus*"da Plato, düşüncenin "ruhun kendisiyle sessiz iç konuşması" olduğunu ve bir düşünce oluşturmanın "başkasıyla değil, yüksek sesle de değil, insanın kendisiyle sessizce" konuşması olduğunu belirtti. Fakat Plato'nun iç konuşma üzerine gözlemleri kitaplarında az yer tutar; inşa ettiği akıl sistemi için fazla derin etkileri olmayan ve geçerken değinilen pasajlardır. Filozoflar ve bilim adamları düşünmenin iç konuşmaya bağımlı olduğunu ne kadar sık söylerlerse söylesinler, bu kavrayıştan çok az şey çıkmıştır.

Bu olay kaçırılan fırsatlardan biri oldu. Hobbes aklın iki yanlı doğasına yönelik şaşırtıcı derecede net -o dönemde evrim ya da beynin işleyişi hakkında bilginin olmayışı dikkate alınırsa- bir açıklama getirdi, fakat gene de önemsenmedi. Hobbes psikolojik değil siyasal kuramları nedeniyle hatırlanacaktı. Müller, filozof ve bilim adamlarını iç sese eğilmeye çağırırken, Victoria dönemi toplumu Charles Darwin'in evrim kuramının etkileriyle uğraşıyordu. Darwin "*The Descent of Man*"de insan aklıyla gelişmiş hayvanlar arasındaki ayrımın tür değil, derece farkı olduğunu yazmıştı ve insanların artı yeteneklerinin en önemli ilerlemenin, yani konuşma yeteneğinin rastlantısal bir sonucu olduğunu öne sürmüştü. Ortam Müller'in ciddiye alınması için uygun görünüyordu. Francis Galton, George Romanes ve Argyll Dükü gibi ünlü isimlerin bu konuyu ele almalarına neden olmasına karşın, Müller'in savları çok geçmeden önemini yitirdi.

Yirminci yüzyılda da çok az şey değişti. Daha sonra göreceğimiz gibi, aklı açıklamak için birkaç kişi -Rus psikoloğu Lev Vygotsky en ünlü örneklerden biridir- iki yanlı yolu izledi, fakat bugüne kadar büyük ölçüde yanlış anlaşıldılar ya da önemsenmediler.

* * *

İki yanlı model, psikolojide iki yolla ortaya çıkar. Birincisi aklın anbean işleyişini incelemektir: İç sesle beynin, anıların yeniden yaratımına yol açan doğal güçleri arasındaki gizli iletişimin incelenmesi. İki yanlı yaklaşım, akılsal süreçlerin tek yetenekler olduğunu varsaymak yerine, psikologları insan aklının her özelliğini mikroskop altına koymaya ve içedönük konuşmayla hayal arasındaki etkileşimi incelemeye zorlar.

Psikolojinin iki yanlı modeli yansıtabileceği ikinci yol, aklın evrim ve gelişimi hakkında genel sorular sormaktır. Bir çocuğun akılsal yetenekle-

rinin nasıl geliştiğini sorduğu ya da bireysel bir oluşumun özelliklerini açıklamaya çalıştığı zaman, iki yanlı yaklaşım psikologları insanı, kültürel ve biyolojik unsurların da devreye sokulması gerektiğini göz önünde bulundurmaya zorlar.

Psikolojinin geniş bir açıklayıcı kuram olarak iki yanlı modeli benimsemesinin en uygun yolu, insanın gelişiminin biçimlenmesinde doğanın ve büyümenin göreli etkisi üzerine tartışmaktır. Bu tartışmada araştırmacılar aklın bazı özelliklerini -zekâ, kişilik ya da akıl hastalıkları gibi- alır ve ilgilendikleri karakteristiğin kalıtım ya da toplumsal yetişme ürünü olup olmadığını belirlemeye çalışırlar.

Uzun bir süredir bu doğa yetişme tartışması, ve veya sorusu şeklinde çerçevelendiği için verimsiz bir tartışma oldu. Psikologlar bir tarafta yer alıp, kalıtsal ya da çevresel etmenlerin aradığımız olgunun tek açıklaması olup olmadığını tartıştılar. Fakat bugünlerde birçok araştırmacı, yanıtın bu ikisinin bir karışımı olduğunu kabul ediyor: Bireyin hem kalıtsal özellikleri, hem de geçmişi önemli rol oynuyor. Bu doğa/yetişme modelinin yenilenmesine karşın -araştırmacılar, iki etkinin yüzdeleri üzerine tartışmakla kendilerini sınırlıyorlar- doğa yetişme modeli hâlâ ana hatlarını verdiğimiz iki yanlı çerçevenin çok uzağındadır.

Genellikle belirtildiği gibi, doğa yetişme modeli insanlığın bir iç ses geliştirmesinin önemine dikkat etmez. İki yanlı modelin kilit öncülü, insanların diğer hayvan türleriyle aynı tür akılsal kapasitelere sahip olan -dili icat edene kadar- büyük beyinli maymunlar olduğu yolundadır. Dilin icat edilmesi bize, bu temel kapasiteleri alıp onları sözcüklerle düşünme alışkanlığıyla birlikte genişletme olanağı tanıdı. Bu, insan aklının bütün özelliklerinin -bellek, zekâ, öz bilinç, duygu, vb.- *istisnasız* iki parçaya bölünebildiğini gösterir: Bu iki parçadan biri beynin hayvansı güçlerini, diğeri iç konuşmanın ritimlerini temsil eder.

Bu, aklın en düşük düzeylerine kadar inen bir ayrımdır. İnsan aklının bütün özellikleri başka türlü olduğu gösterilene kadar bölünmüş kabul edilir. Doğa yetişme açıklamaları ise, tam tersine, aklın biyolojik ve kültürel özellikleri arasındaki ayrımı çok daha yüzeysel bir düzeyde yapma eğilimindedir. Bu yüzden, psikologlar zekâ, şizofreni ve dışadönüklük gibi "yüzeysel" özelliklerin cinsle çevre arasındaki bir etkileşimin ürünü olmasını doğal bulur, ancak bellek ve duygu gibi "derin" yetenekler söz konusu olduğu zaman, bunların aklın kalıtsal özellikleri olduğu yolundaki geleneksel varsayımı benimserler.

Bunun sonucunda, doğa yetişme açıklamaları aklın bahçıvanlık görüşü diyebileceğimiz bir görüşü benimserler. Bir çocuğun bellek ve öz bilinç

de dahil olmak üzere yetişkin bir aklın bütün temel akılsal kapasiteleriyle birlikte -"tohum" biçiminde olsa da- doğduğunu varsayarlar. Bütün bu tohum halindeki yeteneklerin güçlü ve sağlıklı gelişmesi için, bu tohumların dikkatle yetiştirilmesi gerekir. Bu noktada çocukların yetişme niteliğindeki ayrımlar etkisini gösterir. Ana babalar ve öğretmenler, canlı genç filizleri alıp yetiştiren bahçıvan rolü oynarlar. Toplumsal etmenlerin zekâ gibi bir niteliğin gelişimini biçimlendirebileceği, güçlendirebileceği, hatta engelleyebileceği genel kabul gören bir görüştür, fakat gelişmeyi bekleyen bir zekânın her zaman var olduğu da varsayılır.

Bu bahçıvanlık görüşünün akla yaklaşım tarzımızda önemli sonuçları vardır. Bir tohum düşüncesi, ilahi takdir görüşünü içinde barındırır. İnsan aklının, dışsal biçimleyici etkiler var olmadığı zaman bile belli bir biçimde büyüdüğünü düşünmemizi sağlar: Daha sonra göreceğimiz gibi, sağır doğan ya da vahşi hayvanlar tarafından yetiştirilen çocukların varlığıyla çelişen bir varsayım. Bahçıvanlık görüşü, insan aklının kesin sınırlar içinde geliştiğini de dolaylı olarak söyler: Bir meşe palamudu yalnızca bir meşe ağacı olabilir, hiçbir zaman bir inek ya da bir bina gibi tamamen farklı bir şey olmaz.

İnsan aklının nihai bir yapısı olduğu görüşüne iki yanlı model karşı çıkar. İki yanlı model, aklın daha çok bir bilgisayar gibi olduğunu öne sürer. Doğarken standart bir hardware platformuyla doğar; farkındalık, algı, tanıma ve çağrışımlı düşünce gibi ham yeteneklerle donanmış bir beyin miras alırız. Fakat kültürün biçimleyici eli olmadan bu kapasitelerin bir santim bile ötesine geçemeyiz. Bir hayvanla aynı akılsal düzlemde sonsuza kadar kalırız.

Öte yandan, aklımızın bir iç ses geliştirerek alabileceği en son biçim hazır *değildir*. Doğanın bize verdiği hardware'in kendi sınırlarını zorlayabileceği doğrudur -gözlerimiz yalnızca belirli bir renk tayfı görebilir, beyinlerimiz çağrışımları belirli bir hızda yapabilir. Fakat isteklerimizin izin verdiği oranda düşünce software'i geliştirmekte de serbestiz. Doğanın bize akılsal beceriler sayesinde verdiklerinin, alabileceğimiz tek şey olduğunu varsaydıktan sonra, düşünce alışkanlıklarımızın radikal bir şekilde gelişmesine çok az önem verilir.

Doğa yetişme modeli, bütün kusurlarına karşın, psikolojinin genel bir iki yanlı akıl modeline en çok yaklaşabildiği modeldir. Bunun nedeni, akademik psikolojinin -bilimsel çevrelerde saygınlık kazanan psikolojinin- katı indirgemecilik psikolojisine dayalı olmasıdır.

Psikolojinin iki kampa ayrıldığını görmüştük: Biri romantik akıl modelini yansıtan psikanaliz ve hümanizmin temsil ettiği kamp, diğeri ku-

sursuz bilimsel olmaya çalışan davranışçılık gibi okulların temsil ettiği kamp. Bilimsel olmak psikolojinin bilimin en büyük açıklama hiyerarşisine (ki her disiplin bu hiyerarşiyi, kendisinin hemen altındaki disiplin açısından açıklamak zorundadır) uyması gerektiği anlamında görüldü. Bilim biyoloji, kimya ve fizikten benzer bir hiyerarşi oluşturmuştu. Biyoloji moleküler süreçlerin bir koleksiyonuna indirgenebilmeyi amaçlar, kimya da fiziksel süreçlerin bir koleksiyonuna. Fizik ise simetri gibi matematiksel kavramlarda temellenmeyi umar. Psikoloji, ampirik bilimin dev yapısında yer almak için, biyolojik süreçlerin bir birikimi olduğunu (sosyoloji de psikolojik süreçlerin bir birikimi olduğunu) kanıtlamak zorundaydı.

Bu indirgemeci felsefe, akademik psikolojiye iki yanlı denklemin yalnızca biyolojik yarısına bakması gerektiğini söylüyordu. İnsan aklının yalnızca hayvan aklının ölçülebilir bir versiyonu olduğu; boyut olarak farklı, fakat ilke olarak benzer olduğu, bir inanç maddesi haline geldi. Ivan Pavlov, John Watson ve Burrhus Skinner gibi davranışçılar akıl deneylerini bileşenlerine -refleksler, içgüdüler ve bilincin üstüne kurulu olduğuna inandıkları beyin lopları- ayırabilselerdi, aklı tam olarak açıklayabileceklerine inanıyorlardı. Fakat bu "düşünce atomları" yaklaşımı insanın dili itmesinin ortaya çıkardığı ayrımı göz önüne almadı. İndirgemecilik, aklımızın hardware'inin hak özellikleri hakkında birçok şeyi açıklayabilmekte (ki gerçekten de açıklamıştır), fakat buna karşın, bu hardware'in tepesindeki programlar için gereken toplumsal açıklamalardan tamamen yoksun kalmaktadır.

İki yanlı yaklaşım da, metodolojisinde indirgemeci olmasıyla "bilimsel"dir. Fakat bu iki uçlu bir indirgemeciliktir. İki yanlı model, beynin biyolojisini aşağıya doğru indirgeyip insan dili ve kültürünün sosyolojisini ise *yukarı doğru* indirgeyerek bir araya getirmeye çalışır. Bir yönde aklın hardware'ini açıklamamız, fakat tam karşı yönde software'ini açıklamamız gerekir.

Davranışçılar iç sesin önemini biraz da olsa kavradılar. Watson da Skinner da, düşünmenin küçük kas seğirmelerine indirgenen konuşma olduğu yorumunu yaptı. Watson şöyle yazıyordu: "Davranışçı, psikologların bugüne dek düşüncenin insanın kendi kendisiyle konuşmasından başka bir şey olmadığını söylediği görüşünü geliştiriyor." Hatta 1960'larda bazı davranışçılar, "iç sözlü meditasyon" kılığında iç sesi kendi kuramlarına katmaya beceriksiz bir biçimde de olsa çalıştılar.

Davranışçıların iç konuşmanın düşünce *olduğu* yorumu iki yanlı modelin öne sürdüğünün aynısı değildir kuşkusuz. İki yanlı model, düşüncenin iç sesle beynin sağladığı hayal arasındaki bir *etkileşimin* ürünü ol-

duğunu söyler: Örtük fakat önemli bir ayrım. Ne var ki, Watson'ınki gibi gözlemler, içedönük dilin düşünceyi sürüklemesinin kabul edilmesine doğru bir adımdı en azından. Ne yazık ki davranışçılar bu tür görüşleri daha ileriye götüremediler. Basit indirgemeci bakış açıları nedeniyle iç konuşmaya yalnızca şöyle bir değinilip geçilmesi, arkasının gelmemesi, kaçan bir fırsattı.

Davranışçılık, en başat okulu olmasına karşın, psikolojinin birçok okulundan yalnızca biridir. Fakat diğer psikoloji okullarında da daha büyük bir ilerleme kaydedilmedi. 1920 ila 1930'larda Alman psikologlar araştırmalarını algı ve görsel düşünce gibi konulara yönelttiler ve dolayısıyla iç ses konusunu es geçtiler. Bunun gibi, beynin fiziksel yapısını araştıran nörologlar ve hayvanların akıllarını inceleyen budunbilimciler de dilin insan aklında oynadığı özel rolü pek dikkate almadı. İç ses konusunda tek ciddi araştırma bu yüzyılda Rus psikolog Lev Vygotsky tarafından yapıldı.

1896'da Belorussia'da orta sınıf bir Yahudi ailesinde doğan Vygotsky, tiyatro ve dilbilime ilgisinin onu bir yazın eleştirmeni yapmasından önce tıp ve hukukla ilgilenen yetenekli bir öğrenciydi. Radikal bir düşünür olarak tanınan, fakat resmi eğitimi olmayan Vygotsky, 1924'teki bir konferansta tartışmalı bir tebliğ sunmasıyla psikoloji alanına girdi. Bu konferansta Sovyetler Birliği'nin davranışçı kurumlarına, insanların daha ileri akılsal süreçlerini ihmal ettikleri için saldırmıştı. Bazı dinleyiciler konuşmadan etkilendi ve Vygotsky, Moskova Psikoloji Enstitüsü'nde araştırmacı olmaya çağırıldı. 1934'te genç yaşta tüberkülozdan ölene dek bu enstitüde çalışmaya devam ederek, tam olarak benimsenmese de etkileyici bir kişi olmaya devam etti.

Vygotsky, iç sesin çocukların gelişiminde oynadığı role değinen ilk psikologtu. O dönem de -bugün de hâlâ geçerlidir- çocuk gelişiminde en önde gelen kuramcı İsviçreli psikolog Jean Piaget'ydi. Piaget, bir çocuğun aklının yetişkin aklının yalnızca küçülmüş şekli olduğu yolunda uzun süre savunulan düşüncenin bir yana bırakılmasındaki yardımlarından dolayı psikolojide önemli bir kişilikti. Piaget, bir çocuğun düşün sisteminin "olgun" bir düşün sistemi kadar gerçek bir niteliksel değişimden geçtiğini ortaya koydu. Ne var ki -Vygotsky'nin iddia ettiği gibi- Piaget'nin kuramlarında temel kusurlar vardı. Birincisi, Piaget doğa/yetişme tartışmasını karakterize eden bahçıvanlık gelişim görüşünü benimsedi. Bir çocuğun bütün akılsal yeteneklerinin -tanıma gibi hardware yetenekleri ve soyut düşünce gibi dil yetenekleri- doğum anında tohum halinde var olduğunu

ve çocuklukta geliştiğini düşünüyordu. Piaget'nin uslamlama güçlerinin ve belleğin kalıtsal olduğu yolundaki inancı, ikinci yanlışına yol açtı: Bu yüzden konuşmanın bir çocuğun aklının işlenmesinde geçersiz olduğu varsayımı da. Vygotsky, düşünce ve iç sesin çocukların içine nasıl yerleştiğini araştırarak bu varsayımları çürüttü.

Vygotsky daha önce gördüğümüz, "Doktor bana iğne yaptıktan sonra daha iyi olacağım. Uf!" gibi şeyler söyleyen dört-sekiz yaş arasındaki çocuklardaki içedönük konuşmayı incelemeye başladı. Piaget bu tür yüksek sesle konuşmanın benmerkezci -yani bir çocuğun çevredeki dinleyicilerin gereksinimlerini dikkate alma yeteneğini yansıtan olgunlaşmamış bir iletişim biçimi- olduğuna inanıyordu. Piaget'ye göre, bu yüksek sesle içedönük düşünme, çocuk olgunlaştıkça ve düşüncenin iç tekerlekleri daha düzgün dönmeye başladıkça düzelen geçici bir bozukluktu. Vygotsky, bu tür yüksek sesle konuşmanın kusurlu bir konuşma girişimi olmak yerine aslında çocuğun düşünmeyi öğrenmeye yönelik ilk adımları olduğunu gösterdi. Dahası, bu içedönük konuşma çocuğun aklı olgunlaştığı için değil, yüksek sesle düşünmek içselleştiği için yok oldu.

Vygotsky, okul öncesi çocukların konuşmalarının en az yarısı "benmerkezci" diye yazdı. Bunun onların düşünce süreçlerinin önemli bir parçası olduğunun kanıtını ise, çocuk çözmesi gereken bir sorunla karşılaşır karşılaşmaz bu sayının hızla artmasıyla gösterdi. Vygotsky çocuklara sınıfta resim çizmelerinin söylendiği, fakat her zaman kullanılan çizim araçlarının olmadığı bir test yaptı: "Bu durumda benmerkezci konuşmanın katsayısının Piaget'nin aynı yaşlar ve bu tür sorunlarla karşılaşmayan çocuklar için verdiği sayının neredeyse iki katına çıktığını gördük. Çocuklar kendi kendilerine konuşarak durumu anlamaya ve düzeltmeye çalışıyordu: 'Kalem nerede? Mavi kaleme gereksinimim var. Boş ver, kırmızı kalemle çizer ve suyla ıslatırım; o zaman koyulaşır ve mavi gibi görünür'."

Vygotsky yüksek sesle düşünmenin gelişmesinin Piaget'nin kuramlarıyla tamamen çelişen karakteristik bir yol izlediğini de keşfetti. Çocuklar kendileriyle ilk konuşmaya başladıklarında, bunu sıradan bir konuşma gibi yaptıklarını fark etti. Tam cümleler kuruyorlardı ve konuşma tarzları başka bir insana hitap ediyorlarmış gibiydi. Küçük çocukların içedönük konuşmalarının diğer bir ilginç özelliği de, çoğunlukla daha önce olmuş şeyler -çocuğun oyuncak bir tuğlayı düşürmesi ya da bir boya kutusunu devirmesi gibi- üzerine yorumlardan oluşmasıydı.

Çocuklar, büyüdükçe ve içedönük konuşmayı kullanmada daha deneyimli oldukça, konuşma hızla konuşma tonunu yitirir ve daha azalarak

düzleşir. Tam cümleler kurmak, "Oh canım, devirdim!" demek yerine, çocuk yalnızca "Aptal!" der. Yalnızca olaylar üzerine yorum yapmak yerine planlardan daha çok söz etmeye de başlarlar. Örneğin Vygotsky küçük çocukların resim yaptıklarında normal olarak önce karaladıklarını, daha sonra ne çizeceklerine karar verdiklerini keşfetti. Biraz daha büyük yaştaki çocuklar ise başladıktan hemen sonra resme bir ad veriyorlar ve kalemi kâğıdın üzerine koymadan önce ne çizmek istediklerini kendilerine söylüyorlardı.

Vygotsky, çocukların içedönük konuşmalarının tam konuşma üslubundan özel bir stenoya gelişme tarzının Piaget'nin öngördüklerinin tam tersi olduğunu belirtti. İçedönük konuşma yalnızca akılsal olarak olgun olmayışın işareti olsaydı, çocuklar kesikli bir stenoyla başlayıp karşılıklı konuşma tarzında bir konuşma geliştirerek, başka bir yol denerlerdi. Vygotsky, benmerkezinin konuşmanın yorumlardan planlara geçmesinin, çocukların düşünmeyi öğrendiklerinin diğer bir işareti olduğunu söyledi.

Vygotsky'nin vardığı sonuç, Piaget'nin bahçıvan modelinin yalnızca tanıma ve çağrışım gibi "hayvan" düşünce tarzlarına uygulanabileceği ve hiçbir organik gelişme miktarının, insanların dili kullanarak yarattıkları çok yeni akılsal yapılara yol açamayacağı şeklindeydi. Vygotsky bu görüşten iki yanlı bir çocuk gelişimi kuramı formüle etti. Çocukların tek değil ikili bir gelişim sürecinden geçtiğini iddia etti. Bir yanda büyürken ve yaşam deneyimleriyle dolarken beynin fiziksel olgunlaşması, öte yanda ise konuşmanın öğrenilmesi ve konuşmanın olanak sağladığı düşünce alışkanlıkları vardır. Başta bu iki gelişim yolu birbirinden çok ayrıdır, fakat daha sonra sıkı bir iki yanlı birliktelik oluşturarak bir araya gelirler.

1920'lerde yeni kurulan Moskova Psikoloji Enstitüsü'nde Vygotsky, tezini kanıtlamaya koyuldu. İçinde yaşadığı koşullar hem heyecan verici, hem de zordu. Komünizmin ilk günleri, düşünceleri ve geleceğe ilişkin güçlü bir iyimserliği kamçılıyordu. Vygotsky'ye araştırma programını oluşturmak ve kadrosunu kurmak için alışılmadık bir özgürlük bahşedildi. Fakat bu özgürlük fazla uzun sürmedi. Vygotsky'nin kuramlarını Marksist terminolojiyle ifade etme ve böylece komünist yetkililerinin desteğini (düşüncelerini olması gerekenden daha çapraşık yapan bir gereklilik) alma çabalarına karşın, Stalin iktidara gelir gelmez gözden düştü. Sovyetler Birliği'nin resmi psikolojisi refleksoloji, yani öncü psikolog Ivan Pavlov'un çalışmalarına geri dönen bir davranışçılık biçimiydi artık. Bu yeni düşman, dünyada Vygotsky çalışmalarının yayınlanmasını sağlayamadı. Fonları kurumaya başladı ve araştırmacı çevresi ondan uzaklaştı. Sağlığının bozulmasıyla birlikte fiziksel ve akılsal sorunları olan çocukları

tedavi etmek gibi daha güvenli bir görevi üstlenmeye zorlandı.

Dönemin zorluklarına karşın Vygotsky ve grubu geniş bir araştırma programı yürütmeyi başardılar. Araştırmaları arasında çocukların konuşmayı nasıl içselleştirdikleri, konuşmanın planlama ve bellek görevlerinde nasıl kullanıldığı, mantıklı düşünmenin nasıl öğrenilmesi gereken bir şey olduğu ve hatta konuşmanın bir çocuğun hareketlerini kontrol etmesi için nasıl bir gereklilik olduğu vardı.

Vygotsky ekibine özgü bir deneyde en yakın çalışma arkadaşı Alexander Luria, çocukların içedönük konuşmayı sıçramak gibi basit bir eylemi yapmak için bile kullandıklarını gösterdi. Luria şöyle yazıyordu: "Çok küçük çocuklarda, çocuğun kendi isteği de dahil olmak üzere, ancak o anki bağlam şıçramayı gerektirdiğinde sıçrama yapılır. Sıçrama yalnızca 'olur'. Bunu çağıramayız. Sonra, çocuk yavaş yavaş kendi hareketlerine egemen olmak için yardımcı dürtüleri kullanmaya başlar. Başta bu yardımcı dürtüler dışsal niteliktedir; bir yetişkin sözlü 'sıçra' komutunu verirken sıçramayı yönetmek için çocuğun önüne bir levha konulur. Daha sonra çocuk komutu kendi kendine vererek, fısıltıyla 'sıçra' diyerek aynı ustalık düzeyine ulaşır. Son olarak, çocuk yalnızca 'sıçra' diye düşünür ve hareketler gönüllü bir şekilde yapılır." Luria'nın araştırması, serbest irade -yetişkinlerin bedeni eyleme geçirme yeteneği- olarak düşündüğümüz şeyin kalıtsal değil, öğrenilmesi gereken ve dile dayalı bir beceri olduğunu öne sürer.

Luria küçük çocuklarda içedönük konuşmayı gözlemesinin yanı sıra, Vygotsky'nin kuramlarına çok farklı bir yönde destek de aradı. 1930'ların başında Orta Asya devletleri olan Özbekistan ve Kırgızistan'a birkaç kez gitti. Orada göçebe ve köylülerin düşünce süreçlerini araştırdı.

Luria'nın döneminde, akılsal olarak geri insanlar olduğunu düşünmek hâlâ çok yaygındı. Francis Galton gibi Victoria dönemi antropologları, beyaz Avrupalı erkeğin mantıklı ve soyut düşünce sistemini, vahşi kabile adamı ya da okuma yazması olmayan köylünün büyüsel, yapılanmamış ve çocuksu düşün sistemiyle karşılaştırmaktan hoşlanıyorlardı. Darwin'in evrim kuramının yanlış kullanılmasıyla beyaz adamın daha fazla evrim geçirdiği ve uygar olmayanların mantıksız akıllarının ise dejenerasyonun ve pis kanın ürünü olduğu iddia edildi. Avrupalıların üstün uslamlama güçleri olduğuna inanılması, akılcılığın insanlarda kalıtsal bir şey olduğu yolundaki yanlış varsayıma dayanıyordu kuşkusuz. Fakat Luria'nın göstermeyi umduğu gibi, Avrupa mantığı her Avrupalı çocuğun Avrupa okul sistemi ve kültürüne maruz kalmasının sonucu olarak öğrendiği bir tavırdan, parlatılmış düşünce alışkanlıkları paketinden başka bir şey değildi.

Bu akılcı düşünce alışkanlıklarının kökeni eski Yunanlılara kadar gider. Pythagoras ve Plato gibi filozoflar mantık, sınıflama, diyalektik tartışma ve diğer uslamlama araçlarının aklın içinde keşfedileceğini düşünmüşlerdi -sonunda insan ruhunun daha yüksek bir gerçeklik düzeyiyle temas ettiğinin kanıtı. Ne var ki, aslında Yunanlılar bu akılsal becerileri keşfetmiyor, icat ediyorlardı.

Akılcılığın doğuştan geldiği inancı, Hobbes gibi aydınlanma filozoflarının düzeltme çabalarına karşın Batı tarihinde inatla yerini korudu. Romantikler aklın üçlü hiyerarşisinde mantığı ikinci sıraya atabilir yaratıcı esin, düş gücü, ahlaki değerler ve incelmiş duygular gibi "kendiliğinden" düşünce biçimlerinin ise kendi ölçeklerinde kuru, çalışkan mantıktan çok daha yüksek bir yerde yer aldığını iddia edebilirlerdi. Fakat romantikler gene de akılcılığın doğuştan geldiğine inanıyordu.

Aynı varsayım Piaget'nin çocuk aklının gelişimine bahçıvanlık yaklaşımında da belirgindi. Diğer psikologlar gibi Piaget de, mantığın yeni doğan bir çocukta tohum biçiminde var olduğuna ve büyümenin doğal sonucu olarak geliştiğine inanıyordu. Piaget, bu akılcılığın açıklandığı dört aşama ve birçok alt aşamayı ayrıntılarıyla açıkladı. Mantığın akla aşılanan dil temelli bir beceri olabileceği ise hiç düşünülmedi.

Luria, Vygotsky'nin kuramlarıyla, bunun tam tersine inanıyordu ve bir grup "geri" köylünün Batı eğitimine maruz kalır kalmaz düşüncelerinde hızla akılcılaşacağını göstererek Piaget'nin yanlışlığını kanıtlayacağını umuyordu.

Köylülerin düşünce tarzlarının çok farklı olduğunu grafik olarak göstermekle işe başladı. Standart bir zekâ testi sorusunu kullanarak, köylülere üç farklı tipte alet ve bir odun görülen resimden diğerlerine uymayanı seçmelerini söyledi -yedi yaşındaki bir çocuğun bile çözmekte güçlük çekmesinin beklenmediği bir soru. Fakat bütün köylüler şaşırtıcı bir yanıt vererek, hiçbirinin aykırı olarak düşünülemeyeceğini, çünkü bu aletlerle bir şey yapmak istenirse oduna ihtiyaç duyulacağını söylediler. Bunun gibi üç tip tekerlek ve bir kerpeten resmi gösterildiğinde, köylüler bunlardan birinin diğerlerine uymadığını kabul etmediler. Bir tekerleği takmak için kerpetene gereksinim duyulacağı çok açıktı onlara göre.

Köylüler ne aptal, ne de acemiydi. Yalnızca, deneyimlerin sınıflamasını neredeyse kaçınılmaz bir düşünce refleksi haline getiren Batılı bir ortamda yetişmemişlerdi. Köylüler yaşama daha pratik bir bakış açısıyla yaklaşıyorlardı; karşılaştıkları nesnelerin bazı soyut düzen kavramına uyup uymadıklarını düşünmek yerine, onların olası kullanımları üzerine düşünmeye alışmışlardı.

Luria, köylüleri basit okul çağı çocuklarının tasarımları konusunda teste tabi tuttuğu zaman da köylülerin "normal" Batılı düşünce hatlarını izlemediklerini gördü. "Değerli madenler paslanmazsa ve altın değerli bir madense, o zaman altın neden paslanır?" türünde bir soru sorulduğunda, köylüler yalnızca omuzlarını silktiler. Luria, aynı tür soruyu, tarımsal bağlamda sorarak daha az soyut hale getirmeye çalıştı: "Pamuk sıcak, kuru iklimlerde iyi yetişirse ve İngiltere'de soğuk, nemli bir iklim varsa, o zaman pamuk orada yetişir mi?" Köylüler bir kez daha omuzlarını silkerek İngiltere'ye gitmedikleri sürece bunu nasıl bilebileceklerini sordular. Luria mantığın verdiği yanıtları kanıtlayacağını söyleyerek adım adım tezlerinin üzerinden geçtiğinde, köylüler "Şey, sen öyle diyorsan öyledir" yanıtını verdiler, fakat etkilenmiş görünmüyorlardı.

Testlere tabi tuttuğu Orta Asya göçebe ve köylülerinin kalıtsal olarak Avrupalılardan aşağı olmadığını kanıtlamak için Luria, Komünist Parti yetkilisi olan ve hızlı bir Batı eğitimden geçen yerel insanlara, benzer testler yaptı. Bu insanlar çok geçmeden, Luria'nın sorularını Avrupalı yapbozcuların normal buldukları bir tarzda yanıtlayarak sınıflama becerisine sahip olduklarını gösterdiler.

Luria'nın testleri, aklın analitik dönüşümünün öğrenilmesi gereken bir alışkanlık olduğunu ortaya koydu. Batılıların akılcılığın doğuştan geldiği inancı, bu akılcılığın aklı akıldışılığın karanlık güçleriyle paylaşması gerektiği inancı kadar bir mitti.

Vygotsky, Luria'nın çıkardığı sonuçları duyduğu zaman çok memnun oldu, bu sonuçları kendi deyimiyle kültürel tarihsel akıl kuramını kurma girişimlerinde bir dönüm noktası olarak gördü. Ne var ki Luria gezilerine devam ederken Sovyetler Birliği'ndeki siyasal ortam giderek kötüleşiyordu. Vygotsky, Batı aklıyla "ilkel" akıl arasındaki tek ayrımın yalnızca eğitim sorunu olduğunu göstermenin Marksist bir toplumda iyi karşılanacak bilimsel bir sonuç olduğunu düşünüyordu. Fakat o dönemde komünist yetkililer Sovyetler Birliği'nin uzak devletlerini Moskova'nın merkezi kontrolü altına sokmaya çalışıyorlar ve kültürel ayrımlara ilişkin araştırmaların bu çabaya engel oluşturacağını düşünüyorlardı. Luria'nın bulgularını yayınlaması engellendi ve daha fazla araştırma yapması yasaklandı. Luria o kadar engellendi ki, daha az tartışmalı olan nöroloji konusu üzerinde çalışmak üzere tıp okuluna geri döndü. Orta Asya araştırmaları 1974'e kadar yayınlanmadı: Kırk yıllık bir gecikme. Yayınlandığı zaman da, kuramsal sonuçları kırpılarak yayınlandı.

Aynı yazgı Vygotsky'nin bütün çevresine de egemen oldu. Yaklaşımları siyasal olarak yanlış bulununca çıkardıkları sonuçlar da bastırıldı ve

araştırmalarına yardım yapılmadı. Kariyerlerini kurtarmak isteyenler, Vygotsky'nin çalışmalarının az çok unutulduğu resmi olarak kabul edilen psikoloji okuluna, refleksolojiye katıldı. Vygotsky'nin psikolojiyi iç sesin kavranılması üzerinde yeniden inşa etme rüyası gerçekleşemedi. Vygotsky araştırma programının bir kenara bırakıldığını ve bulgularının yalnızca parça parça yayınlandığını gördükten sonra otuz yedi yaşında öldü.

Sovyetler Birliği'ndeki siyasal ortam daha iyi olsa ve Vygotsky görüşlerini kanıtlayacak kadar uzun yaşasaydı psikoloji daha farklı olur muydu? Vygotsky ve ekibinin yürüttüğü çalışmanın sonuç değil öneri niteliğinde olduğu belirtilmelidir. Vygotsky'nin kuramları bazı açılardan eksikti. İki yanlı akıl çözümlemesini fazla geliştirmemişti. Ne var ki, Vygotsky'nin ana bulguları iyi işlediğini öne sürecek kadar yeterli ipucu yazılarında bulunabilir. Vygotsky, özbilinçten yoğunlaşmaya, duygudan deliliğe kadar bütün akılsal yeteneklerin ardında kültürün yönlendirici elini görebildiğini söyledi. Geri kalan psikoloji onun çizgisinin arkasından gelseydi, bugün karışıklık içinde olmazdı belki de.

"Şöyle olsaydılar" ne olursa olsun, olayların ortaya çıkardığı gibi, Vygotsky'nin kültürel tarihsel akıl kuramı psikolojide devrim yaratmadı. Sonraki elli yıl boyunca araştırmasından parçalar gün yüzüne çıktı, fakat hayal kırıklığına uğratmaktan başka bir işe yaramadı. Vygotsky'nin savlarının tüm alanı gözlerden uzak kaldı ve düşüncelerinin etkisi olmadı.

1962'de Piaget'ye, Vygotsky'nin gün yüzüne çıkmayan bir kitabından, *"Thought and Language"*den birkaç bölüme yaklaşımı soruldu. Bu bölümlerde Vygotsky Piaget'nin küçük çocuklardaki benmerkezci konuşmaya ilişkin açıklamasını ayrıntıyla eleştiriyordu. O dönemde Piaget çocuk gelişiminde psikolojinin en önemli yetkilisi olarak ortaya çıkmıştı ve "kalıtsal epistomolojik" yaklaşımı (doğuştan gelen yeteneklerin adım adım gelişmesi) neredeyse bütün araştırmacıların değerlendirmesi gereken model olarak görülüyordu.

Piaget, Vygotsky'nin yorumlarına yaptığı on dört sayfalık eleştirisinde kendisiyle Vygotsky arasındaki ayrımların önemsiz olduğunu söyledi. Yetişkinlerin iç sesinin küçük çocuklarda içedönük konuşma olarak başladığını kabul etmek gibi, Vygotsky'nin savlarına birkaç önemsiz tavizler vermekle başladı. Fakat sonra Vygotsky'nin birçok diğer eleştirisinin ya yanlış anlaşılma, ya da vurguda farklılıklar olarak açıklanabileceğini öne sürdü. Piaget, Vygotsky'nin savlarıyla kendi doğuştancı görüşü arasında yatan büyük uçurum konusunda kuşku duymuyordu.

1960'larda Vygotsky'nin çalışmasından parçalar Batı'da giderek daha çok ortaya çıktıkça, başkaları da aynı görüşü savunmaya başladı.

Vygotsky'nin bulguları dikkat çekmeye yetecek kadar şaşırtıcıydı, fakat Batılı bilim adamlarının onun ileri sürdüğü savların tam içeriğini kavramaları hâlâ olanaksızdı. John Flavell ve Lawrence Kohlberg gibi çok sayıda psikolog Vygotsky'nin deneylerinden bazılarını tekrarlamaya başladı. Fakat deneylerini Piaget'ci bir bağlam içinde kurduklarından, Vygotsky'nin düşüncelerinin önemli noktalarının sadece üzerinden geçtiler ve sonunda Vygotsky'nin doğru kavranılmasını daha da zorlaştırdılar.

1980'lere kadar durum bu şekilde kaldı. 1980'lerde Vygotsky ve Luria'nın yazılarının tamamı ilk kez ortaya çıktı ve Piaget'nin eleştiri almaya başlayan kuramlarıyla birlikte Vygotsky kuramları üzerinde akademik yorumlar yapılmaya başlandı. René van der Veer ve Jaan Valsiner'in 1991'de yayınlanan *"Understanding Vygotsky"* gibi kitaplar, tavırlarında olumlu bir değişimi ortaya koyarak psikologları Vygotsky'nin araştırmalarını yeniden incelemeye çağırdı. Vygotsky'ye yönelik bu ilgiyle birlikte Müller'in bir yüzyıl önce psikologları, iç sesin oynadığı rolü ele almaya çağırmasının da dikkate alındığının belirtileri ortaya çıktı.

Psikolojinin iki yanlı akıl görüşüne en çok yaklaştığı bu incelemede, Vygotsky alanın çok daha ilerisindedir. Fakat Vygotsky'nin rakibi olmamalarına karşın alana damgalarını vuran başka düşünürler de vardır. Bunlardan ikisi, Sapir-Whorf hipotezleri olarak bilinen çok tartışmalı çizginin sorumluları Amerikan dilbilimcileri Benjamin Whorf ve Edward Sapir'di.

Vygotsky gibi Benjamin Whorf da 1930'larda akıl konusu üzerinde çalışmış bir grup dışıydı. Yetenekli bir dilbilimci olan Whorf, bir yandan, bir sigorta şirketinde yangın müfettişi olarak çalışırken, bir yandan da boş zamanlarında Amerikan yerlilerinin dillerini inceledi. Belki resmi eğitimden geçmediğinden, düşüncelerinde maceracıydı. Yerli şivelerinin tuhaf gramer biçimleri hakkındaki bilgisi çok geçmeden onu, insanların daha gelişmiş akılsal yeteneklerinin bir şekilde anadillerinin özelliklerini yansıtıp yansıtmadığını merak etmeye zorladı. Ünlü Yale dilbilim profesörü Edward Sapir ile bir araya gelen Whorf, birçok farklı dil arasında dikkatli bir karşılaştırma yaparak, bir dilin özel gramer biçimlerinin bütün bir kültürün düşünce modellerini "dokuyup" dokumadığını araştırdı.

Whorf, dilin insanları yaşama içinden baktıkları bir prizma olarak düşünülebileceğini savundu. Farklı dillerin gramer ve sözcük dağarcıkları dünyayı farklı biçimlerde parsellediğinden, İngilizce konuşan bir insanın iç "gerçekliği" bir Navaho yerlisi, ya da bir Afrikalı Bushmani'ninkinden çok farklı olacaktı. Sapir-Whorf hipotezi, örneğin Batılılar kırmızı rengin

çeşitlerine birçok farklı ad -kan kırmızı, nar çiçeği, bayrak kırmızısı vb.- vermişlerse, o halde gözlerimizin rengi ayırt etme yeteneğinin kırmızı için yalnızca tek bir sözcüğü olan "ilkel" insanınkinden çok daha keskin olması gerektiğini öne sürdü.

Bu terimlerle ifade edilen Sapir-Whorf hipotezini yenilgiye uğratmak kolaydı kuşkusuz. Renk çizelgeleriyle siyahlanan psikologlar, Yeni Gine kabile adamlarının kırmızının çeşitlerini İngilizce konuşan insanlar kadar kolaylıkla ayırt edebileceğini göstermede pek zorluk çekmediler. Ne var ki, Sapir-Whorf etkisi yalnızca daha örtük bir düşünce düzeyinde işe yarayabileceğinden, asıl hedefi kaçırdılar. Bir Batılı ve Yeni Gineli bir kabile adamı aynı gözlere sahiptir ve her iki kırmızıyı da görebilir, her ikisi de eşit derecede onların ayrı olduğunu söyleyebilir. Fakat kabile adamı muhtemelen renkleri hayal etmek gibi iç sesin yönetimindeki görevlerde güçlük çeker. Düş güçlerine yol gösterecek geniş bir renk sözcükleri dizisi olmaksızın Yeni Ginelilerin kan kırmızısı, ya da nar çiçeği gibi renk çeşitlerinin imgelerini kafalarında yaratamayacaklarını (kendi kendilerine "nara benzeyen kırmızı" ya da "kana benzeyen kırmızı" diye düşünerek soruna yaklaşana kadar) görmek zor değildir.

Sapir-Whorf hipotezinin iki yanlı bakış açısının net bir eklemlemesi olduğu söylenemez. Aklın hardware/software modeline yalnızca geçerken değinir, "içsel" olduğuna -yani düşünüldüğüne- inanılan bir şeyin aslında dışsal bir şeyin şaşmaz damgasını taşıdığını gösterir: Düşünenin kullandığı gramer ve sözcük dağarcığı. Fakat Whorf'un yazıları dille akılsal olaylar arasında var olan bağlantıyı tam olarak kavrayamamıştır. Hipotezinden, konuşma ile düşünce arasındaki ilişkinin Batılı psikologlar arasında tartışma yaratan birkaç durumdan biri olduğu için söz edilir.

Vygotsky ve Whorf'un dışında iç sesin rolüne ilişkin diğer temel araştırmalar bilişsel psikoloji alanında yapılmıştır.

Bilişsel psikoloji, öncülü davranışçılıktan doğan ve sonunda onun yerini alan yeni akademik psikoloji okuludur. Davranışçı okulun giderek artan kısırlığından hoşnut olmayan ilk bilişsel psikologlar akılsal süreçleri ortaya çıkarmaya kararlıydılar. Ampirik bilimin taleplerini karşılayacak bir yol arayışında oldukları için, yeni bilgiyi işleme bilimini esin kaynakları olarak aldılar. İnsanların gerçek düşünce süreçleri bilimsel araştırmanın giremeyeceği bir alan olarak görüldüğünden, psikologların bu süreçleri taklit eden bilgisayar modelleri kurabileceklerini düşündüler. Yakın bir eşleşme yapılabilirse, yapay modeller gerçek modeller yerine kullanılabilirdi.

Psikoloji dergileri çok geçmeden bellek ve algı gibi akılsal süreçleri taklit etmeye çalışan mimarlık modelleri ve bilgisayar yazılımlarıyla dol-

du. Bir gün bilimin bilinçli makineler yapabileceği umuduyla yapay zekâ araştırma programlarına çok büyük miktarda paralar akıtıldı. Fakat düşüncenin mekaniğini araştırmaya çok istekleri olmalarına karşın bilişsel psikologlar gene de geleneksel akıl görüşünden işe başladılar. Bellek ve düşünce gibi yeteneklerin beynin psikolojisine bağlı salt yetenekler olduğu bir kez daha varsayıldı. Bilgisayarın bir benzetme olarak kabul edilmesiyle bile, dilin ve iç sesin *homo sapien*'lerinin maymun atalarından miras aldığı akılsal hardware'i kullanma tarzlarını değiştirebileceği üzerine pek eğilinmedi. Bilişsel psikolojinin yaklaşımı bahçıvanlık görüşü ve indirgemeci olarak kaldı.

Bunun bir sonucu olarak bilişsel psikoloji birçok ilginç keşiflerde bulundu, fakat gene asıl hedefine ulaşamadı. İç konuşmaya çok az yer verdi, fakat bu da iç şifreler, sözlü protoller ve eklem ilmekleri gibi belirsiz terimlerin arkasına gizlenmiş bir yer oldu. Daha da önemlisi, bilişsel psikoloji toplumsal etmenlerin aklın açıklanmasında geçersiz olduğunu ve bütün yanıtların bireysel başı dolduran hardware'de bulunduğunu varsaydı. Bu yüzden iç sesin varlığı tanındığı zaman bile, iç sesin ortaya çıkma süreci göz önüne alınmadı. İç sesin ve kültürel geçmişin düşünce alışkanlıklarında oynadığı rolün ayrıntıyla incelendiği Vygotsky'nin araştırmalarının tersine, bilişsel psikoloji iç sese yalnızca geçerken değindi. Günümüz bilişsel araştırmalarının iç sese ilişkin yorumları ancak satır aralarında okunabilir.

İç konuşmanın yönlendirdiği düşünce mekaniğine ancak sınırlı bir ilgi gösterilmiş olmasına karşın, toplumsal güçlerin insan aklının gelişiminin biçimlenmesine yardımcı olması meselesine daha geniş yer ayrılmıştır.

Aklımızın biyolojimiz gibi toplumsal baskıların bir ürünü olduğu tartışması, aydınlanmadan bu yana bilim adamları ve filozoflar arasında ancak görece yaygın tartışma olabilmiştir. 1725'te Neopolitan filozof Giambattista Vico, insan doğasının toplumsal bir yaratı, kuşaklar boyunca evrim geçiren ve dil ile geleneklerde şifrelenen bir akılsal alışkanlıklar dizisi olduğunu iddia etti: "Akıldilin karakteriyle şekillenir; dil, bu dili konuşanların akıllarıyla şekillenmez."

Freud ve Rousseau gibi romantikler bile kültürün akıl üzerindeki biçimleyici etkisini biraz da olsa kavradılar. Freud kuramlarında süper egoya -egonun toplumsallaşmış kısmına- yer ayırdı. Rousseau uygarlığın insanları doğal zarifliklerinden yoksun bıraktığını düşünmesine karşın, gene de toplumun insanın düşünce ve eylemlerine önemli bir etkide bulunduğuna inanmıştı.

İnsanın akılsal yeteneklerinin doğuştan geldiğini varsayan psikoloji bu tür toplumsal etkenleri görmezden gelmeye eğilimli olmuştur. Ne var ki, önce simgesel iletişimcilik olarak bilinen ince bir düşünce ipliğiyle, sonra toplumsal oluşumculuk olarak bilinen daha geniş yaklaşımla birlikte, psikologlar iki yanlı denklemin kültürel yanını keşfetmeye başlamışlardır.

Simgesel etkileşimcilik, öncü psikologlardan William James'e kadar giden bir düşünce okuludur. James, insanların duruma uyum sağlamak için farklı toplumsal yüzler takındığını düşündü. İnsanlar yakın arkadaşlarının yanında farklı, işyerinde farklı bir yüz takınıyorlardı. Kendimize yönelik bakışımızın başkalarının bizi nasıl gördüğünün bir yansıması olduğunu da belirtti. James bundan yola çıkarak, kişilik ve kendimize bakışımızın büyük ölçüde çevremizdeki insanlarla etkileşimimizin biçimlendirdiği kavramlar olduğunu iddia etti.

Simgesel etkileşimcilikte "simgesel" olan, dilin bu süreçte oynadığı rolün onaylanmasıdır. İlişki ve toplumsal roller, üstünde düşünülmesi zor şeylerdir, çünkü masa ve iskemle gibi somut nesneler değillerdir. Fakat belirli bir davranış ve tavır karışımı bir sözcükle -örneğin "bencil", "sevecen" ya da "dostça"- etiketlendirildiğinde, bir kavram olarak anlaşılması kolaylaşır. Böyle kurulan ilişkiler dağarcığı, kuşaktan kuşağa gezen düşünceler paketini de oluşturarak kendine özgü bir yaşam da edinir. James'in çağdaşı Charles Cooley'in 1912'de yazdığı gibi: "İyi, doğru, gerçek, sevgi, ev, adalet, güzellik, özgürlük gibi sözcükler temsil ettiklerinin güçlü oluşturucularıdırlar. 'Bu yol' der sözcük, 'ilginç bir düşüncedir: Gel ve onu bul'. Böylece eski bilgiyi yeniden keşfederiz." Cooley, dili, bir toplumun düşünce alışkanlıkları birikiminin, onları yaratan kuşaktan daha dayanıklı bir varlık veren kalıtsal bir kültür şifresi olarak gördü.

1930'larda diğer bir psikolog, George Herbert Mead, simgesel etkileşimciliği bir adım daha ileri götürerek, benlik duygumuzun başka insanlarla ilişkilerimizden etkilenmediğini, fakat bu süreçten yaratıldığını söyledi. Akılsal olarak çıplak doğarız ve özbilinç, dil aracının yardımıyla öğrendiğimiz bir şeydir. Vygotsky'nin küçük çocukların içedönük konuşmayı kullanmasına özel bir önem vermesine koşut olarak, Mead de, çocuk oyunlarının bir parçası olan evcilikte büyük bir önem gördü. Vygotsky'nin çocukların kendileriyle konuşarak düşünmeyi öğrendiklerini söylemesi gibi, Mead de, oyunlarında başka biri gibi davranmak ve rol yapmakla küçük çocukların nesnel bakış açısına sahip olmayı öğrendiklerini savundu. Bundan kendi varlıklarını yansıtma yeteneği ortaya çıkıyordu: Son zamanlarda büyük destek gören özbilincin bir açıklaması da budur.

Bu yüzyılın ilk yarısında davranışçılık akımının egemenliğinde simge-

sel etkileşimcilik, görece az dikkat çekti. Fakat 1960'larda, psikoloji kişilik, kimlik ve karakter gibi konulara eğilmeye yetecek kadar gevşemeye başladı. George Kelly, Erving Goffman ve Clifford Geertz gibi araştırmacıların başını çektiği yeni araştırma dalgası insanların içinde yaşadıkları kültür tarafından şekillendiklerine inanıyordu. Antropolog ve sosyologlar, inceledikleri toplumsal yapıların, bireysel akılların, akılsal yapılarında yansımasına da ilgi duymaya başladılar. Simgesel etkileşimciliğe yeni bir ilgi duyuldu ve bu 1980'lerde toplumsal oluşumculuk olarak bilinen harekete dönüştü.

Toplumsal oluşumculuk şu an bir isimden biraz daha fazla bir şeydir: Psikolojiden antropolojiye kadar değişen disiplinlerden benzer düşünen bilim adamlarının gevşek bağlaşıklığının bir bayrağı. Ne yaygın bir metodoloji, ne de kabul edilmiş kuramsal bir yapıdır. Fakat doğuştan geldiği düşünülen insan aklının toplumsal olarak oluşturulduğuna inanır. Toplumsal oluşumculuk bayrağı altında bellek ve duygular gibi akılsal özellikleri öğrenmede büyük bir önemi olduğunu öne sürmek bile saygıyla karşılanır.

1980'lerde toplumsal oluşumcular Bartlett'in anıların yeniden inşası üzerine araştırmalarına eğilmeye başladılar. Bilişsel psikolog Ulric Neisser'in (insan teybi John Dean'i incelemiştir) başını çektiği psikologlar, insanların eski anıları bilince çıkarmada kullandığı stratejileri ve çocukların hatırlama becerisini öğrenme yöntemlerini incelemeye koyuldu. 1990'da Martin Conway'in *"Autobiographical Memory"*si ve David Middleton ile Derek Edwards'ın *"Collective Remembering"*i gibi kitapların yayınlanmasıyla bu durum sağlıklı bir araştırma alanı haline geldi.

Toplumsal oluşumculuk "yüce" duyguların; kıskançlık ve onur gibi duyguların araştırılmasında da öncülük etti. İnsan duygularını daha sonra derinliğine ele alacağız, fakat şimdilik akıldışı olduğunu varsaydığımız duyguların aslında evrimci değerlerinden ötürü bir kültür içinde var olan toplumsal olarak biçimlenmiş tavırlar olduğunu söylemek yeterlidir. Kıskançlık gibi duyguların özünde gerçekten de küçük bir içten (yani psikolojik) duygu vardır. Kıskanç duyguları düşünerek, bedenlerimizi korku durumuna benzer bir fiziksel duruma sokabiliriz. Ne var ki, kıskançlığı oluşturan şey bu beden tepkisi değil, ona eşlik eden düşünce ve tavırlardır. İnsanların yüce duyguları iki yanlı karışımlardır: Fiziksel tepkilerle dil şifreli düşüncelerin maharetli karışımları.

Toplumsal oluşumculuk hareketi, sonunda bizi aklın iki yanlı tanımına yaklaştırmış görünüyor. Fakat burada da var olmayan birçok nokta

var. Toplumsal oluşumculuk genel olarak, iç sesin düşüncede oynadığı rol üzerine iyi formüle edilmiş bir tanım vermez ve bu yüzden insan düşüncesini yöneten mekanizmayı iyi açıklayamaz. Bundan dolayı toplumsal oluşumcu kuramcılar, bahçıvanlık görüşüne geri dönme eğilimindedirler. İnsanların yüce akılsal güçlerinin doğuştan gelmesi gerektiğine inanırlar -özbilinç, bellek ve karmaşık duyguları üreten, düşünce alışkanlıklarını hemen elde etme kalıtsal kapasitesi olsa bile.

Görüldüğü gibi, insanların sahip olduğu tek kalıtsal uyarlama, çocukluğun ilk dört yılında dili, çok hızlı bir şekilde öğrenme yeteneğidir. İnsan aklına özgü her şey öğrenilir. Bu durum, toplumsal oluşumculuğun kusurlarına karşın, varlığı bile, psikolojinin sonunda akıl konusunda eski düşüncelerden arınmakta olduğuna ilişkin cesaretlendirici bir göstergedir. Vygotsky'nin çalışmalarına birden büyük bir ilgi duyulması gibi, toplumsal oluşumculuğun ortaya çıkışı da belki beş ya da on yıl içinde psikoloji alanının düşünce sisteminde belirleyici bir değişim -bilim adamlarının bir paradigma değişimi demeyi yeğleyecekleri bir değişim- yaşayabileceğini dolaylı da olsa göstermektedir. Sonunda, psikoloji romantizm ve basit indirgemeciliği ardında bırakıp Müller'in insan aklı konusunda iki yanlı bir görüş benimseme çağrısını yanıtlayabilir.

Beşinci Bölüm
Kurt Çocuklar

1800 yılında bir Ocak sabahının ürpertici şafağında pis bir yirmi yaşındaki genç, Güney Fransa'daki küçük bir çiftçi köyü olan Saint-Sernin'in kenarındaki tarlalarda patates toplarken görüldü. Gencin hareketlerinde tuhaf bir hayvansılık vardı. Daha da tuhafı, genç boynuna dolanmış eski bir gömleğin paramparça kolu dışında çırılçıplaktı. Tarlanın sahibi, Vidal adlı yerel bir deri tabakçısı çıplak genci yakasından tuttuğu gibi evine getirdi. Vidal gencin sağır olmadığını, fakat insan seslerini duyamadığını ya da konuşamadığını gördü. Ağzından çıkan tek ses telaşlı homurtu ve iniltilerdi. Gözleri, korkmuş bir hayvanın gözlerine benziyor ve Vidal'ın öfkeli bakışlarından kaçıyordu.

Böylece Aveyron'un vahşi çocuğunun; Rousseau'nun insanlığın doğal soyluluğuna inancının ve insanın doğal özelliklerine ilişkin birçok diğer iddianın kanıtı haline gelecek olan bu terk edilmiş çocuğun öyküsü başladı.

Gencin Aveyron bölgesinin orman ve dağlarında nasıl vahşileştiğini kimse keşfedemedi. Sağır ya da geri zekâlı doğduğu ve altı yaşında oduncu babası tarafından terk edildiği söylentileri vardı. Boynundaki bir yaradan dolayı kimileri gencin domuz gibi boğazının kesildiğini ve ölmesi için ormana bırakıldığını söyledi. Bu masallar muhtemelen doğru değildi. Fakat gerçek ne olursa olsun, Victor -genç bu adla vaftiz edilmiştiuzun yıllar boyunca vahşi ormanda tek başına yaşamış, ormanda bulduğu küçük hayvanları ve tarlalardan aldığı sebzeleri yemiş olmalıydı.

Victor'un, Vidal'ın tarlasında görünmesi, bölgedeki köylülerle ilk teması değildi. Victor iki yıl önce yetmiş mil güneydeki Lacaune yakınlarında ormanda görülmüştü. O zaman da köylüler tarafından yakalanıp köy alanında izleyicilere seyrettirilmişti. Victor kaçtı, fakat bir yıl sonra ormanda üç avcı tarafından ikinci kez yakalandı. Avcılar onu Lacaune'deki bir dula bıraktılar, kadın da onu bir hafta besledi ve giydirdi. Kadının şef-

katine karşın Victor evde huzursuzdu ve ilk fırsatta ormanına geri döndü.

Belki dul kadının evinde gördüğü iyi muameleden dolayı cesaretlenen Victor, artık biraz daha az temkinliydi. Çiftliklerin kapılarından yemek dilenirdi. Bir patates verildiğinde patatesi yüreğine bastırır (dul kadının evinde öğrendiği bir hile) ve hâlâ dumanları tüterken yemek için alevlerin arasında ağzına sokardı. Ne var ki, o kış soğuğuna karşın Victor ateşin yanında ya da insanlarla olmanın verdiği rahatlıkla ilgilenmez görünüyordu. Hiç oyalanmazdı ve genellikle ormanda uzaklaşan, nehirlerde yüzen ya da tuhaf bir şekilde sıçrayarak koşan, zaman zaman hayvanlar gibi dört ayak üstünde yürüyen bir siluet olarak görülürdü. Midi'den güçlü rüzgârlar estiğinde Victor'un başını gökyüzüne kaldırıp kahkahalarla güldüğü söylenir, bu da, onun insandan çok hayvan olduğu görüşünü beslerdi.

Sonunda çok kötü bir kış günü, aç Victor başka bir köyün, Saint-Sernin'in yakınlarında dolaştı ve üçüncü kez yakalandı. Bu kez vahşi ormana geri dönemeyecekti.

Başka bir zaman olsaydı, kendi başına yaşayan ve üzerinde hiçbir şey olmayan bu vahşi ve dilsiz çocuğun tuhaf öyküsü dikkat çekmeden geçer giderdi. Fakat yeni yüzyılın ilk ayının Fransası alışılmadık bir iyimserlik ve beklenti içindeydi. 1789 Fransız Devrimi'ni on yıllık bir terör ve savaş izlemişti; kaybolmuş bir çocuğun yazgısının hiçbir anlam ifade etmediği yıllar. Ne var ki, 1799 kışında, Napolyon Bonaparte iktidara gelmiş ve duygusal bir biçimde "Savaş bitti!" demişti. Napolyon'un ilk eylemi, yurttaşlarına, bir barış ve refah dönemi vaat eder görünen bir anayasa sunmak olmuştu. Hemen ardından, bunu izleyen coşkunluk içinde bir grup ünlü doktor, bilim adamı ve filozof İnsanın Gözlemcileri Derneği'ni kurdu. Dernek yeni düşünce özgürlüğünü överek kendisini insanın temel doğası üzerine yanıtlanmamış sorulara adadı. Derneğin kurulduğu ilk haftalarda Victor'un yakalandığı haberi ulaşınca yanıt da hemen ardından geldi. Napolyon'un kardeşi, İçişleri Bakanı Lucien Bonaparte gencin dernek üyeleri tarafından incelenmesi için Paris'e getirilmesini emretti.

Victor'un yanıtlamasının beklendiği sorular çoktu. Uygarlıktan uzak "doğa"da yetişen bir çocuk olarak Victor, hangi niteliklerin insan doğasına içkin olduğu konusunda kusursuz bir deney olarak görülüyordu. Hobbes'un *"Leviathan"*da iddia ettiği gibi toplum tarafından ehlileştirilmesi ve mantıklı düşünce alışkanlıklarının öğretilmesi gereken vahşi bir hayvan mıydı? Ya da Rousseau ve diğer romantik düşünürlerin bekleyeceği gibi cennet bahçesinin bir çocuğu; bilgi meyvesiyle bozulmamış, cömert, açık yürekli bir çocuk muydu?

Victor nasıl olursa olsun, filozoflar onun dilsiz olabileceğini sanmıyorlardı. Konuşmanın insanlara soluk almak kadar doğallıkla geldiği her zaman varsayılmıştı. Victor gibi insanlardan uzak büyüyen bir kişinin bile konuşma gücüne sahip olması bekleniyordu. İncil'in dediği gibi, başlangıçta kutsal söz vardı ve ilk insan Âdem bütün hayvanlara isim vermişti. Antiklerin tek sorunu, bütün konuşulanlar arasında hangi dilin insanın "doğal dili" olduğunu bulabilmekti.

Hangi dilin insanın özgün sesi olduğu sorunu bazı ilk psikolojik deneylere neden oldu. İÖ yedinci yüzyılda Mısır Kralı Psamtik iki bebeği bir dağ kulübesine bir hizmetçiyle birlikte kapatmıştı. Hizmetçiye onlarla konuşursa öldürüleceği söylenmişti. Psamtik çocukların ilk sözcüklerinin ekmeğin Phrygian dilinde karşılığı olmasından çok memnun oldu. Phrygian o dönemde Mısır'ı yöneten Yunanlıların anadiliydi. Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick aynı deneyi onüçüncü yüzyılda yaptı, fakat çocuklar daha konuşamadan öldüler. Sonra onaltıncı yüzyılda İskoçya Kralı IV. James kendi ülkesinin antik kökenlerini göstermek istedi ve deneyinde kullandığı çocuklar akıcı bir İbranice (İbranicenin Âdem'in dili olduğu varsayılıyordu) konuşunca çok memnun oldu.

Kuşkusuz bu tür deneyler, çocukların konuşmayı öğrendikleri mekanizmadan çok kralların kendini beğenmişliğinden söz etti. Fakat ondokuzuncu yüzyıl Fransasında bile, konuşma yeteneğinin doğuştan geldiği inancı o kadar güçlüydü ki, Victor'un dilsizliği büyük bir sürpriz oldu. Açıklama olarak "ses organları"nın kullanılmamaktan dolayı bozulmuş olduğu düşünüldü. Paris toplumu, Victor'un doğal dilinin insanlarla ilişki kurması sayesinde çok geçmeden geri geleceğine inanıyordu. İnsanlar Victor'un ilk sözcüklerini ve vahşi doğadaki yaşamına ilişkin anılarını duymak için sabırsızlanıyorlardı.

Aveyron'daki yetkililer Victor'u Paris'e göndermekte acele etmiyorlardı, çünkü Victor'un bir dolandırıcı, yalnızca bir kaçak olduğu ortaya çıkarsa kelleler uçurulurdu. Zamanla oynayan Aveyron yetkilileri, Lucien Bonaparte ve Gözlemciler Derneği'ni, Victor'un ilk olarak yerel bir doğal tarih profesörü olan Abbé Pierre-Joseph Bonnaterre tarafından incelenmesine izin vermeye ikna ettiler.

Bonnaterre'in tarif ettiği çocuk yaşına göre kısa boyluydu. Ormanda yaşadığı yıllardan kalma derin yaraları ve sıyrıkları vardı. Konuşamamasına ve Bonnaterre kulağına bağırdığı zaman bile tepki vermemesine karşın, odadaki en küçük bir tıkırtının bile korkuyla kıvrılmasına neden olabileceği kadar kusursuz bir duyma yeteneği vardı. Ayrıca homurtu, kahkaha ve mırıltı gibi birçok gürültü çıkarabiliyordu.

Victor'un vahşi yaşamının evlerin içindeki yaşama uyum sağlayamamasına neden olması şaşırtıcı değildi. Giysi giymeyi reddediyor, hava ne olursa olsun giysileri parçalıyordu. Bir hayvan gibi kıvrılarak uyuyor, nerede ve ne zaman istek duysa utanmadan hacetini gideriyordu. Yalnızca yarı pişmiş patates, kök ve fındık gibi tanıdık yiyecekleri yiyordu. Bunları kaba bir biçimde yiyor ve çiğnemeden yutuyordu. Yürüyüşü kendisine özgüydü. Sıçramayı tercih ediyordu. Zaman zaman ormanda gördüğü gibi dört ayak üzerinde yürüyordu.

Ne var ki, Victor'un görünüşünün tuhaf olmasına karşın, Bonnaterre'i en çok şaşırtan onun hayvansı anlamsızlığı ve diğer insanlara karşı ilgisizliği oldu. Victor yiyecek ve uykudan başka bir şey düşünmüyor gibiydi. Heyecan gösterdiği tek şey, yeşil kapıları gördüğü zaman kaçmaya kalkışmasıydı. Diğer zamanlarda yerde yatıp ileri geri sallanarak ve boş boş bakarak saatler geçiriyordu. Bu durumda sürekli mırıldanıyor zaman zaman küçük spazmlar geçiriyordu.

Bonnaterre, Victor hakkında şunları yazdı: "Onun aklıyla bedeni arasında hiçbir bağlantı olmadığı ve hiçbir şeye tepki göstermediği söylenebilir; sonuç olarak düşgücü ve belleği yok. Bu aptallık bakışlarına (çünkü hiçbir nesneye dikkatini vermiyor), eklemli olmayan ve gece gündüz duyulan uyumsuz sesine, yürüyüşüne (çünkü her zaman sıçrayarak yürüyor) ve hareketlerine (çünkü amaç ve kararlılığı yok) yansıyor." Bonnaterre şu sonuca vardı: "İnsan ırkından değilse onu maymunlardan ayıran ne var?"

Paris aydınlarının önüne çıkmadan önce Victor'un durumu böyle bir boş kaptı, Rousseau'nun soylu vahşi, hatta Hobbes'un kızgın hayvan görüşlerini destekleyen bir hali yoktu. Doğalcı Jean-Jacques Virey, Victor'u gördükten sonra yakındı: "Zarar vermeyi düşünmüyor, bunun ne demek olduğunu bile bilmiyor. Yalnızca orada masum masum oturuyor... Bu yüzden Aveyronlu bu çocuğun iyi ya da kötü olduğunu söylemek olanaksız; yumuşak başlı... fakat bizimle hiç ilişkisi yok."

Victor'un durumuna son hükmü Philippe Pinel, Fransa'nın en önde gelen akıl hastalıkları otoritesi verdi. Victor konuşturulmak ve hayvan durumundan kurtarılmak umuduyla birkaç ay Ulusal Sağır Dilsiz Enstitüsü'nde tutuldu, fakat Pinel hiçbir ilerleme kaydedemedi. Uzun bir incelemeden sonra Pinel, bilim adamlarının Victor'dan bir şeyler elde etme umutlarını unutmaları gerektiğini, çünkü Victor'un geri zekâlı olduğunu söyledi. Victor'un konuşamaması, dikkatsizliği, zayıf belleği ve düşük zekâ düzeyi aynı sonucu gösteriyordu. Pinel, Victor'u akılsal olarak iyileştirmeye çalışmanın zaman israfı olacağını ve Aveyronlu vahşi çocuk olayının unutulması gerektiğini söyledi.

Hollywood geleneklerinin en iyisinde, tüm dünya zavallı Victor'a sırtını dönerken, genç bir doktor ortaya çıktı. Paris'teki Sağır Dilsiz Enstitüsü'nden yirmi altı yaşındaki Jean Itard, geri zekâlılık tanısının aptalca olduğunu, çünkü Victor'un aptal olsaydı vahşi ormanda bu kadar uzun yaşayamayacağını düşünüyordu. Itard, Victor'un yiyecek çalıp saklamasında da bir zekâ işareti görmüştü. Itard, aydınlanma felsefesini iyi biliyor ve Hobbes, Locke ve Condillac gibi mantığın dil ve uygarlık ürünü olduğuna inanıyordu. Victor'un konuşamamasını sorunlarının kökeni olarak gören Itard, beş yıl boyunca Victor'a her gün ders vererek vahşi çocuk'ta dil ve mantığı geliştirme işini üstüne aldı.

Itard, ödül ve ceza sistemi kullanarak işe başladı. Örneğin Victor'un su demesini sağlamak için, susadığında önüne bir bardak koyuyor ve "su" sözcüğünü söyleyene kadar içmesine izin vermiyordu. Başlangıçta Itard, Victor'un çıkardığı her sesi ödüllendirdi. Fakat zamanla sözcüklerde daha ısrar eder oldu. Bu basit fakat acılı yöntemi kullanarak birkaç ay sonra Victor'a diğer ev nesnelerinin adlarını öğretti. Fakat bu öykünün masallardaki gibi bir sonucu olmadı. Itard, Victor ile önemli başarılar elde etti, ama çocuk hiçbir zaman normal bir yetişkine benzeyen biri olmadı ve doğru dürüst konuşmayı hiç öğrenemedi.

Itard en azından, Victor'un davranışlarında önemli bir değişim sağlamayı başardı. Victor'un çevresindekilere ve diğer insanlara karşı kayıtsızlığı yavaş yavaş ilgi ve sevecenliğe dönüştü. Pişmanlık ve şükran gibi basit insani duygular göstermeye başladı. Kişisel alışkanlıklar kazandırıldı, bir yatakta uyumayı, giysi giymeyi, masada yemek yemeyi ve banyo yapmayı öğrendi. Tuvalet alışkanlıkları ve kabalığı Itard'ı hâlâ kamuoyunun önünde utandırabilirdi, fakat genel olarak Victor kendisini denetlemeyi öğrenmişti.

Bu yeni tavırların sınandığı ünlü bir sınavda, Victor, zengin sosyetik Madame Récamier'in ev sahipliği yaptığı ve generallerle oyun yazarlarının katıldığı bir partiye götürüldü. Bir tanığın açıkladığı gibi, Madame Récamier, Victor'u yanına oturttu, "... uygar insanları tutsak alan güzelliği belki bu doğa çocuğunu da etkiler diye düşünüyordu." Fakat Victor yanındaki bayanı görmezden gelerek yiyeceklerin arasına kurt gibi daldı. Cebine alabileceği kadar çok tatlı doldurduktan sonra masadan kalktı ve daha sonra bir sincap çevikliğiyle bahçedeki ağaçların üstüne çırılçıplak çıkmış olarak görüldü. Itard'ın Victor'u toplumun nazik bir üyesine dönüştürdüğü pek iddia edilemezdi. Gene de giysilere hoşgörü gösteren, masaya oturan, diğer insanların tabaklarından yemek almayan Victor, artık vahşi bir hayvandan çok "evcil" bir hayvan gibiydi.

Victor'un davranışları Itard ile geçirdiği beş yıl içinde ehlileştirilmesine karşın, konuşma ve düşünme yeteneğindeki ilerleme daha azdı. Itard, Victor'a başta çok sayıda basit sözcük öğretmeyi başardı, fakat Victor'un heceleri birbirine bağlaması her zaman yetersiz kaldı -Victor, bağlandığı hizmetçinin kızı Julie'ye "İli!" diyordu. Itard, Victor'a dil öğretmek için her yolu denedi, hatta Victor'u konuşturma çabalarını bir yana bırakıp bunun yerine okuma yazmayı öğretmeye çalışma noktasına kadar... Itard büyük metal harfler kullanarak "kitabı getir" gibi sözcükleri heceliyor, sonra Victor'a bu eylemi gösteriyordu. Fakat ilk birkaç düzine sözcük öğrendikten sonra, Victor dil konusunda görünmez bir duvara toslamış gibiydi.

Itard, Victor'un bir çocuk gibi olmasını ve konuşma düşüncesini kavrayınca kendi başına çaba harcamadan yeni sözcükleri hızla öğrenmesini bekliyordu. İki ila dört yaş arasındaki normal çocuklar aktif, neredeyse patlayıcı bir konuşma tutkusu geliştirir ve sözcüklerle durmaksızın oynarlar. Fakat Victor öğrendiği sınırlı sözcük dağarcığının kullanımında bile tuhaf şekilde kalın kafalıydı -sanki sözcükler yalnızca çok az ilgi, ya da anlam taşıyan gürültülerdi.

Beş yıllık yorucu eğitim sürecinden sonra Victor'un gelişimi bu şekilde kalınca, Itard yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Victor'un bakımını, kırk yaşlarında ölene kadar ona bakan hizmetçiye devretti. Victor evcil, fakat gene de yarı vahşi, korku dolu ve dilsiz kaldı.

Aveyronlu vahşi oğlanın üzücü öyküsünden hangi çıkarsamaları yapabiliriz? Victor, Rousseau gibi insanların doğuştan akıllı ve verimli olduğuna inananların yanıldıklarını kanıtlamıştı. Itard, doğal durumunda insanın "barbar ve anlamsız" olduğunu; insanlarda doğuştan olduğu varsayılan ahlaki üstünlüğün, uygarlığın etkilerinin sonucu olduğu yorumunu yapmak zorunda kaldı. Victor konuşmanın insanlarda doğuştan gelen bir yetenek olduğu yolundaki yaygın görüşü de tehdit ediyordu. Vahşi ortama terk edilen Victor yalnızca dilsiz değil, aynı zamanda dili öğrenmeye kapalı olarak büyümüştü. Bütün bunların ötesinde -gerçi kimse bu konuda çaba göstermemişti- Victor normal bir insan kimliğinden ya da geçmiş deneyimlerin anılarından yoksun görünüyordu. Bonnaterre ve Itard'ın notlarında Victor, basit tanıma ve çağrışım dışında düşüncesi olmayan ve bugüne saplanıp kalmış bir yaratık olarak betimleniyordu.

Bu semptomlar listesinin romantik ya da bahçıvan akıl görüşünü destekleyenleri şaşırtmasına karşın, olgular bizim iki yanlı akıl modelimize uyuyor. Victor konuşamıyorsa akıcı bir iç sesten de yoksun olmalıydı. Ve iddia edildiği gibi, iç ses olmadan Victor'un aklı ancak hayvan -belki hay-

li akıllı bir hayvan, çünkü insan beyni hayvanınkinden büyüktür- aklı düzeyinde işleyebilirdi.

Gene de Victor'un, neden konuşmayı öğretme çabalarına yanıt veremediği bilmecesi olduğu gibi duruyor. Sözcükleri öğrenmişse akılda geliştirmeye devam edebilirdi kuşkusuz. Fakat bazı nedenlerle konuşamadı. Bazı modern psikologlar Itard'ın yöntemlerini suçlayarak bu yöntemlerin beceriksiz olduğunu söylediler. Fakat öyle olsa bile, Victor, normal bir çocuğun alabileceğinden çok daha yoğun bir eğitim aldı. Bu yüzden Victor'un konuşmayı öğrenememesinde engeller olmalıydı. Belki Pinel'in iddia ettiği gibi Victor gerçekten de bir aptaldı. Ya da birçok modern yazarın öne sürdüğü gibi Victor otistikti.

Bir yanıt bulmak için tek başına Victor vakasına güvenemeyiz. Victor gibi doğaya terk edilmiş ve iki roman karakteri Tarzan ve Mowgli gibi hayvanlar tarafından büyütülmüş diğer çocukların öykülerine de bakmamız gerekir.

Tek başına dolaşırken bulunan ya da ayılar, kurtlar, maymunlar, leoparlar, hatta ceylanlar gibi çeşitli hayvanlar tarafından büyütülmüş otuz beş kadar kayıtlı çocuk var. Bu öykülerin birçoğu uydurma olmalı, fakat birkaçı gerçek.

İlk rapor ondördüncü yüzyılda Alman keşişleri tarafından yazıldı. 1341'de yedi yaşındaki bir oğlan çocuğu Hesse ormanında bulunmuştu. Çocuğun kurtlar tarafından büyütüldüğü açıktı. Bu çocuk yakalandıktan kısa bir süre sonra öldü, fakat üç yıl sonra Wetterau'da bulunan on iki yaşındaki ikinci çocuğun seksen yaşına kadar yaşadığı söylendi. Bu çocuklar Aveyronlu Victor gibi soğuk ve konforsuzluğa alışık ve vahşi olarak tanımlanıyorlardı. Keşişleri asıl şaşırtan, kurt oğlanların ayakta duramamaları ve dört ayak üzerinde yürümeleri oldu. Bu iddia, Rousseau'yu, doğal insana ilişkin kuramlarını desteklemesi amacıyla kanıt ararken vahşi çocuklar literatürünü taradığı zaman bozguna uğrattı. Rousseau'nun soylu vahşisinin iyi, dik duruşu olması gerekiyordu, bu yüzden filozof Hesse'li kurt çocukları, orman bekçileriyle aynı olmak için doğal duruşlarını bozmuş olmaları gerektiğini söyleyerek açıklamak zorunda kaldı.

Diğer bir ünlü vahşi çocuk vakası -zamanında neredeyse Victor vakası kadar ünlüydü- Hannover'li Peter vakasıydı. Vahşi Peter 1700'lerin başında babası tarafından Alman kenti yakınlarındaki ormana bırakılmıştı. Bir yıl sonra eve döndü, fakat yeniden ormana gitti, daha sonra çıplak ve dilsiz olarak dolaşırken bulundu. Bu tuhaf olayı duyan İngiltere Kralı I. George, Peter'ı İngiltere'ye getirtti.

Peter insanların doğal konumları konusunda bir sınav vakası olarak görüldü. Peter'ın açıklayacakları üzerine çok fazla tartışma yapılmıştı, fakat insanlar bir kez daha hayal kırıklığına uğradılar. Yazar Jonathan Swift'in yazdığı gibi: "Bu gece buraya gelişi bütün konuşma konusunu oluşturan vahşi çocuğu gördüm... [fakat] onu söyledikleri kadar vahşi bulmadım."

Victor gibi Peter de dilsizdi, fakat sağır değildi. Gene Victor gibi Peter da kısmen topluma uyum sağladı, giysi giymeyi ve yatakta uyumayı öğrendi, fakat bir hayvandan daha fazla bir zekâ belirtisi göstermedi. Raporlar, muhafızlarının ona hayvan pisliklerini bir arabaya kürekle atmasını öğretmeyi büyük bir başarı olarak gördüklerini belirtiyor, fakat Peter arabayı doldurduktan sonra durdurulana kadar boşaltmaya başlıyordu!

Peter vakası Victor'unkinden gerçek bir fiziksel engeli olduğu için farklıydı. Peter'ın dilinin anormal derecede kalın olduğu ve ağzının kenarlarına yapıştığı söylendi. Dilinin böyle yapışık olması nedeniyle Peter'ın konuşması zordu. Modern araştırmalardan, dil öğrenmenin aktif bir deneyim olduğu biliniyor. Bu deneyimde sesleri çıkarmak işitmek kadar önemlidir. Fakat Peter'ın dilsizliği ister fiziksel bir engelden, isterse uzun süre insanlardan uzak kalmasından -ya da ikisinin birleşiminden- dolayı ortaya çıkmış olsun, sonuç fark etmezdi. Peter sözcükleri heceleyemeden bir iç ses geliştiremez ve iç ses olmadan da aklı bir hayvan aklı düzeyinde kalırdı. Vakadan elde edilen olgular güvenilir olmamasına karşın gene de iki yanlı modele geleneksel akıl görüşlerinden daha çok uyar.

Her yüzyıl kendi vahşi çocuk öyküsünü yaratmış ve dönemin akademisyenlerini şaşırtmış görünüyor. Onsekizinci yüzyılda Hannover'li Peter ve ondokuzuncu yüzyılda Aveyron'lu Victor'dan sonra, yirminci yüzyılda da, 1920'lerde Hindistan'da kurtların yaşadığı bir bölgede iki kız çocuğu bulundu.

Bir kurtun bir çocuğu kaçırabileceğini ve kendi çocuğu gibi yetiştireceğini kabul etmek zor olmasına karşın, çağdaş raporlara güvenilecek olursa, Hindistan'da bu pek de ender görülen bir olay değil gibi gözüküyor. 1850'lerde İngiliz ordusunda albay olan William Sleeman, duyduğu ve güvenilir olduğunu düşündüğü altı ya da yedi vakadan söz etti.

Bu öyküler doğruysa, sık sık ortaya çıkmalarının nedeni Hindistan kurdunun niteliğinde yatıyor olmalı. Hindistan kurdu -kum rengi ve Avrupa'daki kurtlardan daha az korkutucu- yalnızca egemen dişi kurdun diğerlerini büyüttüğü küçük gruplar halinde yaşar. Kendi yavrularını doğurmamalarına karşın diğer "kız kardeş" kurtlar yavruların bakımı ve süt

emme işini paylaşır. Kurtlar ya geceleri köyden çalarak ya da annesi çalışırken tarlaya bırakılan bebeği kaparak insan yavrularını almakla da ünlüdür. Kovalandığı zaman kurtlar çoğunlukla bebeğe zarar vermeden bir yana bırakır. Normal olarak kurtların çocukları inlerine yemek için götürmeleri gerektiği varsayılır. Fakat nedeni ne olursa olsun, birkaç bebek hayatta kalır. Çocuk psikoloğu Arnold Gesell'in belirttiği gibi, "annelik hormonlarının kimyasıyla sıcaklaşan" kurt anneler çaresiz bebekleri kendi yavruları gibi düşünecek kadar aptallaşmış olabilir.

Sleeman'ın kurt çocuklara ilişkin öykülerinde bir gerçeklik var, çünkü anlattığı bütün çocuklar çok benzer davranıyorlardı. Yakalandıklarında hepsi dört ayak üzerinde koşuyor, çiğ ve çürük et dışında hiçbir yiyeceği kabul etmiyor, insanlara karşı korkudan başka bir duygu göstermiyor ve elbette duyabilmeleri ve kurt benzeri homurtular çıkarmalarına karşın konuşamıyorlardı.

Bu tutarlılığa karşın birçok bilim adamı bu öykülere önem vermedi, çünkü bu öyküler vahşi çocukların davranış biçimlerinin belirlendiği görüşlerine uymuyordu. İnsanların artık doğuştan iyi olduklarına ya da konuşma yeteneğiyle birlikte doğduklarına inanmalarına karşın, yirminci yüzyıl psikologları gene de vahşi bir çocuğun aklının nasıl olması gerektiğine ilişkin varsayımlarda bulunuyorlardı. Bellek, özbilinç ve mantık insanların doğal yetenekleri arasında görülüyordu ve Sleeman'ın çocuklarının hayvansılıkları bu görüşe uymuyordu. Varsayımlarını sorgulamak yerine Victor'a yaptıkları gibi, Hintli kurt çocukların aileleri tarafından vahşi doğaya terk edilen yalnızca sağır ya da geri zekâlı çocuklar olduğunu öne sürmeyi daha kolay buldular.

Fakat 1920'de bu kadar kolayca bir yana bırakılmayacak kadar verileri sağlam bir vaka ortaya çıktı. O yıl, Kuzey Hindistan'da bir yetim yurdunun başında bulunan Papaz Joseph Singh, Bengal ormanlarındaki Midnapore yakınlarında bir kurt sürüsünün eşlik ettiği iki hayaletimsi yaratığın görüldüğünü duydu. Köylüler bu yaratıklardan korkuyorlar, ancak yerel gelenekler kurtlara zarar vermelerini yasaklıyordu. Konuyla ilgilenen Singh kurtların bölgesindeki bir karınca yığınına sığınak yaptı. Ay yükselince kurtların tek tek oraya geldiklerini gördü. Sonra gece havasını koklamak için başlarını öne doğru uzatan iki korkunç figür göründü. Singh "hayaletleri" günlüğünde şöyle tanımlıyordu: "Korkunç görünüşlü... el, ayak ve beden insana benziyor; fakat kafa omuzları kaplayan büyük bir top... Gözleri parlak ve deliciydi, insan gözlerine benzemiyordu... İkisi de dört ayak üzerinde gidiyorlardı."

Singh birkaç gün sonra büyük bir grupla birlikte yaratıkları dışarı çıkar-

maya gitti. Günlüğünde karınca yığınına ilk darbeler indirilirken kız kurdun dişlerini göstererek dışarı fırladığını yazıyor. Kızın oklarla vurulması gerekti. Sonra grup iki kurt yavrusuyla birlikte iki insan yavrusu getirdi.

Çocukların üç ve beş yaşlarında iki kız çocuğu olduğu ortaya çıktı. Hayaletimsi görünümleri başlarındaki keçe gibi olmuş saçlarından ve dört ayak üzerinde koşmalarından geliyordu. Bunun dışında sağlıklı ve kıvrak görünüyorlardı. Şaşırtıcı ama, kardeş değillerdi, ayrı zamanlarda alınmışlardı -anne kurdun bozulmuş annelik içgüdülerinin bir kanıtı daha. Bölge köylerinden kimse çocuklara sahip çıkmayınca, Singh onları yetim yurduna götürerek büyüğüne Kamala, küçüğüne Amala adını verdi.

Singh, Victor ve Hesse'li kurt çocuklar gibi diğer vahşi çocukların öyküleri hakkında hiçbir şey bilmiyordu, fakat Kamala ile Amala'yı tanımlaması şaşırtıcı derecede benzerdi. Kızlar davranış ve düşüncelerinde hiçbir insanlık izi taşır gibi görünmüyorlardı. Sanki kurtların akıllarına sahiptiler. Üzerlerine giydirilen giysileri yırttılar ve yalnızca çiğ et yediler. Kıvrılarak uyudular, uykularında homurdandılar. Ancak ay çıktıktan sonra uyandılar ve serbest kalmak için mücadele ettiler. Dört ayak üzerinde o kadar uzun zaman geçirmişlerdi ki, eklem ve tendonları bacaklarını düz tutamayacak, hatta dik yürüyemeyecek kadar kısalmıştı. Hiç gülümsemediler ve insanlara karşı hiçbir ilgi göstermediler. Yüzlerindeki tek duygu, korkuydu.

Duyu organları bile kurda benzer haldeydi. Singh, gözlerinin gece olağanüstü keskin olduğunu ve karanlıkta kedi gözü gibi parladığını iddia etti. Yetim yurdunun üç akrelik bahçesinde etin kokusunu hemen alabiliyorlardı. İşitme organları da keskindi -Victor gibi insan seslerinin kulaklarına anlaşılmaz gelmesi dışında.

Yoksul fakat görece iyi eğitimli bir adam olan Singh, bu kızları iyileştirmek için elinden geleni yaptı. Bahçıvanlık çocuk gelişimi modelinden etkilendiği için, Kamala ile Amala'nın edindiği kurt alışkanlıklarının doğuştan gelen insan karakteristiklerini serbestçe ifade etmeyi bir şekilde engellediğini kuramlaştırdı. Singh, bu kızların gömülü duran insanlıklarını ortaya çıkarmayı (dinsel nedenlerle) kendine görev bildi.

Ne yazık ki deneyleri fazla ilerleyemeden küçük kız, Amala hastalanarak öldü. Diğer insanlara ve yetim yurdundaki eşyalara karşı korkusu azalmaya henüz başlamış olan Kamala, Amala'nın ölümünden çok etkilendi. O kadar uzun süre yas tuttu ki, Singh onun yaşamından da endişe etti. Fakat sonunda Kamala iyileşti ve Singh sabırlı bir iyileştirme programına başladı.

Singh önce, tıpkı Itard'ın Victor'a yaptığı gibi Kamala'yı toplumsallaş-

tırmak zorundaydı. Kamala'ya ayakta durmayı ve yürümeyi öğretti. Kamala hiçbir zaman düzgün bir şekilde yürümeyi öğrenemedi ve özellikle koşmak istediği zaman dört ayak üzerinde yürümeyi tercih etti. Fakat Singh bunu, kızı kurt alışkanlıklarından kurtarmaya yönelik ilk adım olarak gördü. Kamala'ya yavaş yavaş normal yemek yemeyi, diğer çocuklarla birlikte uyumayı ve insanlarla iyi geçinmeyi öğretti. Yakalandıktan sonraki iki yıl içinde Kamala'nın davranışlarını değiştirmede, yürümesini ve ev eğitimi almasında görece başarılıydı. Fakat iş konuşmayı öğretmeye gelince Singh bocaladı.

Amala ölmeden hemen önce konuşmayı başaracak gibi gözüküyor, normal bir çocuğun konuşmayı öğrenmesinde ilk aşamayı işaretleyen sesler çıkarıyordu. Kamala'da ise ilerleme çok daha yavaştı, fakat Singh azimle devam etti. Üç yıl sonra Kamala bir düzine kadar sözcükten oluşan küçük bir dağarcık oluşturmuştu. Birkaç yıl sonra dağarcık kırk kadar sözcüğe kadar genişledi. Bu Itard'ın Victor'da başardığından (ve çok daha az yoğun eğitim yöntemleriyle) çok daha fazlaydı, fakat Singh için fazla bir başarı değildi. Normal iki yaşında bir çocuk, dil öğreniminin doruğunda bir haftada kırk yeni sözcüğü kolayca öğrenebilirdi. Ayrıca Kamala'nın sözcükleri yalnızca kısmen oluşturulmuştu ve grameri fazla resmiydi. Hindu dilinde tıbbın karşılığı ashad idi, fakat Kamala yalnızca sözcüğün yarısını söyleyerek "ud" diyordu. Bunun gibi bhat'a (pirinç) bha, biral'a (kedi) bil ve thala'ya (tabak) tha diyordu.

Kamala'ya oynaması için birkaç bebek ve bebekleri içine koyması için bir kutu verildiğinde Singh büyük bir başarı kazandı. Kamala bebekleri kutuya koydu ve yetimler yurdundaki diğer çocuklara "gururla" "Bak-poovoo" dedi. Singh bu sözcükleri "Baksa-pootool-vootara" -Hindu dilinde "kutu-bebekler-içinde"- olarak yorumladı. Bu bozuk cümle birkaç yıl önce bir kurt yavrusu olan kız için önemli bir adımdı ancak -yalnızca dilin kullanımını değil, toplumsal bir bilincin de ilk işaretlerini gösteriyordu- Kamala'nın konuşması gene de normal olarak yetişen çocuklarınkinden hâlâ çok gerideydi.

Singh ve iki kurt kızın öyküsü 1926'da gazetelere yansıdı. Bir Londra gazetesinin yazdığı gibi: "Büyük avcı ve kâşiflerin sık sık gittiği kulüplerde yemek masalarının başlıca konusu buydu." Aslında öykünün doğru olup olmayacağına ilişkin tartışmalar o kadar şiddetlenmişti ki, ertesi gün aynı gazete bir kulübün iki üyesinin öykü konusunda yumruk yumruğa dövüştüklerini yazdı. Ne var ki, ünlü Yale Üniversitesi çocuk uzmanı Arnold Gesell ile Denver'lı antropolog Robert Zingg'in iki kitabı on yıl sonra yayınlanana kadar kurt kızlar bilimsel topluluk arasında bir tartış-

ma konusu haline gelmedi. Her iki yazar da Papaz Singh'in tuttuğu günlüğe dayanıyorlardı.

Gesell, on altı yaşındaki Amala'nın yetim yurdunda dokuz yıl kaldıktan sonra hâlâ üç buçuk yaşındaki bir çocuğun aklına sahip olduğunu söyleyerek gelişmesini özetledi. Fakat Kamala'nın gelişiminin yavaş olmasına karşın, Gesell, onun öyküsünün, insanların akılsal olarak çıplak doğdukları ve toplumun bizi biçimlendirmesine bağımlı olduğumuzu gösterdiğini düşünüyordu. Belirttiği gibi kültür akılda "geniş bir biçimleyici matriks, dev bir koşullandırıcı aygıt" olarak işler, kültürsüz hayvanların düzeyinde kalırız.

Ne var ki, toplumsal yapının insanlığın akılsal yeteneklerini işlemedeki öneminin farkında olmasına karşın, Gesell gene de bahçıvanlık akıl gelişimi görüşüne bağlıydı. İki yanlı modelimizin ileri sürdüğü gibi bu yeteneklerin hayvan aklının hammaddesinin üzerine aşılandığı görüşü yerine, kültürün uyuyan yeteneklerimizi "saklı olduğu yerden çıkardığına" inanıyordu. Bu yüzden örneğin Kamala'nın yüzündeki gülümseme ve diğer toplumsal ifadelerin yavaş yavaş ortaya çıkmasını, onun insanlarla ilişki yoluyla bu tür duygusal sinyalleri öğrendiğini düşünmek yerine katılaşmış kaslarının gevşemesinin sonucu olduğunu düşündü. Singh gibi Gesell de Kamala'nın kurda benzer alışkanlıklarından, gerçek insan doğası üzerinde yerleştirilmiş kopya edilen bir davranışlar katmanı olarak söz etti -ya da onun sözcükleriyle "onun hareket sisteminin özünü oluşturan ve kişiliğinin düzenlenişini etkileyen motor diziler".

Gesell birkaç yıl sonra Kamala'nın sonunda diğer normal çocuklar gibi mi olacağını, yoksa ilk yılların travmalarının onu bir şekilde sürekli engelleyip engellemeyeceğini merak etti. Bu soru hiçbir zaman yanıtlanamadı, çünkü Kamala 1929'da tifoya yakalanıp öldü. Singh'in karısına söylediği son sözlerin -muhtemelen gerçek olamayacak kadar etkili- "Anne, küçüğünün canı acıyor" olduğu söylendi.

Gesell ve Robert Zingg'in yazıları psikologlar arasında birçok tartışmaya neden oldu, fakat kafaları pek değiştiremedi. Aveyronlu Victor vakasında olduğu gibi, çoğunluk kurt kızlar öyküsünü bir oyun, ya da en iyi olasılıkla akılsal sorunu olan iki insanın öyküsü olarak gördü. *"Journal of Social Psychology"*nin 1941 baskısında yer alan tipik bir yazı, kızlar hakkındaki iddiaların bir adamın anlatımlarına dayandığını söyledi ve Singh'in öyküsünün ciddiye alınmayacak kadar sıradan bir halk masalı olduğunu öne sürdü. Tepki o kadar şiddetliydi ki, Gesell hemen tartışmadan uzaklaştı ve daha az tartışmalı alanlarda araştırma yapmaya koyul-

du. Zingg ise Denver'daki akademik kariyerini yitirdi, son günlerini bir demiryolcu olarak geçirdi.

Kamala ile Amala'nın öyküsünün ortaya çıktığı yıllarda, diğer vahşi çocuk öyküleri de zaman zaman açığa çıktı -bazıları 1954'te Lucknow'lu kurt çocuk gibi kuşkulu, bazıları Uganda'da 1982 içsavaşında kaybolan ve maymunlar tarafından yetiştirilen Robert gibi daha gerçekçiydi. Fakat bu öykülerin hiçbiri fazla ilgi çekmedi, bilimin standartlarını yakalayamayacak kadar belgesiz, güvenilir olmaktan uzak göründüler. Ne zaman yeni bir vahşi çocuk vakası ortaya çıksa, psikologlar var olan akıl gelişimi kuramlarını ele almak yerine "sahtedir" çığlıkları atmayı daha kolay buldular. Ne var ki, en güvenilir öykülerdeki kilit karakteristikleri sıralayarak bir vahşi çocuğun resmini çizersek, bu resmin bizim iki yanlı akıl modelimize uyduğunu görürüz.

Çocukların paylaştığı en önemli özellik, hiçbirinin konuşamamasıydı -ve hepsi de yakalandıkları zaman konuşmayı öğrenmekte büyük zorluk çektiler. Çocuklar duyabiliyordu -yani sağır değillerdi- fakat insan seslerine uzaktaki trafik gürültüsünden daha fazla dikkat etmiyorlardı.

Neredeyse eşit derecede şaşırtıcı olan, vahşi çocuk öykülerinin dik yürümenin bebeklerde doğuştan gelen bir beceri olmadığını öne sürmesidir. Bu duruş için anatomik olarak uygun diyebiliriz, fakat öyle görünüyor ki ayağa kalkıp yürümeye ikna etmesi için yetişkin bir modele gereksinimimiz var.

Vahşi çocukların diğer bir rahatsız edici özelliği ise, onları yakalayanlara karşı tepkisiz olmalarıydı. İnsanları iyi karşılamak yerine yüzlerinde yalnızca korku okunuyordu. Kahkaha, gözyaşı ve gülümseme ancak birkaç yıl toplum içinde yaşadıktan sonra ortaya çıktı.

Diğer bir sürpriz de, vahşi çocukların normal cinsel tepkilerinin olmayışıydı. Ergenlik çağında, Victor gibi vahşi çocukların tümü cinsel olarak uyanma ve cinsel duygu belirtilerini gösterdiler, fakat sanki çocuk güdülerini tatmin etmeyi öğrenmek için toplumsal bir modele sahip olmak zorundaymış gibi, bu belirtiler yönsüz ve karışıktı. Itard, Victor'a bir kadının yanına gidip kollarını boynuna dolamayı açıkladı, fakat "Hepsi buydu, bu aşk gösterileri, tıpkı diğerleri gibi üzüntüyle sona erdi."

Vahşi çocukların paylaştığı son karakteristik, bellek ve özbilinçten yoksun görünmeleriydi. Bonnaterre, Itard ve Singh'in ayrıntılı anlatımlarının ortaya koyduğu gibi, Victor ve kurt kızların düşünceleri şimdiki ve buradaki dünyayla sınırlıydı. Basit çağrışımlar yapabilir ve tanıdık insanlarla durumları tanımayı öğrenebilirlerdi. Fakat geçmiş ya da geleceği düşünmeyi ya da kendi içlerine bakmayı beceremiyor gibi görünüyorlardı.

Bu vahşi çocukların resmi iki yanlı modele kusursuzca uyar. Akıllarını düzenleyecek iç sesleri olmayan vahşi çocuklar hayvan düzeyine indirgenmişlerdir. Doğuştan geldiği düşünülen yüksek akılsal yetenekler varsa bile çok azdır. Gerçekten de cinsel davranışlar, yüz ifadeleri ve iki ayak üzerinde yürümek bile toplumun biçimleyici eline gereksinim duyar görünüyor. Hepimiz bu dünyaya bedenlerimiz kadar çıplak bir akılla doğarız ve toplumun bizi giydirmesine bağımlı kalırız.

Fakat geriye bir bilmece kalıyor: Toplumun kollarına geri dönen vahşi çocuklar neden konuşmayı öğrenemedi ve normal insanların düzeyini yakalayamadı? Onların iyileşmesini engelleyen görünmez bir engel mi vardı? Buna yanıt vermek için diğer bir tip "vahşi'" çocuğa, sağır ve dilsiz doğan, tarihte kurt çocuklar kadar yanlış anlaşılan insanlara bakmamız gerek.

Altıncı Bölüm
Sağır ve Dilsiz

"Donuk ve ciddi bir yüz, boş boş bakan gözler ve kalın sarkık dudaklar." Bu Victoria döneminin sağır ve dilsizlere yönelik tanımıydı. Onlara göre sağır doğan bir insan yalnızca duymamakla kalmaz, akıldan da yoksundur Konuşamayan sağır ve dilsiz; suçlular, deliler ve yarı akıllılarla bir kuruma kapatılması gereken boş ve işe yaramaz bir kabuktu. Antikler sağırlar konusunda daha da acımasızdı. Ispartalıların sağır çocukları öldürdükleri söylenir. Romalılar onları öldürmediler, fakat gene de onlara yarı insanmış gibi davrandılar ve bu yüzden medeni ya da yasal haklar vermediler.

Modern dönemlerde sağır doğma lekesi yok olmadı. Aileler çoğunlukla seçme hakları olsaydı çocuklarının kör doğmasını yeğleyeceklerini söylüyorlar. Kör bir çocuk göremeyebilir, fakat gene de aklı normaldir; düşünebilir, hatırlayabilir, hissedebilir ve kendisinin kim olduğunu bilir. Fakat sağır doğmuş -ve dili öğrenemeyen- bir çocuk bir sessizlik okyanusunda yok olmuştur.

Nörolog Oliver Sacks, on bir yaşındaki bir oğlanı tanımlarken sağır/dilsizlerin içinde bulunduğu kötü durumu keşfetti: "[Joseph] Sağır doğmuştu, fakat bu dört yaşına kadar anlaşılmadı. Normal yaşta konuşamaması ya da konuşmaları anlamaması önce 'zekâ geriliği'ne, sonra 'otizm'e yoruldu ve bu tanılar hiç değişmedi. Sonunda sağırlığı ortaya çıktığında, 'sağır ve dilsiz' olarak görüldü. Dilsizliği yalnızca sözcük anlamıyla değil, eğretileme olarak kullanılıyordu. Ona dil öğretme konusunda hiçbir gerçek çabada bulunulmadı." Sacks devam etti: "Yok olan yalnızca dil değildi: Açık bir geçmiş kavramı, 'bir yıl önce'den farklı 'bir gün önce' kavramı yoktu. Tuhaf bir tarihsel anlam yokluğu, otobiyografik ve tarihsel boyutları olmayan bir yaşam duygusu, ancak o an, şimdiki zamanda var olan bir yaşam duygusu vardı." Joseph'in aklı hayvana daha

yakındı. Normal belleği ya da özbilinci olmayan bir akıl. Konuşma ya da işitme yokluğunun açıklayabileceğinden daha boş görünen bir akıl.

Bütün sağır insanlar Joseph gibi dilsiz ve bir hayvandan biraz daha fazla zekâ belirtisi göstermez kuşkusuz. Birçok sağır insan mühendis ya da mimardır. Yanlarındaki insanlar kadar özbilinçli görünürler. Okulda sorunları olan ve sınavlarda başarısız kalanlarda bile Joseph'in kavrayış eksikliği yoktur. Sıcak, canlı ve anlayışlı insanlar olarak büyürler. Yalnızca sağır değil kör de olan Helen Keller'ın ünlü öyküsüne bakalım: Helen ikili engeline karşın üniversiteden mezun oldu, kitaplar yazdı, hatta konuşmalar yaparak geçindi. Neden bazı sağır insanların zekâları geri düzeyde kalırken, diğerleri gelişiyor ve zengin yaşamlar sürüyor?

İki yanlı akıl modeli hakkında iç rolün oynadığı kilit rolü anlayacak kadar çok şey söyledik. Fakat sağır doğan bir insanın nasıl bir iç sesi olabilir? Hiç ses duymamış bir insanın seslerin neye "benzediğine" ilişkin hiçbir fikri olamaz. İç ses olarak bildiğimiz sessiz konuşmayı işitsel hayaller olmaksızın yapabilmesi olanaksız görünüyor. O halde sağırların düşünmesi nasıl olabilir? Ve neden bazı sağır insanlar normal akıl geliştirirken, diğerleri vahşi çocuklar gibi sağır hayvanlık konumunda kalırlar? Bu soruların yanıtları bize iki yanlı model hakkında daha çok şey anlatacaktır.

Eski dönemlerde sağır/dilsiz sorunu, iyileştirmekle zaman harcanmayacak kadar umutsuz görülen bir sorundu. Konuşmanın insanlarda doğuştan gelen bir güç olduğuna inanılıyor, bu yüzden bir sağır/dilsizin konuşma yeteneksizliğinin bir beyin sorunu gibi daha derin bir nedenden kaynaklandığı varsayılıyordu. Konuşmanın öğrenilmesi için duyulması gerektiğini kavramayan insanlar, sağır/dilsizlerin işitememelerini doğal bir durum olarak gördüler. Bu nedenle sağırlara alternatif araçlarla konuşmayı öğretmek için çaba harcamadılar. Romalı şair Lucretius bu inancı şöyle özetliyordu: "Sağırlara öğretmek! Hiçbir sanat bunu başaramaz; Onları geliştirme yolu yok, öğretilecek hiçbir şey yok."

Bir İspanyol soylusu onaltıncı yüzyılda sağır oğlunu tedavi ettirmeye karar verene kadar yaklaşım böyleydi. İspanyol yasalarının oğlunu insan olarak görmediğinden ve aile mirasının bırakılmasına izin verilmeyeceğinden kaygılanan soylu, yardım için bir keşişe başvurdu. Keşiş Pedro Ponce de León sağır oğlana konuşmayı öğretti. Dikkatli ses denetimiyle sözcüklerin hecelenmesini ve dudaklardan sözcükleri okuyarak başkalarının konuşmalarını "duymayı" öğretti.

Sağır bir insana bu şekilde konuşmayı öğretmek kolay bir iş değildi. Dudaklar, gırtlağın derinliklerinden çıkan sesler hakkında çok az ipucu ve-

rir. Çoğu zaman dudak okuma kafa karıştırıcı bir tahmin oyunundan başka bir şey değildir. Ayrıca sağır bir insanın seslerin nasıl çıktığını hiç bilmeden sesleri çıkarmayı öğrenmesinin ne kadar zor olduğunu tahmin etmek kolaydır. Fakat birçok soruna karşın Ponce sonunda başardı. Başarısının anahtarı, alfabedeki her harfin sesine farklı bir parmak ya da elin bir kısmının eşlik ettiği bir parmak hecelemesi sistemiydi. Tek tek harfleri hecelemek için ağzın nasıl biçim alacağını öğrendikten sonra, çocuğun yapması gereken tek şey, Ponce sözcükleri parmaklarıyla hecelerken harfleri dizmekti.

Dönemin yazıları, dil öğrenmenin soylunun oğlunda şaşırtıcı bir dönüşüm yarattığını iddia etti. Çocuk konuşabiliyordu "... herkes gibi; ve başkalarının söylediklerini o kadar kusursuzca [anlıyordu ki], tek bir sözcüğü bile kaçırmıyordu."

Bu tür öykülerin biraz abartılmasına olanak sağlayan bu başarılı eğitim, sağırlara bakış açısını değiştirdi. Konuşmak hâlâ doğuştan gelen bir güç olarak görülüyor, fakat artık başka birinin sesiyle "uyandırılması" gereken bir güç olarak düşünülüyordu. Sağırlarda olduğu gibi uyuyan dil yeteneğine normal kulak aracılığıyla ulaşılamıyorsa, o halde eğitimciler bir arka kapı bulmak, dokunma ve görme duyularıyla yaklaşmak zorundaydılar. Konuşma gücü ortaya çıktığında sözcüklerin sağır/dilsizin aklı sayesinde hemen ağızdan dökülecek varsayılıyordu. Mantık, karanlık bir odada ışığın açılması gibi yanacaktı.

Bu uyanışın aniliği Helen Keller'ın ilk sözcüklerini nasıl öğrendiğine ilişkin anlattıklarında görülüyordu. Helen 1880'de Alabama'da doğmuş ve iki yaşında bir hastalık geçirdikten sonra görme ve işitme yeteneğini kaybetmişti. Birdenbire karanlık ve sessiz bir dünyaya gömülen Helen, hemen vahşi ve hayvansı bir görünüm aldı. Anne babası onu iyileştirme çareleri aradılar ve Helen altı yaşında bir öğretmenin bakımına bırakıldı. Öğretmen Annie Sullivan bir yandan bir eline nesneler koyarken diğer yandan bu nesnelerin adlarını parmak alfabesiyle heceleyerek ona konuşmayı öğretti.

Helen'in daha sonra anlattığı gibi, bir gün Annie onu bahçeye götürdü ve bir su pompasının üstüne elini koydu. "Soğuk su elimin altında fışkırırken [Annie] diğer elime önce yavaş sonra hızlı olarak su sözcüğünü heceledi. Hareketsiz duruyordum, bütün dikkatimi parmaklarının hareketine vermiştim. Birdenbire unutulmuş bir şey gibi puslu bir bilinç hissettim -düşüncenin geri gelişinin ürpertisi; ve bir şekilde dilin gizemi benim için çözüldü. 'Su'yun elimin altında fışkıran harika serinlik demek olduğunu biliyordum. Bu canlı sözcük ruhumu uyandırdı, ona ışık, umut, neşe verdi, serbest bıraktı!"

Helen, dünyadaki her şeyin bir adı olduğunu bildiği an, bunun aklı üzerindeki etkisinin çok büyük olduğunu iddia etti. Dört ay içinde Helen 300 sözcüğü parmakla heceleyebiliyordu. Sekiz yaşında "uyanışı" o kadar ünlenmişti ki, Başkan Stephen Cleveland ve Dr. Alexander Graham Bell tarafından kabul edildi.

Helen Keller hem sağır, hem kör olduğundan dönüşümü özellikle büyük bir başarı olarak görüldü. Fakat 1800'lerin sonunda sağırlara konuşmayı öğretmek sıradan bir uygulama haline gelmişti.

1770'lerde İskoçyalı bir öğretmen olan Thomas Braidwood, aynı dudak okuma sisteminin ve İspanyol soylusunun oğlunda işe yarayan heceleme derslerinin kullanıldığı bir sağırlar okulu açtı. Yazar Samuel Johnson, Braidwood'un okulunu ziyaret ettikten sonra şöyle yazıyordu: "Bay Braidwood'un öğrencilerinin gelişimi müthiş. Yalnızca konuşmuyor, yazmıyor ve yazılanı anlamıyorlar, aynı zamanda konuşan kişi onlara bakıyorsa, konuşulanı o kadar iyi anlıyorlar ki, gözleriyle işittiklerini söylemek yanlış olmaz."

Braidwood okulu tipik bir aydınlanma ürünüydü. İnsan aklının doğal güçlerin bir ürünü olduğuna inanıyordu. Eski dönemlerde sağır ve akılsal hastalıkları olanların yazgılarına terk edilmesine karşın, Hobbes, Locke ve Condillac gibi düşünürlerin felsefesi bu yolda umut olduğunu öne sürüyordu. Aklı bir duyumlar birikimi, dili de kendiliğinden bir şifre olarak gören aydınlanma, sanatların sağırlık gibi sorunları telafi edebileceğini düşündü. Ne var ki, Braidwood ve diğerlerinin dudak okuma ve ses eğitimi sayesinde bazı şaşırtıcı başarılar elde etmesine karşın, bu "ağız" yöntemi yalnızca çok az sağırda başarılı oldu. Ağız yönteminden yararlananların yalnızca kısmi sağırlık yaşadığından ya da biraz da olsa konuşmayı öğrendikten sonra sağırlaştıklarından kuşku duyuluyordu. Onlara göre dudak okuma ve sözcük heceleme öğretimi işitmenin yerini almıyor, koltuk değneği görevini görüyordu.

Sağır olmakla sağır doğmak arasındaki ayrımı Güney Afrikalı romancı David Wright basit bir şekilde ortaya koydu. Wright yedi yaşında bir hastalıktan sonra işitmez olmuştu. Sonraki birkaç hafta sessizliğe gömüldü. Fakat yavaş yavaş sesler geri dönmeye başladı. Rüzgârın ağaç tepelerinde estiğini gördüğü zaman, yaprakların hışırtısını "duyuyordu". Bir arkadaşının hareketli dudaklarını gördüğü zaman tanıdık sesleri "duyuyordu". Kulakları artık işe yaramamasına karşın, beyni görüntüleri seslere dönüştürmeyi öğrenmişti.

Wright'ın yazdığı gibi: "Babam, kuzenim, tanıdığım herkesin hayali sesleri vardı. Hastaneden çıktıktan sonra alışkanlık ve bellek izdüşümleri

hemen ortaya çıkmadı. Bir gün kuzenimle birlikte yürürken, kuzenim konuşurken ağzını kapadı. Sessizlik! Birden göremediğim zaman duyamadığımı da anladım."

Aynı şekilde kısmi sağırların tamamen sağır olan görece daha az insana oranla büyük bir avantajları vardı. Brainwood'un döneminde çocuklara, sözcüklerinin sesleri hakkında bir fikir verebilmek için işitmekten geriye kalanları geliştirmeleri öğretiliyordu. Bugün modern işitme araçlarıyla trafiğin gürültüsünü bile çıkaramayacak kadar sağır olanlar bile, bir ses duyacak kadar gelişebilirler.

Tam sağır doğan, görece az sayıda insan ne bir sesin anısından yararlanabilir, ne de seslerin nasıl olduğu hakkında bir fikir sahibi olabilir. Sonuç olarak ağız yöntemiyle konuşmaları öğrenmeleri olanaksızdır. Başarmaları durumunda bile konuşmaları genellikle uzun yıllar alır ve akıcı bir şekilde konuşabilmeleri ender görülür. Çoğunlukla söylenenleri anlamayan sağır/dilsizler olarak kalırlar; sağır okullarında, ziyaretçiler şiir okuyan ve matematik problemlerini çözen daha yetenekli öğrencileri görmeye geldiğinde bu başarısızlar gözden uzak tutulur.

Thomas Brainwood'un ağız yöntemine dayalı bir sağır okulu kurduğu sıralarda bir Fransız papazı Charles-Michel de l'Epée sağırlara dil öğretmek için çok farklı bir yaklaşım içindeydi. Epée, bazı sağırların kızgınlık ya da mutsuzluk gibi basit duyguları ifade etmek için mimik ve yüz ifadeleri kullandığını fark etti. Sağırlara dudak okumayı öğretmekle zaman kaybetmek yerine, el hareketlerine dayanan bir dil oluşturabileceğini düşündü. Parmak alfabesi ağız yöntemiyle konuşmanın öğretilmesinde değerli bir yardımcı olduğunu kanıtlamıştı. Epée'nin yapacağı tek şey görsel bir dil yaratmaktı.

Epée'nin işaret dili o kadar başarılı oldu ki, bütün Avrupa'yı etkiledi. Sağırlar işiten insanların konuşmayı öğrenmeleri kadar kolay ve doğal bir şekilde işaretleri kavrıyordu. Konuyla ilgilenen Fransa Kralı XVI. Louis, Epée'nin Paris Sağır/Dilsiz Enstitüsü'nü -daha sonra Itard ve Aveyron'lu vahşi çocuk Victor'u konuk edecek olan enstitü- kurmasına yardım etti. Çok geçmeden Fransız işaret dili, Brainwood'unki gibi ağız yöntemlerinin yerini alarak tüm dünyaya yayıldı.

İlk kez bir sağırın işaretle konuşmasıyla karşılaşan birçok işiten insan deneyimi korkutucu bulurlar. Hızla hareket eden ellerin ve abartılı yüzlerin gerçek bir dil olabileceğine inanmak zordur. Gerçekten de, son zamanlara kadar bilim adamları bile işaret dilinin daha çok ikinci derecede bir olay olduğunu düşünüyorlardı. Önyargılı bir alıntı yaparsak, "... parmak hecelemesinin eşlik ettiği bir pantomim ve işaret karmaşası"ydı bu.

Fakat 1970 ila 1980'lerde işaret dilini daha yakından incelemeye zorlanan dilbilimciler, işaretlerin kendi grameri, sesli ve sessiz harflerin yerini alan harfleri olduğunu ve düşüncenin zenginlik ve kesinliğinden yoksun olmadığını keşfettiler.

İşaret dilinin yaygın olmamasının bir nedeni, sözcük sözcük çevrildiği zaman anlam çeşitlerinden yoksun olmasıydı. Örneğin "Yolun sağ tarafından gitmek yasalara aykırıdır" cümlesi işaret diline yalnızca "Sağ tarafta gitmek yasadışı" şeklinde çevrilir. Sağır dili normal konuşmanın akıcılığıyla karşılaştırıldığında telgraf gibi ve kısadır. Fakat işaret dili salt el biçimlerinden daha fazla şey içerir. İşaret dilinde konuşmanın akıcılığını sağlayan zamanlar, sıfatlar ve bütün küçük "bağlayıcı" sözcükler artı el biçimleri olarak değil, işaretçinin çevresindeki yerleri kullanması gibi başka yollarla ifade edilir. Örneğin kulağın arkasında yapılan bir hareket sözcüğün geçmiş zamanda olduğunu gösterir. Çeşitli pozisyonlarda yapılan aynı hareket şimdiki zamandan gelecek zamana kadar değişen farklı zaman dilimlerini gösterir.

Sağır insanlar bu işaret uzamını sanki anlattıkları öyküyü canlandırdıkları bir sahnedelermiş gibi kullanırlar. Örneğin işaretçi, bir arabanın sürücüsü gibi bir nesneyi belirtmek istiyorsa, bu hareket uzamında belirli bir konumda "arkada bırakılır". Birkaç cümle sonra sürücüye geri dönmek için *sürücü* hareketini tekrarlamak gerekmez, yalnızca eli eski noktaya koymak dinleyene neden söz ettiğini hatırlatmaya yeter.

İşaret ile konuşma arasındaki tek gerçek fark, konuşulan dil sözcüklerinin sırayla birbirlerine bağlanmasına karşın, işaretler tüm cümlenin bir kerede ifade edilmesine izin verir, cümlenin çeşitli parçaları işaret uzamında dağınıktır. Bu sıkıştırma önemlidir, çünkü elleri hareket ettirmek bir sözcüğü söylemeye oranla iki kat daha uzundur. Fakat sözcükler yerine cümlelerle konuşan işaretler bu hız dezavantajının üstesinden gelir ve konuşmanın hızına ulaşır.

İşaretler yalnızca konuşulan dilin hız ve gramer karmaşıklığına ulaşmakla kalmamıştır, aynı zamanda tam bir simgesel iletişim biçimidir. İşaret dilinin ilk zamanlarında birçok el biçiminin bir pantomim şeklinde olduğu doğrudur; nesneleri taklit ettiği düşünülen eylemler. Örneğin *yemek yeme* işareti parmakları dudaklara götürerek ve *uyumak* işareti başı ele dayayarak yapılırdı. Fakat zamanla işaret dağarcığı kullanıla kullanıla genişleyince, taklit özelliğini yitirdi. Örneğin *ev* işareti, yemek yeme işaretinin hızla uyuma işaretiyle takip edildiği iki işaretli bir bileşim halini aldı: Dolayısıyla ev, yemek yeme uyuma yeriydi. Yıllar geçtikçe çifte işaretler, bir yanakta bükülü parmaklarla tek bir harekete dönüştü. Böylece

ev sözcüğü ilk pantomim niteliğini tamamen yitirdi.

Çıplak simgeciliğe yönelik bu hareket her dilde çok önemli bir adımdır. Konuşma dilinin sözcükleri, temsil ettikleri sözcüklere benzer çıksaydı, nasıl bir kargaşa olacağını düşünebilirsiniz. Bir ördek ya da otobüsü "vak vak" ya da "vırn vırn" şeklinde anlatmak kolay olabilir, fakat barış ve güzellik gibi daha soyut kavramları temsil eden resimleri seslendirmekte çok büyük bir zorluk çekeriz. Dilin insan ırkı üzerindeki etkisi, sözcük gürültüleri kendi içlerinde anlamsız oldukları ve bu yüzden mutlak olarak hiçbir şeyi temsil edemedikleri için mümkün olabilmiştir.

İşaret dili bu simgesel düzleme çok hızla geçti: Belki Epée tarafından kurulmasından bir kuşak sonra. Bugün işaret dili artık taklide bağlı değil ve yeni el biçimleri, konuşma dili kadar serbest ve kolay bir şekilde yaratılıyor. Örneğin 1970'lerde çırılçıplak soyunmak moda olduğu zaman, sağırlar topluluğunun *çıplak* ve *zum* gibi simgeleri yeni bir sözcüğe dönüştürmeleri uzun zaman almadı. Sağırlar soyut sözcükleri şiirsel evlilikler gibi görür. İşaret dilinde *hatırlamak* sözcüğü *bilmek* ve *kalmak* işaretlerinin bir birleşimidir. *Benzemek* sözcüğü *yüz* ve *güçlü* işaretlerinden oluşur. Sağırlar toplumsal kulüp ve kolejlerde bir araya geldikçe, işaret dili de daha hızlı gelişti. İşaret diliyle konuşanlar dili hissederlerse, herhangi bir konuşma dilini kullananlar kadar özgürce şaka yapar, keşfeder ve deney yapabilirler.

Sağırların nasıl düşündüğünü anlamak için, işaret dilinin konuşma dilinin eşdeğeri olduğunu vurgulamak önemlidir. İki yanlı akıl modelimizde, insana aklı konuşmanın içselleşmesinin (ve bunun sonucu olarak kültürel olarak şekillenmiş düşünce modellerinin içselleşmesinin) verdiğini söylemiştik. Fakat sağır olarak doğan bir insan, seslerin nasıl olduğunu bilmediği için düşüncelerini kontrol edecek bir iç ses geliştiremez. İki yanlı akıl modelimiz, bir iç "şifre" olmadan sağırların hayvan düzeyinde kalacaklarını, yalnızca tanıma ve çağrışım gibi çıplak düşünce tarzlarına sahip olacaklarını öngörmüştü. Bu yüzden "normal" akıl geliştiren sağırlar alternatif bir şifre kullanıyor olmalılar -ve işaret dili bu şifre için kusursuz bir adaydır.

Uzun bir süredir bazı insanlar sağırların hangi şifreyle düşündüklerini merak ediyorlardı. Sağırların bir şekilde sözcüklere gerek olmadan bir dizi akıl resmiyle, birbirine bağlanmış saf imgelerle düşündüklerini varsayıyorlardı. Fakat imgeler ancak çağrışımla dürtüldüğü zaman bellek deposundan kaçarlar. Beynin imge trafiğini yönetecek ya da kışkırtacak bir iç mekanizması yoktur. Düşüncenin mimarı dildir. İmgeleri bilince çıkaran

ve yararlı modellerde düzenleyen iç ses ya da sağır eşdeğeridir.

Sağırların nasıl düşündükleri konusunda ilk görüşlerden biri, ondokuzuncu yüzyılın sağır sanatçısı Theophilus d'Estrella'nın öncü psikolog William James'e yazdığı bir mektupta ortaya çıktı. D'Estrella dokuz yaşına kadar işaret dilini öğrenmemişti, fakat James'e sağırlar okuluna gitmeden önce kendi işaret dilini oluşturduğunu anlattı. D'Estrella şöyle yazıyordu: "Okula gitmeden önce resim ve işaretlerle düşünüyordum. Resimlerin ayrıntıları net değildi, geneldi. Aklımın gözünde anlık ve uçarı resimlerdi." D'Estrella'nın kullandığı bazı özel simgeler bir erkeği temsil eden hayali bir bıyık, bir kadını temsil eden bir göğüs, pazarı simgeleyen kilise çanını çalan bir el ve kitabı temsil eden gözlerin önünde açılmış iki eldi.

D'Estrella'nın anlatımındaki tüm ipuçlarına karşın, bilim adamlarının sağırlara nasıl düşündükleri sorusunu sormaları için uzun yıllar geçmesi gerekti. Davranışçılığın katı görüşleri psikologları o kadar yıldırmıştı ki, böyle içedönük bir sorgulama konu dışı kaldı. Fakat 1970'lerde bilişsel psikologlar sağırların düşünce süreçlerini araştırmak için bilimsel olarak saygın yöntemler bulmaya başladılar.

Bilişsel psikologların belirttikleri ilk nokta, sağır insanların tıpkı işiten insanların yüksek sesle düşünmeleri gibi, "yüksek sesle işaret etme" eğiliminde olduklarıydı. Küçük çocukların, oyuncakları ile oynarken, ya da anaokulunda problem çözerken kendi kendilerine işaretler yaptıkları görüldü. Büyüklerin elleri kucaklarında "mırıldanıyordu", tıpkı işiten yetişkinlerin çoğunlukla kendi kendilerine mırıldanmaları gibi. Hatta sağır insanların, tıpkı insanların kötü bir rüya sırasında konuşmaları gibi uykularında bile işaret ettikleri görüldü.

Bilişsel psikologlar sağırlara kafalarından geçenleri açıklamalarını istediklerinde, net bir yanıt almaları çoğunlukla güç olmuştur -tıpkı işiten insanların düşünür ve hatırlarken iç seslerini kullanmalarına dikkat etmelerinin zor olması gibi. Fakat sağırlar yanıt verdikleri zaman, genellikle işaretler yapan hayali bir çift el görselleştirdiklerini ya da kendi kendilerine işaret yapar gibi yaptıklarını söylediler. İşiten insanların bir iç sesi varsa, sağırların da iç elleri vardı!

Bir iç işaret şifresinin varlığının bilimsel olarak en ikna edici kanıtı, sağır işaretçilerin yaptığı dilbilim yanlışlarından ve "dil sürçmeleri"nden elde edildi. Deney yapanlar, sağır deneklere standart bir bellek testi verdiler. Bu testte deneklere sözcük listesini hızla okumaları söylendi, otuz saniye kadar sonra yapabilecekleri kadar çok sözcüğü hatırlamaları istendi. Daha önce gördüğümüz gibi, işiten insanların bu tür listeleri en kolay

hatırlama yolu iç sesi kullanarak "içlerinden" yapabildikleri kadar çok sözcüğü tekrarlamaktı.

Böyle bir deney baskı altında, hatırlanması gereken uzun bir listeyle yapıldığında, insanların hatırladıkları sözcükleri karıştırmaları ve yerine benzer sözcükler getirmeleri çok kolaydır. Örneğin tarak sözcüğü tabak olarak hatırlanabilir. Sağır insanlar da benzer dil sürçmeleri yaparlar -bir farkla ki sözcükleri benzer el biçimleriyle karıştırırlar. Örneğin *oy* sözcüğü benzer işaretli *çay; kıskanç* sözcüğü *şeker* olarak hatırlanabilir.

Deneyi yapanlar bu tür bir deney sırasında deneğin bir tahtayı tutmasını sağladıkları takdirde sağır bir insanın belleğine müdahale edebileceklerini de keşfettiler. Tahtayı sıkıca tutmak, işiten bir insanın kafasında "Jack ve Jill, Jack ve Jill" gibi anlamsız bir cümleyi tekrarlamasına benzer. Tahtayı tutmak sağır deneklerin "iç elleri"ni engeller ve listedeki sözcükleri hatırlamasını önler.

Sağır insanların düşünür ve hatırlarken içselleşmiş bir işaret dili kullandıklarının kanıtlanması iki yanlı modele güçlü bir destek sağlamıştır. Dil olmadan sağır insanın görüntüsü boştur: Donuktur, kavrayışsızdır, neredeyse hayvana benzer bir yaratıktır. Fakat uygun dil verildiğinde akıl gelişir. İç şifre, sağır insanın tanımayı hatırlamasına, çağrışımı mantığa, bilinci özbilince dönüştürmesine olanak sağlar.

Psikologların iç sesin önemini kabul etmedeki yavaşlıkları, ondokuzuncu yüzyılda sağırların eğitiminde inanılmaz bir hataya neden oldu. Epée'nin işaret dili 1800'lerin başında sansasyon yaratmış, Braidwood'un ağız yönteminin yerini tamamen almıştı. İşaret sağırın doğal diliydi: Sağır bir çocuk işiten bir çocuğun konuşmayı öğrenmesi kadar çaba sarfetmeden bu dili öğrenebilirdi.

Fakat işaret dilinin büyük başarısına karşın 1800'lerin sonunda işiten dünya bu dile karşı çıkmaya başladı. Sağırların eğitiminden sorumlu insanlar, işaret dilinin bir sağır gettosu yarattığını, bir dil engeli yaratarak sağır çocukları toplumdan uzaklaştırdığını iddia etti. 1880'de Milano'da toplanan Uluslararası Sağır Dilsiz Eğitimi Kongresi'nde eğitimciler, yalnızca sağırlara dil öğretmenin temel yöntemi olarak ağız modeline geri dönme yönünde değil, aynı zamanda sağır okullarında işaret dilinin kullanılmasını engelleme yönünde de oy kullandılar. İnanılmaz bir mantıkla, işaret dilinin "fazla kolay" olduğu ve bu yüzden sağırların konuşma yeteneklerini ihmal etmesine yol açtığı iddia edildi.

İşaret dili politikadaki bu değişikliğe karşın ayakta kaldı; ancak, yeraltına geçerek. Sağır okullarının sınıflarında, işaret diliyle konuşmaları en-

gellemek için çocuklar ellerinin üstüne oturmaya zorunlu tutulur, hatta elleri sırtlarına seloteyplenirdi. İşaret dili oyun parkının köşelerinde ya da yurtların karanlığındaki konuşmalarla sınırlıydı. Birçok sağır çocuk ancak okuldan ayrıldıktan sonra ya da sağır kulüplerine katılarak işaretin zenginliğini yaşayabiliyordu.

Ağız yanlısı politikanın etkisi sağır okullarında çok belirgindi. 1950'lerde sağır çocukların öğretmenleri kendilerine, ortalama sekiz yaşında bir çocuğun pek gelişmemiş bir bellek, "çocuksu" bir kişilik ve fazla gelişmemiş bir benlik duygusuyla okuldan ayrılışının nedenini soruyorlardı. Sağırların başarıları o kadar azdı ki, psikologlar hemen eski Yunan ve Romalılara dönerek, sağırlığın akılda organik bir etkisi olması gerektiğini düşünmeye başladılar. İnsan aklının nasıl geliştiğine ilişkin yanlış modellere saplanıp kalan sorumlulur yeterli iç şifrenin olmayışının sorunun kaynağı olduğunu göremiyorlardı.

İşaret dilini bastırmak için başlatılan olağanüstü kampanyada sağırlara verilen zarar, eğitimcilerin kavrayabileceğinden daha da büyüktü. Vahşi çocuklar bölümünde, topluma geri döndükten sonra neden konuşmakta bu kadar büyük bir zorluk çektiklerini sormuştuk. On üç yaşındaki Victor dil öğrenme konusunda yeteneksiz görünüyordu, beş yaşındaki Kamala ise ancak kırk ya da elli sözcük öğrenebilmişti. Bu başarısızlığın nedeni 1960'larda belli oldu. Birçok kaynaktan kanıt toplamaya çalışan dil araştırmacısı Eric Lenneberg, çocuklarda bir ila dört yaş arasında dili bir sünger gibi kapma yeteneğine sahip oldukları kritik bir dönem olduğunu öne sürdü. Fakat bu yaştan sonra dil öğrenme giderek zorlaşıyor ve ergenlik çağında bir çocuğun konuşmayı öğrenmesi neredeyse olanaksızlaşıyordu.

Bunun nedeni, çocuğun ilk birkaç yılında beynin bağlantılarının hâlâ plastik olmasıdır. Beyin "myelinization" olarak bilinen süreçten geçmemiştir: Sinir ağlarını yerlerine "sabitleyen", yağ proteinlerinin, "myelin"in izole edici bir kılıfının açılmasıdır.

Beyin bir bebeğin rahimden milyarlarca sinir bağlantılarının yerlerine kusursuzca yerleşmesiyle çıkmasını beklemeyecek kadar karmaşık bir makinedir. Böyle olanaksız bir kusursuzluğu amaçlamak yerine, doğa bebek beynine, içinde bulunduğu dünyaya uyum sağlayacak zamanı verir. Beynin duyusal filtreleri ve bağlantılar, yaşamın ilk gerekli deneyimlerine tepki olarak kendilerini şekillendirirler.

Beynin bu uyumu, yapay ortamlarda büyütülen kedi yavrularıyla yapılan deneylerde gösterilmiştir. Siyah ve beyaz dikey çizgilerle boyalı kafeslerdeki kedi yavrularının görsel yolları yalnızca dikey çizgileri görmeye o kadar uyum sağladı ki, yatay çizgilere karşı tamamen kör oldular. Daha

sonra gerçek dünyaya bırakıldıklarında merdivenlerin kenarında ve masaların üstünde dik gidiyorlardı, çünkü yatay kenarları "göremiyorlardı".

Uyumun gerçekleştiği bu kritik dönem kedilerde birkaç ay sürer, fakat insanlarda birkaç yıl daha devam eder "myelinization"ın gecikmesi beynin sol yarıküresindeki konuşma merkezlerinde en uzunudur. Yani çocuklar beyinlerinin konuşmayı yaratan kısımlarının balmumu kadar plastik ve aşırı hassas olduğu birkaç yıl geçirirler. Bu dönemde çocuklar yalnızca yeni sözcükleri kolayca öğrenmekle kalmaz, dilin "dokusuna"; konuşmayı yöneten fonoloji ve gramer biçimlerine karşı da çok duyarlıdırlar. Yetişkinlerin konuşmasını duyan bir iki yaşındaki çocukların konuşma merkezlerindeki yollar bir plaktaki çizikler gibi işlenir. "Myelinization" gerçekleştiğinde çocuk artık konuşabilmektedir.

Artık vahşi çocukların neden konuşmayı öğrenmede güçlük çektiğini anlamak kolaydır. Victor ve Kamala topluma geri döndüklerinde, konuşma merkezleri dilin etkisi olmadan sertleşmişti. Kamala daha küçüktü ve konuşma merkezleri henüz plastikti, fakat öğrendiği birkaç sözcük bile tam değildi ve grameri zayıftı. Fakat on üç yaşındaki Victor bırakın konuşmayı öğrenmeyi, insan seslerini bile duyuyor gibi görünmüyordu.

Sağır çocuklar vahşi çocuklarla aynı sorunu yaşar. Kritik ilk birkaç yıl, sağır bir çocuğun konuşma deneyimine sahip olmadan geçerse, konuşma merkezleri sürekli bozuk kalır. Her yıl bu yıkıma katkıda bulunur, bu yüzden sağır bir çocuğa altı ya da yedi yaşında ulaşılmazsa, zekâsı geri bir sağır/dilsiz olarak kalır.

Elbette sağır çocuklar vahşi bir çocuk gibi yalıtılmış değildirler. Normal olarak sağır çocukların çevresinde, umarsızca ona ulaşmaya çalışan sevgi dolu bir aile olacaktır. Bu yüzden, başka bir şey olmasa bile sağır çocuklar en azından iletişimin varlığını hissedeceklerdir. "Konuşma ve dinleme"nin sırayla olması, bakışlar ve hareketler aracılığıyla dikkati yöneltme gibi "ritüel" konuşmaları öğreneceklerdir. Destekleyici aile, sağır çocuğun işitememesini telafi etmek için o kadar çok uğraşabilir ki, çocuk d'Estrella gibi kendi dilini yaratmaya başlayıp bir şekilde ailenin var olduğunu gösterdiği bir boşluğu doldurabilir.

Ne var ki, sağır çocukların çevresindeki toplum ne kadar destekleyici olursa olsun, gene de dili mümkün olduğunca erken öğrenmek zorundadır. Sağır çocukların konuşmayı ya da işaret dilini öğrenip öğrenmemesi önemli değildir; önemli olan, beyni hâlâ plastikken bir dil biçimini yoğurma şansının verilmiş olmasıdır. Konuşma ya da işaret dili, sağır çocuğun dil merkezine bağlandığı takdirde çocuk akıcı bir şekilde konuşabilir, dolayısıyla akıcı bir iç dille düşünebilir.

Dilin erken öğrenilmesinin önemi, sağır anne babası olan sağır çocukların belleklerini, işiten anne babası olan sağır çocukların bellekleriyle karşılaştıran bir araştırmada gösterildi. Sağır anne babası olan sağır çocuklar doğdukları andan itibaren işaret diline maruz kaldığı için, işaret dilini özel bir zenginlik ve kolaylıkla öğrenirler. Bellek testlerinde sağır anne babası olan çocuklar listedeki neredeyse her sözcüğü hatırlayabilirler, oysa beş yaşına kadar işaret dilini öğrenmemiş çocuklar yalnızca sözcüklerin yarısını, on üç yaşına kadar öğrenmemiş çocuklar üçte birinden daha azını hatırlarlar.

Ağız yanlısı politikanın nasıl bir karışıklık olduğunu tahmin edebiliriz. Eğitimciler işaret dilini yasaklamaya çalışmak yerine, sağır bebeklere ulaşıp işaret dilini öğretmeliydiler. Görüşler artık ağız yanlısı politikaya karşı olmaya başlamıştır. Ne var ki birçok sağır, çok yanlış bir akıl kavrayışının ağır bedelini ödedi.

Sağırlar insan aklının iç şifresinin önemi konusunda büyük bir kanıt sağlıyorsa, Helen Keller gibi sağır/kör insanlar nasıldır? İşitme ve görme yeteneği olmayan bir insanın, ne sözcük, ne de işaretlerle düşünmesi olanaksız görünüyor. Gene de Helen Keller dünyayı şaşırtmayı başardı. İnsanlar onun Harvard'da edindiği başarılara hayranlık duyarak konuşmalarını izlemeye koştu.

Helen Keller'ın öyküsü popüler düşüncelerle uyumluydu, çünkü onun, romantik akıl görüşüne kusursuz uygun olduğu düşünülüyordu. Helen karanlık ve ses geçirmez bir dünyaya kapatılmış, ilk uyandırıcı sözcüğün dokunuşunu bekleyen bir uyuyan güzel olarak görüldü. Bahçedeki pompanın yanında suyu kavramasının şoku, gömülü insanlığını yaşama geri döndüren ufak dalgalar gönderdi. Uyanan aklı, bu tür zorluklarla karşı karşıya kaldığı için soylu ve saf bir nitelikte görünüyordu.

Dergi yazılarında ve *"Imprisoned Souls"* gibi popüler kitaplarda işlenen sağır/kör resmi böyleydi. Fakat Helen Keller'ın öyküsü aslında bambaşkaydı. Hemen iki yaşına kadar görüyor ve işitiyordu, bu yüzden yaşamının ilk iki yılında son derece normaldi. Hatta konuşmaya bile başlamıştı. Bu yüzden kepenkler indiği zaman Helen dünyaya ilişkin anılarını korudu ve daha da önemlisi beynin konuşma merkezlerine dil damgasını vurmuştu.

Sağır/kör olduktan sonra bir enstitüye terk edilseydi, muhtemelen itki yokluğundan dolayı akılsal geçmişini kaybedecekti. Fakat Helen'in çok sevgi dolu bir ailesi vardı, ona geriye kalan dokunma ve tatma duyularıyla ulaşmaya çalıştılar. Annesinin eteğine yapışan Helen odadan odaya götürülerek evin içini öğrendi. Ailede iki sürekli arkadaşı vardı: Bir köpek ve zenci aşçının kızı. Helen kendi kendine giyinmeyi ve kendine bakmayı

öğrendi. Hatta tavuklara yem vermek ve hamur yoğurmak gibi ev işlerine bile yardımcı oldu.

Helen'in konuşamamasına karşın iki yıl normal bir çocuk gibi yaşaması ona güçlü bir dil duygusu vermişti. Baş sallamanın evet ya da hayır olduğu, itme ve çekmenin gitmek ve gelmek olduğu özel bir hareket dili yarattı. D'Estrella gibi Helen altmış kadar son derece karmaşık işaret geliştirdi. Babasından söz etmek için gözlük takıyor; annesini saçını toplayarak anlatıyor; dondurma bir titreme oluyordu.

Helen'in bu kinestetik görüntüleri -d'Estrella'nın kendi özel işaretlerini görselleştirmesi gibi özel işaretlerinin kas hareketlerini hayal etmek- "düşünsün" ya da düşünmesin, dilin onun konuşma merkezlerinde yer ettiğine dair kuşku bırakmaz. Annie Sullivan altı yaşındaki vahşi bir çocuğun bakımını üstlenip elleri ile sözcükleri hecelemeye başladığında, konuşmanın temelleri zaten atılmış bulunuyordu. Helen bahçedeki su pompasının yanında dile uyanışını ani bir keşif olarak hatırlayabilir, fakat Annie Sullivan'ın günlüğü, bağlantıların Helen'in aklında oluşmaya başlamasından önce parmak hecelemesini birkaç haftadır Helen'e uyguladığını anlatıyor. Helen Keller olayının anlatıldığı otobiyografide bile editör onu ilk anılarını fazla ciddiye almaması gerektiği konusunda uyarmıştı. Fakat ünlü uyanış romantik akıl modeline o kadar uyuyor ki, yanlış hatırladığına ilişkin bilgilerden pek söz edilmiyor.

Helen'in öyküsü aşırı romantik olmasına karşın, parmak hecelemesiyle konuşmayı öğrendikten sonra gösterdiği gelişme onun gibi iki kez engelli biri için şaşırtıcıydı. Birkaç yıl içinde sesleri öğrendi ve insanlarla konuşma noktasına geldi. Helen bütün okuma yöntemlerini de öğrendi. Parmak uçlarıyla yalnızca Braille alfabesini okumakla kalmıyor, karatahta üzerine tebeşirle yazılmış yazıları, hatta başkalarının dudaklarını bile okuyordu.

Fakat birçok başarısına karşın Helen'de gene de kitabi ve kalın kafalı bir yan vardı. Dönemin büyük olayları, yoksulluk ve savaş hakkında yazılar yazıyordu, fakat gazete ve dergilerde okuduklarını yalnızca papağan gibi tekrarlıyordu. Fazla dolaysız yaşam deneyimi olmadığı için, onunki gerçekten de "bir alıntılar, düşünce ve yorumlar dünyası" olmalıydı.

Rus yazar Maxim Gorky 1906'da Helen ile tanıştıktan sonra şöyle yazdı: Helen üzerimde hoş olmayan, hatta acı verici bir etki bıraktı. Sevecen, çok duygusal ve aşırı şımarık bir çocuk gibiydi. Tanrı'dan ve Tanrı'nın devrimi onaylamamasından söz etti. Genel olarak bana kutsal rahibelerle köylerde gördüğüm 'dindar kadınlar'ı anımsattı."

Diğer bir ilginç olay da Helen'in bir masal yazmasıydı. Helen'in masa-

lı arkadaşlarını o kadar etkiledi ki, bir gazetede yayınlattılar. Konu (insanları, yaklaşan kıştan dolayı rahatlatmak için sonbahar yapraklarını parlak renklere boyayan Kral Frost hakkında) özellikle göremeyen bir kadın yazdığı için dokunaklı görünüyordu. Fakat Helen'in çocukken duyduğu eski bir masalı pek de zeki olmayan bir şekilde yeniden anlattığı ortaya çıktı. Ona sempati duyan kamuoyu Helen'i tuhaflıkların üstesinden gelen soylu bir akıl olarak görmeye istekliydi. Fakat aslında Helen dünyadan o kadar uzaktı ki, anılarla düşgücü arasındaki ayrımı belirleyemiyordu. Sözcüklerle oynamayı öğrenmişti, fakat dinleyicileri çok hoşnut eden güzel duyguların ardında ne kadar kavrayış olduğu kuşkuluydu.

Helen Keller'ın öyküsü iki yanlı modeli neredeyse ironik bir canlılıkla gösterir. Aklı kısmen hardware kısmen software olarak düşünürsek, Helen kültürün software'i ile neredeyse ağzına kadar dolu görünüyordu. Kör ve sağır olan bu kızın beyni normal duygu, imge ve anılar trafiğinden yoksundu. Gene de dil sayesinde çevresini kültürün bütün zenginlikleriyle doldurabiliyordu. Sonunda bu bileşim dengesiz olabilirdi; birçok insanın kahramanca bir zafer olarak gördüğünü başkaları zayıf bir bilinç üzerinde rahatsızca oturan aşırı ağır bir düşünce ağırlığı olarak görüyordu.

Hangi bakış açısıyla bakılırsa bakılsın, romantik akıl modelinin yararlandığı Batı kültürüne bağlanış, Helen Keller'ın öyküsüne karşı genel tepkide açıktır. Ne var ki, sağır/körlerin akıllarını gerçekten anlamak istiyorsak, Helen Keller gibi çocuklukta sağır/kör olanlar yerine sağır/kör olarak doğan şanssızlara bakmamız gerekir.

Sağır ve kör doğan çocuklar en acınası durumdadırlar. Aktif Helen Keller'ın tersine, yıllarca bir tek noktada yığılır kalırlar: Kendi kendine yemek yiyemeyen ya da en temel gereksinimlerini karşılayamayan hareketsiz bir bitki gibi. Sağır/kör doğan bir çocuk geriye kalan dokunma ve tatma duyularını bile kullanamaz görünür. En iyi olasılıkla oturduğu yerde taş kesilir ya da zaman zaman deliler gibi bağırır. Kör/sağır çocuk, gözleri ve kulakları olmadan, bırakın dış dünyaya uygun bir iç şifre geliştirmeyi, bu dünyanın varlığından bile habersiz görünür.

Geleneksel Batılı akıl inanışları sağır ve kör doğan çocuklara bir kez daha yanlış tanı konulmasına ve yanlış tedavi uygulanmasına yol açtı. Sağır/kör çocukların hareketsiz akıllarında, tam olarak oluşmuş akılların tutsak olduğu yanlış inancı bu akılları "sarsma" girişimlerini teşvik etti. Hemşireler çocuklara beceriksiz masajlar yapıyor, ya da onları oturma konumunu almaya zorluyorlardı. Bu girişimler kaçınılmaz olarak başarısız kalınca, doktorlar başlarını sallar ve -vahşi çocuklarla sağır/dilsizlere yap-

tıkları gibi- çocuğun yalnızca duyu organlarının değil, beyninin de zarar görmüş olduğu sonucuna varırlardı.

Sovyetler Birliği'nde -Vygotsky'nin mirası sağır/körleri daha iyi kavramaya yönelik bir zemin hazırlamıştı- Ivan Sokolyansky ve Alexander Meshcheryakov gibi doktorların öncülüğünü yaptığı sağır/körleri tedavi yöntemleri ortaya çıktı. Sovyet doktorlar, sağır/kör çocuklara yalnızca parmak heceleme gibi bir tür iş şifreyi öğretmenin yeterli olmadığını, aynı zamanda dış dünyanın var olduğunu da öğretmek gerektiğini kavradılar. Helen Keller'ın hiç değilse iki yıllık bir görme ve işitme deneyimi vardı. Bunlar ona sözcüklerin yönettiği düşünceye karşı akılsal bir arka plan sağlamıştı. Fakat sağır ve dilsiz *doğan* bir çocuk bomboş bir ortamda var olur, yalnızca iç açlık spazmlarının ve zaman zaman ellerin dokunuşunun farkındadır.

Dış dünyanın içsel imgelerini oluşturmak için sağır/dilsizlerin dokunma duyusuyla çevrelerini keşfetmeye itilmesi gerekiyordu. Sovyet enstitüleri bunu, sağır/dilsiz çocukların bir kaşık yemeğe doğru yavaş yavaş daha öteye ulaşmalarını sağlamak gibi basit teknikler kullanarak yaptılar. Başlangıçta kaşık yutma refleksi uyandırılmadan önce çocuğun ağzına yerleştiriliyordu. İkinci adım kaşığı çocuğun dudaklarına, sonra çenesine değdirmek, sonra kaşığı eline yerleştirmekti. Kafasında bir uzam duygusu gelişene kadar, çocuğun yiyeceği el yordamıyla bulmasını sağlıyorlardı. Terapinin dil öğrenmeye geçmesi ancak bir iç dünya kurulduktan sonra olabiliyordu.

Bu yöntem aylar, hatta yıllar sürebilir, fakat sağır/körlerin durumlarında çok büyük gelişmeler kaydedilebilir. Sağır/kör çocuğa giyinmesi, tabaktan yemek yemesi, tuvalete gitmesi, insanlarla ilişki kurması öğretilebilir. Çocuk dış dünyayı biraz da olsa fark edebilir ve parmak komutlarına yanıt verebilirdi. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki, böyle sağır/kör bir çocuğun gelişimi sınırlıdır, çünkü çocuğun içinde ilk yağmur damlasıyla tohum gibi çiçek açmaya hazır bir akıl yoktur.

Gerçekten Sovyetler'deki sağır/kör okullarında parmak hecelemesini becermekle kalmayıp konuşan ve Braille alfabesini dahi okuyabilen yıldız öğrenciler de vardı. Bu öğrenciler işe giriyor ve aile kuruyorlardı. Fakat bütün bu çocuklar Helen Keller gibi doğumdan sonra -genellikle beş ya da altı yaşında- sağır ve kör olanlardan oluşuyor. Sağır ve kör doğan çocuklar duygusuz bir yığından bir kurumun ev eğitimi almış bireylerine dönüştürülebilirler. Fakat onlardan gören ve işiten insanların bağımsız ve bilinçli aklını geliştirmelerini beklemek fazla şey ummak olacaktır.

Sağırlar ve sağır/körler bize, iki yanlı aklın iki yarısı olduğunu ve her ikisinin de eşit derecede önemli olduğunu anlatır. Sağır bir iç dile gereksinim duyarken, sağır/kör yaşam deneyimiyle doldurulmuş bir beyne gereksinim duyar.

Filozof ve psikologlar düşüncenin dilde mi, yoksa imgede mi gerçekleştiği üzerine yüzyıllardır tartışıyorlar. Hans Furth gibi psikologlar sağırların düşünme yeteneğini, düşüncenin sözcüklere gereksinim duymadığının kanıtı olarak gördüler: Bir iç işaret dilinin iç sesle aynı rolü oynadığını gözden kaçırdılar. Diğerleri Helen Keller'ın "uyanışını", düşünce özünün imgeler değil sözcükler olduğunun kanıtı olarak gördüler.

Ne var ki sağırlar ve sağır/körler, düşüncenin sözcük ve imgelerin bir bileşimi olduğunu ortaya koyarlar. Düşünce, sözcüklerle imgeler birbirlerini harekete geçirirken iki yanlı aklın sınırında gerçekleşen şeydir. Bazen konuşmanın ritimleri, bazen de imgeler üste çıkar. Fakat düşünce her zaman ikili bir süreç, aklın software'i ile hardware'i arasındaki bir etkileşimdir.

Sağırlar iki yanlı akla ilişkin olarak bir şey daha ortaya koyarlar. Dili software olarak sınıflamamıza karşın dil bir anlamda beynin hardware'inin bir parçası haline gelebilir. Beyin genç olduğu zaman, konuşma ritimleri beynin hâlâ plastik olan yüzeyinde kalıp olarak çıkar. Beyin sertleştikçe bu kalıp bir konuşma jeneratörüne, dilin üretildiği bir kalıba dönüşür. Bundan sonraki bölümde iç sesi üreten hardware'i ele alacağız.

Yedinci Bölüm
İç Ses

Üç yaşındaki erkek çocuğu kaba bir deney setinin önünde oturuyordu. Önündeki bir levhada iki ışık vardı: Biri kırmızı, biri yeşil. Çocuğun elinde lastikten bir ampul vardı. Sıkıldığı zaman bu ampul bir tüpün içine hava üflüyor, kayıt aygıtındaki kalemi hareket ettiriyordu. Deneyin amacı, çocuğun eylemlerini sözcüklerin kullanımıyla kontrol edip edemediğini sınamaktı. Çocuğun yapması gereken tek şey, yeşil ışık yandığında "Evet" deyip lastik ampulü sıkmak, kırmızı ışık yanınca ise "Hayır" deyip ampulü sıkmamaktı. Doğru sözcükleri hatırlamak çocukta hiçbir sorun olmadığını kanıtlıyordu. Yeşil ışık yandığında kesin "Evet", kırmızı ışık yandığında kesin bir "Hayır" duyuluyordu. Fakat iki ışıktan hangisinin yandığına aldırmayan çocuk her ikisinde de ampulü sıkıyordu. Çocuk bir sözcüğü bir kas eylemini harekete geçirmek için kullanabilirdi, fakat bir kas eylemini durdurmak gibi biraz daha karmaşık bir işte henüz kullanamıyordu.

Aynı deney altı ay sonra, çocuk üç buçuk yaşına gelince tekrarlandı. Artık çocuk sözcük ve eylemleri bir araya getirecek kadar büyümüştü. Eline komut verince el uyuyordu. "Hayır" sözcüğüyle anlamı arasında ve bu anlamla gönüllü eylemler arasında bir bağlantı kurulmuştu. Çocuk bir iç ses geliştirmeye yönelik ilk adımı atmıştı.

Bu basit deney, Sovyet psikoloğu Alexander Luria'nın 1950'lerin sonuyla 1960'ların başında gerçekleştirdiği birçok deneyden biriydi. Vygotsky'nin 1934'te ölmesinden sonraki yirmi yılda Luria kendi kendisini yöneten konuşma üzerine çok az çalışabilmişti. Çünkü o dönemde Sovyet bilimini gerileten siyasal karışıklıklar ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği engellemeler vardı. Fakat Luria, 1950'lerin sonunda bir avuç başka Rus psikologla birlikte Vygotsky'nin çalışmasını bıraktığı yerden devraldı ve iç sesin ardındaki mekanizmanın incelenmesine yöneldi. Da-

ha önce gördüğümüz gibi, çok az Batılı psikolog onun konuşmanın akılda oynadığı role duyduğu ilgiyi paylaştı. Bunun bir nedeni iç sesin ciddi bir araştırma için aklın içine girilemez bir bileşeni olarak görülmesiydi. Fakat daha da önemlisi, birçok psikolog yanlış akıl modeliyle çalışıyordu. Platoncu düşünce görüşü Batılı psikologların dili yalnızca "paketlenmiş" düşünce olarak görmelerine yol açtı. Psikologlar karanlık bilinçaltına gömülü ve bazı kutsal mantık yetenekleri içinde gizlenmiş iç sesin ardında yattığını düşündüklerini araştırdıkları için iç sesi ihmal ettiler.

Ondokuzuncu yüzyıl sonundaki içedönük psikoloji bile bu görüşü onaylıyor görünüyordu. Victor Egger ve Gilbert Ballet gibi çok sayıda Fransız psikolog iç sese önem verdi, fakat "le langage intérieur"un yüzeysel bir düşünce giysisinden başka bir şey olmadığı sonucuna vardılar. Etkili Würzburg okulu gibi Alman psikologlar ve William James gibi Amerikalılar da aynı derecede iç sese karşı kayıtsızdı.

İlk içedönükçüleri iç konuşmanın ardında daha derin bir şeyin yattığına inandıran da, bir düşünce ifade edilmeden önce her zaman embriyonik bir an, gebe bir susuş var gibi gözükmesiydi. Bir düşüncenin baskısının yükselip büyüdüğü, "dilimin ucunda" duygusuna benzer bir şeye sahibiz. Aklımızın gölgelerinde kendini toplarken düşüncenin bir ön tadına, imasına sahibiz, ta ki birdenbire düşünce hazır olup sözcük halinde dudaklarımızdan fırlayana dek. Birçok psikoloğa göre, düşüncemizin toplanmasını beklediğimiz bu kısa suskunluğun etkisi, Max Müller ve düşünceyi altsözsel konuşma olarak görmek isteyen davranışçıların savlarını çürütecek kadar iyi bir kanıttır.

İç sesi araştıran ilk deneylerin, aslında Müller'in Kraliyet Enstitüsü'nde yaptığı ricada, iddia ettiklerini çürütme eğiliminde olan bilim adamları tarafından yürütülmüş olması pek şaşırtıcı değil. 1898'de Alman psikolog Raymond Dodge kendi diliyle dudaklarını anesteziyle uyuşturdu ve konuşamamasının mantığını ve hayal gücünü etkilemediğini gösterdi. Bu deney düşünmenin altsözsel konuşmaya eşit olabileceğinin kanıtı olarak görüldü. Sonraki otuz yıl boyunca birkaç başka Alman ve Amerikalı psikolog benzer deneyler yaptılar.

İşitsel imgeler -hayali sesler- kullanarak iç monoloğumuzu yürüttüğümüz için bu tür vahşi yöntemlerin üzerimizde hiçbir etkisi olamaz kuşkusuz. Fakat daha da önemlisi, Müller'in sözlerinin düşüncenin altsözsel konuşmadan *başka bir şey* olmadığı yolunda bir iddia olarak yorumlanmasının ciddi bir hata olmasıydı. Müller, altsözsel konuşmanın düşünceyi *düzenlemek ve yönetmek* için gerekli bir şey olduğunu söyleyerek çok başka bir konudan söz ediyordu. Dil ve beynin doğal düşünce tarzlarının,

sözcük ve imgelerle iç içe geçmesi insan düşüncesini yaratır. Ne var ki, ilk psikologlar "dil düşüncedir" basit savını bir yana atmada o kadar çabuk davrandılar ki, bu örtük iki yanlı açıklama kavgada yok oldu.

Vygotsky, Sovyet psikologlarına bir çerçeve daha sunarak, iç ses üzerine daha olumlu araştırmalar yapılmasına olanak sağladı. Vygotsky'nin takipçilerinin ilk görevlerinden biri, iç ses olgusunun gerçekten var olduğu konusunda nesnel bir kanıt sağlamaktı. Bazı insanların hiç rüya görmediklerini -deneylerin tam tersini kanıtlamasına karşın- iddia etmeleri gibi bazı insanlar da iç sese sahip olmadıklarını iddia ederler. ABD'de yapılan bir araştırmada, incelenen insanların yüzde 90'ı bir iç sese sahip olduklarını kabul ettiler, fakat geriye kalan yüzde 10 düşüncelerinin sözsüz gerçekleştiğini iddia ederek reddettiler.

Luria ile birlikte 1950 ila 1960'larda iç sesi araştıran en aktif Sovyet psikoloğu Alexander Sokolov insanların altsözsel dili kullanmalarını laboratuvarda gösterebildi. Sokolov iç ses, konuşma eylemi sırasında kesilen bir konuşmaysa o halde ses organlarındaki kas hareketlerinin küçük kalıntılardan saptanmasının da olanaklı olabileceğini düşündü. Dilin "mikro hareketlerini" ölçen dile duyarlı yumuşak bir blok oluşturan Sokolov, dilin böyle bastırılmış bir harekette gerçekten de döndüğünü keşfetti. Bir kişi bir kitaptaki bir paragrafı okumak ya da bir makale yazmak gibi yavaş ve kesin bir şeyle ilgilenirken dilin en belirgin bir şekilde döndüğünü gördü, fakat denekler yalnızca tembelce düşündüklerini söyledikleri zaman da dil dönüyordu.

Sokolov boğaz ve gırtlaktaki kasların elektrik faaliyetini ölçtü. İç ses gerçekleştiği zaman faaliyetin eşleme dönemlerini keşfettiği gibi, aynı zamanda boğaz kaslarının sözler ağızdan dökülüyormuş gibi aynı sırayla döndüğünü de keşfetti.

Araştırmacılar iç sesi araştırmaya başlar başlamaz, iç sesin varlığının kanıtları hızla ortaya çıktı. Bir Sovyet psikoloğu zor bir günden sonra daktilocuların seslerinde yorgunluk işaretleri bulduğunu bile iddia etti: Bütün gün boyunca sessizce okurken boğaz kaslarını bastırdıklarının kanıtı. Fakat iç sesin gerçek bir olgu olduğunu kanıtlamak bir şey, bastırılmış düşünce için kapasite yarattığını göstermek bambaşka bir şeydir. Luria'nın testi gibi yaratıcı deneyler, içinde birçok yeni görüş barındırır. Fakat kanıt çok daha geniş kaynaklardan çıkarılmalıdır. İç sesi kavramanın anahtarı, beynin konuştuğumuz sözcükleri nasıl yarattığı hakkında daha çok bilgiye sahip olmakta yatar.

Bir yüzyıl önce yazan Victoria dönemi nöroloğu John Hughlings Jack-

son, insan aklını bu kadar eşsiz kılan şeyi tam olarak saptamaya çalıştı. Jackson, insanın hayvandan farkını tek başına konuşmanın değil, fakat "bir şey önerme", anlamlı bir şey söyleme yeteneğinin yarattığına karar verdi. İki yanlı akıl modeline çok yaklaşan bir alıntı yapacak olursak: "Yalnızca sözcük ve işaretlerle değil, belirli bir tarzda birbirine değinen sözcük ya da işaretlerle konuşuyor ve düşünüyoruz... Parçalarının uygun bağlantıları olmaksızın sözler yalnızca isim, bir sözcük yığını olur, önerme içermezdi... Konuşmanın birimi önermedir... Yalnızca başkalarına düşündüklerimizi söylemek için değil, aynı zamanda düşündüklerimizi kendimize söylemek için de konuşuruz. Konuşma düşüncenin bir parçasıdır."

Yazılarından, Jackson'ın iç sesle beynin doğal düşünce tarzları arasında gerçekleşen etkileşimi kavradığını açıkça anlıyoruz. Sözcükler imgeleri, imgeler de sözcükleri harekete geçirir. Jackson bir şey önerme terimini kullanarak, sözcüklerin ağzımızdan döküldüğü tuhaf gücü de biraz olsun kavramıştır.

Konuştuğumuz cümleleri bilinçli olarak planlamayız. Söyleyeceğimiz cümlenin genel içeriğine ilişkin belirsiz bir duygumuz -dilin gebe ucuvardır, fakat sözcüklerin asıl seçimi aklın ayrı ve otomatik bir parçası tarafından gerçekleştirilir. Bilinç kendi ivmeleri altında cümlelerin yüzeye çıkmasını bekleyen bir gözlemcinin arka koltuktaki rolüne indirgenmiştir. Elbette cümle söylendiğinde ortaya çıkmıştır. Bu cümleyi, ya harika sözcük seçimimize hayranlık duyarak ya da tam olarak uymadıklarına ve yeniden düzenlenmeleri gerektiğine karar vererek aklımızda evirip çeviririz. Fakat bilincin bir cümlenin nasıl bir biçim alacağı, ya da hatta tam olarak hangi düşüncelerin ifade edileceği konusunda küçük bir ön uyarısı olur.

İçedönükçülere göre, bir şey önerme gücü geleneksel romantik akıl görüşüne uygundu. Aklın bilinçaltı derinlikleri, saf düşüncenin çıplak enerjisiyle dolu bir yanardağ ağzına benzetilebilirdi. Bu hidrolik konuşma üretimi görüşü, söylediklerimizde keşfettiğimiz farklı akılcılık ve akıldışılık derecelerini de açıklar görünüyordu. Aklın yüksek düzeylerinde düşünce, akılcı bir netlikle yüzüyor gibiydi. Bilinçli benliğimiz biçimlenen düşüncelerin dış hatlarını görebiliyordu, dolayısıyla mantık ve sağduyu yollarında onlara yol gösterebilirdi. Bu şeffaf boşlukların dışında ise başka bir öykü vardı. Bilinçaltının derinliklerinde şiddetli ve akıldışı düşünceler dünyası yatıyordu: Her an tutku, şiir ya da delilik patlamaları yaratacak karanlık akımlar.

İki yanlı model, insan aklını yöneten önerme güçlerine ilişkin olarak çok farklı bir açıklama getirir. Dille erken tanışmanın beyinlerimizin bağ-

lantılarını yeniden şekillendirdiğini görmüştük. Bir çocuk aklının plastik bölgeleri konuşma sınırlarıyla şekillenir. Sonra bu bölgeler sertleştiğinde, dilin yaratılabileceği bir şablon oluştururlar. Hidrolik eğretilemeleri kullanmak yerine, süreci karmaşık bir bilgisayar ya da makineye benzetmek daha doğrudur. Konuşma, amacına göre düzenlenmiş bir makinenin içinde gerçekleşen birçok küçük adımın sonucudur.

Beynin konuşmayı üretme yeteneği aslında beynin kas faaliyetini yaratma yeteneğinden farklı değildir. Bir topa tekme atmak ya da burnumuzu kaşımak istersek, ayağımızı sallamak ya da kolumuzu kaldırmak için gereken her küçük kas hareketini bilinçli olarak kontrol etmeyiz. Yumuşak eylemler dizisini koordine etmesi için bir kas belleğine güveniriz. Aynı şey konuşma için de geçerlidir. Bir ayakkabı bağını bağlamak ya da saçımızı taramak için nasıl hızlı ve kolay hareketler yapıyorsak, bir cümleyi kurmak için gereken boğaz hareketleri de aynı kolaylık ve çabuklukla yapılır. Beynin dil jeneratöründeki tek fark buradaki eylemlerin simgesel olmasıdır. Önemli olan konuşurken çıkarılan hava kabarcıkları değil, bu gürültülere eşlik eden anlamdır, imgelerdir.

Beynin dil jeneratörü standart beyin devrelerinden oluşur, konuşma şablonunu oluşturma yeteneği insanlara özgü bir şeydir. Milyonlarca yılda insanın beyninin iki katına çıkması, bu artı dil jeneratörünün kullanılmasından kaynaklanmış görünüyor. İnsanların konuşabilmek için ayrıca, konuşma bölgelerindeki myelinization'daki gecikme ve konuşma organlarındaki fiziksel değişimler gibi başka adaptasyonlara da gereksinimi vardı. Bunun kanıtı, insanın en yakın akrabası olan şempanzelere dil öğretme girişimlerinde görülebilir.

Şempanzeleri eğitme deneyleri 1920'lerden beri yürütülüyor. Konuşma organlarının yokluğunun şempanzelerin homurtu ve çığlıklardan başka bir ses çıkarmalarını önlediği çok geçmeden görüldü, fakat şempanzelerin bir tür işaret diliyle konuşmayı öğrenebilecekleri umuluyordu. 1970'lerde araştırmacılar çeşitli yaklaşımlar denediler. Bazıları doğrudan insanların işaret dilini, bazıları da sözcükleri temsil eden renkli işaretleri, bazıları ise bilgisayar ekranındaki simgeleri kullandı. Bu deneyler, ne net bir başarı, ne de net bir başarısızlıkla sonuçlandı.

Şempanzelerin hepsi yüzlerce işaret yapabiliyordu. Ayrıca "ot ver" ya da "muz yemek" gibi iki üç işareti kısa cümleler biçiminde birleştirebiliyordu. Fakat şempanzeler sözcük düzeniyle pek ilgilenmediler. Eşyalara isim verme ilkesini kavradıkları ve dili gönüllü kullanmaya başladıkları zaman bile küçük çocuklarda görülen sözcük dağarcığındaki büyük gelişme şempanzelerde görülmedi. Şempanzeler yiyecek ve kafesten çıkmak

isteyebilirdi, fakat genel olarak sözcükleri kullanmaları hiçbir ağırlıkları yokmuş, içsel bir anlam ağırlıkları yokmuş gibi cansız görünüyordu. Şempanzelerin konuşmasında hiçbir akış yoktu. Sözcükler içsel bir tartışmayla yaratılmak yerine kesik ve güçlü patlamalar biçiminde ortaya çıkıyordu. Bir şempanzenin kurduğu en uzun "cümle" on altı kelimeye kadar çıktı, fakat "Bana portakal ver, bana yemek portakal ver, yemek ver, bana portakal bana seni ver" cümlesi, şempanzelerin tek tek sözcükleri kullanabilmelerine karşın Hughlings Jackson'ın belirttiği gibi önermede bulunamadıklarının yeterli bir kanıtıydı.

Şempanzelerin konuşamamaları vahşi çocukları ve "eğitilemez" sağır/dilsizleri hatırlatıyor. Şempanzelerin biyolojilerinden dolayı bir konuşma şablonu olmamasına karşın, sağır/dilsizler ve vahşi çocuklar çocukluktaki bir olaydan dolayı konuşma şansını yitirirler. Ne var ki, her iki durumda da sonuç şaşırtıcı derecede benzerdir. Şempanzeler de, konuşamayan çocuklar da yüzeysel bir dağarcığa sahip olabilir, fakat bu onlara insan aklı vermeye yeterli değildir. Sözcükleri işleyecek gramer motorundan yoksundurlar.

Sözcükleri düzenli cümlelerde kullanmak bilinç dışında gerçekleştiği için, beynin dil jeneratörünün basit bir aygıt olması gerektiğini varsaymak kolaydır; yani yapmamız gereken tek şey bir uçta birkaç sözcüğü sıçrayıcıya çarptırmak, kolu hareket ettirmektir, böylece öbür uçta gramer olarak doğru bir cümle çıkacaktır. Aslında dil jeneratörü inanılmaz derecede karmaşık bir makine, dil alt sistemleri ile ayrı beyin merkezleri arasında harika bir ekip çalışmasıdır.

Beynin dil jeneratörünün çalışma tarzını keşfetmenin en kolay yolu, beynin bir darbeden, ya da başka bir şekilde zarar görmesinden sonraki durumuna bakmaktır. Kan pıhtısı beynin küçük bölgelerini öldürebileceğinden darbeler özellikle çok bilgi sağlar. Amerikalı nörolog Michael Gazzaniga buna iyi bir örnek veriyor. Gazzaniga bir darbeden dolayı kırmızı meyvenin kırmızı olduğunu hatırlayamayan bir kadından söz etti: "Kadına itfaiye arabasının rengi sorulduğunda hemen 'Kırmızı' dedi. Ya eski okul binasının rengi? Gene 'Kırmızı' dedi. Ya kirazlar?.. 'Şey, bilmiyorum' diye yanıtladı." Kadın çilek ya da elma gibi kırmızı bir meyveyi renk çizelgesinde doğru yere koyabiliyor ve rengi "Sanırım kırmızı" diyerek tanımlıyordu, fakat kan pıhtısı bir şekilde kırmızı meyveyle kırmızı sözcüğü arasındaki bağlantıyı koparmıştı.

Bir insanın konuşma yeteneğinin mikroskobik zarar görmesi, dilin ardındaki mekanizmaların ne kadar ayrıntılı olduğunu gösterir. Fakat bu tür önemsiz zararlar az görülür -ya da en azından biz az görürüz. Birçok

durumda darbeler beyin yüzeyinin daha büyük bir kısmını etkiler ve dolayısıyla daha genel bir konuşma bozukluğuna yol açar.

Dil yitiminin -ya da doğru terimi kullanırsak afazia- incelenmesi bir yüzyıl önce başladı ve hemen ardından afazianın her biri kendi beyin bölgesiyle ilgili iki geniş kategoriye bölünebileceği ortaya çıktı. Birinci tip afazia, broca bölgesi olarak bilinen sol kulak yakınındaki beyin yüzeyi bölgesine verilen zarardan kaynaklanıyordu. Bu zarar gramer yapısında olmayan, telgrafa benzer bir konuşma biçimine yol açtı. Darbe kurbanları sözünü etmek istedikleri eşyaların adlarını bulabiliyordu, fakat bunları düzgün cümlelerde bir araya getiremiyorlardı. Özellikle bütün cümlelerin en önemli parçası olan fiilleri kavramakta güçlük çekiyorlardı. Örneğin bir hastadan gördüğü bir filmi anlatması istendi: "Ah! Polis... ah... Biliyorum!.. kasiyer!.. para... ah!.. sigaralar... biliyorum... bu adam... bira... bıyık..." Konuşma bir dizi ad ve "ah"lara indirgenmişti, fiillerin olması gereken yerde karışık suskunluklar vardı.

Broca bölgesinin zarar görmesi konuşmayı anlamakta güçlük çekmeyi de getirebilir. "Kadının kucakladığı adam mutlu" gibi biraz karmaşık bir cümle verildiğinde, darbe kurbanları birinin kucakladığını ve birinin mutlu olduğunu bilir, fakat bir kadının bir adamı kucaklaması ve bir adamın bir kadını kucaklaması arasındaki farkı seçemezler, hatta kimin mutlu olduğunu bilemezler. Her sözcüğün anlamı kaydedilir, fakat cümlenin genel gramer yapısında bulunan ilişki ancak tahmin edilebilir.

Broca bölgesi konuşma üretiminin gramerini kavrar. Beynin sol el tarafındaki daha büyük bölge olan wernicke bölgesi ise sözcük dağarcığından sorumludur. Wernicke bölgesindeki kan pıhtıları akıcı cümleler kurmaya olanak sağlar, fakat sözcüklerin anlamı ve hecelenmesi zorlaşmıştır.

Birçok değişik etki olasıdır. Özgün wernicke vakasında hasta konuşabiliyor, fakat söylenenleri anlamıyordu. Başkaları konuşurken sözcükler anlamı yokmuş gibi görünüyordu. Bazı durumlarda, örneğin kirazın renginin adını söyleyemeyen Gazzaniga'nın hastasında olduğu gibi, hasta bazı sözcük kategorilerini hatırlamakta güçlük çeker, sanki darbe akıl sözlüğünden birkaç sayfayı koparmıştır. Başka durumlarda ise darbe kurbanı sözcükleri normal olarak heceleyebilir. Aradığı sözcüğü belli belirsiz çıkaran anlamsız sözcükler söyler, örneğin aldatmayı kastederken altma, belki demek isterken bilik gibi. Bu durumda darbe hastanın akıl sözlüğündeki sözcükleri lekelemiş gibidir, bu yüzden bu sözcüklerin yalnızca kaba dış hatları ortaya çıkabilir.

Wernicke bölgesindeki afazia modellerinden, ortalama yetişkinin bildiği otuz bin kadar sözcüğün beynin içinde geniş bir semantik haritaya yayıl-

dığı ortaya çıkar. Bu sözcükler anlamlarına göre üst üste yığılmışlardır. Örneğin çiftlik hayvanlarına ilişkin bütün sözcük ve düşünceler haritanın bir köşesine, gemilerle ilgililer ise başka bir köşeye yığılmışlardır. Beynin zarar görmesi bu haritayı farklı şekillerde etkiler. Gazzaniga'nın hastasında kırmızı renkle meyvelerin adlarını bağlayan yol zedelenmişti. Başka vakalarda zedelenme çok daha genel olabilir. Daha önce gördüğümüz gibi, yaygın görülen vakalardan biri, darbe kurbanlarının "bulanık" bir semantik haritaya sahip olmasıdır. Bir sözcüğün benzerini söylerler. Bazı durumlarda "altmak" gibi anlamsız bir sözcük olabilir, bazı durumlarda ise gerçek sözcükler olabilir, fakat hastalar "yatak" derken "yastık"ı, "top" derken "bot"u kasteder. Ender görülen vakalarda ise bu bulanıklık sözcüklerin sesten çok anlamla bağlamalarına neden olur. Darbe kurbanları yüksek sesle okurken "termos"u "matara", "kaplumbağa"yı "timsah" olarak değiştirirler.

Beynin konuşma üretmesi basit bir olay değildir. Cümleleri konuşmak ve anlamaktan, gramer ve sözcük dağarcığından, anlam ve hecelemeden beynin farklı parçaları sorumludur. Beynin dil jeneratörü de okuma, heceleme ve yazma gibi beceriler için ayrı bölgelere bölünmüştür. Bir vakada hasta test kartları üzerindeki maddelere ad verme yeteneğini neredeyse tamamen yitirmişti. Hasta penguene "fikin", file "kil" diyordu. Fakat gene de sözcükleri hiç sorunsuz doğru yazabiliyordu!

Konuşmanın duygusal özellikleri bile beynin farklı bir parçası tarafından ele alınan ayrı bir bileşendir. Dil jeneratörünün büyük bir hardware parçası beynin sol el tarafında yer almasına karşın, beynin sağ kısmının da bir rol oynadığı keşfedilmiştir. Sağ yarıküre diğer şeylerin yanı sıra konuşmanın vurgusu ve renginden sorumludur. Sağ tarafı ciddi bir biçimde zedelenen darbe kurbanları mantıklı ve açık bir şekilde konuşabilir, fakat ses tonları düz ve ilgisizdir. Söylediklerinde hiçbir sıcaklık, tutku yoktur. Bunun gibi başkalarının seslerindeki duyguları da okuyamazlar. Diğer yandan darbe yiyen hastalar ise çok farklı bir görüntü sunarlar. Konuşmakta ve konuşmayı anlamakta güçlük çekmelerine karşın, başkalarının söylediklerini ses tonlarından tahmin edebilirler.

Beynin konuşmayı nasıl ürettiğini ayrıntıyla anlatmak bu kitabın tamamını doldururdu. Fakat bu özet iç sesin hiç de gizemli bir şey olmadığını göstermeye yeter. Sözcüklerin bilincimize akma hızını ve zekiliğini açıklamak için gerekenden fazla bir beyin makinesi vardır.

Afaziaların kanıtı beynin dil jeneratörünün yapısı hakkında iyi bir fikir vermesine karşın, bu öykünün yalnızca yarısıdır. Diğer yarısı, iç sesin yapısallaşmış insan düşüncesini üretmek için beynin doğal düşünce tarzlarıyla nasıl etkileştiğinin öyküsüdür.

Bu etkileşim hakkında daha önce bir şeyler söylemiştik; özellikle anıların nasıl yeniden yapılandığına bakarken. Gördüğümüz gibi süreç karmaşıktır. Sözcükler imgeleri, imgeler sözcükleri harekete geçirir. Bu ikisinin arasındaki etkileşimi kavramanın en basit yolu, bunu sürekli bir ilmek şeklinde düşünmektir. Bir yanda dil jeneratörü, vahşi bir güçle sözcükleri tüküren siyah bir kutu vardır. Diğer yanda ise bilinç; duygu, imge, çağrışım ve anıların rol yaptığı özel sahne vardır. İkisi birbirini besler, sonsuz bir döngü içinde düşünceyi ortaya çıkarır.

Bir örnek verecek olursak; bir kedinin çayırda süründüğünü gördüğümüz zaman, "Kahrolası kedi gene kuşların peşinde" diye düşünebiliriz. Önce görsel korteksimiz bir kedi görüntüsünü kaydeder, hemen ardından tanımanın zilleri çalar ve kedinin ne yapmak üzere olduğu konusunda anıları uyandırır. Buraya kadar yalnızca beynin doğal düşünce tarzları sürece girmiştir. Fakat geride siyah dil jeneratörü kutusu pusuya yatmıştır. Belirli bir anda dikkatimizin odak noktasını -bu örnekte kedinin tanımlanması ve ne yapmak üzere olduğunun hızla tanınması- meşgul etmeye başlar. Dil jeneratörü bilincimizi işgal eden imgelere tepki göstererek bunları bir sözcük dizisine dönüştürür ve kendimizi mırıldanırken buluruz: "Kahrolası kedi gene kuşların peşinde."

İki yanlı etkileşimi sürekli bir ilmek döngüsü yapan şey, bu içedönük yorumun bilinçli deneyim alanının bir parçası olmasıdır. Sözcükler beyni yeni çağrışımlar yapmaya zorlayarak yankılanır. Örneğin "kuşlar" sözcüğünün söylenmesi, yarım saat önce çayırda gördüğümüz bir güvercin sürüsünün anısını harekete geçirir. Bir hayvan aklının ilk kedi imgesini kaydedip sonra basit bir çağrışım yaratmaktan başka bir şey yapamamasına karşın, insan aklı bir düşünce dizisi kurabilir. Dış duygular kadar içedönük sözcüklere de tepki gösterebilir.

Döngüyü bir adım ileri götürmek için, aklımızın gözü çayırdaki güvercinlerin anısını uyandırdıktan sonra güvercinlerin üzerine atlayan bir kedi resmi çizebilir. Bu akılsal resim muhtemelen fazla rahatsız edici değildir -kaldı ki kedi şişman güvercinler sürüsüne pek zarar veremez. Bu durum onun tek başına bir serçenin üzerine atladığını görmekten farklıdır. Dil jeneratörümüz en son akılsal imgeler setine tepki gösterirken, kendimizi, "Güvercinler... kendilerine bakabilirler... fakat küçük kuşlar..." derken buluruz. İç ses bir kez daha bilincin içeriğini alıp onları sözcüklere dönüştürür ve döngü yeni baştan başlar. Aklımız ileri geri, ileri geri bu imge ve sözcükler ritmiyle hareket eder. Bir yanda tanıma ve çağrışım güçleri, diğer yanda iç ses yorumlarıyla itilen düşüncelerimiz, başta onları harekete geçiren gerçek olaylardan uzaklaşır.

İki yanlı ilişkiyi sözcükle imge arasındaki ileri geri gidip gelmeler olarak tanımlamak denklemin iki yanının ortaya çıkmasına yardımcı olur. Ne var ki, öznel düşünce deneyimizin bu kadar net olması çok ender görülür. Sözcük ve imgeler aklımızda o kadar çok düğümlü ve dolaşıktır ki, genellikle sadece birbirine girmiş bulanıklık olarak yaşanır. Düşüncelerimizin akışına kendimizi kaptırdığımızdan artık onları harekete geçiren mekanizmayı değerlendiremeyiz.

Sözcükleri imgelerden ayırmanın zorluğu Vygotsky'yi bu ikiliyi kuramlarında birleştirmeye itti. Vygotsky, iki yanlı aklın iki yarısından birinin kültürel, diğerinin biyolojik farklı geçmişi olduğunu kavradı, fakat en aktif düşünme sürecinde ise ayrılmaz bir bütün oluşturduklarını iddia etti. Düşüncenin temel biriminin *znachenie*, yani sözcükanlam olduğunu öne sürdü.

Bu yaklaşım, 1970'lerin sonunda Vygotsky'nin yazılarının yeniden keşfedilmesinden etkilenecek kadar genç bir yeni Batılı psikolog kuşağı tarafından benimsendi. Bu psikologlardan Chicago Üniversitesi'nde psikodilbilim profesörü olan David McNeill şöyle yazıyor: "Düşünmek ve konuşmak bir süreklilik üzerindedir... Sürekliliğin bir ucunda düşünce daha global ve imgesel, diğer ucunda ise daha parçalı ve sentetiktir." McNeill şu sonuca varır: "Birinin nerede başladığını, diğerinin nerede bittiğini sormanın bir anlamı yoktur."

McNeill fazla ileri gidiyor. Aklın doğal ve kültürel yüzleri arasındaki farkı ortaya koymamız iki yanlı model için çok önemlidir. Bu tek tek her düşünce anında mümkün olmayabilir, fakat ikisinin arasındaki sınırın insan aklının çalışmasına yönelik genelleştirilmiş açıklamalarımızı bulanıklaşmasına izin veremeyiz.

Bu tür itiraz kayıtlarını bir yana bırakırsak, McNeill gibi Batılı araştırmacıların iç sese gösterdiği ilgiyi cesaretlendirici bir işaret olarak görüyorum. 1980'lerde Stan Kuczaj, Daniel Stern ve Laura Berk gibi çocuk uzmanları giderek arttı. Bu uzmanlar Vygotsky'nin çocukların içedönük konuşmayı iç ses olarak içselleştirmeden önce "yüksek sesle düşünmeyi" öğrendiklerine ilişkin ilk gözlemlerini genişlettiler. Kuczaj, iki ve üç yaşlarındaki çocukların eylem ve deneyimlerini sözcüklerle çerçeveleyerek ve böylece kendileri hakkında bir imge oluşturarak yaşamlarını "anlatmayı" öğrenmiş olduklarını söyledi. Stern, küçük çocukların, yetişkinlerin çocuklara söyledikleri emir ve uyarıları tekrarlarken anne babalarının ya da öğretmenlerinin ses tonunu benimsediklerini gözlemledi. Özdenetimli alışkanlık ve düşüncelerin temelinin anne baba öğütlerinin sürekli tekrarlanmasıyla çocuğun aklında tutulduğunu gösterdi. Berk ise, küçük ço-

cukların yüksek sesle düşünmesinin tembellik olarak görüldüğü Appalachian orman köylüleri gibi kırsal toplumlarda iç konuşmanın kullanımını araştırdı. Bu yaşamsal öğrenme sürecini bastırmanın sağır çocukların işaret dilini kullanmasını önlemek kadar akılsal olarak zararlı olduğunu öne sürecek kanıtlar buldu.

Fakat iç sese ve onun beynin hardware'i ile etkileşimine ilişkin en dolaysız araştırmalardan bazılarını yapan, asıl olarak Chicago Üniversitesi'nden McNeill'dır. McNeill'ın temel araştırmalarından biri kinestetik düş gücünün -beden hareketlerinin duygularının- düşünce ve konuşma üzerindeki önemiydi. Şimdiye kadar görsel hayalleri dil jeneratörünün ana "yakıtı" olarak vurguladık. Fakat bazı ilk içedönükçülerin belirttiği gibi, iç sesin aynı zamanda güçlü bir kinestetik tadı da vardır. Konuşurken bazen kendimizi hayali hareketler yapar, ya da hayali ifadelerde bulunur gibi hissederiz.

İç ses üzerine araştırmalar yürüten birkaç Amerikan psikologdan biri olan Edmund Jacobson, *kesme* sözcüğünü söylediği zaman kafasında yalnızca görsel bir bıçak imgesi olmadığını, aynı zamanda kendisini sanki bıçak eline yapışmış ve bir şeyi doğramak için bastırıyormuş gibi hissettiğini de belirti. McNeill konuşurken insanların yaptığı bazı hareketleri gözleyerek kinestetik hayal üzerine araştırmalar yaptı. Analiz edilen konuşmalar yavaş çekimde çalınabilsin diye röportajları videoya kaydeden McNeill, bir denek "... ve büyük bir bıçak bulur" gibi bir cümle söylediğinde, deneğin ellerinin hayali bir bıçağı kavramak için uzandığını gördü. Benzer duygular diğer "kassal" fiillere eşlik ediyordu. Bir köşeye *eğilmek*, başımızı *bir yana eğmek*, ya da buz üzerinde *kaymak*, eylemlerin duyguları görsel resim kadar güçlü olabilir.

Görme duyusu insan yaşamında o kadar başattır ki, görsel hayallerden söz ederken ilk düşündüğümüz şey görme duyusu olur. Fakat işitme ve dokunma gibi diğer duyular da hayali düşüncenin temeli olan canlı duygular sağlayabilir. *Zil* sözcüğü nesnenin akılsal bir resmi yanında melodik bir gürültüyü de akla getirebilir. *Limon* sözcüğü bize sarı rengin yanı sıra ağzın buruşmasını ve bir limonun tadının keskin ekşiliğini de hatırlatır. Düşünce beynimizin yaratabileceği her tür imgeyi kullanır.

McNeill'ın ve birkaç başka araştırmanın iç sese gösterdiği ilgi belki de geleceğe bir işarettir. Belki de Luria ve Sokolov'un iç sesin mekaniğine ilişkin ilk araştırma dalgasından sonra ikinci Batılı araştırmalar dalgası gelmek üzere olabilir. Ne var ki, böyle olsa bile gene de birkaç yıl geç kalınmıştır. Vygotsky'den etkilenen bilim adamları bugün dilbilim, sosyoloji ve eğitsel psikoloji gibi çok sayıda disipline dağılmış durumda. Ortak

bir ses, ortak araştırma dergileri, dil ya da tutarlı bir kuram yok ve bu durum araştırmacıları birbirinden uzaklaştırıyor.

Bu merkezi eşgüdüm yokluğu, araştırmacılar arasında var olan kuramlara uydurmak üzere Vygotsky'nin çalışmasının yalnızca bazı parçalarını seçme eğilimini de getiriyor. Vygotsky'nin düşüncelerinin yayılması için çok önemli olan Rusça çevirmen Michael Cole, Vygotsky'nin geniş bakış açısının standart Batı psikolojisine uymadığını, bu yüzden kendisinin kavramak için yıllarca çalıştığını kabul ediyor. Cole, Vygotsky ve yandaşları konusunda şöyle yazıyordu: "Beni en çok etkileyen, araştırmalarını incelediğim kişilerin kilit kavram ve kaygılarını ne kadar az anladığım oldu. Tek tek deneyleri ilginç bularak şuradan bir düşünce, buradan bir teknik seçtim. Fakat tek tek deneyleri birbirine bağlayan iplik gözümden kaçtı. Çoğu zaman [Luria'yı] etkileyen araştırmadan sıkıldığımı hissettim." Cole'un ilk tepkisi başka psikologlar için de geçerli olmaya devam ediyor ve iç sese yönelmenin yararları ortaya çıkmadan önce belki on yıl daha geçmesi gerekecek.

Bu bölüme Alexander Luria'nın bir deneyiyle başladık. Bu deneyde içedönük konuşmanın bir çocuğun kas hareketleri üzerindeki kontrolünü yavaş yavaş geliştirdiği gösteriliyordu. Bölümü bitirmek için, iç sesin ve onu yaratan beyin yapılarının insan aklına ilişkin araştırmalarda çok önemli olduğunun belki en iyi kanıtını sağlayan Luria'ya geri döneceğiz.

Daha önce darbelerden dolayı konuşmanın engellenmesinden söz ederken, darbe kurbanlarının hâlâ ifade edecek düşünceleri olması şaşırtıcı görünebilir. İç ses konuşulan sesin bastırılmış bir çeşidiyse, o halde beynin zarar görmesi her ikisi için de geçerli olmaz mı?

İkinci Dünya Savaşı sırasında bir nörolog olarak çalışan Luria, beyni zarar görmüş birçok kurbanı gözleme şansı buldu. Bu kurbanlar yalnızca darbe ve beyin tümörlerinden değil şarapnel ve mermi yaralarından da etkilenmişlerdi. Luria'nın belirttiği gibi, broca bölgesi, wernicke bölgesi ve diğer konuşma merkezlerinin beynin sol yanında olması konuşmanın üretimi ve anlaşılması için çok önemli olmasına karşın, konuşma *niyetinin* ilk olarak şekillendiği yer beynin frontal loblarıydı. Frontal lobların zarar görmesi gerçekten de bir insanın düşünme yeteneğini etkileyebiliyor ve bazı durumlarda organize düşüncenin yitimi kişiyi iki ayaklı bir zombiye dönüştürebiliyordu.

Luria frontal lobları zarar görmüş hastalardan bazılarını şöyle anlatıyor: "Hasta doktoru selamlamak ya da sıradan sorulara yanıt vermek gibi temel, alışkanlık kazanmış hareketleri kolayca yapabilir. Fakat irade gerek-

tiren (dolayısıyla kaçınılmaz olarak iç konuşmaya dayalı) karmaşık sözlü ya da sözsüz programlar söz konusu olduğunda, diğer beyin bölgelerinde lezyonları olan hastalarda görmediğimiz büyük bir patoloji gösterir."

Bu tür hastalar saatlerce yataklarında hareketsiz yatıyorlardı. Açlık ve susuzluğa karşın kalkıp yiyecek ya da içecek istemek için harekete geçmiyorlardı. İmza atmak ya da çorbayı kaşıkla ağızlarına götürmek gibi alışkanlık kazanmış hareketleri yapabiliyorlar, fakat geceliklerinin bağını bağlamak gibi basit bir işi bile yapamıyorlardı. Harekete geçtiklerinde ise durmaları çok zor oluyordu. Luria şöyle yazıyor: "Bir kadın banyoya gidiyor, iki saat orada kalıyor ve oradan kirli kirli çıkıyordu, çünkü sürekli aynı yeri ovuşturup durmuştu... Diğer bir hastayı da hatırlıyorum. Bu hasta savaştan sonra terapiye başlayan ağır bir frontal lob sorunu yaşamış bir hastaydı. Bir tahta parçasını uçurması söylendi. Tahtayı uçurdu, fakat doğru noktada durmayı ve klişe hareketlerini kontrol etmeyi başaramıyordu."

Luria'nın frontal lob hastaları irade ve niyetten yoksun olmalarına karşın gene de konuşabiliyor ve anlayabiliyorlardı, çünkü dil jeneratörlerinin üretim ve kavrama parçaları zarar görmemişti. Bu durum hastanın her soruyu bir yankı gibi yanıtladığı yankısal konuşma olarak bilinen bir olguya yol açtı. Doktor "Bugün yemek yedin mi?" diye sorarsa, hasta "Evet, yedim" diye yanıt veriyordu. "Başın ağrıyor mu?" diye sorulduğunda, "Evet, ağrıyor" yanıtını veriyordu. Hastalar cümleleri kendi istekleriyle kurmuyorlar, fakat robotlar gibi yalnızca soruları yanıtlara dönüştürüyorlardı. Beynin ağır zarar gördüğü durumlarda, bu yankı yanıtları bile yok olmaya başlamıştı. Luria bir hastasından söz etti. Bu hastaya "Kendini nasıl hissediyorsun?" diye sorulduğunda, "Kendini nasıl hissediyorsun? Kendimi nasıl hissediyorum?.." yanıtını veriyor, sonra suskunlaşıyordu. Yüzeysel konuşma ve sınırlı anlama yetenekleri kişiliğine hâlâ sıkı sıkı yapışmıştı, fakat kendi düşüncelerini yaratma yeteneği yok olmuştu.

Beyin, bazı durumlarda frontal lobun zarar görmesinin tam karşıt bir soruna yol açmasına neden olacak kadar olağanüstü karmaşık bir organdır. Zedelenme sözcük akışını engellemek yerine aşırı akmasına neden olur. Luria, kafası anlamsız sözlerle dolu bir hastadan söz etti. Hasta konudan konuya atlamadan bir düşünce dizisini izleyemiyordu. Altın yumurtalarla dolu bir kümes hakkındaki basit çocuk masalını tekrarlaması istendiğinde, hasta söze şöyle başlıyordu: "Bir adamın altın yumurtalarla dolu bir kümesi vardı... Belki bu adam küçük çıkarları olan bir adamdı..." Sonra hasta bazı kendine özgü çağrışım zincirini izleyerek devam ediyordu.

Frontal lob afaziasının kanıtı, iç sesin beynimizin ön kısmında bulun-

duğu anlamına gelmez. Konuşma mekanizması, beynin her parçasını iç sesle özdeşleştirebileceğimiz kadar beynin her yerine dağılmıştır. Fakat hem hayvanlarda, hem de insanlarda frontal loblar beynin en yüksek çağrışım merkezleridir. Beyin, yanlarda ve gerilerde yüzeyin görme, işitme, hissetme ve hareket etme gibi özgül işlevlere bağlanacak şekilde düzenlenmiştir. Frontal loblar, plan ve niyetlerini ortaya çıkarabilen bir odak noktası yaratarak gelen bütün bilgiyi dağıtma işlevine sahiptir.

Hayvanlarda frontal loblar yalnızca görüntülerle ilgilenir. Fakat insanlarda görüntü ve sözcükleri bütünleştirme gibi artı bir görevi daha vardır. Konuşmayı ortaya çıkaran bağlantılar frontal loblarda bulunur. Sinir faaliyetinin ilk dalgacıkları frontal loblarda oluşur oluşmaz dil jeneratörü aygıtının geriye kalan kısmına akarak, tam bir cümle ortaya çıkmadan önce bir sentaks ve dağarcık dalgası oluşturur. Broca ve wernicke'nin belirttiği beyin hasarları, bir insanı bu konuşma sürecinin katmanlarından yoksun bırakarak kurbanın başkalarıyla iletişim kurmasını zorlaştırabilir, fakat gene de ne söylemek istediklerini bilmelerine olanak tanır. Fakat frontal lobların zarar görmesi organize düşünceyi etkileyerek hastayı bir şey söyleme güdüsünden yoksun bırakır. Biri konuşma iradesine sahip fakat araçlardan yoksunken, diğeri araçlara sahip, fakat iradeden yoksundur.

İstek oluşmasını en son cümle kurma eyleminden ayırmak da iç sesin özlü, anlaşılması zor niteliğe sahip olduğunu açıklamaya yardım eder. Bazen, özellikle okur, yazar ya da söyleyeceklerimizin provasını yaparken, iç sesimiz kafamızda büyük bir açıklıkla çınlar. Her sözcüğü seçebiliriz. Fakat çoğunlukla iç ses belli belirsizdir. Neredeyse söylenmiş olma niteliğine sahiptir, fakat yarı tamamlanmış olarak havada asılı kalır.

İçedönük psikologlar bu bitmemişlik duygusunu, iç sesin daha derin bir saf düşünce dünyasının vitrini olduğunun kanıtı olarak gördüler. Fakat hız ve tasarruf adına iç sesimizi, ancak geriye frontal lobun "konuşma niyeti" kalana kadar kesebilmemize karşın, gene de düşüncelerimize yapısını sözcükler verir. Bir düşünce -zor bir problemi çözmek ya da aklımızdan kayıp gitmiş bir şeyi hatırlamak gibi- konusunda zorluk çekerken bu durum açık bir şekilde görülebilir. Hemen kendimizi, düşünceleri yüksek sesle mırıldanırken buluruz.

İç sesin mekaniği böyledir. Bu açıklama aklın diğer sırlarının, örneğin şizofrenilerin neden hayaletimsi seslerle uğraştığı ya da Mozart gibi bir dâhinin yaratıcı düşünce sıçramalarını nasıl yaptığı gibi sırların yanıtlarına ipucu sağlar. Fakat iç sesi inceledikten sonra, iki yanlı aklın diğer yanı hakkında da bir şeyler söylememiz gerekir: Bilinç ve hayal gücünü üreten hayvansı hardware.

Sekizinci Bölüm
Değişken Durumlar

Hepimiz, günlük benliğimizden "daha yüksekte" ya da "ötesinde" bir şey varmış gibi görünen tuhaf bilinç durumları yaşamışızdır. Bir motosikletten düşerken böyle bir deneyim yaşadım. Gri, kapalı bir gündü ve evden üniversiteye motosikletle gidiyordum. Bir dönemeci dönerken motosiklet yağlı bir yüzeye girdi ve kaydı. Motosiklet devrilmek üzereyken, dünyayı algılayışım değişti. Zaman yavaşladı ve dünya rüya benzeri bir yoğunluğa büründü. Kaza yalnızca bir iki saniye sürmesine karşın, çevreme bakacak, düşünecek ve olanları gözleyecek sonsuz zamanım var gibiydi.

Başımı kaldırıp bir araba gördüğümü ve arabanın yanlış yolda olduğunu hatırlıyorum. Üç şaşırmış genç arabadan iniyordu. Hemen onların da birkaç saniye önce aynı yağlı yüzeye girdiğini kavradım. O anda motosikletim düşmüştü bile. Çirkin asfalta baktığımı ve motosikletin altında ezilmesin diye sol ayağımı yoldan çekmem gerektiğini düşündüğümü hatırlıyorum. Sonra motosikletle birlikte kayarken, bacağımı koltuğun karşısına koyacak zaman buldum, böylece motosikletin düz gitmesini ve betona çarpmadan önce ondan kurtulmayı sağlayabilecektim.

Bu deneyim tıpkı bir rüya gibiydi. Dünya tuhaf bir keskin köşeli parlaklıktaydı. Bütün renkler olağanüstü zengindi. Aynı zamanda benlik duygum olayları uzaktan izleyen sakin bir gözlemciye dönüşmüştü. Aklım her zamanki düşünce karışıklığından arınmış ve yerini her şeyin anlaşıldığı ve denetim altında tutulduğu katıksız bir sözcük bilinci almıştı.

Donmuş düşme anım gibi dorukta yaşanan deneyimler, akıldışılık mitinde baş oyuncu rolü oynar. Günlük deneyimlerden bildiklerimiz akıldan çok daha fazla bir bilinç olduğuna ilişkin kanıt olarak görülürler. Zaman zaman akılcılık perdesi de işe katılır ve sözcük ve kaygıların, günlük özbilincimizin ötesinde yatan düzlemde saf, akli bir an görürüz.

Doğal olarak, saf bilinci tattıktan sonra birçok insan bunu daha sık yaşamak ister. İnsanların bu rüyayı izlemesine yardımcı olmak için bir sanayi -yeniçağ bilinç hareketi- gelişmiştir. İlaçlar, meditasyon, yoga, cimnastik ve ilk çığlık terapisi aracılığıyla insanlar akılcılığın bağlarını gevşetmeyi ve daha kusursuz bir düzleme varmayı umut ederler.

Bir yeniçağ kâşifi olan Jeffrey Mishlove, bu saf bilinci yeniden keşfetmek için el değmemiş bölgeye dönüşü tanımlıyor: "Mount Shasta Doğal Ormanı'nda bir hafta tek başına yaşarken, çıplak dans edişimde bir tür bilinçlilik yaşadım. Uygarlaşmış benliğimin sınırları buharlaştı ve ben buz ve dağın, orman ve gökyüzünün bir parçası oldum." Carl Jung bu duyguya okyanus duygusu adını verdi. Akılcı benlik yok olur ve bilinçlilik evrenle birleşene kadar genişler. Bilinç güzellik ve kavrayışın yoğunluğuyla etkilenir - ya da en azından öyle görünür.

Bu kitapta kültürümüzün aklı neden yaptığı şeklinde tanımladığını anlamaya çalıştık. Yunan filozoflarından, yirminci yüzyılın yabancılaşmış kahramanına kadar uzanan merkezi bir mit, akıldışılık miti olduğunu gördük. Fakat popüler akıl modelinin bundan daha fazlasını içerdiği açıktır. Yabancılaşmış birey, eril bir mittir -Van Gogh ve Hemingway, Clint Eastwood ve Jack Kerouac'ı düşünüyoruz: Toplumdan uzaklaşmış, kutsal esin ve akıldışı isteklerin bileşimiyle yola çıkmış bir yalnız.

Akıldışılık mitinin dişil bir yüzü de vardır. Fakat aslında kadınların akıldışılığı, genellikle eril akıldışılığın daha yumuşak, daha az dramatik bir çeşidi olarak görülür. Erkekler esinlenmesine karşın kadınlar sezgiseldir; erkeklerin şehvetle dolu olmalarına karşın kadınlar yumuşaktır; erkeklerin öfkelenmelerine karşın kadınlarda isteri görülür. Kadınlar akıldışılığın soylu tepelerine çıkacaklarına evcilleştirilmiş eteklerinde otururlar.

Dişil akıldışılık imgesi, standart romantik akıl modeline biraz katkıda bulunur. Akıldışılığın aldığı biçimler aynıdır, yalnız boyutları küçülmüştür. Fakat son zamanlarda akıl mitolojimize yeni bir boyut getirildi. Son elli yıldır Doğu akıl modelleri devreye girdi.

Avrupa uygarlığı bütün tarihi boyunca Doğu ile Hint, Çin ve Uzakdoğu ile kültürlerinde bulunan farklı akıl modelinden etkilenmeyecek kadar az ilişki kurdu. Batı'nın Asya düşünce sistemleriyle tanışması onbeşinci yüzyıla kadar mümkün olmadı. O zaman bile Avrupalı seyyahlar yerel Budacı, Hindu, Taocu ya da Zen inançlarını kavramak yerine kendi Hıristiyan görüşlerini dayatmayla ilgilendiler. Fakat Avrupalılar sömürge imparatorluklarını kurdukça Doğu düşünceleri de yavaş yavaş Batı kültürüne sızmaya başladı.

Başta bu düşünceler tahrif edilmiş biçimlerde ortaya çıktı. Ondokuzuncu yüzyılda Schopenhauer gibi romantik filozoflar reenkarnasyon gibi Hindu ve Budacı düşüncelerden etkilendi, fakat sonuçta ortaya çıkan felsefe egzotik baharatlarla sunulan geleneksel Batı savlarından öteye geçemedi. Aynı eklektik yaklaşımı yazarlar, sanatçılar ve alternatif din arayışı içinde olanlar da benimsedi. Örneğin 1875'te kurulan çok etkili Teozofi Derneği spiritüalizm, yeni Platocu felsefe ve Hindu teolojisini birleştirmeye çalıştı. Çok sayıda Batılının keşiş olarak Doğu dinlerini birinci elden uyguladığı İkinci Dünya Savaşı'na kadar Doğu'nun çok farklı akıl modeli tam olarak değerlendirilemedi.

Doğu akıl modeli birçok önemli açıdan farklıdır. Batı modeli güçlü ikilik üzerine kuruludur: Akıl, akılcı ve akıldışı olarak ikiye bölünmüştür. Akıldışılık da, biri içgüdüsel ve hayvansı, diğeri neredeyse kutsal ve esinli olarak iki parçaya bölünür. Fakat Doğu inanışı Platocu olmaktan çok Aristotalescidir ve aklın sürekliliğini vurgular. Bilinç farklı türlerde olmak yerine, farklı düzeylerde gerçekleşir.

Özbilince yönelik tutum da farklıdır. Batı güçlü bir benlik duygusuna değer verir. Bireyin yaşamdaki en değerli amacı, en derin akıldışı isteklerini keşfetmek ve ifade etmektir. Doğu ise tam tersini öne sürer. Budacılık, Hinduculuk, Zen ve Tao gibi Doğu dinlerinin ortak özü ise, bireyin bilinci daha büyük bir evrensel bilinçle birleşebilsin diye benliğin çözülmesi gerektiği inancıdır.

Bu iki akıl modeli arasındaki karşıtlık, en iyi her iki yanın dinlerinde görülür. Hıristiyanlık bireysel ruh, bütün eylemlerinden sorumlu sürekli bir benlik düşüncesi geliştirdi. Doğu dinlerinde ise benlik, evrensel bir bilinçte yalnızca küçük bir dalgadır. Sonunda nihai durgunlukta, irade ve sorumluluktan arınmış bir hiçlik durumunda yok olmadan önce birçok biçimde yeniden doğarak ortaya çıkacaktır. Doğu felsefesinin amacı, astırılmış akıldışılığı ifade etmek için kahramanca bir mücadele içine girmek yerine, akılsal olarak ustalaşmak; iç sesi susturmak ve aklı bütün düşüncelerden arındırmaktır. Bu ağırlıktan kurtulan akıl özgürdür.

Zen öğretisini popülerleştiren Philip Yampolsky'den bir alıntı yapalım: "Bir düşünce kertesine bağlılık, bir dizi düşünceye bağlılığa ve dolayısıyla tutsaklığa yol açar. Fakat bir düşünce kertesine bağlılığı koparark, ... bir dizi düşünceye bağlılık da koparılabilir ve dolayısıyla düşüncesizliğe ulaşılır ki bu da aydınlanma aşamasıdır."

Klasik benliği durgunlaştırma yöntemi meditasyondur. Yıllarca soluk alma ve şarkı söyleme teknikleri öğrenilir. Zen gibi felsefeler benliği kapalı bir devre, büyük bilinç düzleminin bir bölgesini çevreleyen bir sınır

olarak tanımlar. Meditasyon ve bütün düşünceleri susturma sayesinde benlik bu devrenin ortasındaki tek bir noktada durdurulur. Bilincin bu "tek bir noktada" yoğunlaşmasıyla benliğin sınırları yok olur ve benlik kendisini sınırsız bir bilinçlilik düzleminin bir parçası olarak bulur.

Kuşkusuz böyle bir noktaya erişmek kolay değildir. Yeniçağ hareketinin en renkli isimlerinden biri olan Amerikalı Budacı keşiş Ram Dass'ın yakındığı gibi: "Batı'da bilinci eğitmenin ya da bu bir nokta disiplinini geliştirmenin ne demek olduğunu bile bilmiyoruz. Çünkü bilincinizi aynı yerde, bir noktada -on iki saniye tek bir noktada- tutabilirseniz *samadhi*'nin en yüksek biçimlerinden biri olacağınız doğrudur. En aydınlanmış insanlardan biri olursunuz."

İki yanlı akıl modelinin ışığından bakıldığında Doğu felsefesi gerçekten de tuhaf görünüyor. İki yanlı model, insan aklının iç sese *karşın* değil iç sesten dolayı geliştiğini söyler. İçedönük konuşma, hayvan beyninin çıplak hardware'inin hatırlama ve mantıklı düşünce gibi çok değer verdiğimiz toplumsal olarak geliştirilmiş düşünce programlarını yürütebileceği bir mekanizmadır. Fakat Doğu felsefeleri daha yüksek bir bilinç düzlemine çıkmamız için bizi bu sesi susturmaya zorluyor.

Doğulu akıl görüşü son elli yılda hızla Batı kültürünün bir parçası olmuştur. İnsan doğasını açıklamaya zorlanan "sokaktaki insan" üç kaynağa dayanır. Birincisi indirgemeci bilime dayanır, içgüdü, sinir ve reflekslerden söz eder. Fakat bu hayvan aklını açıklamasına karşın insan aklına pek ilgi göstermediğini belirtmekte de acele eder. Bu yüzden bastırılmış bilinçaltı, esin kıvılcımları ve gizli ruhtan söz ederek akıldışılık düşüncesine geri döner. Son olarak sokaktaki insan bazı Doğu görüşlerini de biraz rahatsızca da olsa ortaya koyar. Her bilincin altında olağanüstü güçlerin yattığını hisseder. Doğru eğitim verildiğinde insan aklı bilincin daha saf, daha az yoğun düzeyine çıkabilir.

Bu modeller karışımı modern psikolojiye de yansımıştır. Bugün tam olarak indirgemeci davranışçılık ve bilişsel psikoloji disiplinleriyle romantik psikanaliz ve hümanizm gibi psikolojilerin yanı sıra kişiötesi psikoloji olarak bilinen, Doğu akıl modeline dayalı yeni bir psikoloji akımı da görüyoruz.

Kişiötesi psikolojiyi hümanizmin aşırı uçlarından ayırmak çok zordur -gerçekten de hümanizmin kurucularından Abraham Maslow kişiötesi psikolojinin yol gösterici ışığı olarak görülmektedir. Fakat psikoloji o zamandan bu yana kendi başına bir alan olarak gelişen kişiötesi psikoloji, kültürel atalarının William James, Carl Jung ve yazar Aldous Huxley olduğunu iddia eder ve araştırma alanları olarak da uyuşturucu kullanımı,

meditasyon, biofeedback, ölüme yakın olma deneyimleri ve bilincin "değişmiş durumu" olarak düşünebilecek her şey gibi yeniçağ konularını görür. Kişiötesi psikolojinin üniversite çevrelerinde biraz saygınlığı varsa, bunun nedeni popüler hayal gücünü yakalamış olmasıdır -kitapçı dükkânlarının raflarına bir bakmak bile yeter. Gerçekten de bazıları ona psikolojinin hümanizm, davranışçılık ve psikanalizi izleyen dördüncü dalgası demektedir.

Kişiötesi psikolojinin temel varsayımı, bilincin evrensel bir öz olmasıdır. Her bireysel akıl büyük bilinç okyanusunda bir damladır ve bizi çevreleyen okyanustan ayrı olduğumuz duygusu yalnızca bir yanılsamadır. Bilincin yapısız olduğu düşünülmesine karşın, kişiötesi model bilincin farklı düzeylerde ya da "güçler"de var olduğunu öne sürer. Bilinç amip ve bitkilerde en sulandırılmış halde bulunur. Fakat hayvan krallığının basamaklarını çıktıkça bilinç giderek yoğunlaşır. Karınca ve arılarda "tür bilinci" olarak var olur. Memelilerde bireysel bilinç olarak vardır. Son olarak insanlarda özbilince dönüşür. Bilinç insan aklında da farklı güçlerde var olabilir. En zayıf olduğu noktada insanlardaki bilinç, saf akılsız duygudur; sonra sözsüz, hayvan benzeri düşünce düzeyine, ardından hayali ve fantezi düşüncelere; son olarak da soyut ve özbilinçli düşünce düzlemine tırmanırız.

Kişiötesi psikoloji kuşkusuz burada durmaz ve bireyin bu günlük bilinç düzeylerinden daha yüksek düzeylere gidebileceğini iddia eder. İlk olarak aydınlanma yolunu arayanlar, algılarının daha yoğunlaştığı, düşüncelerinin daha berrak olduğu çeşitli değişmiş durumlarla karşılaşacak. Sonra neşe dolu dinginlik durumlarına ulaşacak. Aydınlanmaya doğru yoluna devam ettiklerinde ise evrensel bilinçle kaynaştıkları ve bütün benlik duygularının yok olduğu nihai duruma ulaşacaklardır. Geriye yalnızca "kendisini düşünen saf düşünce" kalır.

Kişiötesi psikoloji, meditasyon yapan Budacı keşişlere EEG monitörleri takmak ve LSD kullananların deneyimlerini teybe kaydetmek gibi deneylerle değişmiş bilinç durumlarının varlığını kanıtladıklarını iddia ederler. Onlar öznel deneylerle güçlü değişimlere eşlik eden beyin aktivitelerinde, ölçülebilir farklılıklar olduğunu göstermişlerdir elbette. İki yanlı model bu tür değişmiş durumları nasıl açıklar? Bu gerçekten daha yoğun bir bilinç düzlemine yükselme midir? Bunu yanıtlamak için önce iki yanlı modelin sıradan bilince nasıl yaklaştığına bakmamız gerekiyor.

Bilinç, ele geçmesi zor bir kavramdır. Hepimizde bilinç vardır, ancak onu nasıl tanımlamaya başlayabiliriz: Kafamızın içindeki hayaletimsi,

parlak boşluktan geçer görünen düşünce resmi geçidi olarak mı? Sözcüklerle bilinç konusunda adil olmak zor olmasına karşın, baştan itibaren yapılması gereken yaşamsal bir ayrım vardır: Bilinç ve özbilinç birbirinden farklı iki şeydir.

Bütün standart modeller -indirgemeci, romantik ve transandantal- bu ikisini birbirine karıştırır. Bilincin kendi içeriğini ve kendi varlığını yansıtma, farkında olma yeteneğine doğuştan gelen bir özellik olarak sahip olduğu varsayılır. Fakat özbilinç iki yanlı aklın iç sese dayalı birçok ek artılarından biridir. Beynin çıplak hardware'i bize saf bilinçten daha fazla bir şey vermez: *Dışsal olarak* odaklanmış bir bilinç. Bilinci, içe baktırmak ve geçen düşünceleri gözlemek için kendisine çevirmek, öğrenmemiz gereken bir hiledir. Bu alışkanlığı oluşturduktan sonra, giderek benlik duygumuzu oluşturan sıkı anılar düğümünü kurmaya başlarız.

Fakat bir an için çıplak bilinçten söz etmek istiyoruz: Bütün iki yanlı tuzaklardan arınmış bilinç -benlik duygusu, düşünceleri kışkırtacak bir iç ses, belleği araştırma yok; dış dünyanın sözsüz, hayvansı bir bilincinden başka hiçbir şey yok.

Son yüzyılda nöroloji alanındaki büyük başarılar sayesinde, bilincin bir şekilde beyni oluşturan sinirler tarafından üretildiğini kabul etmek kolaylaştı. Beyin bilinci üretmek için gereken yapısal karmaşıklığa sahiptir. Yetişkin bir insan başında yirmi milyar nöron vardır ve her biri on binlerce komşu hücreyle bağlantı halindedir. Harvard Üniversitesi nöroloğu Allan Hobson'ın belirttiği gibi, bu rakam dünya nüfusunun dört mislidir, her bir insanın ortalama bir kasabanın halkıyla aynı anda telefon konuşması yapmasına benzer.

Bu büyük bağlantılar yumağını göz önüne alırsak, ham bilinç nasıl ortaya çıkar? Uzun bir süredir bilincin beynin bağlantılarının yarattığı bir enerji tarlasına benzediği görüşü yaygındı. Tıpkı elektrik taşıyan kabloların akım geçtikçe kırmızı kırmızı parlaması gibi, bilincin de insan beyinlerindeki sinir faaliyetinin yoğunluğuyla parladığı düşünülüyordu. Bilinç doğa tarafından dizayn edilmedi, fakat bir gün insan beyni kritik karmaşıklık eşiğine ulaştığı an birdenbire ortaya çıktı.

Bu açıklama popüler akıl mitolojisine çok iyi uyduğundan uzun yıllardır yaygındı. Freud'un hidrolik kuramlarını ve romantik bilimi yankılıyordu. Aklın enerji tarlasının değişen güçleriyle bağlantılı farklı bilinç düzeyleriyle Doğu akıl düşüncesine de uyuyordu. Fakat bilim, beyin hakkında daha çok şey keşfettikçe bilincin beynin bağlantılarına sıkı sıkıya yapışmış hayaletimsi bir alan değil, bizzat beyinde yayılan canlı bir bağlantılar yumağı olduğu ortaya çıktı. Kısacası, bilinç dans eden bir bilgi

modelidir -ya da daha kesin terimlerle söylersek, dans eden bir *duyumsal* bilgi modelidir.

Beynin içinde bilince yol açmayan çok sayıda sinir faaliyeti türü vardır. Kafamızı kaşıdığımız zaman yalnızca kaşınmanın ve elimizi kaldırmanın farkına varırız, kaşımayı gerçekleştirmek için gereken kas eylemlerinin saniye saniye planlanan dizisinin değil. Bir organımızı hareket ettirmek için gereken duyarlıkların farkında oluruz, ayrıntıların değil. Bunun gibi, bir anıyı depoladığımızda ilk duygunun farkında oluruz, fakat ertesi gün bu anıyı yerine yerleştiren kimyasal ve elektriksel faaliyetin farkına varmayız. Bu bilinçli olmayan süreçler beyin kapasitesinin büyük bir kısmını oluşturabilir, fakat "boyutsuz"durlar ve bu yüzden başımızın içinde hayaletimsi bir yer işgal etme duygusu uyandırmazlar.

Algı süreci ise çok farklıdır. Dış dünyayı kortekse yayılmış bir sinir faaliyeti modeli olarak yeniden yaratmada beyni, dünyanın üç boyutlu yapısı işgal eder. Bir balona üflenmiş hava gibi dış gerçeklik, duyuların lombarlarına hücum eder, bilince özel bir "biçim" veren baskı uygular. Duyguların akışı başımızdaki sinir bağlantıları ağını gerer. Uyuduğumuz ya da bayıldığımız zaman olduğu gibi, bu baskıyı çekip alın, bağlantılar ağı çöker. Bilinci, başımızın içinde sürekli dik duran bir sahneymiş gibi düşünmek yaygındır. Fakat bilincin "yeri" duygular haritasının bir parçası olarak, ithal edilmek zorundadır. Parlaklık duygusu, bilinci karakterize eden genişletilmiş var oluş, uyanık olduğumuz her an yaratılan, duyular tıkandığı an çöken bir şeydir.

Bilinç dediğimiz bu duyular haritasını yaratma süreci basit bir iş değildir. Beynin dil jeneratörü tarafından cümlelerin bir araya getirilmesi gibi, faaliyetin birçok farklı parçasını bir araya getirmeyi içerir. Birinci olarak her duyu organının duyu izlenimlerini beslediği ayrı beyin parçaları vardır. Görüntü beynin arkasında, ses yanda, dokunma tepede haritaya dahil olur. Her bölgede de ayrıca duyguların işlenmesi kendi içlerinde bölünür.

Örnek olarak görmenin işlenmesini ele alırsak, duyu izlenimleri, yanlarında tanınabilir bir üç boyutlu yapıyla birlikte gözden dünyanın kaba kopyaları olarak iletilir. Sözgelimi çizgili perdelere bakarsak faaliyetin çizgili bantları görsel korteksimizde oluşur. Ne var ki bu düz modeller haritası bir şeyin farkında olmanın yalnızca başlangıcıdır. Her ilk duyu bölgesinin arkasında özel filtreler, henüz ulaşmış duyu izleniminin belirli bir özelliğini işlemeye hazır küçük hücre ekipleri bulunur. Yani görsel korteksin hareket, renk, biçim ve derinliği belirlemek için ayrı ayrı filtreleri vardır. Bu özel dedektörlerin arkasında da yüzlerin görüntüsüne tepki veren, ya da kısmen bulanık dış hatları dolduran diğer bir filtreler yumağı yatar.

Kaç tane ayrı filtrenin var olduğu henüz bilinmiyor. Fareler gibi daha ilkel memelilerin birinci işleme alanında yalnızca üç ya da dört ana ekstra filtresi olduğuna, oysa maymun ve insanlarda belki yirmiden fazla olduğuna inanılıyor. Fakat bozulmamış panoramik görüş tarlasına sahip olma, bilinçli deneyimimizin aslında kurnazca bir araya getirilmiş bir yanılsama olduğunu ortaya koyar. Perdelerin bilincinde olduğumuz zaman, bilincimiz yalnızca tek bir perde biçimli sinir bağlantıları tarafından değil, beynin farklı kısımlarına yayılmış "uçan" perde parçalarının bütünü tarafından yaratılır.

Duyu işleme sürecinin bu dağınık ve parçalı doğası belki de nörolojik bir bilinç açıklaması hakkında sindirilebilecek en sert şeydir. Yanlış olan, bilinci sanki bir tür tuval, akılsal bir sahne gerisi varmış gibi düşünmektir. Bilincin iç alanı imgeler kadar ithal edilmiş bir yaratıdır. "Birleşme noktaları"nın belirgin olduğu tek an, birçok parçayı bir arada tutan ekip çalışmasının çözüldüğü andır. Beynin konuşmayı üretme kapasitesinde olduğu gibi tek bir birleşmiş bilinç alanı yanılsaması da beynin zedelenmesiyle darmadağın olabilir.

Nörolog Oliver Sacks, darbeler ve diğer beyin hasarlarıyla aklın üzerindeki tahribatı tanımlamasıyla ünlüdür. *"The Man Who Mistook His Wife For a Hat"* adlı kitabı ne tür zedelenmelerin ortaya çıkabileceğini gösteren düzinelerce vaka içerir.

Sacks'ın, hastalarından biri olan yaşlı bir müzik öğretmeni "Dr. P." görsel korteksde bir beyin tümörüne yakalanmıştı. Bu hastalık onun nesneleri tam olarak görme yeteneğini yok etmişti. Karmaşık bir nesnenin parçalarını görebiliyor -bir yüze bakarken orada bir göz burada bir kulak görüyordu- fakat bu parçalar artık normal bir global bilinç duygusu yaratarak "bilgi akıtmıyorlardı". Fakat büyük sorununa karşın Dr. P. gene de ters giden bir şeylerin olduğunun farkında değildi.

Sacks, Dr. P.'ye bir seyahat dergisinden resimler gösterdi: "Tepkileri çok tuhaftı. Gözleri resimden resime gidiyor, küçük ayrıntıları seçiyordu... Çarpıcı bir parlaklık, bir renk, bir biçim dikkatini çekiyor ve güzel yorumlar yapıyordu, fakat manzarayı tam olarak göremiyordu... Ona kapaktaki Sahra çölünün resmini gösterdim. 'Orada ne görüyorsun?' diye sordum. 'Bir nehir görüyorum' dedi. 'Ve suyun üzerinde teraslı küçük bir konuk evi. İnsanlar terasta yemek yiyor. Renkli şemsiyeler görüyorum'."

Sacks devam ediyor: "Hasta sanki gerçek resimdeki ayrıntıların yok olması onu bir nehir, bir teras ve renkli şemsiyeler hayal etmeye itmiş gibi var olmayan şeylere bakıyordu. Şaşkın görünüyor olmalıydım, fakat hasta testi geçtiğini düşünüyor gibiydi. Yüzünde hafif bir gülümseme vardı. Sı-

navın bittiğine karar vermişti ve şapkasını aramaya başladı. Elini uzattı, karısının şapkasını aldı ve giymeye çalıştı. Şapkaları karıştırmıştı! Karısı bu tür şeylere alışıkmış gibi görünüyordu."

Sacks'ın hastası hem bilincin parçalardan oluştuğunu ve hem de paradoksal bir şekilde öznel bir tamamlanmışlık duygusu içerdiğini gösterir. Tümör ve darbeler bilinç haritasını bozup küçülterek beyinde delikler açabilir, fakat bilinç her zaman belirli bir anda beyinde olup bitenlerin toplamı olduğu için, bir kayıp duygusu yoktur.

Sacks'ın diğer vakaları, bir kayıp duygusu olmaksızın aynı "normal" bilinç tahribatını gösterir. Altmış yaşında, bir darbenin ardından sol tarafındaki bütün duyularını kaybetmiş bir kadın vakası özellikle şaşırtıcıdır. Kadın hâlâ kusursuz görebiliyordu, fakat sol tarafta bulunan her şey artık yokmuş gibiydi. Ruj sürdüğü zaman, yalnızca dudaklarının sağ kısmını boyuyordu. Yıkandığı zaman vücudunun sağ tarafını yıkıyordu.

Bu durum yemek zamanlarında büyük bir sorun yarattı. Kadın tabağına konulanların çok az olduğundan yakınmaya başladı, çünkü yalnızca tabağının sağ tarafında duranları yiyordu. Sacks, kadının bu sorunu ancak tekerlekli iskemlesini yemeğin diğer yarısı görünene kadar çevirerek çözdüğünü belirtti. Sacks şöyle yazıyordu: "Bu kısmı ya da yarısını yiyor ve kendini eskisinden daha az aç hissediyordu. Fakat hâlâ açsa... geriye kalan dörtte bir yemeği de görene kadar iskemleyi yeniden çeviriyordu."

Bu tür vakalar yaratılmış gerçeklik duygumuza ne kadar bağlı olduğumuzu gösterir. Bizimle Sacks'ın hastaları arasındaki tek fark, dış dünyanın haritasını bir şekilde daha kesin, daha tamam hissetmemizdir. Sahra resimlerini ayrı parçalar bileşimi yerine bütünlüklü bir manzara olarak görürüz. Dış dünyanın sağımızda olduğu kadar solumuzda da var olduğunu biliriz. Diğer sağlıklı insanlarla aynı yetenekleri paylaştığımız için, bilincin sonsuz bir şey olduğunu bilir ve sağlıklı bir beyinle dünyayı "gerçekte olduğu gibi" gördüğümüzü kolaylıkla varsayarız. Fakat bir primatın daha basit üç pigmentli sistemi yerine bir kuşun dört pigmentli görsel sistemine sahip olsaydık farklı bilinçlerin var olabileceğini düşünebilirdik. Ya da insan türlerinin görsel sistemlerimizin ucuna takılı bir düzine daha filtre geliştirecek zamanı olsaydı, farklı bilinçlerin ortaya çıkabileceğini düşünebilirdik. Bu artı donanımla solumuzda bulunan dünyayı keşfedebilirdik. Bilincimiz yeni ve zengin ayrıntılarla dolardı.

Bilinci, sinir hücreleriyle dolu bir dünya haritası, karşılaştırma yapılabilecek kadar büyük, sürekli var olan bir bilinç tarlası olmadığı için her zaman kırışıksız duran bir harita gibi görmek değişmiş durumları, rüya ve deliliği kavramamıza yardımcı olur. Ne kadar yanlış biçimlenip, küçü-

lürse küçülsün -ya da hatta genişlerse genişlesin- duyu tarlamız her zaman bütün resmi aldığımızı hissetmemizdir. Rüya gören bir kişinin beyninin yalnızca küçük bir parçası gerçekten aktif olur, ya da uyuşturucu kullanan bir insan çok düzensiz bir ateşleme yaygınlığına sahiptir, fakat her ikisi de öznel bir bütünlük duygusunu hisseder. Ne var ki, iç duygu panoramasının ateşlenmesi bilincin tüm öyküsü değildir. Çoğu zaman önemsenmeyen kilit özellik, bu duygu yayılımının bir şekilde *anlaşılmış* gibi hissedilmesidir.

Ne algıladığımızı kavramaksızın duyguları yaşamanın nasıl olacağını hayal etseydik bu, anlamsız bir dönen şekiller, haykıran gürültüler ve ani sıçramalar karmaşasıyla rahatsız edilmemize benzerdi. Duyu izlenimlerimizi odak noktasına getirecek düşünce ve anı çerçevesi olmaksızın akıllarımız, şaşırtıcı fakat bağlantısız bir ışık gösterisi olurdu. Dünyanın tanınması ve tam olarak anlamamız için tanıdık bir çerçeve içine sokulması gerekir.

Anılarımızı referans gibi kullanarak çevremizdekileri yönlendirme, sürece o kadar kısa ve otomatik bir şekilde olur ki, pek farkına varamayız. Ne var ki, bir şey ters gittiğinde sonuç şaşırtıcı olabilir. Antropolog Colin Turnbull, bir Kongo yağmur ormanı pigmesine rastladığında bunun klasik bir örneğiyle karşılaşmış oldu. Pigme Kenge ilk kez böyle göz alabildiğine uzanan bir yerde bulunuyordu ve bir buffalo sürüsünün uzaktan geldiğini görünce şaşırarak "Bu böceklerin adı ne?" diye sordu. Turnbull şöyle yazıyordu: "Başta pek anlamadım, sonra ormanda görüş açısının çok sınırlı olduğunu, bu yüzden boyutları tahmin ederken otomatik bir uzaklık tahminine gerek olmadığını kavradım. Ovadaki Kenge, tanımadığı sonsuz yeşilliklere ilk kez bakıyordu... Kenge'ye böceklerin buffalo olduğunu söylediğim zaman kahkahadan kırılarak, bana böyle aptalca yalanlar atmamamı söyledi."

Burada önemli olan Kenge'nin yanlış başvuru çerçevesi kullanması değil, her iki adamın da buffaloyu kahverengi lekeler, bir ışık oyunu olarak görmeleridir. Retinalarının kaydettiği tek şey budur. Her ikisi de buffaloyu deneyimli gözlerle gördüler -bir farkla ki, biri uzaktaki hayvanları gördüğünün, diğeri tuhaf böcekler gördüğünün bilincindeydi.

Duyguları anılar üzerine kurulu bir bağlama yerleştirmeye olumlu bir duygu eşlik eder. Herkes psikologların "işte!" duygusu dedikleri şeyi yaşamıştır: Ani bir bağlantı kurulduğu ve bir şey anlaşıldığı zaman akıl parmaklarını şıklatma. Aradığımız yanıtı bulduğumuzu söyleyen bir elektrik sarsıntısına benzer. "İşte!" tepkisi yaklaşan duygunun eş bir anıyla "çarpışmasından" kaynaklanır sanki. Hissettiklerimizin bellekte depolanmış

uygun bir eş bulması beynin duygu merkezlerine ulaşarak bir ateşleme dalgasını harekete geçirir.

Tanıdığımız şey sıradan ve görece önemsiz bir şeyse, (örneğin odanın içinde dolaşan kedimiz ya da süpermarketin park yerinde yüzlerce araba içinden kendi arabamızı bulmamız) "işte!" tepkisi ortaya çıkmaz -aşinalık vızıltısından başka bir şey değildir. Fakat önemli ve alışılmadık bir şeyi tanıyınca (piyangoda numaramızın söylenmesi gibi) duygusal tepki çok güçlü olabilir ve bizi keyifle gülmeye iter.

"İşte!" duygusu, bilince rahatlatıcı aşinalık duygusunu veren bileşendir. Normal olarak bir aşinalık duygumuz vardır. İçinde bulunduğumuz oda, yaptığımız iş, hatta alıştığımız bedenimiz ve aklımızın varlığı bile, bilincimizi tutarlılık parıltısına boyayan dingin bir tanıma mırıltısını harekete geçirir. Bir parçası olduğumuz duygu panoramasının bilindiğini ve anlaşıldığını hissederiz.

Bu uygun şekilde yönlendirilmiş olma duygusu bilinçli olma deneyiminin o kadar büyük bir parçasıdır ki, ancak yok olduğunda, kendimizi yönsüz hissettiğimizde onun farkına varırız. Sözgelimi sabah uyandığımızda ne yaptığımızı, yatağımızda yattığımızı, kalkmayı düşünmemiz gerektiğini kavramak birkaç dakika alabilir. Bir süre için uyanık olmamıza karşın aklımız karışıktır; kavrayış yoktur. Bu karışıklık devam ederse, yaşananlar çok korkutucu olacaktır. Fakat normal olarak doğru başvuru çerçevesi, bir iki saniye içinde yerine oturur ve dünya yeniden düşünmemize ve işlememize olanak tanıyan aşinalık duygusunu yakalar.

Değişmiş durumlar konusuna geri dönersek, aklı iki yanlı programların bir üst yapısıyla dengelenmiş bir duygu kaynayışı olarak görmek bilinç "yükseltme"ye farklı bir ışık sağlar.

İki yanlı modele göre akıl, sıkı sıkıya beyne odaklanmış bir iç sesle en iyi şekilde işler. Bu hiçbir şeyin uygun şekilde tanınamadığı -odaklanmış bir kavrayış derinliğinin yerini boş bir global bilinç yanılsamasının alması- anlamına gelirse, yani değişmiş durumların varsayılan yararlarından biri olan "her şeyi bir anda görme" yeteneği göründüğü kadar büyük bir avantaj olmayabilir. Bunun gibi iç sesi susturma ve aklımızı kaplayan akılsal çerçeveyi fırlatıp atma yeteneği de aklın işleyişini geliştirmek için fazla bir şey yapamayabilir. Vahşi çocuklarda gördüğümüz gibi, bu akılsal software katmanı olmaksızın insanlar hayvan düzeyine indirgenmiş olur.

Bilinci yükseltmek istiyorsak, bunun yanıtı kaba bilinçte büyük bir değişim yaratmaya bağlı gibi görünmüyor. Akılsal işleyişteki gelişmeler iç sesin daha becerikli kullanımı sayesinde; beynin üstünde daha zengin

akılsal programların gelişmesi durumunda mümkün olabilir. Gene de değişmiş durumlar vardır ve daha yükselmiş bir bilinç yaratma duygularının açıklanması gerekir.

Değişmiş durumlar çok sayıda nedenle üretilebilir. Uyumak ya da tam uyumak üzere olmak en kesin değişmiş durumdur -bir sonraki bölümde ele alınacak bir konu. Fakat değişmiş durumlar ateşler içinde yandığımız zaman, aşırı gergin ya da heyecanlı olduğumuz zaman, ipnotize olduğumuz zaman, yorgunluktan bitkin düştüğümüz zaman, çok uzun süre araba kullandığımız zaman (ya da bir Eskimo için bir kayıkta uzun süre denizde olunduğu zaman) ya da heyecanlı futbol taraftarlarının veya ateşli bir kilise toplantısının ortasında olduğumuz zaman da ortaya çıkar. Migren, beyin lezyonları ve epilepsi gibi çeşitli beyin konumları da değişmiş durumları üretebilir. Ve LSD, kokain ve marihuana gibi uyuşturucuların bilincimiz üzerinde büyük bir etkisi vardır.

Değişmiş durumların bütün bu biçimlerini birbirine bağlayan ortak bir bağ varsa, neden uyanmanın aşırı uçlarında gerçekleşmeleridir. Ya beyin, soluk alıp verme egzersizleri, duyu yoksunluğu ve meditasyon gibi teknikler kullanılarak olağanüstü düşük bir uyanma durumuna getirilir, ya da uyuşturucular, yorucu danslar, kendine acı vermeler -hatta motosikletten düşmeler- yoluyla çok yüksek bir uyanma düzeyine çıkarılır.

Tuhaf duygular, halüsinasyonlar ve ifşaatların neden uyanma sınırlarında gerçekleştiğini açıklamak basit bir olay değildir. Genellikle bundan bir dizi etki sorumludur. Fakat beynin belirli bir bilgi akışı düzeyinde işlediği açıktır ve bu optimal sınırların ötesinde beyni ele almak, kırılgan bilinç dalgasının zarar görmesine yol açacaktır. Beynin aşırı stimülasyonu da, az stimülasyonu da algı ve tanıma süreçlerini sınırlayarak tuhaf bilinç durumları üretecektir.

Beyni psikolojik aşırı uçlara itmek de iki yanlı akıl üstyapısının genel çöküşüne yol açabilir. İç ses, uyumak üzere olunduğu ya da uyuşturucu deneyiminin ilk hücumundaki gibi gürültülü bir duygu akışıyla uyuşulduğu zaman artık düşünceyi organize etme işini yapamaz. İç sesin başarısızlığı ile birlikte ona bağlı olan daha yüksek akılsal yetenekler çerçevesi de başarısız kalır. Bu nedenle aşırı uyanma anlarında, "gerçeklik sınama" ve yeteneklerimizi ve özbilincimizi -yaşadıklarımız üzerine düşünme ve soru sormaya olanak tanıyan kritik akıl- kaybetmeye eğilimli oluruz.

Bir araba kazasının donmuş anı, gerçekleşebilen değişimlere iyi bir örnek oluşturur. Daha önce sözünü ettiğim motosiklet kazası sırasında dünya parlak renklerle dolu görünüyordu. Biçim ve yüzeyler kristal netlikle parlıyordu. Bu halüsinasyonsal gerçekliğin bir nedeni de, muhteme-

len ani kimyasal uyanışa bağlıydı. Bu kimyasal uyanış yalnızca kalbimin daha hızlı atmasına neden olmakla kalmıyor, aynı zamanda tüm beynimde bir heyecan çağlayanı da yaratıyordu. Böyle genel bir uyanıklık algısal yolların abartılı tepki vermesine yol açardı. Sanki her filtredeki hacim kolu açılmış, renk, derinlik, biçim ve dokuyu doğal olmayan bir yoğunlukla veriyor gibiydi. Fakat bu halüsinasyonal görüş zenginliğinde iki yanlı akıl üstyapısının kısmi çöküşte olması da rol oynuyordu.

Normal bilinç sırasında olayları asla çıplak görmeyiz. Gördüklerimize tepki verirken, aklımız her zaman yorum ve düşüncelerle doludur. İç sesimizin harekete geçirdiği bu düşünce, anı ve iç görüntü karmaşası, puslu bir film gibi algı tarlamızda bulunur. Yaşamı görüşümüz her zaman biraz bulanıktır, çünkü ona müdahale eden düşünce ekranı aracılığıyla görülür. Fakat çok şaşırtıcı bir şey olduğu zaman -motosikletimin kaymaya başladığı zaman olduğu gibi- bu sürpriz bizi çıplak bir dünya algısıyla baş başa bırakarak bu filmi yok eder.

İki yanlı düşünce ekranının yok olması zamanın yavaşlamasında ve büyük bir uzaklık duygusunda da önemli bir rol oynar. Bir şokun ardından gelen kimyasal heyecan bu duyu tahribinden kısmen sorumludur. Bir kaza anı beyne o kadar büyük bir güçle çarpar ki, dış dünya donmuş zamanın öznel bir izlenimine yol açtıktan sonra bile birkaç saniye ilk görüntü uyumsuz kalır. Fakat normal düşünce trafiğinin engellenmesi de aynı şekilde geçen zamanı ölçmedeki en önemli ipucumuzu alır götürür. Düşüncenin anlık duraklaması muhtemelen sakinlik ve olayları büyük bir uzaklıktan hissetme duygusundan da sorumludur. Motosiklet kazasında paniklememem normal düşünce süreçlerinin bozulması şeklinde değil, hayran olunacak bir *sang froid* olarak yorumlandı.

Böyle bir kazanın ayrıntılı analizi sonsuz olabilir. Fakat burada önemli olan, değişmiş durumların en iyi abartılı bilinç *yanılsaması* olarak tanımlanabileceğini göstermektir. Aşırı uyanma uçlarında normal algı ve iki yanlı düşünme çözülmeye başlar. Bazen bu çok tiksindirici olur. Yönsüzlük duygusu, kafa karışıklığı, denetimin kaybolması ve benliğin uzaklığı çok rahatsız edici deneyimler olabilir. Fakat değişmiş durum tehdit edici bir şekil ortaya çıkarmazsa -örneğin arkadaşlarla içki içmek ya da sakin bir odada meditasyon yapmak- aynı yönsüzlük duygusu ve kafa karışıklığı akılsal işleyişte bir gelişme olarak yorumlanabilir. Bu özellikle değişmiş duruma zevk de eşlik ediyorsa geçerlidir.

Değişmiş durumlar normal düşünce süreçlerinin çözülmesinin eşlik ettiği bir algı bozukluğundan başka bir şey değilse, o halde bu kadar ilgi

görmemesi gerekirdi. Fakat birçok değişmiş durum ikinci bir tip bozuklukla, yani yoğun içgörü ve gizli şeyleri açıklama duygularını üreten yanlış bir tanıma duygusuyla karakterize edilir.

"İşte!" duygusunun bilincimizi nasıl renklendirdiğini görmüştük. Bazı uyuşturucular yapay olarak aynı aşinalık duygusunu harekete geçirir ve tuhaf duygulara yol açabilir.

Bu durum en iyi diazot monoksit -daha çok kahkaha gazı olarak bilinir- kullanılan deneylerde gösterilir. Diazot monoksit solumak yalnızca acıyı dindirmekle kalmaz, aynı zamanda bir ifşaat duygusunu da harekete geçirir. Psikolog William James bu etkiden büyülendi, çünkü dinsel vecd haline çok yaklaşmış görünüyordu. Gazla yaptığı deneyleri anlatan James şöyle yazdı: "Gerçek, neredeyse kör edici kanıtın derinliklerindeki görüşe açıktır. Akıl varlığın belirgin bir zekâ ve birdenbirelikle olan bütün mantıksal bağlantılarını görür."

Kahkaha gazı kullananlar başkalarına keşfetmiş oldukları büyük gerçeklerden bazılarını iletmeye çalışır çalışmaz, bu ani ifşaat duygusunun yalnızca bir yanılsama olduğu ortaya çıktı. Anesteziden yeni uyanan bir hasta doktoruna heyecanla evrenin sırrını kavradığını söyledi. Doktor ona bu sırrın ne olduğunu sorduğunda, hasta biraz kekeleyerek, "Şey, bir tür yeşil ışık" yanıtını verdi. Diğer bir uyuşturucu kullanan da ciddi bir şekilde, "Bir benzin kokusu her yere egemen" dedi.

William James benzer saçmalıklarla çok karşılaştı. Kahkaha gazını içine çektikten sonra defterine şöyle yazdı: "Yanlış bir tür aşıdan başka nedir? Baş ağrısı bir tür ağrıdan başka nedir?.. George'un yanında hiçbir şey fakat hiçbir."

Burada görülen şey, normal bilincin bir kavrayış duygusunu ortaya çıkarmak için duygularla anılar arasında dikkatli bir eşleşmeye dayanmasına karşın, gazın güçlü ve ayrımsı bir tanımayı harekete geçirerek bu mekanizmayı atmaması, böylece uyuşuk bir iç sesin bile anlamsız olması, her düşüncenin büyük bir derinlik duygusuyla dolu olmasıdır.

Kahkaha gazının "işte!" duygusunu yanlış harekete geçirme yeteneği benzersiz değildir. Diğer uyuşturucular da aynı etkiyi yaratır. Haşhaşın etkisi altında evrenin sırrını yazan deniz kaptanı şöyle söylemişti: "Muz büyüktür, fakat deri daha büyüktür!" Alkolün de benzer bir etkisi vardır. Gece arkadaşlarıyla içki içen biri ayıldığında yaptıklarından ne kadar sık utanç duyar, değil mi?

Bazı beyin rahatsızlıkları da benzer durumlara yol açabilir. Sara ve migren nöbetlerini çoğu zaman halüsinasyonlar izler. Daha hafif nöbetler yalnızca atmosfer aşamasından ibarettir ve çoğunlukla dinsel nakiller ola-

rak yorumlanır. Onsekizinci yüzyıl metodizm kurucusu John Wesley, saralı on beş yaşındaki bir kızı anlatıyordu. Kızı duvara dayanarak bir verandada dururken gördüğünü yazdı: "Yüzünde sevgi ve saygının büyük bir karışımı vardı, sessiz gözyaşları yanaklarından akıyordu." Yarım saat sonra kızın bilinci tekrar yerine geldiği zaman, Wesley ona dünyada mı yoksa cennette mi olduğunu sordu. Kız, "Söyleyemem; fakat parlaklık içindeydim" yanıtını verdi.

"İşte!" duygusunun yanlış harekete geçirilmesi günlük yaşamda da olabilir. Çoğumuz *déjà vu* olgusunu yaşamışızdır. *Déjà vu*'da bir şeyi neredeyse tanıyan beyin bir aşinalık duygusunu harekete geçirir, fakat bir nedenle tam eşlemeyi yapamaz. Tanıma zili erken çalar. Birkaç saniye sonra sahte tanıma duygusu aklımızı renklendirecek olan her şeyin, yanlış aşinalık duygusunu hissetmesini sağlar.

"İşte!" duygusunun odaklanmamış gürültüsü, Jung'un okyanus duygusu, dinsel vecd, Budacı *samadhi* ve Zen *satori* hali gibi değişmiş durumların önemli bir bileşenidir. Bütün bu mistik deneyimler en aşırı durumlarında, aklın birdenbire her şeyin açıklandığı ve benliğin evrenle birleştiği bir noktaya yükseltildiği duygusunu paylaşırlar.

Bilim meditasyon, şarkı söyleme ve diğer benzer değişmiş durumları ortaya çıkaran teknikler bu duyguları yaratmak için beynin fizyolojisine ne yaptığını hâlâ açıklayamamaktadırlar. Uzun tefekkür dönemleri sayesinde beyindeki doğal faaliyet düzeyini "tutma", sonunda bir uyanma akınına sıçratmış -bir hafta boyunca kapalı havadan sonra güneşli bir günde uyandığımız zaman hissettiklerimiz gibi- olabilir. Ani sevinç "işte!" duygusunun keyfine çok benzer ve dolayısıyla her şeyin yolunda ve harika olduğu duygusunu uyandırabilir.

Fakat etkiler karışımı bir "okyanus" duygusu yaratmaya koyulduğu için resim karışıktır. Birçok trans durumunda en önemli unsur, bütün bedensel sınır duygusunu kaybedecek kadar hareketsiz durmaktan kaynaklanan beden imgesinin kaybolmasıdır. Deri ve uzuvlarımızdaki duyulardan gelen normal baskı ve sınırlamaların geri itilimi donuklaşır ve "derimizi doldurma" duygusu solar. Bu durum her gece uykuya dalarken olur -gerçekten de kendimizi ağırlıksız ve bedensiz hissettiğimizi fark etmemiz öyle bir paniğe neden olur ki, hemen uyanırız. Fakat meditasyonda bu sınır bulanıklığı özellikle yapılır ve beden imgemiz solduğu için boyutsuz bir akıl evreninde eridiğimiz izlenimine yol açabilir.

Meditasyonun öznel etkileri Amerikalı Arthur Deikman gibi kişiötesi psikologlar tarafından incelenmiştir. Deikman bir deneyde, bir grup deneğe standart bir Zen alıştırması verdi. Bu alıştırmada bütün dikkatlerini

tek bir nesnede -bu deneyde küçük mavi bir vazoya- yoğunlaştırmaları gerekiyordu. Başta deneklerin büyük bir kısmı zorluk çekti. İç sesleri söylenip durdu, bedenleri ağrıdı ve akılları bulandı. Fakat araya girenlerle savaşmaktan vazgeçmeyi ve yorum ya da analiz yapmadan geçip gitmelerine izin vermeyi çok geçmeden öğrendiler.

Derin rahatlama konumuna ulaşan deneklerin büyük bir kısmı kendilerinde güçlü duyusal etkiler fark etmeye başladılar. Düşündükleri vazo daha mavi, daha kesin tanımlı hale geldi. Boyutları genişlemiş ve havada sallanır görünüyordu. Bazı denekler vazonun maviliğinin tüm duyu tarlasına dolmaya başladığını hissetti, sanki bilinçleri vazoyla birlikte erime noktasındaydı. Bir kadın denek şunları söyledi: "Bir mavilik denizinde yüzüyordum ve bir an boğulacağımı sandım..." Diğerleri havada asılı ve ağırlıksız olduklarını hissettiklerini, ya da derin titreşimler aldıklarını söylediler. Birkaçı vazo hakkında yoğun bir önem duygusu hissetti.

Ne var ki, bilincin niteliğindeki bu değişimlerin etkileyici olmasına karşın, hepsi algı yanılsamaları olarak açıklanabilir. Beyin belirli bir bilgi akışı hızına uyum sağlar ve dikkat, doğal olmayan bir zaman uzunluğunda tek bir yere odaklanırsa tuhaf tepkiler kaçınılmaz olur.

Meditasyonun yararları da yok değildir. Stresli bir dünyada sağlıklı bir derin rahatlama sağlar. Tefekkür alıştırmaları da iki yanlı düşüncelerimizin her zamanki engelleyici ekranını geçici bir süre bir yana iterek gözü dinlendirebilir. Fakat Zen yoğunlaşma alıştırmalarının ya da diğer meditasyon tekniklerinin doğaüstü bir bilinç durumu yarattığına ilişkin hiçbir kanıt yoktur. İç sesi susturarak kısa bir süre, yüksek bir düzlemde olmanın mutlu yanılsaması içinde var olmamızı sağlarlar yalnızca.

Aynı şey ilaçlar ve değişmiş durumları üreten diğer yöntemler için de geçerlidir. Sonuçta ortaya çıkan deneyimler ne kadar etkileyici olursa olsun, gerçeklik, "doruk" sonuçta bilincin, iç sesle beynin doğal yeteneklerinin uyumlu etkileşiminin bir ürünüdür, bu süreçlerin kesilmesinin değil. İnsan aklının gücünü, gizli akıldışı derinliklerden aldığını düşünmek yanlıştır. Uyanık olduğumuz durumlarda bu geçerliyse, daha sonra göreceğimiz gibi uyurken aklımızda olanlar için daha da geçerli olacaktır.

Dokuzuncu Bölüm
Rüya Görme

Her gece gözlerimizi kapar, bilincin palamarlarından sıyrılır ve rüyaların karmaşık dünyasına gireriz. İstekler ve düş gücü için ayrılan oyun alanına -havanın kesik cam parlaklığında, fakat şaşkınlık ve gizlilik duygularıyla yoğun olduğu bir yer- girerken mantık yasaları, fizik, nezaket ve sağduyu bir kenara bırakılır.

Eski zamanlardan beri geceleri rüya krallığına yapılan bu yolculuk, insan aklının akıldışı yanının en açık kanıtı olarak görülmüştür. Hiçbir kültür rüyaların önemini sorgulamamıştır. Sorulan tek soru, içerdikleri düşünülen gerçeklerin anlamının nasıl bulunacağıdır. Mantığın uyuması kutsal mucize ve esinlere bir pencere mi açıyordu, yoksa bilinçaltının gömülü canavarları mı ayağa kalkıyordu?

Asur ve Mısır gibi erken uygarlıklar, rüyaların doğaüstü özelliğine inanıyorlardı. Üç bin yıllık bir Mısır papirüsünün üzerinde rüya simgelerinin iki bin yorumu bulundu. Asurlular *"Ziqiqu"* gibi rüya kitaplarında peygambervari görüşleri bir araya getirdiler. Yunanlılarla Romalılar da, rüyaların özel niteliğine eşit derecede inanıyorlardı. Aristotales gibi birkaç tek başına kalan ses ise daha pratik bir bakış açısıyla, rüyaların günlük deneyimlerin parçalı bir yankısından başka bir şey olmadığını iddia etti. Fakat çoğunluk için rüyalar, gezinen ruhun Tanrı ve kâhinlerle bir araya geldiği bir ruh dünyasıydı. Kuluçkaya yatma uygulaması -uygun kutsallığın ziyaretini cesaretlendirmek için her gece bir tapınakta uyuma- sık görülen bir şeydi. Rüyaların önemi, İÖ ikinci yüzyılda Artemidorus tarafından derlenen ünlü beş ciltlik *Oneirocritica* gibi metinlerin yardımıyla incelendi.

Aynı zamanda, Yunanlılarla Romalılar rüyalarda akıldışılığın karanlık bir yüzünün kanıtını da gördüler. Plato, psişiğin akılcı kısmı uykuya yattığı zaman, "Yiyecek ve şarapla dolu hayvansı ve vahşi kısım oyun oynar

ve uykuyu reddederek hücuma geçmeye, kendi içgüdülerini tatmin etmeye çalışır... bu tür durumlarda insanın bütün utanç ve mantık duygularından arınmış olarak üstlenmeye cesaret edemeyeceği hiçbir şey yoktur" şeklinde yazar.

Rüyaların iki yüzü olduğuna -kehanet olarak rüya belki en başat çizgi olarak- inanma, ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde değişmeden kaldı. Fakat aydınlanmadan sonra Aristotales'in rüyaları kalıntılarla karıştırılmış olarak ele almasına yavaş bir dönüş oldu. Rüyalar hâlâ anlamları var olarak görülüyordu, fakat gelecek üzerinde doğaüstü bir kehanet olmak yerine, uzun süre önce unutulmuş deneyimlerin parçaları ve simgesel olarak kılık değiştirmiş düşünceler olarak görüldü. Victoria döneminde, Karl Burdach gibi bazı yazarlar, rüyalara "aklın tatilleri", yorucu günden sonra beynin tazelenmesine yardımcı olan gece eğlencesi olduğunu öne sürerek daha da sevecen bir bakışla yaklaştılar.

Rüyaların öneminin yavaş yavaş kaybolması Sigmund Freud tarafından durduruldu. Freud'un 1900'de *"The Interpretation of Dreams"* kitabının yayınlanmasıyla rüyalar bir kez daha güçlü akıldışı güçlerin eline düştü.

Birçok insan Freud'un rüyalar kuramını bilir. Freud, uyanıkken tetikte olan egonun kaynayan bilinçaltının üzerindeki kapağı kapalı tutmayı başardığını, fakat gece ego hareketsizken akıldışının rüyalarımıza girdiğini öne sürdü. Bütün yasaklanmış isteklerimiz, isteklerin gerçekleştiği fantezide tatmin edilmek üzere yüzeye çıkar. Birkaç kişinin anneleriyle birlikte uyuma ya da babalarını öldürme rüyasını görmesini açıklamak için, Freud bir iç sansür mekanizmasının bu şok edici isteklere simgesel kılıklar giydirerek, uyuyan egoyu koruduğunu öne sürdü. Yani Freud'a göre, bir kızın kaygan bir sabunla oynaması gerçekte babasının testisleriyle oynamasına ilişkin bir fanteziydi. Bunun gibi bir merdiven çıkmanın ritmik hareketi sevişme eylemi olarak, bir nehrin üzerindeki bir köprüyle ilgili rüya ise sevişen iki bedeni birbirine bağlayan penis olarak düşünülüyordu.

En masum rüyaların ardında yatan karanlık bir sapkınlığın bu keşfi popüler düş gücünü yakaladı. Freud'un kendisinin rüya kuramlarını uygulamada tutarsız olması pek önemli değildi. Freud bir solukta rüyaların her zaman bastırılmış çocukluk isteklerinden kaynaklandığını ve hastalarının fantezilerinin cinsel bir sorunla ilgili olduğunu iddia ediyordu. Freud'un düşüncelerinin neden birçok insanın sansürün müdahalesi olmaksızın cinsel ve şiddetli rüyalar gördüğünü açıklamaması bile önemli görülmüyordu. Freud'un düşünce sistemi popüler kültürün romantik geleneğine sıkı sıkıya bağlıydı ve psikanalitik kuramların renkli çarpıklığı onların yalnızca çekiciliklerini artırdı.

Freud akıldışının rüyalarımızda kılık değiştirmiş olarak ortaya çıkmasına inanmayı aydınlar açısından saygın bir konuma sokar sokmaz, birçok başka insan da rüyaların ifade ettiği gizli istekler konusunda kendi kuramlarını geliştirdiler. Freudcu okullar Carl Jung, Alfred Adler ve Otto Rank gibi kişilikler çevresinde toplanan fraksiyonlara bölündü. Fakat kuramların çoğalması akıldışılık inancında zayıflama yaratacağına, rüyaların *bir* tür karanlık giz gizlemesi gerektiği düşüncesinin güçlenmesine hizmet etti.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında rüyalara ilişkin popüler düşüncede temel bir farklılık olmuşsa, bu akıldışılığın kutsal özelliklerine inanca geri dönüştür. Rüyaları kehanetler olarak gören paranormal literatür ve büyü zenginliği vardır. Rüyaların doğal felaketleri ve uçak kazalarını önceden gördüğü konusunda iddialarda bulunmaktadır. Paranormal araştırmacılar "uzaktan görme" deneylerinde bedenlerinin dünyayı dolaşması için vücutlarını terk edip terk edemeyeceklerini keşfetmek için uyuyanlar üzerinde deneyler yapmaktadırlar.

Doğaüstüne inanmayanlar bile, rüyalarda uyuyan kişinin arkaik ve yaratıcı yaşam gücüne bir şekilde daha yakın olduğu görüşüne sempati besler. Rüyalarda büyük keşiflerin yapıldığı yolunda -Coleridge, "Kubla Khan" şiirinden Elias Howe'un dikiş makinesini keşfetmesine kadar- birçok öykü anlatılır (Howe bir gece hepsi uçları açılmış birer deliği olan kalkanlı yerliler tarafından saldırıya uğradığı rüyasını görene kadar geleneksel dikişiğnesi kullanan bir makine yapmayı başaramamıştı).

Akıldışı insanların rüyalarında görmeyi seçtikleri yüz ne olursa olsun, rüyaların akıldışının gizli gücünün patlaması olduğu düşüncesi Batı kültürünün merkezi bir teması olarak kalmıştır.

İstatistikler şaşırtıcıdır. Yaşamlarımızın yaklaşık üçte birini uykuda geçirir ve bunun her gece yaklaşık iki saatinde canlı rüyalar görürüz. Bir yaşam süresi içinde toplam 50 bin saat rüyaların tuhaf maceralarında kayboluruz. Dolayısıyla rüyalar zincirlenmemiş bir bilinçaltının ifadesi olmasa bile, onların psikolojik yaşamlarımızda önemli bir işlev gördüğünü düşünmek mantıklı olur.

Bu inanış son yıllardaki birçok bilimsel rüya araştırmasına yol göserdi. Rüyalara ilişkin araştırmalar 1950'lerde başladı. Yeni bir beden gözleme aygıtı, bedenin gece karakteristik bir uyku ve rüya döngüsünden geçtiğini gösterdi. Elektrotlar, her aşamanın farklı beyin ve beden faaliyetleriyle dolu olduğunu ortaya koydu. En önemlisi, canlı rüyalar sırasında gözlerimiz hayaletimsi görüntüleri izliyormuş gibi hareket ediyordu. Bu hızlı

göz hareketleri bu uyku aşamasına REM uykusu adı verilmesine yol açtı. Farklı uyku aşamalarını işaretleyen fiziksel işaretlerin keşfedilmesi laboratuvar araştırmalarına büyük bir patlama getirdi.

Araştırmacılar, uyur uyumaz kısa dalga uykusu olarak bilinen çok derin, düşük faaliyetli bir uykuya dalarız. Beyin fiziksel olarak dış dünyadan ne kadar çok yalıtılırsa, beyni omurilik ve bedenin geri kalan kısmıyla birleştiren bağ da o kadar kalınlaşır. Beyin sapındaki uyanma kontrol merkezleri ağı, duyulardan gelen normal trafik akışını boğar ve aynı zamanda kaslara dıştan gelen her tür mesajı engeller. Aklımız boşlukla dolar ve başımızla bedenimiz dinlenmeye kayar derler.

Beyin sapını dış dünyayla ilişkimizi kesme eyleminde saptamak mümkündür. Dış dünyayla ilişkimizi kesmek yatağımızın rahatlığında pek fark edilmez. Fakat bazen bir otobüs ya da trende uyanık kalmak için mücadele ederken, kulaklarımıza gelen bütün seslerin birdenbire yok olduğunu görürüz. Bundan sonra farkında olduğumuz ilk şey, çenemizin göğsümüze vurmasıyla sıçrayarak uyanmamızdır.

Dış dünyayla ilişkimizi kestikten sonra her gece ilk iki saati derin yavaş dalga uykusunda geçiririz. Bu nekahet dönemidir; beyin kendisini yenilemek için zaman bulur ve gün içinde eriyen protein ve kimsayal maddeler deposunu yeniler.

Son uyku araştırmaları, bu ilk iki saat derin uykunun yenilenmemiz için gerekli olduğunu ve uykumuzun geri kalan kısmının şafağa kadar olan zamanı doldurduğunu öne sürer. Gece bizim gibi büyük hayvanların budalaca hareket etmelerine izin verilmeyecek kadar tehlikeli bir zamandır. Bu yüzden bizi gecenin geri kalan kısmı için tehlikenin yolundan uzakta tutan uykunun, beyin sapının salgıladığı sakinleştiricilerle ortaya çıkarıldığı düşünüldü. Aktif olarak bu uykuya gereksinim duymadığımız için, yavaş dalgada uykumuzun diğer aşamaları aslında son derece yüzeyseldir. Beyin halen rahatlamış durumdadır, fakat normal uyanık zamanlardakine çok yakın bir elektrik çizgisi gösterir.

Düşük dalga uykudaki bu düşük faaliyet manzarası araştırmacıların bulmayı umduğu bir şeydi. Asıl büyük şok, gece sırasında her doksan dakikada bir deneklerinin beyinlerinin bir REM uykusu nöbetiyle sarsıldığının keşfedilmesiyle yaşandı. Deneklerin gözleri kapalı gözkapaklarının altında hareket etmekle kalmıyor, uzuvları ve parmak uçları da hayali bir hareketle titreşiyor, hatta iç kulak kasları bile ses duyuyormuş gibi titreşiyordu. REM uykusu uyuyanların yatakta oradan oraya dönmelerini engelleyen tek şey, beyin sapının hareketsizliğiydi.

Birçok durumda REM uykusunun ilk devresi derin düşük dalga uy-

kusu aşamasının yarısında ortaya çıkıyor ve yalnızca birkaç dakika sürüyordu. Fakat gece ilerledikçe REM uykusu devreleri daha da uzun sürüyordu. Gecenin bitiminde deneklerin birçoğu bu tuhaf aşamada iki saat kadar geçirmiş oluyordu. Araştırmacılar REM uykusundaki bir insanı uyandırdıkları zaman deneğin rüya gördüğü ortaya çıkınca REM'in önemi çok geçmeden anlaşıldı. Hiç rüya görmediğini -ya da ara sıra yalnızca bir iki dakika rüya gördüğünü- iddia eden insanların bile bu rüya aşamasında gecenin büyük bir kısmını geçirdikleri kanıtlandı.

REM uykusunun keşfi doğal olarak büyük bir coşku yarattı. Rüyaların gizli krallığı birdenbire gözlenip ölçülebilen; bilimsel olarak kabul edilen bir şey haline gelmişti. Artık şu soru sorulabilirdi: REM uykusu hangi amaca hizmet ediyordu?

REM'i açıklamak için birçok kuram öne sürüldü. Bilim adamlarının dikkate almaları gereken ilk olgu, hemen bütün memelilerin REM uykusu dönemlerine sahip olmalarıydı. Küçük kuşlar ve bazı sürüngenlerde bile REM'in bir eşdeğeri vardı. Belki daha da şaşırtıcısı, birçok gelişmiş hayvan da insanlar gibi rüya görebiliyordu.

Kedilerle köpeklerin uykularında titrediklerini görmüşüzdür. Rüya gören bir kedinin kafasının içinden neler geçtiğini keşfetmek için yapılan ünlü bir deneyde, bilim adamları REM sırasında kas faaliyetini engellemeyen beyin sapının çıkış kısmını kestiler. Uyuyan kedinin kafesinde hayali bir fareye üstüne atlarmış ve başka bir kediyle karşılaştığında geri sıçrarmış gibi hareketler yaptığı görüldü.

Rüyanın gelişmiş hayvanlar arasında evrensel bir süreç olduğunun kanıtı, Freudcu inançlara hâlâ sıkı sıkıya bağlı olanlara büyük bir darbe indirdi. Hayvanların da uykunun güvenliğinde ortaya çıkan bastırılmış akıldışı güdülere sahip olduğu görüşü ağırlık kazandı. Araştırmacılar bunun yerine memelilerin REM uykusuna gereksinim duymasının mantıklı bir nedenini aramaya başladılar.

Birçok rüya karışık bir anılar koleksiyonundan ibaret olarak görüldüğü için, bir REM uykusunun bellek süreçlerimizde çok önemli bir rol oynadığı öne sürüldü. Rüyaların ya günün deneyimlerini ayrılmasına ve pekiştirilmesine yardımcı olduğuna ya da -Nobel ödüllü Francis Crick tarafından ortaya konulan bir kuram- istenmeyen anıların, bellekte daha fazla yer açmak için, atılmasına olanak sağladığına inanılıyordu.

Bu tür belleğe dayalı açıklamaların sorunu, rüyalara aslında gereksinim duymadığımızın ortaya çıkmasıdır. Bazı antidepresif ilaçların bir yan etkisi de, REM uykusunu tamamen bastırmaları, fakat ilacı alan kişinin belleğini etkilememesidir. Deneklerin uyurken REM uykusuna dalar dal-

maz uyandırıldığı deneylerde denekler müdahalelerden dolayı rahatsız olur, fakat anılar açısından sorun yaşamazlar. Düşük dalga uykunun ilk birkaç saati gerekli olmasına karşın, kimse insanların rüya görme evresinin nedenini bulamamıştır.

Fakat son zamanlarda REM uykusu ile ilgili en tuhaf olgulardan birini dikkate alan bir açıklama yapıldı. Genç hayvanların, REM uykusunda yetişkinlere oranla çok daha fazla zaman geçirmeleri bilim adamlarının ilgisini uzun süredir çekiyordu. Gerçekten de büyümekte olan bir cenin neredeyse bütün zamanını REM uykusunda geçirir -altı aylık bir cenin için günde tam on beş saat. Doğduğunda REM uykusunun miktarı günde sekiz saate düşer ve yetişkinlerde bir gecede iki saatten daha az olur.

İngiliz bilim adamı James Horne gibi uyku araştırmacıları artık, REM rüyalarının yapay bir stimülasyon biçimi, büyümekte olan bebek beyninin biçimlenmesine ve düzenlenmesine yardımcı olan sahte bir uyanıklık olduğuna inanıyorlar. Burada gene üstü kapalı ima edilen beyin sapındaki uyanma kontrol merkezleri ağıdır. Uyuduğumuz zaman bu ağın bir kısmı dış dünyaya kapanmak için harekete geçer. Fakat REM sırasında uyanma merkezleri çok farklı davranır. Dışsal etkilere karşı hâlâ engel oluşturmasına karşın, raphe nuclei olarak bilinen bir bölge yüksek beynin faaliyetlerini sınırlayarak onun normal uyanık bilinçlilikten daha serbestçe hareket etmesine olanak sağlar. Aynı zamanda beyin sapı ağının diğer bir parçası, yani ponlar beynin yüksek duyu alanlarını sinir ateşlemeleriyle bombardımana tutmaya başlar. Bu eşzamanlı yasakları kaldırmanın etkisi, uyanık bilinçliliğini taklit eden bir beyin faaliyet modeli üretmektir.

Sahte uyanıklığın ceninin gelişmekte olan beyninin güçlenmesi için yaşamsal olduğuna inanılıyor. Rahmin sıvı karanlığı içinde duran beyin girdilerden yoksundur. Kas ya da başka bir doku kütlesi gibi beynin nöronları da büyümek için alıştırma yapmak gereksinimi duyar. Kendi başlarına bırakıldıklarında ziyan olup giderler. Daha ileride göreceğimiz gibi, ceninlerin REM bombardımanı sırasında rüya benzeri imgeler yaşaması pek mümkün değildir -bir yetişkinin gerçek dünyaya ilişkin deneyimleri olmaksızın böyle bir imgenin dayanabileceği anıları olamaz. Bir cenin için rüyanın nasıl bir şey olduğunu açıklamak istersek, durağanlığın zaman zaman çatırdaması olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu beynin alıştırma yapması ve doğar doğmaz işlemeye hazır olması için gene de yeterli olacaktır.

Açık ki doğumdan sonra bütün yapay stimülasyon gereksinimleri yok olur. Fakat uyku araştırmacıları, REM döngüsünün yetişkinlerde küçültülmüş bir şekilde de olsa yaşamaya devam edebileceğine ve bir tür iç

alarm zili olarak ikincil bir amaca da hizmet ettiğine inanıyorlar.

Vahşi bir hayvan için düşük dalga uykusu tehlikeli bir aşamadır. Uyku hayvanları tehlikeden uzak tutar, fakat aynı zamanda da hayvanların, tehlike gerçekten ortaya çıktığında duyularını hızla harekete geçirebilmeleri gerekir. Düşük dalga uykusunda beyin ne kadar uzun süre tek başına bırakılırsa o kadar derin bir uyuşukluk içine düşer. Bir saat kadar kesintisiz düşük dalga uykusundan sonra uyanan insan ya da hayvanların akıllarını başlarına toplamaları birkaç dakika alabilir.

Bu kafa karışıklığı dönemi yataklarının güvenliğindeki modern insanlar için o kadar tehlikeli değildir. Sekiz saatlik sürekli düşük dalga uykusundan sonra kış uykusuna yatmış bir hayvan kadar sersemlemiş bir halde uyanırız. Bu durumda, yetişkinler olarak REM stimülasyonu bombardımanının gece her doksan dakikada bir bizi sarsması bir anlam kazanır. Uyumaya devam ederiz, fakat bir sahte uyanıklık biçimiyle yüzeye geri döneriz.

Bu açıklama, neden REM uykusuna gereksinim duyduğumuzun yeterli bir açıklaması olarak görülüyor, fakat ya rüyaların doğaları? Neden belirli rüyalar görüyoruz? Tuhaf rüya görme deneyimi bize insan aklının iki yanlı işleyişi konusunda neler söyler?

Belirtilmesi gereken birinci nokta, rüyaların yalnızca REM uykusunda ortaya çıkmadığıdır. REM yalnızca parlak, halüsinasyonsal rüyalarımızdan sorumludur. Birkaç insan bunu kavramıştır, fakat düşük dalga uykumuz sırasında bütün geceyi dolduran bir tür rüya görme düşüncemiz de vardır.

Uyku araştırmacıları, laboratuvar aletlerinin beyin faaliyetini kaydetmediği düşük dalga uykusunun derinliklerinde bile deneklerin çoğunlukla bir tür rüya gördüklerini belirttiklerini keşfettiler. Bu rüyalarda halüsinasyonel bir keskinlik yoktur, fakat daha çok normal düşüncenin biraz uykulu bir çeşidine benzer. Uyuyanlar bir alışveriş listesi hazırlamayı ya da bahçedeki bitkilerin aşırı büyüyüp büyümediğini belli belirsiz düşündüklerini söyleyebilirler.

Herkesin bildiği gibi bütün geceyi bunun gibi derin düşünme denizinde başıboş bir şekilde geçiririz, bu durum bir REM rüyasının ani bir macerasıyla her doksan dakikada bir bozulur. Düşük dalga uykusunda sanki elektrikli bir kapak bilincimizin üzerini örtmüş gibi geçici olarak bilincimizi kaybetmeyiz. Bilincimiz yalnızca bulanıklaşır ve normal iki yanlı düşünce de karışıklaşır.

Gece boyunca bilincimizi kaybetmediğimizin hiç farkında olmayız,

çünkü uykuda hatırlama yeteneğimiz işlemez. Öyle görünüyor ki, beyinsapı uyanma merkezleri dış duyu ve kas eylemlerini engellemesinin yanı sıra bilinçli deneyimi belleğe taşıyan bağlantıları da koparır. Bu demektir ki, uykumuzda düşünecek kadar bilinçli olmamıza karşın, her düşünce o an unutulur. Klasik bir kulaktan girip, diğer kulaktan çıkma örneğidir. Aynı bellek engeli, REM rüyalarımızın büyük bir kısmını da unuttuğumuz anlamına gelir. Rüyaları ya da düşük dalga uyku düşüncelerini hatırlamak için önce uyanıp bellek sabitleştirme süreçlerini açmamız, sonra uyuyan bilincimizden neler kalmışsa onları kavramamız gerekir.

Çoğumuz özellikle dramatik bir REM rüyasının son birkaç dakikasını hatırlayabiliriz -gerçi bu kırıntılar o kadar kırılgandır ki, gözleri parlak gün ışığına açmak onları hemen siler süpürür. Düşük dalga uykusunun düşüncelerini hatırlamak daha zordur. Daha az canlı oldukları için daha az yakalanabilirler. Ayrıca düşük dalga uykusunun derinliklerinden yüzeye çıkmamız daha uzun zaman alır, uyanıp belleğimiz yeniden işlemeye başladığı zamanda ise son düşük dalga düşüncelerimizi çok geride bırakmış oluruz. Bu nedenle çok az insan, beyinlerinin uykuda da aktif olduğunu fark edebilir.

Bu bağlantısız bellek ve karışık iki yanlı düşünce durumu, uykuda yürümeyi ve konuşmayı açıklamamıza yardımcı olur. Bu olguların REM rüyaları sırasında gerçekleştiği varsayımı yaygındır, fakat aslında düşük dalga uykusunun bir özelliğidir. Uykudaki kişi yarı uyanıktır; hissetme ve hareket etme yeteneği vardır, fakat bellekteki engel yerinde durmaktadır. Bu zombi benzeri aşamada insanlar geceyarısı banyoya gider ya da tam olarak uyanmadan ağızlarının içinde bir şeyler mırıldanır. Uykuda yürüyen bir baş uşak, efendisinin yatağına yemek servisi yapmış, bir kadın bornozunu giyerek köpeklerini arabaya koymuş, uyanmadan önce yirmi yıl yolculuk yapmıştı.

Bu yarı uyanık aşamada biriyle konuşmak, aklımızın düşük dalga uykusunun derinliklerinde işlemesi gerektiğini ortaya koyar. Bir gece çok geç saatlerde kitap okurken eşim uyandı. Onunla konuşuyormuşum gibi "Ne?" diye sordu birden. Onun şaşırmış bakışını görünce ne düşündüğünü sordum. "Ah!" deyip uzunca bir süre sustuktan sonra "Ne demek istiyorsun?.. Bu benim listemde yok" dedi.

Anladığım kadarıyla eşim uykusunda yapılması gereken ev işleri listesini düşünüyordu. Bir sayfayı çevirmem onu yarı uyandırmıştı ve kafası karışık olduğu için söylediğim her şey hâlâ gözlerinin önünde duran hayali listeye bağlıyordu. Bir soru sorduğumda listeyi gözden geçirdi, sonra orada olmamasından şaşırdı. Bellek engeli aklının yarı işlemesine neden

olmuştu. Birkaç saniye sonra anlamsız konuşmamızdan sıkılarak sırtını döndü ve hemen uykuya daldı.

Düşük dalga uykusundaki bir hayvanın aklını hayal edebilirsek, tamamen boş olmasını bekleriz. Beyin sapı sayesinde dış dünyayla bağlantıları kesildiği için bilinç yüzeyini karıştıracak hiçbir duygu olamaz. Fakat insan aklında konuşma jeneratörleri mekanizmasının yarattığı artı bir iki yanlı düşünce katmanı vardır. Konuşma jeneratörü, beyin sapının dış duyumlara perdelerini çekmesinden etkilenmez. Bu yüzden uykunun derinliklerinde sözcük ve hayaller çağrışım zincirini sürdürürler. Fakat beyinsapının belleğe getirdiği engelden dolayı düşünceleri pek hatırlayamayız.

Bellekteki engel, konuşma jeneratörlerinin işlemesinin de uykuda biraz karışık olmasına neden olur. Doğru dürüst düşünmek için belleğe gereksinimimiz vardır. Aklımızın ön kısmında söyleyeceklerimizi planlayabilmemiz gerekir. Anılar engellenince bir cümlenin başlangıcı sonu ortaya çıkmadan önce yok olur, aklımıza getirdiğimiz imgeler erir. Cümleler kısa ve bağlantısız olur.

Düşüncelerimize genel bir çerçeve çizmek için de belleğe gereksinim duyarız. Bilinçli bir insan olmanın temel parçası, geçmiş, nedenlerimiz ve kişisel gündemlerimiz hakkında birçok olguyu hatırlayabilmektir. "Gerçeklik sınaması" duygumuzu, kendimizi yaşam deneylerine dayanarak olanlara uyarlama yeteneğimizi desteklemek için de belleğe gereksinimimiz vardır. Bu kimlik ve yer duygusu, yapıcı düşünce için gerekli bir arka plandır. Bu yüzden düşük dalga uykusunda bellek ipliği koparıldığı zaman, düşüncelerimiz durmamasına karşın parçalanır. İç ses konuşmaya devam eder, fakat artık bu gelişigüzel karalamanın akılsal eşdeğerinden başka bir şey değildir.

Bir bilinç sisinde seyreden bu iç ses görüntüsü, beynin "uygun" REM uykusu rüyası görmek üzere harekete geçmesi için gerekli sahneyi hazırlar. Bir an iki yanlı benliğimizin parçaları labirentlerin derinlerine batarken, bir sonraki an bir REM bombardımanının yaylım ateşine yakalanır.

Bu durum bizi rüyaların ikinci bileşenine getiriyor. Düşük dalga uykusunda kırıklı iki yanlı düşünce biçiminin hâlâ olası olduğunu görmüştük. Daha sonra göreceğimiz gibi, rüya görme öyküsünün yarısını oluşturan da, REM sırasında bombardımana tutulan iç sesin bastırılmış tepkisidir. Diğer yarı ise, REM sırasında birdenbire patlamış görünen büyük halüsinasyonal hayaller selidir kuşkusuz.

Bir REM bombardımanının neden bu hayal patlamasını yarattığı kesin değildir. Fakat iki diğer özel bilinç durumlarında görülen hayallerde

ipuçları vardır: Birincisi, halüsinasyon yaratan uyuşturucuların etkisi altında, diğeri hypnagogia olarak bilinen uyku eşiğinde gerçekleşen özel bir halüsinasyon durumunda.

LSD ve meskalin gibi uyuşturucuların yaratabileceği hayaller çok iyi biliniyor. Fakat tuhaftır, çok az insan benzer hayalleri gece uykuya dalarken ya da sabah tam uyandığımız anda yaşadığımızı bilir. Uykuya dalarken hypnagogik, uyanırken hypnopompik olarak bilinen bu hayaller muhtemelen evrenseldir. Birçok insan ne aradığını bilirse onları görür. Fakat bu hayaller çok kırılgan ve yüzeğen olduğundan çoğu insan bunların farkına varmaz. Araya giren camı görmeden bir pencereden baktığımız gibi, bu hayallerin de içinden bakarız.

Anlaşılmasının zor olmasına karşın, bu görüntüleri tanımlayan bir literatür vardır ve üç aşamada gelişikleri açıktır.

Hypnagogia'ya girmeden önce bile, uyumak üzere gözlerimizi kaparken görüntüler karşımıza çıkar. Gözlerimizi kapadığımızda yalnızca siyahlık görmemiz gerektiğini varsaymak kolaydır. Fakat bu boşluğa bakarsak, çok geçmeden binlerce ışık noktası görürüz. Bu *eigenlicht*'in retinadaki milyonlarca sinir hücresi arasındaki faaliyetin kalıntıları olduğu düşünülür; hiçbir zaman tam olarak kapanmayan, daha sakinleşen, ancak durmak bilmeyen sinir girdabı. Bu faaliyet kalıntısı anlamsız olmasına karşın gene de beynin üst kısmına ulaşır ve bu yüzden bir şey görmek olarak yorumlanır.

Gözlerimizi kapalı tutmaya devam edersek, *eigenlicht* kaybolmaz, fakat daha da etkinleşir. Çoğu zaman renk kıvılcımları parlar -özellikle esnediğimiz ya da gözbebeklerimize baskı yapan ve bu yüzden retina hücrelerinin daha canlı hareket etmesine neden olan bir şey yaparken.

Bu ışık gösterisi gerçekten çok sıkıcıdır ve birçok insan bu gösteriye pek dikkat etmeden uyur. Fakat *eigenlicht*'in derinliklerine bakmaya devam edersek, genellikle birinci hypnagogia aşamasını işaretleyen tuhaf, uçuşan modeller görmeye başlarız. *Eigenlicht*'te biçim almak saf ışıkta izlenebilen telkari biçimlerde olacaktır; örümcek ağları, pencere kafesleri, sarmallar, "amipler" ve tüneller gibi şekiller. Bu şekilleri tanımlamak zordur, çünkü hiçbir zaman hareketsiz durmazlar. Tam tersine her zaman hareket halinde, gözlerimizin önünde bir tatarcık bulutu gibi dans ederek dönerler.

Bir süre bu geometrik şekilleri gözledikten sonra hypnagogik hayalin gelişiminde ikinci bir aşama ortaya çıkar. Birdenbire bakış açımız değişir ve sanki bir teleskobun yanlış ucundan bakıyormuş gibi oluruz. Uzun bir tüp ya da tünelin ucunda küçük bir ışık dairesi vardır. Genellikle bu dai-

renin içinde çömelmiş bir şekilde duran bir figür -çoğunlukla bir insan yüzünün ya da bir hayvan başının karikatürü- vardır. Bu cisim, küçüklüğüne karşın, ayrıntı açısından neredeyse fotoğrafik zenginliktedir. Bu görüntüyü de açıklamak zordur, çünkü sürekli olarak değişir, hiçbir zaman hareketsiz durmaz.

Bu görüntüleri görmemizin nedenine ilişkin kesin bir açıklama yoktur, fakat muhtemelen görsel korteksimizin *eigenlicht*'i daha tutarlı bir modele dönüştürmeye çalışmasından kaynaklanırlar. Başta beyin, ışıklar arasında yüzen biçimleri görebileceğini sanır. Bir örümcek ağı görüntüsü, bir anlamda sahneye empoze edilmiştir. Fakat bu yanılsama kalıcı değildir, çünkü arka plan sürekli değişmektedir. Gördüğümüzü sandığımız biçimler, modelleri ışık oyununda izlerken değişir.

Geometrik biçimler görmekten yüz ve siluetler görmeye geçişi açıklamak daha da zordur, fakat belki fovea olarak bilinen, retinanın ortasındaki topluiğne başı büyüklüğünde çukurla bir ilgisi vardır. Fovea, retinanın geri kalan kısmının sahip olduğu kadar çok ışığa duyarlı hücrelerle donanmıştır. Fazla yoğunluğundan dolayı, gözlerimiz kapalı olduğu zaman daha seyrek faaliyet yaratacak ve dolayısıyla görüş alanımızın merkezinde küçük, çok ayrıntılı ışık dairesini gördüğümüz izlenimini doğuracaktır. Bu faaliyet karmaşası daha karmaşık halüsinasyonlara neden olur ve bu nedenle de basit biçimler yerine ayrıntılı yüzler görebiliriz.

Açıklama ne olursa olsun, LSD ve diğer uyuşturucuları kullananlar, biçimlerden değişen başlara geçişi yaşadıklarını belirtirler -tek fark onların gördüklerinin daha ısrarlı, daha parlak olması ve çoğunlukla açık gözle görmeleridir.

Hypnagogia'nın bir sonraki aşaması, uyumak üzereyken, beyinsapının duygular üzerindeki kapakları kapatmaya karar verdiği andır. Duygular üzerindeki kapaklar *eigenlicht*'i engeller ve dolayısıyla görebileceğimiz her tür yüzeğen biçimleri de uzaklaştırır. Fakat bu rüya benzeri görüntülerin üçüncü aşamasını harekete geçirmekten başka bir işe yaramaz. Bir an retinanın soluk kıvılcımlarına bakarken, bir an sonra aklımız rüya manzarasının parlak ışığıyla dolar.

Derin hypnagogia'da gördüğümüz görüntüler aşırı derecede tuhaf olabilir. Kendi yaşadıklarımdan birkaç örnek vermem gerekirse: Bir gece gözlerimin önünde tek tekerlekli bir bisiklete binmiş; parlak pembe bir balon taşıyan dev bir horoz göründü. Diğer bir gece John Lennon gözlükleri takmış, bir berber iskemlesinde oturmuş küçük bir oğlanın saçını yapan sarı bir kutup ayısının bir anlık görüntüsünü gördüm. Hypnagogia'da görülebilen diğer görüntüler dev bir kurşuni araba bagajı, hepsini

okuduğumu hissettiğim bir gazete sayfası ve gördüğüm zaman uzaklaşarak diplomatik bir toplantı yapan bir oda dolusu insanın başına dönüşen bir dizi altın düğmeydi.

Bu tür hypnagogik görüntülerin en çarpıcı özelliklerinden biri de, neredeyse doğaüstü bir ayrıntı yoğunluğudur -birinin belirttiği gibi "deri noktacıklarını görmek" mümkündür adeta. Yaygın olarak belirtilen diğer bir tuhaflık da, en azından başlangıçta hypnagogik görüntülerin ayrıntılı bir arka plandan yoksunmuş gibi görünmesidir. Parlak bir ışık sisi altında yüzen resimler şeklinde gerçekleşirler. Ne var ki -diplomatik toplantıya dönüşen düğmelerle olduğu gibi- hypnagogik görüntüler, bir iki saniye daha fazla sürerlerse, genellikle kendilerini arka planı olan rüya manzaralarına dönüştürürler.

Fakat hypnagogik görüntülerin en tuhaf özelliği, belki de hareketsiz bir resim gibi donmuş görünmeleri, fakat gene de hareket *izlenimine* gebe olmalarıdır. Aklın gözünün her görüntüde bir kamera gibi hareket etmesinden kaynaklanan bir hareket biçimi vardır. Örneğin kutup ayısı görüntümde tavana yakın bir noktada görüntü etrafında dönüyor gibiydim. Diğer zamanlarda görüntüler uçuşur -tek tekerlekli bisiklete binmiş horozun ve altın düğmelerin yaptığı gibi. Fakat her görüntünün kendi içinde hareket, tanık olunmaktan ziyade dolaylı olarak anlatılır. Kutup ayısının saç kırptığı ve horozun bisiklete bindiği izlenimini edinmiştim, fakat aslında hiç pençe ya da bacak görmemiştim.

Uykunun eşiğinde halüsinasyonal görüntülerin birdenbire ortaya çıkması rüyaları açıklamada kuşkusuz önemlidir. Hypnagogia'da uyumak üzere olmak, psikolojik olarak REM uykusunda uyanmaya yakın olmakla benzerdir. Bu yüzden her iki durumda da benzer görüntülerin olması şaşırtıcı değildir. Hypnagogik görüntüler REM rüyalarının işlediği hammaddedir. Daha yakından bakarsak, rüyalardaki imgeler hypnagogik "hareketsizlikler"in tuhaf karakteristiklerini paylaşır. Fakat rüyalara dönmeden önce, geçerken hypnagogik görüntülerin beden dışı ve ölüme yakın deneyimlere ne kadar benzediğini belirtebiliriz.

Ölümcül bir hastalıktan ya da başka bir travmadan sonra yaşama geri dönen insanların gördükleri görüntüler konusunda geniş bir literatür vardır. İnsanlar yaygın olarak bir tünele baktıklarını ve çok uzakta bir ışık dairesi gördüklerini söylerler. Bir sonraki an kişi ışığa batar ve fantastik görüntülerle çevrelenir -Hıristiyanlar genellikle melekleri ve cennetin kapılarını görürler, fakat diğer kültürlerden insanlar dinsel inançlarının öngördüklerini görme eğilimindedirler. Birçok insan da bedenlerinden çıktıklarını, tavanın yakınlarında havada yüzdüklerini ve hastanenin acil eki-

bi hareketsiz bedenle uğraşırken, heyecansız bir şekilde onları gözlediklerini söyler.

Bunun hypnagogik deneyime benzediği çok açıktır. Karanlık bir tünelde yolculuk, tuhaf bir açıdan izlenen bir manzaranın halüsinasyonu -tek fark- görüntülerin kişinin çevresinde olanlarla doğrudan bağlantılı olmasıdır. Fakat sıradan hypnagogik görüntüler de çevremizdekilerle bağlantılı olabilirler. Bir gece gözlerimin önünde beliren gazete sayfası, bir kitabı kapattıktan hemen sonra göründü. Görüntülerin böyle doğrudan harekete geçmesi hypnopompik görüntülerde daha da yaygındır: Uyanmak üzereyken görülen görüntüler. Bir sabah yarı uyanık yatarken postacının posta kutusuna mektup koyduğunu duydum. Hemen -merdivenin başında beklermiş gibi canlı bir şekilde- bir delikten içeri atılan mektuplar şelalesi görüntüsünü gördüm. Uyanıp da hâlâ yatakta olduğumu görünce biraz şaşırdım.

Beden dışı deneyimleri genellikle uyku aşamasında beyin sapının duygulara kapanmasından dolayı değil de uyuşturucuların, travma ya da oksijensizliğin etkisiyle bilinçlerinin yok olduğu zamanlarda ortaya çıktığı için, çevreyle bağlantı korunur. Bu bilgi ışığında, ardından gelen hypnagogik halüsinasyonların dinsel inançlara ya da kişinin çevresinde olup bitenlere bağlı olması şaşırtıcı değildir. İradesiyle bedeninin dışına çıkabildiğini iddia eden bir kadın, beyin dalgaları uykunun ilk aşamalarında görülen karakteristik profili gösterdiği zaman bunu yapabiliyordu. Bedenin dışına çıkma deneyleri üzerine paranormal elkitapları da, önce beklenen hayalin provasını yapmayı, sonra uzanıp uyku eşiğinde kalmaya çalışmayı önerir!

Rüyalara geri dönersek, rüyaları açıklamak için gerekli öğeleri bir araya getirmiş olduğumuzu görebiliriz. Uykuda beyin birçok insanın varsaydığı gibi kapanmaz. Dış duygular engellenebilir ve bellek kapanabilir, fakat iç ses gece boyunca konuşmaya devam eder. Her doksan dakikada bir REM bombardımanı bize müdahale eder. Hypnagogia'dakilere benzer görüntüler gözlerimizin önünde salınmaya başlar.

Bazı uyku araştırmacıları, özellikle Freudcu eğilimleri olanlar, REM sırasında beyinsapından kaynaklanan faaliyet patlamasının aslında yaşadığımız rüya görüntülerini içerip içermediğini merak etti. Ne var ki REM stimülasyonunun beynin bellek kıyılarında yalnızca genel bir hareketlenme yarattığı daha akla yakın geliyor. Bu hareketlenme, anıları bilincin eşiğine getirir ve görüntüler hızla gelmeye başlar.

Hypnagogik görüntülerin akışının yarattığı kesin mekanizma ne olur-

sa olsun, bir kez başladığında tembel tembel mırıldanan iç ses üzerindeki etkisini tahmin etmek kolaydır. Ani tuhaf görüntüler zincirinden şaşıran iç ses neler olduğunu kavramak için uğraşır durur. Bellek üzerindeki engel iç sesin "gerçeklik" çerçevesine sahip olmasını engeller ve işleri daha da karıştırmak için rüya görüntüleri de sürekli değişir. Görüntülerin parlaklığından iç sesin gözleri kamaşır, fakat tutarsızlıklarından onmaz bir şekilde etkilenir. Anlamın arkasından koşması yarım saat kadar sürer, ta ki REM fırtınası dinene ve iç ses düşük dalga uykusunun sakinliğine dönene kadar.

Rüyalara kendilerine özgü mantık ve atmosferi veren de kendiliğinden oluşan hypnagogik görüntülerle iç ses arasındaki bu etkileşimdir. Gördüğüm karışık bir rüya, rüya görme mekanizmasına iyi bir örnek oluşturur.

Rüya, Taş Devri çizgi filmlerinin karton arabalarında yarış yapmamla başladı. Fakat hemen ardından bir okyanusun üzerindeki gökyüzünde uçuyordum. Büyük bir savaş gemisini geçtikten sonra tek başına oturan ve yağlı patates cipslerinden yiyen bıyıklı bir figür gördüğüm köprüye doğru uçtum. O figürün ben olduğumu, bir casus olduğumu ve boş bir geminin sorumlusu olduğumu hemen "bildim". Ne var ki akıl kameram bu figür üzerinde oyalanmadan açık havada salındı ve bir tekerlek boyu gitti. Bu noktada gemi bir nedenle savaş gemisinden, gri boyalı bir firkateyne dönüştü. Firkateynin bacalarından geçtim, sonra radara geldim. İnce ince işlenmiş demir ilgimi çekti ve yakından bakmak için durdum. Yeniden geriye çekilince sahnenin değiştiğini keşfettim, çevremde yayılı model uçak parçalarıyla birlikte bir masada oturuyordum. Uyanmadan önceki son düşüncem, maketi oluşturan bütün bu küçük plastik parçaları yapıştırmanın ne kadar zor olduğuydu.

Birçok insan bir rüyadaki hareketin bir film kadar düzgün olduğunu varsayar. Fakat daha yakından incelendiğinde, bu örneğin de gösterdiği gibi, bir rüya daha çok hareketsizlikler dizisi gibidir. Gemi rüyam bir savaş gemisinden köprüdeki bir figüre, oradan firkateyne, demir dümene, sonunda model gemi parçalarıyla bir adama atladı. Fakat bu rüya sahnelerinin hiçbirinde gerçek bir hareket yoktu. Adamın elleri hareket etmiyordu. Gizemli figür, kaya gibi hareketsiz duruyordu. Savaş gemisi dalgaları yarıyormuş izlenimini veriyordu, fakat aslında hiç dalga görülmüyordu.

Diğer bir deyişle, rüyalar, her biri olağanüstü ayrıntılı, fakat hareket yaparken donakalmış hypnagogik tablolar dizisinden oluşur. Kuşkusuz gözlerimizin sürekli hareket etmesinde bir hareket vardır. Fakat REM rüyalarını hypnagogia'dan ayıran hareket akışı, görüntülerin hepsinin ortak bir temaya bağlı yığınlar halinde gelmesinin yarattığı bir yanılsamadır.

Gemi rüyam, bir gemi düşüncesi çevresinde yarım düzine durumdan oluşuyordu. REM uykusunda bir hypnagogik görüntü diğerini harekete geçirir, böylece iç sesimizi yanıltarak rastlantısal bir çağrışım zinciri yaratır.

Bellek kıyılarımızın düzenlenme tarzı, bir hypnagogik görüntünün diğeriyle bağlantılı olmasına neden olan çağrışımlardan kısmen sorumlu olmalı. Afaziaları incelerken gördüğünüz gibi bir savaş gemisinin görüntüsünün bilincinde olmak diğer gemi türleri görüntülerini de yüzeyin yakınına getirir. Saniyede birkaç kere yeni bir rüya görüntüsü belleğin yükselen parçalarıyla birleşir ve bir gemi düşüncesi odak noktası olmayı sürdürdüğü sürece her görüntü de yeni bir kılıkta yeniden ortaya çıkma eğiliminde olur.

Rüya görüntülerindeki en büyük değişikliklerin akıl gözü bir sahnenin bir ayrıntısı üzerinde odaklandığı zaman da olması ilginçtir -radarın işçiliği çok güzel demirine dikkat ettiğim zaman olduğu gibi. Daha yakın çekim için durmak, rüya görüntüsünün arka planının unutulduğu gerekçesi ile bir sonraki görüntünün biçimlenme zamanı geldiğinde tamamen farklı bir rüya manzarasının ortaya çıkması gerektiği anlamına gelirdi. Radara bakmak için durduktan sonra geriye çekildiğimde yeni bir arka plan şekillendi bu kez odanın ortasında modeller yapıyordum.

İç ses, bir rüyanın öykü çizgisini oluşturan çağrışımlar zincirini sürüklemede büyük bir rol oynar. Bir REM bombardımanı sırasında dizginlerinden boşanan ani bir görüntü seliyle şaşıran iç ses, olanlardan bir anlam çıkarmaya çalışır. Fakat yorum yapma eyleminin kendisi, bir sonra olacakları harekete geçirebilir.

Bir keresinde rüyamda virajlı bir kır yolunda yürüyordum. Kör bir köşeye yaklaşırken iç sesim kaygılı bir şekilde böyle dar bir dönemeçte hızlı bir araba gelirse ne olacağını sordu. Tabii ki o an bir araba hızla geldi. Başka bir rüyada antik bir kentin mermer merdivenlerinde yürüyor ve yakınlardaki bir nehrin üzerinde bulunan bir köprüye çıktığımı düşünüyordum. Bir sonraki an sahne değişti ve yeşil çuha masada briç (İngilizcede köprü "bridge" sözcüğü ile briç sözcüğü aynıdır -çn) oynayan bir grup insanı gözlüyordum -bu kez kelime oyunu çağrışımı!

Rüyaların bağlayıcı mantıkları vardır, fakat çağrışımlar ille de anlamlı değildir. Bazıları anıların bellekte birbiriyle iç içe geçmiş olmasının sonucudur. Diğerleri ise elde olmadan uyuşuk iç sesimizle harekete geçerler. Fakat rüyaların bastırılmış ya da çok derin bir şeyi ifade etme girişimi oldukları yolunda bir kanıt yoktur. Rüyalar normal iki yanlı bilincin karışık bir versiyonundan başka bir şey değildir.

İç sesin düzensizliği rüyaların diğer bir karakteristiğinde açıkça görü-

lür: Yanlış kimlikler ve seri varsayımlarla dolu olmalarında. Örneğin, uyandığında gemi rüyamı gözden geçirirken, kendime benzettiğim köprüdeki bıyıklı figürün aslında bana hiç benzemediğini fark ettim. Yüzü daha çok bir filmde gördüğüm denizaltı kaptanına benziyordu. Öyle görünüyor ki, birçok değişmiş durum da çoğunlukla, yanlış harekete geçirilmiş "işte!" duygusuna bağlı olarak sahte bir aşinalık ışığıyla karakterize edilir, uykuda normal bellek süreçlerinin kapanması da rüyalarımızda yanılgılı bir kesinlik yaratır. İç sesin rüya görüntülerinin geçit töreni hakkında yaptığı iddialar değişmeden kalır ve bu yüzden söylediği her şey doğru görünür.

Bunun sonucunda oraya çıkan dikkatsizce yanlış tanıma, rüyaların ortak bir niteliğidir. Bir arkadaşın da içinde olduğu bir macera rüyası görüp de sonradan arkadaşın saçının renginin ya da giysilerinin yanlış olmasının tuhaf olduğunu ne kadar sık düşünmüşüzdür? Aslında bu konuda ne kadar çok düşünürsek, rüya görüntülerinin hiç eşleşmediğini o kadar çok fark ederiz. Aynı hatayı yerler konusunda da yaparız. Birçok rüya yeri hayali yerdir, fakat iç ses gene de onlara bir etiket takar. Gemi rüyamın son sahnesinde, belirli bir çocuk yatak odasına geri döndüğüm izlenimini edinmiştim. Fakat uyandığımda görüntüyü daha dikkatle inceledikten sonra aslında bildiğim bir odaya hiç benzemediğini gördüm.

Bu kimlik karışıklığı rüyalarımıza karakteristik renklerini verir. İç ses, her şeyi anladığının aşırı güveniyle bir süre düşünmeden konuşur, rüya görüntülerinin gösterdiği her şeyi etiketler, nedenler ve açıklamalar getirir. Fakat sahne değişmeye devam edip öykünün altını kazdıkça yavaş yavaş bir huzursuzluk anaforu ortaya çıkar. En iyi arkadaşımızla birlikte karmaşık bir rüya yolculuğuna çıktığımızı varsaymış olabiliriz, fakat birkaç sahne sonra bir grup çocuğun içinde olduğumuzu fark ederiz. Gerçekten de, artık rüyada yer bile almayabiliriz. İç ses kaygıyla kendini toplamaya, taze bir öykü çizgisiyle ortaya çıkmaya ve hızla yok olan hayal trenini yakalamaya zorlanır.

Uyanan iki yanlı akıl, disiplinli bir iç sesle organize bir bilinç alanının arasındaki sıkı ortaklığın ürünüdür. Fakat uykuda iç ses o kadar şapşal bir hale gelir ki, bırakın görüntülerin halüsinasyon olduğunu fark etmeyi, ortaya çıkan halüsinasyon rüya görüntülerine doğru tepki bile gösteremez. Gerçekten de, kendimizi bir fantezi dünyasının içinde bulur ve gene bir fantezi dünyasında son buluruz: İki kere gerçeklikten uzaklaşılır; birincisi halüsinasyon tarafından, diğeri yanlış yorumlama tarafından!

Birçok rüyanın bir kafa karışıklığı ve yanlış kimlik masalı olmasına karşın, insanların "uyanıp" bir rüyada olduğu gibi görebildiği ender du-

rumlar da vardır. Bir nedenle bellekleri engellenmemiştir ve akıllarının iki yanlı üstyapısı normal olarak işlemeye başlamıştır.

Bilinçli rüya görme olgusu uyku araştırmacıları tarafından yıllarca önemsenmedi. Fakat 1980'lerde düzenli olarak bilinçli rüya gördüklerini iddia eden insanlar, tezlerini REM uykusunun derinliklerine önceden belirlenmiş göz hareketleri dizileri yollayarak kanıtladılar.

Bilinçli rüya görenler, yaşadıklarını bir rüya görüntüsü içinde uyanık olmak şeklinde tanımlıyorlar. Rüya gören kişi bütün canlı manzaranın hayali olduğunu bilebilir -ve çoğunlukla bir sonraki sahnede ne olacağını ayarlayabileceğini hisseder. Bir uyku araştırmacısı olan Keith Hearne, kendi rüyalarında bilinçliliği harekete geçirmeyi öğrendi. REM'e girdiği zamanı saptayan ve ona küçük bir elektrik şoku veren bir makine yaptı. Deneme yanılma yoluyla bu sinyal, iç sese dayanan benlik duygusuna muhtemelen rüya gördüğünü hatırlatacak ve aklını başına getirecek kıvama geldi.

Bu durum ilk kez olduğu zaman duyduğu heyecanı tanımlayan Hearne şöyle dedi: "Bilinçli rüya görmenin denetlenebilme özelliğini hatırlayarak bir kızın ortaya çıkmasına ve kızın bir zamanlar tanıdığım birine benzemesine karar verdim. Biraz ötede iskemle yığını vardı. 'Bunun rüyanın büyük bir kısmını alacağını' düşünerek iskemlelere doğru yürüdüm, kızın iskemleler arasında olmasını bekliyordum, fakat orada kimse yoktu. Rüyayı kontrol edememekten hayal kırıklığına uğradık, fakat birden bana doğru yürüyen bir kızı fark ettim. Kısa boylu ve koyu renk saçlıydı, bu da gerekli tanıma uyuyordu.

"Kendimi tanıştırıp tanıştırmamayı düşünürken kız bana gülümseyip merhaba dedi. Elini tuttum ve birlikte mutlulukla yürümeye başladık... Birden kendimizi Birkenhead'de bulduk, kızın doğduğu evi arıyorduk. Yakınlarda patlamalar duyuldu, belki savaş zamanıydı. Rüyanın sona ermek üzere olduğunu sezdim. Jane bir fabrikanın yangın merdivenlerinde oturuyordu. Her iki elini de tutup onu görmek için geri döneceğime söz verdim. Bana gülümsedi. Sonra uyandım."

Hearne'ün bilinçli rüya görmek için bir şok kullanmasına karşın, birçok insanın aklı başında rüya görmesine, bir rüyadaki bir şeyin tuhaf ya da tutarsız olduğunu kavramaları yol açar gibi görünüyor. İç ses genellikle rüya görüntülerini eleştirmez, fakat bazı şeylerin anlaşılmadığının belirtildiği bazı durumlar tam olarak uyanık iki yanlı düşünceye dönüşün kapısını açar gibidir. Benlik ve gerçeklik kavramı geri dönerek, rüya görenin hypnagogik görüntüleri gerçek haliyle görmesine olanak sağlar.

Bu bilinçli düşünce çerçevesine geri dönüş, ancak REM uykusu özel-

likle boş olduğu ve beyinsapının belleğe getirdiği engel gevşemeye başladığı zaman olası olabilir. Birçok insanın, rüyalarda bir iki saniye aklı başındadır, sonra ya uyanırlar ya da rüyaya geri dönerler. Ne var ki, insanların rüyalarında aklı başında olabileceği gerçeği, rüyaların, mistik bir aşama değil, düşük dalga uykusundan REM rüyalarının karışıklığına, oradan da uyanık aklın eleştirel düşüncesine giden iki yanlı düşünce yelpazesinde bir nokta olduğunu bir kez daha gösterir.

Tarihe göre rüyalar asıl değerini almıştır. Parlak, fakat şaşırtıcı bir dünyaya pencere açarlar: Saklı anlamlarla zengin bir dünyaya. Eski Mısırlılardan Freud'a kadar doğal tepki, bu anlamı açan anahtarı bulmaya çalışmaktı. Fakat iki yanlı bir bakış açısından bakıldığında, rüyalar, iç sesin uyutucu düş kasırgasına uyum sağlamaya çalışırken debelenmesinden başka bir şey değildir. Rüyalar akıldışı değil, akılcı bir bilinç biçimidir.

Onuncu Bölüm
Yaratıcılık

Mantık insanları hayvanlardan ayırabilir, fakat en büyük kitaplarımıza göre mantık yeterli görünmüyor. İnsanları yaratıcı deha düzeyine çıkarmak için salt akılcılığın ötesinde bir şey gerekiyor -ya da akıldışılık bize bunun böyle olduğunu söylüyor. Ünlülerin anlatımlarına inanacak olursak, yaratıcı eylem özel bir şeydir kuşkusuz. Deha timsali Mozart, esin anlarında bütün senfonilerin nasıl kafasında dans ettiğini anlattı. Arkadaşına yazdığı bir mektupta, gece dışarı çıkıp yürüdüğünü ya da uyanık yattığını anlatıyordu: "Düşünceler aklıma istediğim kadar kolayca üşüşüyor. Nereden ve nasıl geliyorlar? Bilmiyorum ve bununla ilgilenmiyorum."

Mozart'ın sözlerinden, sanki kutsal bir varlık onun aklını müzikle dolduruyormuş gibi görünüyor. Yapması gereken tek şey, semavi bir radyoyu açmak ve duyduklarını kopyalamaktı. Gerçekten de, Mozart'ın elyazılarından bu şekilde olduğu görülüyor. Birçok bestecinin partiturları, geçişler ve değişimler yaması gibi görünürken, Mozart'ınkiler dikte edilmiş gibi temizdir.

Başkaları da başarılarının ardındaki benzer bir gizemli ve çabasız güçten söz ettiler. Nietzsche kuvvetli bir gücün sözcüsü olmaktan söz etti: "İnsan düşünür -aramaz; alır- bunu kimin verdiğini sormaz." William Blake, ruhların ona egemen olduğuna inanıyor, Picasso fırçasının vuruşlarını kontrol eden resimlerinin onu teslim aldığını söylüyordu. Einstein, iyi bir düşünce aklına geldiği zaman tıraş olmanın riskli olduğunu söylüyordu.

Belki de en fazla vurgulanan yaratı öyküsü, parlak ondokuzuncu yüzyıl Fransız matematikçisi Henri Poincaré'nin yaptığı tanımlamadır. Poincaré, Fuchsian fonksiyonları olarak bilinen cebir denklemlerinin kanıtına nasıl ulaştığını anlattı. Masasının başında on beş verimsiz günde bu fonk-

siyonların var olup olmadığını keşfetmeye çalışmıştı. Sonunda umutsuzlukla problemi bir yana bırakıp kıra gezmeye gitti. İstediği yere varınca - gerçekten de, tam o anda yerel bir otobüse binmek üzere ilk adımını atmıştı- "Eski düşüncelerimin hiç yardımı olmadan o düşünce birdenbire içimde beliriverdi." Poincaré birdenbire Fuchsian fonskiyonlarının ünlü bir geometri kolunun bir değişkeni olduğunu görmüştü.

Poincaré devam etti: "Bu düşünceyi kanıtlayamıyordum; otobüsteki koltuğuma otururken buna zamanım olmadı, konuşmaya devam ettim, fakat kusursuz bir kesinlik hissediyordum. Caen'e geri dönerken bilinç adına sonucu kanıtladım."

Poincaré'nin öyküsündeki en etkileyici nokta, Fuchsian denklemleri hakkındaki diğer soruların yanıtlarının da ona kendiliğinden aydınlanma anlarında gelmesiydi. Poincaré bir gece çok fazla kahve içtikten sonra yatağa yattığını anlattı: "Düşünceler kalabalık sürüler halinde geldi; çiftler birbirine kenetlenene kadar çarpıştıklarını hissetim." Birdenbire diğer bir Fuchsian denkleminin çözümü ortaya düştü. Sonra yakında gideceği askerliği düşünüp bir deniz kenarında yürürken, diğer çözümler de geldi. Poincaré'ye göre, çalışmasındaki her kilometre taşı ancak mantığın pençesini gevşettiği ve bilinçaltı güçlerinin ortaya çıktığı anlarda geliyordu.

Keats, Milton, Gauss, Rilke, Stravinsky, Puccini, Housman, Milton, Kipling, Çaykovski, Coleridge... en iyi düşüncelerin ansızın çaktığını iddia eden ünlüler listesi sonsuzdur. Buradan, insanlardaki yaratıcı gücün düzensiz bir şekilde ve aklın akıldışı derinliklerinden kendiliğinden ortaya çıkarak doğan bir şey olduğu öne sürülebilir -ya böyle, ya da akıldışı aydınlanma miti o kadar köklüdür ki, en kusursuz akıllar bile düşünce süreçlerini tanımlamaları istendiğinde ona başvurur!

* * *

Yüzyıllardır yaratıcılığın yorumlanması tarihi akıldışılık mitinde neredeyse bir mikrokozmozdur. Eski Yunanlılar bir kez başlangıç noktamızı oluşturuyor.

Yunanlılar dehanın kutsal olduğuna inanıyordu. Esin perilerinin, yani Zeus'un dokuz kızının filozof ve şairlerin akıllarına özgün düşünceler verdiği düşünülüyordu. Sıradan insanların bile günlük düşünce ve güdülerden sorumlu olan *daemon*'ları, özel esin perileri vardı.

Yunanlıların kendi mitlerini tam olarak kavradıkları tartışmalıdır. İlk Yunanlıları açıklayıcı Tanrılara, insanları kuklalar gibi itip çekmeye başvurmaya akılsal olayları açıklamak için sözcük dağarcıklarının yetersiz olması zorlamış olabilir. Fakat daha sonraki Yunan filozoflar arasında bir

akıl dili gelişmesine rağmen, yaratıcı düşünce ilahi olarak görülmeye devam etti.

Her zaman olduğu gibi Aristotales ve Plato bu konuda iki düşünce kutbunu temsil ediyor. Aristotales ilk yazılarında ilahi esin konusundaki geleneksel düşünceleri kabul etti. Fakat yaklaşımında daha biyoloji yanlısı olarak, aşırı "sıcak kara salgı"nın yaratıcılık ateşinin nedeni olabileceğini öne sürerek olası fiziksel açıklamalar aramaya çalıştı. Aristotales düşüncelerden, yeni düşünceler üretmek için çarpışan ve bölünen parçalarmış gibi de söz etti. Plato ise doğaüstü bir görüşe meyilliydi. Tipik bir Plato yorumu şöyleydi: "Şairler Tanrı'nın yorumcularından başka bir şey değillerdir, her biri bağlı olduğu ilahiliğin sahipliğindedir."

Plato, dehanın deliliğin akıldışılığına yuvarlanabilecek bir şey olduğu yolundaki yaygın Yunan inancını da dile getirdi. Öyle görünüyordu ki, insan aklı Tanrıların önerdiği güçlü mayalanma için zavallı bir araçtı ve çok fazla deha bir kutsama olduğu kadar bir lanet de olabilirdi. Bu paradoks üzerine yazan Plato şöyle dedi: "Amacın ilahiliği en zavallı şair aracılığıyla bütün liriklerin en canlısını [imzalar]."

Acı çekme, kişisel yetenek ve itici güç unsurlarıyla birlikte Yunanlıların dâhi kavramı, şaşırtıcı derecede modern görünüyor. Fakat Yunan uygarlığının çökmesinden sonra, birçok yüzyıl boyunca insanın yaratıcılığına yönelik çok farklı tutumlar vardı. İmparatorluk kuran Romalılar dehayı bireylere değil ev eşyalarına ve soyağaçlarına verdikleri bir nitelik olarak görüyorlardı. Deha ünlü ailelerini kanında akan ve düşüncelerden çok davranışlarla ifade edilen bir nitelikti.

Roma uygarlığının çökmesiyle ve Avrupa ortaçağının karanlık dönemleriyle birlikte tutum daha da değişti. Öğrenmenin soluk ışığını yanar tutan Hıristiyan keşişlere göre, kimse antik çağların başarılarına ulaşmayı umut edemezdi. Dâhilik kavramı gözden düştü ve modern insanın yapabileceği en iyi şeyin, klasik modeli sadakatle taklit etmek olduğu düşünüldü. Galileo ve Michelangelo'nun keşfettiği gibi özgün olmak sapkınlık olarak görüldü. Bireysel dehanın değer kazanması ve dehanın niteliğinin bir kez daha ele alınması ancak aydınlanma ile birlikte gündeme geldi.

Hobbes, Locke ve Hume gibi aydınlanma filozofları pratik bir yaratıcılık görüşü benimsedi. Dehanın ilahi olarak esinlenmesi yerine kesinkes akılcı olduğuna inanıyorlardı. İnsanın düşünce sisteminin duygu, bellek, düş gücü ve yargı gücünün dengeli bir karışıma dayandığı tartışıldı. Düş gücü yeni fikirler ortaya atabilirdi, -fakat Aristotales'in açıklamasını yankılayarak- eski düşüncelerin yeni bileşimlerde yeniden düzenlenmesinden biraz daha fazlasıydı bunlar. Verimli bir düş gücüne sahip olmak da kendi

başına büyük bir düşünür olmaya yeterli değildi. Yeni düşünceleri değerlendirdiğimiz ve beslediğimiz "kusursuz bir yargı gücü" daha önemliydi. Bu ciddi akılcılık ruhu dönemin sanatçılarını bile etkilemiş görünüyordu. Rembrandt, Rubens ve Velázquez gibi en yaratıcı aydınlanma ressamları kendilerini acı çeken dâhiler değil, yetenekli zanaatkârlar olarak gördüler.

Bu yaratıcılık tanımı modern kulaklara yavan gelmesine karşın, onyedinci yüzyılda devrimci sonuçlara yol açtı. Her insanın kusursuz bir mantık kapasitesinin olduğunu -dolayısıyla dehanın köylüden prense kadar her yaşam istasyonunda ortaya çıkabileceğini- iddia eden aydınlanma filozofları kilise Ortodoksluğunun ve feodal toplumun temellerini sarsıyorlardı. Fakat aydınlanma pratik yaratıcılık görüşü tezini romantiklerden daha iyi savunamadı ve deha bir kez daha insan ruhunda kaynayan akıldışı bir güç haline geldi.

Romantik hareket modern deha görüşünü kristalize etti. Aydınlanmanın dehanın düş gücüne egemen olmakta yattığını öne sürerken, Rousseau gibi romantikler, her şeylerini onun sunağında feda etmeleri gerektiğini hissettiler. Romantik ideal, her şeyi -sağlık, toplumsal konum, hatta delilik- aklın akıldışı derinliklerine atmayı isteyen bir kişiydi. Schlegel kardeşlerin yazdığı gibi: "Bütün şiirlerin başlangıcı, akılcı düşünce yasalarını askıya almak ve bizi insan doğasının ilkel kaosunun sevgili sapkınlıklarına dönüştürmektir."

Rousseau, Goethe ve Shelley gibi erken romantikler bu fantezileri gerçek yaşamda denemeye kalkışmak yerine acı çeken dâhi figürünü yazılarında kutlamakla yetindiler. Fakat bir kez bu deha imgesi tutar tutmaz, sanatçı ve şairler kendi propagandalarına inanmaya başladılar.

Ünlü Alman besteci Robert Schumann böyleydi. Toplum tarihçisi Roy Porter, Schumann'ın yüksek Alman romantizminin atmosferinde nasıl büyüdüğünü anlatır. Öğrencilik günlerinde Schumann, "... çok sayıda dâhi öğrenciyle birlikte tutkulu ve güzel arkadaşlıklar kurdu. Romantik yazarları okuyor, idealize ve taklit ediyordu... Yanına yaklaşılmaz ve elde edilmez kadınlara âşık oldu." Kısacası Schumann, romantik modeli ele geçirdi ve ona göre yaşamaya çalıştı.

Bu romantik bakış açısını benimseyen Schumann kendisini yetenekli fakat sıkıcı buldu. On sekiz yaşındayken deliliğe doğru gittiğinden emindi. Bir şato görüntüsü ona akıl hastanesini hatırlatıyor, panikletiyordu. İntihardan söz etti ve bir noktada kendisini pencereden atmaya hazırlandı. "Gerçek" semptomların ortaya çıkması çok sürmedi. Schumann iki

hayalet ses -Florestan ve Eusebius- yarattı, bu sesler ona müzik esini veriyordu söylediğine göre. Onu halka açık konserler vermekten alıkoyan gizemli bir el yarası da geliştirdi.

Schumann'ın egzantriklikleri yavaş yavaş etkili olmaya başladı. Besteleri kurudu. Tam anlamıyla deli olduğuna inanan Schumann bir akıl hastanesine gitti. İçeri girer girmez kendisini kapana kısılmış buldu. Ziyaretçilere göre Schumann'ın aklı gayet başında olmasına karşın, yetkililer çıkmasına izin vermiyordu. Kırk altı yaşında başka çıkış yolu bulamayan Schumann açlık grevi yaparak intihar etti.

Schumann'ın öyküsü aşırı uçta bir öyküdür ve birçok romantik, Schumann'ın yaptığı gibi içine dalmak yerine delilikle flört etmeyi başarmıştır. Ne var ki, romantikler dehanın akıldışı olduğu konusunda öyle bir yaygara yaptılar ki, sonunda kendilerini inanılmanın -ve yalnızca sanatçılar tarafından da değil- şanssız konumunda buldular. 1800'lerin sonunda tıp mesleği bile dehanın patolojik bir koşul olduğuna inanıyordu: Bir doktorun yazdığı gibi, "Ahlaki deliliğe bağlı... epileptoid çeşidin kalıtsal dejenerasyonunun bir semptomu"!

Bir yüzyıl sonra, tıbbın yaratıcılığın bir tür psikoz olduğuna inandığını düşünebilmek bile çok zor şimdi. Fakat diğer bir toplum tarihçisi George Becker'ın belirttiği gibi, 1880 ila 1920 arasında bu fikri destekleyen birçok akademik yazı yazıldı.

İtalyan doktor Cesare Lombroso gibi doktorlar, dehanın suçluların ve delilerin akrabası olduğunu ve üçünün de kalıtsal bir dejenerasyonun sonucu ortaya çıktığını iddia ettiler. Bu ahlaki çöküntü, gömülü akıldışı güçlerin ortaya çıkmasına izin veriyordu, bu yüzden bazen kendiliğinden yaratıcılık eylemleri de ortaya çıkabiliyordu. Fakat çoğunlukla dejenerasyon yaratıcı bireyin kaçınılmaz deliliğe kaymadan önce parlaklığıyla yakan, kayan bir yıldız olması anlamına geliyordu.

Victoria döneminde dehanın dejenereliğine inanış, dönemin anarşi ya da devrime gebe olmasının ne kadar korkutucu olduğunu gösteriyordu. Ne var ki, aynı zamanda doktorlar yaratıcılığı, tıbbi bir hastalık olarak tedavi ettiği takdirde akıldışılık mitinin toplumu nasıl egemenliğine alacağını da ortaya koyuyor.

Dâhilikle delilik arasında bir bağlantı kurmak için zeminin var olduğunu belirtmek gerekir. Yaratıcı olmak kısmen bir soruna özgün bir bakış açısıyla yaklaşabilmektir, bu yüzden toplumdan dışlanmış bir insan olunmasına katkıda bulunabilir. Yetim olarak doğmak, yabancı bir ülkeden gelmek ya da kişisel bir özürü bulunmak, inciyi yaratan gerekli kefeki taşının olduğunu kanıtlayabilir. Bu bilgi ışığında akılsal bir bozukluğun

üretken olabileceğini görmek kolaydır -özellikle manik depresifin gelgitlerinde. Manya toplumsal bir uyumsuzluk yaratmakla kalmaz, bir enerji de sağlar.

Fakat bu ancak akılsal bozuklukların hafif durumlarında geçerlidir. Yaratıcılık aklın dengeli bir şekilde kullanımına dayalıdır. Delilik düşük dozlarda itici güç olarak rol oynayabilir. Fakat delilik hızla akılsal süreçlerin yıkıcısı olur, bu yüzden dâhiliğin diğer yüzü olarak düşünülmemelidir.

Yirminci yüzyılın şafağında dâhilik kavramı bazı değişimler yaşadı. Esin kaynağı ilahiden içsele kaydı. Yaratıcılık patolojik bir rahatsızlık oldu. Halk, Van Gogh, Byron ve Einstein gibi yaratıcı insanlara, çalışırken yaptıkları egzantrik davranışları nedeniyle saygı göstermeye başladı. Bir sonraki değişim Freud ile birlikte geldi. Her zamanki gibi Freud'un bütün yaptığı, var olan romantik düşünce sistemini alıp ona bilim kisvesi altında pırıltılı bir giysi giydirmesiydi.

Freud, iki tip düşünce -ilkel ve akıldışı olan birincil süreç düşüncesiyle sözlü ve akılcı olan ikincil süreç düşüncesi- olduğunu öne sürdü. Düşünceyi böyle ikiye ayırmakla, romantiklerin uslamlamayla düşgücü, mantıkla sezgi sözcükle imge arasında zaten yapmış olduğu ayrımı, kutsuyordu.

Freud'un psikanalitik modelinde birincil süreç düşüncesi bastırılmış idin -içimizde kaynayan vahşi ve çocuksu cinsel enerji- sesiydi. Sağlıklı yetişkinlerde ego idin fantastik ve cinsel saplantılı düşünceleri üzerine bir engel koyar ve bunlar ancak rüyalar ya da dil sürçmeleri gibi kılık değişmiş biçimlerde bilince çıkabilirlerdi. Ne var ki bazı insanlar aşırı aktif libidolarından dolayı savunma mekanizmaları üzerindeki baskının büyümesine neden olurlar. Freud, birincil süreç fantezilerinin uyanıkken de ortaya çıkabileceğine inanıyordu. Yaratıcı insanlar bu akıldışı enerjinin koşumlarını takmayı öğrenmiş, onu resim yapma, yazı yazma ya da bilimsel icatlar gibi "güvenli" faaliyetlere kanalize edebilmişlerdir. Fakat libidolarını güvenli kanallara sokacak kadar güçlü olamayanlar için bu tehlikeli id düşüncesi bilincin üstüne çıkarak nevroza ve sonunda da deliliğe yol açabilir.

1950 ila 1960'larda Freud'u izleyen hümanist hareket yaratıcılık görüşünü birincil ve ikincil süreç ayrımlarına dayandırdı. Temel ayrım, daha iyimser bir bakış açısına sahip hümanistlerin fanteziyi septik bir güç olarak değil, değer verilmesi gereken bir şey olarak görmeleridir. Ayrıca demokratik hümanistler, aynı yaratıcı potansiyelin herkesin içinde var olduğuna da inanıyorlardı. Dâhi, aklın gizli güçlerini ortaya çıkarmayı öğrenmiş bir insandan başka bir şey değildi. Hümanistler bu tezlerini destekle-

mek için, küçük çocuklarda görülen kaygısız yaratıcılıklara dikkat çektiler. Toplum, çocukları, yaratıcılıklarını mantık ve özkuşku arkasına saklamaya zorlamakla suçlandı. Terapi teknikleri -regresyon terapisi, psişik ilaçlar ve meditasyon gibi- bu yapay engelleri parçalama ve birincil düşünce sürecinin ortaya çıkmasına izin verme yöntemi olarak alkışlandı.

1980'lerde hümanist yaratıcılık görüşü Doğu felsefesi ve büyücülük inançlarıyla birleşerek yeniçağ hareketini ortaya çıkardı.

Yeniçağ hareketiyle birlikte yaratıcılık düşüncesinin tarihi başa dönmüş oldu. Yeniçağcılar yaratıcılığı bilinçsiz bir güç, fakat aynı zamanda dışsal ve muhtemelen ilahi olan bir şey olarak gördüler. Yunanlıların rüyalarını tasarlamak için tapınaklarda uyumaları, ya da bir şiir esin perisinin ziyaretini teşvik etmek için içkili partiler vermeleri gibi, yeniçağcılar da yaratıcı enerjiyi odaklamak için kristaller ve evrensel bilincin havuzuna geri dönmek için de meditasyon kullandılar. Tanrılar Olympia'daki Tanrılar değil, Budacı ya da Hindu olabilirdi, fakat yeniçağ inancı mistik bir yaratıcılık görüşünü birçok insanın gözünde bir kez daha saygınlaştırmıştı.

Binlerce yıl boyunca oluşan mitler bize yaratıcı deha imgesini, esin kanatlarıyla uçarak yükselen bir kuş olarak verdi. Aşağıda ise mantık ve akılcılık makinesinin altında yapılmış çalışma daha dünyaya bağlı akıllar oluşturuyordu. Ne var ki, iki yanlı düşünce süreçleri modeli çok farklı bir yaratıcılık görüşü önerir: Yaratıcılık eylemi ilkel ya da akıldışı düşüncenin bir patlamasının sonucu değildir, daha çok sıradan düşüncenin beceriklilikle işlenmiş bir versiyonudur. Bunun gibi yaratıcı insan da çaba harcamadan esinlenen biri değil, kalıtım, eğitim ve çok çalışmanın bileşimi sayesinde verimli olan bir insandır. Yaratıcılığın gizi, aklın biyolojik ve kültürel parçaları arasındaki dengeli bir etkileşimde yatar.

Birçok yaratıcı bireyin en büyük içgörülerini keşfettiklerini iddia ettiği kendiliğinden esin anını nasıl açıklayabiliriz -Arşimet'in sokaklarda dans ederek "Eureka" diye bağırmasına yol açan, gökten gelen yıldırım? Belirtmemiz gereken birinci nokta, yaratıcı bir keşfe eşlik ettiği sık sık belirtilen sarsıntının gerçek bir duygu olmasıdır. Bir şeyi tanıdığımızda duyduğumuz "işte!" düşüncesiyle aynıdır.

Gördüğümüz gibi, tanıma yeteneği hayvan beyninin doğal bir özelliğidir. Yeni duyumlar eski anılarla eşleşir ve ne zaman bir bağlantı kurulsa "işte!" duygusunun alarm zili çalar. Hayvanlarda bu tanıma yeteneği dış dünyaya odaklanmıştır, anlaşılabilir bir bağlama deneyim dalgasını iletir. Fakat hayvanların öğrenemediği şey, bağlantıları bulma yeteneğini alıp kendi düşünce süreçlerine yöneltmektir.

İnsanların yaratıcı düşünmeyi nasıl sağladıklarını araştırırken, araştırmacıların kullanmaktan hoşlandıkları birkaç düşünce deneyi vardır. Örneğin "şapka askısı" problemi: İki uzun sopa ve bir mengenenin bulunduğu bir odadasınız. Bu sınırlı malzemeden şapkanızı asmak için bir askı yapmak zorundasınız. Diğer bir sevilen bilmece de "Charlie'nin ölümü" bilmecesidir: Bill bir gün eve gelir ve oturma odasına girince Charlie'nin yerde ölü yattığını görür. Tom da odadadır ve yerde su ve cam parçaları vardır. Charlie nasıl ölmüştür?

Bu tür beyin alıştırmalarının, çözülmek için özel bir düş gücü sıçramasına gereksinimi vardır. Birçok insan bu tür problemleri çözmek için önce durumu kafalarında çizer, sonra yanıtı bulana kadar akılsal düş güçlerinin birçok unsurunu gözden geçirirler.

Şapka askısı deneyinde, en iyi başlangıç yolu, iki sopanın askının bacakları olarak kullanılabileceğini düşünmektir. Çoğu insan hemen, desteklenmediği takdirde sopaların dik durmayacağını kavrar. Üçüncü bir ayak yapmak için sopalardan birini kırmak kuralları ihlal etmek olacaktır -ayrıca üç sopa da düzgün şekilde bir araya getirilemez. Sopaları duvara dayamak da çözüm olarak görülmez. Bunları düşünürken, iki sopayı sallarken döşemeyi çizmemeye dikkat etmemiz gerekir. Bu noktada çözümü buluruz: İki sopayı birleştir, sonra döşemeyle tavan arasında sıkıştır, mengeneyi askı olarak kullan.

Aynı şekilde Charlie'nin ölümü de kuşkulu unsurlarla dolu odayı düşünmekle çözülür. Gizemli Tom'u düşünürken, katilin olaydan sonra ortalıkta dolaşmasının tuhaf olduğu kafamıza dank eder -bir insan için pek normal bir davranış değildir. Belki de "Tom" adı "erkek kedi" (tomcat) sözcüğüyle belli belirsiz bir çağrışım yaratabilir. Hemen yanıtı buluruz. Kedi Tom, balık Charlie'nin akvaryumunu yere devirmiştir!

Bu problem çözme sürecini iki yanlı terimlerle tanımlarsak, önce problemin akılsal bir görüntüsünü yaratmak için iç sesimizi kullanırız. Sözgelimi şapka aksısı deneyinde, bu sözcüklerin değindiği nesnelerin imgelerini yaratmak için "sopa", "mengene" ve "oda" sözcüklerini kullandık. Global bir görüntü oluşturduktan sonra iç ses, bu unsurları bu görüntü çevresinde hareket ettirmek için kullanılır. Kafamızın içinde söylediklerimizi kaydetme imkânımız olsaydı, muhtemelen şöyle bir şey olurdu: "İki sopa yere düşer... onları duvara dayarsam... hayır, o zaman kayarlar... şey bir bakalım... bir dakika, burada bir tavan ve yer var... elbette!"

Normal düşünce süreçlerinden tek ayrım, bu iki yanlı etkileşimde düş gücüne alışılmadık bir akılsal yer verilmesidir. Birçok düşüncenin kısacık görüntülerle, sözcüklerin hızla akışı olmasına karşın, yaratıcı düşüncede

sözcükleri akılsal bir "laboratuvar" kurmak için kullanırız. Bunu yaptıktan sonra da bir dakika, çağrışımların ortaya çıkması için dururuz. Çözümü bulana kadar çağrışımlarla oynarız.

Böyle bir düşünce biçiminin, neden akıldışı olarak görüldüğünü tahmin etmek kolaydır. Düş gücünün aşırı kullanılması, çağrışımların ortaya çıkması için iç sesin engellenmesi, sonunda bir şey bulduğumuzda "işte!" duygusu: Bütün bunlar, insanların problemleri çözerken kullanması beklenen mantık adımlarına çok terstir. Ne var ki, düşünceyi iki karşıt biçimin bir araya gelmesi şeklinde -biri mantıklı, diğeri yaratıcı- görmek yerine, aynı yelpazenin iki farklı ucu olarak görmek daha iyi olacaktır.

Düşünce bir uçta sıkı sıkı kontrol altında ve sözseldir. Cümleler, mantık ve sınıflandırma kurallarını içeren bir gramer modeli kullanılarak yaratılmış ve düşünce merkezlerimizden dökülmüşlerdir. İç ses neredeyse otomatik bir pilot gibi yansıma için çok az durarak uçuşabilir. Grameri kusursuzlaştırmak için yüzlerce kuşaklık gelişme bunu sağlar -konuşmamız anlamlıdır.

Bu tür "akılcı" düşünce sistemi birçok durumu çözmek için yeterlidir, fakat zaman zaman bir problemin frontal mantık saldırısına yol vermediğini kavrarız. Daha oynanabilir çağrışımlara ve güçlü bir düş gücüne dayanan bir düşünce tarzına gereksinim duyduğumuz zaman böyle olur. Bir an durmak, bir akıl laboratuvarına başvurmak, sonra bize çözümü sağlayan çağrışım ya da eğretilemeyi bulana kadar karmakarışık düşünmek zorundayızdır.

Ne var ki bu farklılıklar yalnızca vurgu farklılıklarıdır. En sözlü düşünce zincirlerinin bile gerisinde bir düş gücü vardır ve en düş gücü gerektiren problem çözümleri bile bir dil çerçevesiyle sınırlıdır. Düşünmek her zaman iç sesle akılsal düş gücü arasındaki bir etkileşime bağlıdır.

O halde esinin maviliklerden gelen bir ok gibi istenmeden gelmesine ilişkin yaygın inanç nasıl oluşmuştur? Tıraş olurken, banyoda otururken, ya da bir otobüse binerken yapılan keşif öykülerine karşın, bu demek değildir ki düşünceler rasgele doğar. Ancak birkaç hafta ya da belki bir yaşam boyu hazırlık süreci geçirdikten sonra düşünceler doğar.

Poincaré'nin öyküsü bu noktada ele alınabilir. Poincaré, Fuchsian denklemlerini çözmek için günler harcadı. Aslında bunlar boşa harcanmış saatler değildi. Sorunun her yanını ele alan Poincaré, aslında bir çözüm bulmayı umduğu matematiksel bir alanın akılsal bir resmini oluşturuyordu.

"Charlie'yi kim öldürdü?" bilmecesini ya da şapka askısı problemini

çözerken aynen böyle yaparız. Akılsal bir resim yaratmak için problemin bütün unsurlarını bir araya getirir ve bir çözüm bulana kadar bunlarla oynarız. Poincaré'nin tek farkı var ki, o da onun problem resminin çok daha karmaşık olmasıydı -ek olarak bilmecenin birçok parçasını da kendisi bulmak zorundaydı.

Poincaré zemini hazırladıktan sonra, çözümü getirecek şanslı bir çağrışım aramaya başlamak zorundaydı. Poincaré'nin problemle en az ilgilendiği bir anda çözümü bulmasının birkaç nedeni var.

Birincisi, Poincaré akıl resmini bildiği matematikten kurmuştu. Yani var olan düşünceler onun sorunu yeni gözlerle görmesini engelliyordu. Düşüncelerinden uzaklaşması, daha önce önem vermediği ipucunun ortaya çıkmasına neden oldu.

Rahatlamış bir akıl da çağrışımların daha kolay ortaya çıkmasını teşvik eder. Hepimiz biliriz ki, özellikle bir şey düşünmediğimiz zamanlar her tür tuhaf görüntü ve düşünceler belleğimizde gezinir. Hypnagogik görüntüler gibi akılsal eşiğimiz aşağıya düşürülür ve düşünceler biraz gelişigüzel çağrışımlar zinciri biçiminde dökülmeye başlar.

Bilinçaltı algı -bilincin kenarında olayların farkında olmamız- üzerinde çalışan psikologlar bu olguyu deneysel olarak göstermişlerdir. Sözcükler bilinçaltı olacak kadar hızla deneklere gösterildiği zaman, aynı sözcükler açık bir şekilde gösterildiği zamandakinden çok daha fazla çağrışım yaratırlar. Sanki bir sözcüğün bir an çakışı bellek kıyılarını rahatsız etmiş, bir dizi bağlantılı düşünceyi akla getirmiş gibidir. Öte yandan, hedef bir sözcüğün farkında olmamız, bellek kıyılarımızın küçük bir bölgesinde doğruyu bulmamızı sağlar, düşüncemizin alanını daraltır ve bağlantılı düşüncelerin bilince girmesini engeller. Aynı şekilde çok düşünülen bir problemi düşünmeyi bir kenara bırakmak da daha önce engellenen çağrışımların ortaya çıkmasına olanak sağlayabilir.

Bu durumda, Poincaré'nin otobüse binerken çözümü bulması şaşırtıcı değildir. Haftalardır kafasında akılsal bir resmi taşıyordu ve belki de ilk kez bu resmin üzerindeki baskıyı hafifletmişti. Sınırların gevşemesiyle birlikte eskiden önemsemediği bir ayrıntı -denklemlerinin diğer bir matematik branşına benzerliği- kafasına dank etti. İki düşünce arasındaki eşleşmeyi tanıdığı anda muzaffer bir "işte!" duygusu ortaya çıktı.

Diğer büyük esin öyküleri de aynı, yoğun bir hazırlık dönemini bir anlık rahatlamış çağrışımın izlediği bileşenlere sahiptir. En çok anlatılan öykülerden biri de, benzen halkasını keşfeden Alman kimyacı Friedrich von Kekulé'ninkidir.

Kekulé altı karbon atom zincirinin kalıcı bir benzen molekülünü nasıl

oluşturduğunu düşünerek günler geçirdi. Bir akşamüstü, ateşin yanı başında yarı uykulu bir halde -çoğunlukla yaptığı gibi- atomları küçük karton karakterlermiş gibi hayal ediyordu. Atomlar önce kıvrılmış yılanlar yapmak üzere zincirde ellerini birleştirdi. Sonra yılanlardan biri ağzındaki kuyruğunu kavramak için ortaya sıçradı. Kekulé o an, sanki "bir ışık çakması" gibi benzen molekülünün bir zincir değil bir halka olduğunu gördüğünü söyledi.

Poincaré gibi Kekulé de yanıtını rahatlamış çağrışım düşüncesi anında bulmuştu. Fakat birçok olguya zaten hazır bir akıl olmadan kavrama mümkün olamazdı. Örneğin Kekulé'nin, şans eseri yılan eğretilemesiyle çözümü bulması için bir halka yapısının kalıcı olduğunu bilmesi gerekiyordu, çünkü her karbon atomuna tutması için bir "el" veriyordu.

Poincaré için de Kekulé için de, keşif anı, tüm çözümün önlerine açılmış göründüğü kör edici bir tanıma kıvılcımı olarak geldi. Çözümü tam olarak oturtmak için birçok önemsiz ayrıntı daha gerekiyordu -formül halinde bir kanıt yazmak gibi- fakat bütün gerçek iş yapılıp bitmişti. Böyle bir tamamlanmışlık ancak sorun, ucu kapalı bir bilim ya da matematik problemiyse olası olabilir. Ne var ki birçok yaratıcı keşifte -bir bina yapmak ya da bir roman planlamak gibi- sorunlar ucu açık olarak çözülür. Bu yüzden ilk esin anı iyi bir fikrin bir an akla gelmesinden başka bir şey değildir: Hafifçe çekildiğinde sorunun yavaş yavaş çözümüne yol açacak altın bir ipliğin görüntüsü.

İyi bir fikri çözen hasta düzenli bir akla bağımlıdır. Bu durum aklın daha mantıklı bir iki yanlı düşünce tarzı olmasını da gerektirir. Besteci Mozart kadar yetenekli insanda bile bu geçerlidir.

Daha önce Mozart'ın elyazmalarının ve yöntemlerinin, cennetsel bir koroyu duyarak müziğini yaptığı efsanesini doğurduğunu görmüştük. Fakat mektuplarının dikkatle incelenmesi öykünün çok farklı olduğunu gösteriyor.

Birincisi, Mozart rahatlamış bir haldeyken tamamlanmış parçalar değil, yalnızca iyi melodi parçaları geliyordu. Mozart'ın bestelediği kafasına üşüşen bu notalardı ve hoşuna giden bir müzik duyduğu zaman kendi kendine mırıldanır, bir tema oluşturana kadar notalarla oynardı. Mozart, "Temayı oluşturunca" diye yazıyordu, "bestenin bir bütün olarak gerektirdikleriyle uyum halinde, birincisiyle bağlantılı olan başka bir melodi gelir". Akılsal olarak beste yapmaya devam eden Mozart sonunda ilk esin parçasını, "... kontrpuanın kurallarına ve müzik aletlerinin tuhaflarına uygun vb... iyi bir parçaya" dönüştürdü.

Mozart'ın bir yandan çalışırken bir yandan da bu kadar müziği akılda tutabilme yeteneği olağanüstüydü. Fakat bütün diğer açılardan yöntemleri gelenekseldi. Yıllarca müzikle uğraşmak ona zengin bir anılar manzarası sağlamıştı. Rahatlama anlarında notalarla oynar, çağrışım sürecinin yeni bileşimlerde ortaya çıkmasına izin verirdi. Sonra bir tanıma "işte!"siyle uyum ve denge kavramlarına uygun düşen altın parçaları saptardı. Temasını yakalayan Mozart, parçayı oluşturmak için mantıksal bir iki yanlı düşünce tarzına dönerek bundan bir beste yaratırdı.

Mozart'ın mektuplarının ele alınması, tüm besteyi bir anda görebildiğini söylemesi Mozart'ın yalnızca akılsal besteleme sürecinin sonunda onu görebildiğini -sanıldığı gibi ilk esin anında değil- söylemek istediğini ortaya koyar. O zaman bile Mozart yalnızca belli başlı temaları ve parçanın genel "biçimi"ni kafasında oluşturmuş gibidir. Mozart o kadar akıcıydı ki -beste kuralları onun döneminde çok katıydı- besteyi sonunda kâğıda döktüğünde önemsiz parçaları neredeyse alışkanlıkla doldurabiliyordu.

Amerikalı bilişsel psikolog Howard Gardner, Mozart'ın semfonilerini yazma tarzıyla daha az yetenekli ölümlülerin yemek partileri düzenlemesi arasında iyi bir paralellik çiziyor.

İnsanları yemeğe davet etmeyi planladığımızda, önce aklımızda global bir parti görüntüsüyle işe başlarız -bilişsel psikologlar buna şema der. Bu durum Mozart'ın ve yeni bir müzik parçasının genel biçimine ilişkin düşüncesinin eşdeğeridir. Sonra yemek partileri planlamada çok deneyimli olduğumuzdan, karar verilmesi gereken ayrıntılar listesini kafamızda oluştururuz: Verilecek yemek, kiminle kimin yan yana oturtulacağı ya da hangi arkadaşın hangi deniz ürününe alerjisi olduğu ve kimin pirinçten nefret ettiği gibi. Şemanın, partinin dengeli bir kompozisyonu olana kadar teker teker sistematik olarak doldurduğumuz düzinelerce açığı vardır. Acemi particiler muhtemelen birkaç not alma gereği duyarlar, ya da peçete gibi önemli ayrıntıları unuturlar. Fakat deneyim kazandıkça parti için zengin bir akıl resmi geliştirir, böylece bilgi zenginliğini bir araya getirmek ikincil bir nitelik alır.

Gardner, Mozart'ın bu şemayı izlediğinin kanıtının bestelerinin yakından incelenmesiyle bulunabileceğini söyler. Öyle görünüyor ki, Mozart kafasında işlediği temel temaları yazarak taslağın üzerinden geçiyordu. Sonra minör aletleri ve alt temaları yazarak sayfalara geri dönüyordu.

Bilişsel psikolojinin şema ve açıklar modeli, yaratıcılığın bir yetenek değil acıyla işlenen bir beceri olduğunun altını çizer. Mozart ya da Poincaré gibi dâhi yaratıcılar eyleme yaklaşmadan önce akılsal makinenin tüm

ağırlığını zaten oluşturmuşlardır. Bu makine yeni düşüncelerin yaratılabileceği akılsal alanı sağlar. O zaman da bir düşünce sözü tanındığında, makine son ürünü işlemek için düşüncenin alışkanlık yollarını izleyerek çalışmaya koyulur. Amerikalı mucit Thomas Edison'un söylediği gibi, dâhilik her zaman onda bir esin, onda dokuz terlemedir.

Yaratıcı süreç şimdi biraz daha az gizemli görünüyor olmalı. Aynı düşünce mekanizması problem çözümünün temelini oluşturur; bu problem ister kusursuz bir müzik eseri, ister arkadaşlara verilen bir cumartesi akşam yemeği olsun. Gene de bir soru hâlâ yanıtlanmadan kalıyor: Neden bazı bireyler -bu dünyanın Mozartları, Einsteinları ve Picassoları- istisnadır? Belirli bir aklı deha düzeyine çıkaran gizli bileşen nedir? Yanıt olarak üç şeyin gerektiği söylenebilir: Zekâ, iyi düşünce alışkanlıkları üzerine çocuklukta verilen eğitim ve sıkı çalışma kapasitesi.

Zekâ gereği çok açıktır. Ne var ki, yaratıcı düşüncenin bilinçaltı kökleri konusunda o kadar yer etmiş bir inanış vardır ki, yüksek zekâ ve yüksek yaratıcılık çoğu zaman neredeyse birbirine karşıt olarak görülür. Çok sevilen bir kurgu klişesi, olgularla dolu bir başa sahip olan, fakat gene de tek bir özgün fikir yaratamayan gözlüklü bir aydındır. Yaratıcılık akılsal bir beygir gücü yerine bir içgüdü ve sezgi sorunu olarak görülür.

Bu yaratıcılık ve zekâ ayrımı, birincil ve ikincil süreç düşünce arasında yaptığı ayrımda, Freud tarafından kutsallaştırılmıştı bu durum modern psikolojide de içedönük ve dışadönük düşünce ile alan bağımlı ve alandan bağımsız düşünce olarak çelişen terimlerin kullanılmasında da devam eder. Fakat düşünceyi iki bağlantısız biçimden -biri sözlü, diğeri imgesel- kaynaklanırmış gibi ele almanın yanlış olduğu belirtilmiştir. Bu ikisinin arasındaki ayrım, vurgu ayrımından fazla bir şey değildir. Bu yüzden dehanın içsel bir bileşeni varsa, o kullanılan düşünce tarzının altında bir düzeyde yatıyor olmalıdır.

Belirli bir beynin doğal zekâsı bazı temel biyolojik özelliklerle -sinir hücrelerinin elektrik yayma hızı, sinir hücrelerinin komşularıyla bağlantı kurma rahatlığı ve farklı işleme tiplerine beynin verdiği yüzey miktarı- belirlenebilir.

Atletik yetenek de böyledir. Kaslarımızın yoğunluğundan vücut durumumuza kadar değişen spor potansiyelimizi belirlemede bir düzine bileşen söz konusudur. Her insan bu bileşenlerin farklı bir karışımını miras olarak almıştır ve "dâhi" sporcu doğru karışımı elde edecek kadar şanslı olan insandır.

Aynı şekilde zarların kalıtsal yuvarlanışı da, bazen deha yaratmak için

beynin özelliklerinin doğru bileşimine gelebilir. Fakat psikolojik olarak hızlı bir aklın dâhi olmak için potansiyel yaratmasına karşın, bu yalnızca bir başlangıçtır. İnsan aklının şekillenmesi gerekir ve bu şekillenme toplumsal bir süreçtir. Birçok istisnai aklın istisnai bir çocukluk geçirdiği ortaya çıkmıştır.

Ünlülerin biyografileri genellikle romantik bir bakış açısıyla yazıldığı için, dehanın ortaya çıkışının kendiliğinden ve yalnız bir süreç olarak görüldüğü noktada anne babaların etkisiyle çocukluk koşulları abartılma eğilimindedir. Örneğin, Einstein'ın babasının mıknatısın görünmez gücüyle oğlunu büyüleyen amatör bir elektronik muciti olduğundan ya da Picasso'nun babasının oğluna natürmortları kopyalatan bir sanat öğretmeni olduğundan pek söz edilmez.

Bu tür babalar, oğullarında yalnızca ilk ilgi tohumunu ekmekle kalmamış, kendileri de uzman olarak fizik ve resim gibi faaliyetler konusunda nasıl düşünüleceğinin iyi bir modelini oluşturmuşlardır.

Çocukların kendileriyle yüksek sesle konuşarak düşünmeyi öğrendikleri ve kullandıkları öğretme sözcüklerini yetişkinlerden daha önce duyduklarını taklit etme eğilimiyle oluştuklarını unutmamak gerekir. Oğlunun bloklardan bir kule yaptığını gözleyen anne bir gün, "Kule çok yüksek, devrilecek" derse, çocuk birkaç gün sonra aynı sözleri kendi üzerinde kullanacaktır. Alexander Luria'nın göçebe ve köylülerin düşünce sistemlerini incelemek için Orta Asya'ya yaptığı yolculuk, bir Batılı mantıksal ve yöntemsel düşünce modelinin bile uygun bir yetişkin modelden öğrenmesi gereken bir şeyler olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, Einstein ve Picasso'nun, kariyerlerinin arifesinde alanlarında doğru düşünce modelini sağlayan babalara sahip olması onlar için büyük bir avantaj olarak değerlendirilebilir.

Matematikçi Karl Gauss ve yazar H. G. Wells gibi anne babadan yoksun olan ünlü dâhilerin bile çoğu zaman çizildiği kadar karanlık bir çocuklukları yoktur. Gauss'un babasının bir işçi olduğu varsayılır. Fakat öyle görünüyor ki babası bordrolu bir inşaatçıydı. Ayrıca Gauss yetenekli bir okul öğretmeninin ona matematik öğretmesini sağlayacak kadar şanslıydı. H. G. Wells'in annesi bir hizmetçi, babası bahçıvan yamağıydı; yani eğitimsiz, yoksul ve acınası halde. Fakat aslında Wells'in babası maymun iştahlı bir hayalciydi, zekiydi, iyi okuyordu ve kriket oyuncusu olarak yöresinde ünlüydü. Wells'in annesi ona küçük yaşta okumayı ve aritmetiği öğretmişti toplumsal sınıfına aykırı olmasına rağmen Wells iyi bir kütüphaneye gidebiliyordu.

Bakma çabası gösterildiği anda birçok dâhinin biyografisinde yol gös-

terici bir el hemen ortaya çıkar. Amerikalı Nobel ödüllüler üzerine yapılan bir araştırma, büyük kısmı Protestan ya da Yahudi ailelerden gelenlerin oluşturduğunu ortaya koydu. Bu tür ailelerde çocuklara büyük ilgi gösterilir ve eğitime küçük yaşta başlanır. Yakın tarihte yirmi beş büyük matematikçi üzerinde yapılan bir araştırma ise, yirmi birinin küçükken özel bir teşvik aldığını ortaya koydu.

Araştırmalar, bir dâhinin çoğunlukla ilk oğlan, yani geleneksel olarak ailelerin verebildiklerinin en iyisini alan çocuk olduğunu da keşfetti. Çocukların, en yeteneklilerin bile, düşünce alışkanlıklarını bir yerden almaları gerekir ve iyi bir model olabilen bir anne ya da babaya sahip olmak olağanüstü bir avantajdır.

Bir dâhi olmak için gereken son bileşen sıkı çalışma kapasitesidir. Araştırmalar, alanlarında öncü olan insanlarla yarışı kaybedenler arasındaki farkın, başarılıların çalışmaya erken başlamaları ve sıkı çalışmalarından kaynaklandığını gösteriyor. İster satranç, ister piyano çalmak, isterse top oynamak olsun, herhangi bir faaliyette becerili olmak için 10 bin saatlik pratik gerektiği tahmin ediliyor. En başarılı insanların biyografileri, henüz ergenlik çağına girmeden ilgi alanlarında çok çalışmaya başladıklarını ortaya koyuyor.

Keşif anı, eğitimli bir akla çabasız ve hızla geliyorsa, düşünce kaslarının esnekleşmesi ve bellek bankasına stok yığmak için çok uzun yıllar harcandığı asla unutulmamalıdır.

Mozart'ın yaşamı doğal yetenek, aile eğitimi ve sıkı çalışma bileşenlerini bir araya getirir.

Birçok insana göre Mozart akıldışı dehanın prototipiydi. Yetenekleri küçük yaşta kendini gösterdi, besteciliği kusursuz ve çabasız görünüyordu ve etrafı operalarının "çok fazla notadan oluştuğundan" yakınarak onun dehasını takdir edemeyen budalalarla çevriliydi. Kişiliği de mite uygun görünüyordu. Mozart kaygısız bir melek, yalnızca müzik için yaşayan ve açlık çeken bir dâhi ve vahşi, isyankâr bir punk olarak çizildi. Yaşamının romantik öyküsü trajik bir ölümle sonuçlandı: Mozart genç yaşında, muhtemelen tükenmişlikten ya da kıskanç bir rakibi tarafından zehirlenerek öldü. Son bestesi *"Requiem"* bitmemiş halde yastığının yanında duruyordu.

Kuşkusuz Mozart'ın başarıları şaşırtıcıydı. İlk bestesini dört yaşında yaptığı söyleniyordu -birçok çocuğun tekerleme öğrendiği bir yaş. İlk resitalini beş yaşında verdi ve ilk operasını on iki yaşında yazdı. Otuz beş yaşında (hastalıktan dolayı, mitlerin belirttiği gibi zehirlenmekten ya da

tükenmişlikten değil) ölmesine karşın, Mozart seksenden fazla senfoni, opera ve kilise müziği besteledi.

Mozart'ın dikkate değer bir yeteneği vardı kuşkusuz. Fakat çocukluğunu incelemek serada yetişmenin ürünü olduğunu gösterir. Babası Leopold hırslı bir müzik öğretmeniydi, Mozart'ın kardeşini bir müzik dehasına dönüştürmüştü. Müzikle kuşatılan ve babası tarafından teşvik edilen Mozart, üç yaşında akortları hatırlayabiliyordu. Babası beş yaşında onu gösterilere ittiği zaman Mozart zaten binlerce saatlik pratiği ardında bırakmıştı.

Mozart'ın dört yaşında beste yapmaya başlaması bu başlangıç göz önüne alındığında belki de o kadar şaşırtıcı gelmez. Bazı akademisyenler, Mozart'ın ilk çabalarında Leopold'un parmağı olduğunu -ve bu çabaların değerlerinin farkında olduğunu- iddia ediyorlar. Fakat Mozart bu bestelerin ilk yazarı olsa bile, besteler her gün çaldığı müzik türünün biraz farklı bir varyasyonundan başka bir şey değildi. Mozart'ın özgünlüğü uzun yıllar sonraya kadar ortaya çıkmadı.

Belki de en önemlisi, Mozart'ın küçük yaşta yetişkin istek ve iddialara sahip olmasıydı. Mozart'ın babası ilk bestelerin çalınmasının çok zor olduğundan yakındığı zaman, dört yaşındaki oğlunun, "Zor olmak zorunda, çünkü o bir konçerto!" dediği söylenir. Mit yaratıcıları böyle bir yorumda dehanın çiçeklenmesini görebilirler, fakat başkaları Mozart'ın yetişkinlere özgü büyük tavırları, müzik kadar çabuk öğrendiğini söyleyeceklerdir.

Mozart yedi yaşında Avrupa turuna çıkarak aristokrasi için konserler vermeye ve dönemin diğer önemli bestecileriyle boy ölçüşmeye başladı. On iki yaşında, opera yazmaya başladığı zaman yeterli müzik eğitimi almıştı. Beş yıllık yolculuk ona sonsuz sayıda müzik biçimi göstermişti. Yaratıcı bir yaşama hazırdı. Bu yüzden Mozart ergenlik çağlarında kalıcı beste yapmaya başlamasına karşın, on yıllık bir deneyim dönemini geride bırakmıştı. Bu durumda bile Mozart onu dâhi yapan bestelerine ancak on iki yaşında başlayabildi.

Mozart'ın öyküsü doğru çevrede doğmuş büyük müzik yeteneği olan bir çocuğun öyküsüdür. Babası onun yeteneğini işledi ve Mozart çağdaş müzikle iç içe olmasından yararlandı. Uzun saatler boyu çalışmayı başarabilen Mozart, yaratıcı başarı için gereken bütün bileşenleri bir araya getirdi. Romantikler Mozart'ı akıldışı güçlerin kuklası; gizli bir kökten gelişen egzotik bir çiçek olarak görmeyi yeğlerler. Fakat Mozart küçük yaşta ele alınıp toplumsal olarak yaratılmış bir müzisyen rolüne uyması için kalıba sokulan, kalıtsal olarak donanmış bir gençti.

Geriye hâlâ bir soru kalıyor: Neden insanlar özgünlüğü olmayan dehaya sahip olabilir? Her Mozart'a karşılık, vaatlerini yerine getiremeyen bir düzine başka çocuk dâhi vardır. Bunun en ünlü örneği William Sidis'di. Sidis, şimdiye kadar doğmuş en zeki çocuk olarak sözü edilen, beş parasız göçmenlerden doğma bir matematikçiydi.

Sidis'in annesiyle babasının öyküsü yeterince olağanüstüydü. 1890'larda Rusya'dan ABD'ye geldiler ve bölge kütüphanesinde akşamları çalışarak kendilerini eğittiler. Sidis'in babası Boris sonunda Amerika'nın ilk psikologlarından biri olma şansına sahip oldu ve William James'in yakın bir iş arkadaşı oldu.

William Sidis doğduğu zaman annesiyle babasının onun için büyük umutları vardı. Sidis'e hiçbir zaman normal çocuk muamelesi yapmadılar. Tam tersine karşılarında minyatür bir yetişkin varmış gibi davrandılar, onunla bir yetişkinmiş gibi konuştular, diğer çocuklarla oynamasını engellediler ve öğrenmesi için büyük bir baskı kurdular.

Sidis'in gerçekten de parlak bir aklı vardı -bazıları onun IQ'sunun 250 civarında olduğunu tahmin ediyor. On sekiz aylıkken sabah gazetesini okuyordu. Üç yaşında Latince ve Yunancayı akıcı bir şekilde konuşuyordu. Dokuz yaşında matematikte o kadar iyiydi ki, üniversiteye gitmeye hazırdı. Çok küçük olduğu için Harvard onu on bir yaşına kadar kabul etmedi. Sidis, Harvard'a girdikten bir yıl sonra dört boyutlu geometri üzerine konuşmalar yaparak profesörlerini bile geri plana itti.

Jet hızıyla gelişmesine rağmen Sidis mutsuz biriydi. Ailesi onu gerçek dünyadan o kadar soyutlamıştı ki, hiç arkadaşı, hiç sevgilisi yoktu. İnsanları uzun, sıkıcı gramer ve astronomi tezleriyle sıkan, fakat ayakkabılarını bile bağlayamayan toplumsal bir başarısızdı.

Sidis yirmi yaşına geldiğinde, toplumsallıktan uzaklığı onun yaşamının parçalanmasına yol açtı. Öğretmenlik görevi felaketle sona erdi. Hiç evlenmemeye karar verdiğini herkesin içinde söylemesi -ve bu sözünü hatırlatması için kalbine yakın bir yerde bir rozet taşıyordu- gazetelerde onunla alay edilmesine neden oldu. Sonra saf saf katıldığı bir komünist sokak gösterisinde yakalandı. Mahkemeler ve ailesiyle tartışmalardan sonra tuhaflaştı. Herkesin beklediği gibi ünlü bir matematikçi olmak yerine bir büro memuru olarak geçimini sağladı -bu işinde yalnızca iki toplama makinesini aynı anda kullanma yeteneğiyle ünlüydü!

Sidis'in tek önemli çalışması, kendisinin bastırdığı iki kitaptı. Fizik üzerine mistik bir kitap olan birincisinde yirmi yıl önce kara delikler konusunda öngörüler yazdığına inanılıyordu. İkinci kitap, kullanılmış tramvay biletleri kullanma hobisi üzerineydi. Sidis tramvaylara ve genel

olarak toplu taşımacılığa öyle takmıştı ki, ABD'deki birçok zaman çizelgesini ve rotayı hatırlıyordu. Kullanılmış bilet toplama üzerine yazdığı kitabın şimdiye dek yazılmış en sıkıcı kitap olarak tanımlanması şaşırtıcı değildi. Sidis kırk altı yaşında öldüğünde, geride son derece boş bir yaşam bıraktı.

Sidis büyük bir dâhi olmak için gerekli bütün bileşenlere sahipti. Doğal bir zekâsı vardı, iyi bir eğitim almıştı ve sıkı çalışıyordu. Fakat Sidis'in annesiyle babası çocuklarının güçlü bir kişilik ve toplumsallık geliştirmesine izin vermeyerek hata ettiler. Sidis gerçek dünyayla hiçbir zaman bütünleşemedi, bu yüzden bütün potansiyeli heba oldu.

Sonuç olarak, başarının toplumsal olarak tanımlanan bir nitelik olduğu unutulmamalıdır. Bir Picasso ya da bir Einstein dâhi olarak tanınır, çünkü zekâlarını insanların çözülmesini istediği problemlere vermişlerdir. Dâhilik mitolojisi Einstein'ın egzantrik bir hayalci, Picasso'nun da bir isyankâr olarak görülmesine yol açtı. Fakat Einstein döneminin fizik dünyasında hangi sorunların çok önemli olduğunu son derece iyi biliyordu. Picasso da ressamın rol aldığı toplumsal sahneyi kavradığı için başarılı oldu. Bohem bir yaşam sürdü ve eleştirmenleri heyecanlandırmak için kasten hazırlanan stil değişiklikleri yaptı. Her ikisi de saygın dinleyicilerine büyük bir beceriyle rol yaptılar.

Sidis ise tam tersine pusulasız, kaybolmuş küçük bir çocuktu. Ailesi onu yanlış bir tarzda şekillendirdi. Kitaplara ve "akılcılık" görüntüsüne aşırı değer verdiler ve Sidis'deki toplumsal amaç duygusunun biçimlenmesinin önemini kavrayamadılar. Sidis egzotik bir çiçekse, aile desteği kalkar kalkmaz solan köksüz bir ev çiçeğiydi.

Sidis'in öyküsü, dehanın benzersiz, kendiliğinden ve akıldışı bir şey olarak düşünülmemesi gerektiğini hatırlatır. İnsan aklı çıplak doğan ve sonra toplumsal olarak işlenmiş düşünce modelleriyle giydirilir. Dâhi, bu düşünce alışkanlıklarını herkesten daha iyi öğrenen, sonra onlara toplumsal olarak değerli bir uyarlama bulan kişidir.

On Birinci Bölüm
Delilik

Bir testin parçası olarak bir grup insana (bazıları normal, bazıları şizofren) pembe bir plağın rengini tanımlamaları söylendi. Normal özneler, plağın renginin konserve sombalığı ya da belki pembe bir kile benzediğini söylediler. Şizofrenlerin yanıtları ise çok farklıydı.

"Makyaj. Gözleme makyajı. Yüzünüze sürersiniz, onlar da oğlanların peşinizden koştuğunu zanneder. Bir dakika! Ben yüzüme sürmem ve oğlanlar peşimden koşmaz. Kızlar yüzlerine sürerler" yanıtlardan biriydi. "Bir balık yüzer. Ona sombalığı dersin. Pişirirsin. Bir konserve kutusuna koyarsın. Konserveyi açabilirsin. Bu renkteki sombalığına bakarsın. Sombalığı" diğer bir yanıttı. "Kile benziyor. Gri gibi görünüyor. Saman üzerinde taklalar atarsın. Saman günü. 1 Mayıs. İmdat! Yapamıyorum. Yardıma ihtiyacım var. 1 Mayıs" üçüncü yanıttı. Böyle devam etti. Bütün şizofrenler düz bir yanıt vermek yerine, tuhaf çağrışımlardan oluşan iradesiz bir trenle boğazlarına kadar doluydular.

Şizofrenlerin gösterdiği bu şey neydi? Mantığın çöküşü mü? İlkel düşünme sürecinin kontrolsüz patlaması mı? Dünyaya eşsiz bir şiirsel tepki mi?

Batılıların delilere bakış açısının tarihi tanıdık bir çizgi izler. Eski Yunanlılar insanın akılcılığına şişirilmiş bir bakışla yaklaştı ve sonra mantık ışığının sızamadığı birçok karanlık alanı açıklamak için belirsiz bir akıldışılık kavramı yaratmak zorunda kaldı. Delilerin davranışından daha anlaşılmaz görünen birkaç şey olduğundan, Yunanlılar doğal olarak deliliği en aşırı akıldışılık biçimi olarak gördüler. Fakat bilmece hâlâ yerli yerinde duruyordu: Delilik Tanrıların akıldışılığının esinlediği bir şey miydi, yoksa bedenin hayvan akıldışılığı mıydı?

Yunanlılar mit ve oyunlarında çoğunlukla deliliğin üzerinde kutsal bir

el gördüler. Plato kehanet, şiirsel esin ve aşk deliliği gibi delilikten kaynaklanan "kutsallıklar"dan söz eti. Fakat aynı zamanda Aristotales gibi deliliği bir hastalık; bir insanı hayvan düzeyine indirgeyen organik bir akılcılık çöküşü olarak gören başka Yunanlılar da vardı.

Bu ikilik, Batı kültür tarihi boyunca deliliğe ilişkin düşüncelerin peşini bırakmayacaktı. Ortaçağda Katolik kilisesi deliyi meleklerin mi, şeytanların mı tutsak aldığına karar vermek zorunda kaldı. Bazı deliler görüşlerinin güçlülüğünden dolayı azizlik düzeyine çıkarıldı, fakat başkaları içlerindeki kötü ruhları çıkarmak için dövüldü ya da yakıldı.

Aydınlanma yeni bir perspektif getirdi. John Locke, *"Essay Concerning Human Understanding"*te, deliliğin ne gizli bir bilgelik, ne de insanlığın hayvan köklerini gösteren bir mantık çöküşü olduğunu yazdı. Bunun yerine deliliğin bir kişinin bozulmuş bir bilinçle mantık yürütme çabalarından kaynakladığını öne sürdü: "Bir aptal, doğru ilkelerden yanlış bir sonuca varan kişidir; fakat bir deli yanlış ilkelerden doğru bir sonuç çıkaran kişidir."

Daha sonra göreceğimiz gibi, bu çok doğru bir görüştü. Locke'un öne sürdüğü şey, aslında deliliğin değişmiş bir bilinç durumuna benzediğiydi. Algı ve bilincin biyolojik temellerinin zarar görmesi, üzerinde yükselen iki yanlı düşüncenin dengesini bozar. Dolayısıyla deli anti-akılcı değildir; çarpık bir gerçeklik içinden uslamlamaya çalışır yalnızca.

Ne yazık ki Locke'un döneminde beynin çalışma tarzı hakkında yeterli bilgi yoktu. Locke'un görüşleri küçük bir doktor ve filozof grubu tarafından savunulmasına karşın, kamuoyunda çok az etkileri oldu. Halkın çoğunluğu deliliği aklın akıldışı güçler tarafından ele geçirilmesi olarak görmeye devam etti. Romantik hareketin doğmasıyla birlikte, bütün dikkatler akıldışılığın hangi yüzünün, kutsal yüzünün mü, hayvansı yüzünün mü delilikte görüldüğü sorusu üzerinde yoğunlaştı.

Egemen görüş -dini ve siyasi ahlakçıların görüşü- deliliği vahşi doğaya bir görüş olarak değerlendiriyordu. Ahlakçılar ortaçağ dünyasının Büyük Varlık Zinciri ile (burada insanlık akılcılık sayesinde yaratının başında duruyordu) mantığın bedenin çürümüş iştahları üzerinde haklı ve doğru bir yönetici olarak görüldüğü akıl arasında bir benzerlik kurdu. Bu siyasal eğretilemeyi benimseyen görüş, deliliği, mantığın egemenliğini alaşağı etmek için tutkuların isyankâr kara yığında bir araya geldiği ahlaksız bir devrim olarak gördü. Onyedinci yüzyıl sonu yazarı Thomas Tyron'ın belirttiği gibi, delilik "aşırı eğilimler"in "kafa karışıklığına, eşitsizliğe ve çekişmelere" ve mantığın sona erdiği "iç savaşlara" yol açmasının sonucuydu.

Fakat romantik hareket, popüler kültürü egemenliği altına alırken bu ahlaki görüşü de önemli oranda değiştirdi. Delilik birdenbire kutlanması gereken bir şey haline geldi. Rousseau, Blake, Byron ve benzerleri deliliği dâhiliğin akrabası olarak gördü: İnsanları yavan mantığın ötesine götüren derin bir bilgelik. Ondokuzuncu yüzyıl şairi Emily Dickinson şöyle yazdı: "Delilik ilahi bir şeydir." Romantikleri dinleyen insanlar, deliliği, aklı yanlışa götüren hakiki gerçek ve neden olarak görmeye başladılar.

Bu romantik delilik görüşü 1960'ların antipsikiyatri hareketiyle birlikte en aşırı durumuna ulaştı.

Antipsikiyatri hareketi varoluşçu bir hareket olarak ortaya çıktı. Jean-Paul Sartre gibi varoluşçuların tezine göre insanlığın sorunlarının nedeni, modern toplumun doğal olmayan durumda olmasıydı. Varoluşçulara göre deliren toplumdu ve akıldışı olan da, insanların birçok küçük kural ve inancı anlamlıymışlar gibi kabul etmeleriydi. Bu görüş açısından deli hiç de çıldırmış değildi. Tam tersine daha otantik -yani daha kişisel- bir bakış açısını arayan ruhsal öncüydü.

Bir terapist ve antipsikiyatri hareketinin lideri olan Ronald Laing *"The Politics of Family"*de şöyle yazdı: "Şizofreni etiketi takılmış istisnasız bütün deneyim ve davranışlar, bir kişinin yaşanılmaz bir durumda yaşamak için icat ettiği özel bir stratejidir." Hareketin diğer bir üyesi David Cooper'ın *"The Language of Madness"*da yazdığı gibi: "Delilik, varoluşun yabancılaşmış yapılarını yok etmek ve daha az yabancılaşmış bir varlık kurmaktır."

Antipsikiyatristlere göre delilik topluma karşı bir isyan eylemiydi ve insanları "şizofren" ya da "nevrotik" olarak nitelemek de toplumun aldığı öçtü: Delileri hapsetmek, elektrik şoklarıyla, sakinleştirici ilaçlarla cezalandırmak için bir bahaneydi.

Aşırı görüşlerine karşın antipsikiyatri hareketi 1960 ila 1970'lerde delilik konusunda düşünceleri önemli oranda etkiledi. Akıl hastalıklarının biyolojik köklerini inkâr etmek moda oldu. Rahatsızlıklar kötü anne, aile baskıları ve hatta psikiyatrinin kendi beklentileri gibi toplumsal etmenlere bağlandı. Akıl hastaneleri, uyumsuzların devlet onaylı şizofren olarak gönderildiği kurumlar olarak görüldü. Hareketin baskısı altında, akıl hastanelerinin kapatılması ve hastaların topluma geri gönderilmesi için geniş bir kampanya başlatıldı - hâlâ devam eden bir kampanya.

Kabul etmeliyiz ki, kusurlu kuramlarına karşın antipsikiyatri hareketi elbette iyi şeyler de yaptı. Son iki yüzyıldır akıl hastalarına uygulanan birçok tedavi kriminal bir yaklaşım içinde olmuştu. Psikiyatristin hile çantası

içinde kan akıtma, suya sokma, insülin koması terapisi ve kuşkusuz lobotomi vardı. 1936 ila 1955 arasında yalnızca ABD'de 50 bin lobotomi yapıldı.

Antipsikiyatristlerin bazen delilik etiketi takılan hastalığın aslında toplumsal normlara uymamaktan başka bir şey olmadığını iddia etmesinde bir haklılık vardı. Doktorların bekâr annelerle eşcinselleri akıl hastanelerine yollamalarının üzerinden çok geçmemişti. Ne var ki antipsikiyatri hareketi, deliliği değer verilmesi gereken bir şey, olarak görmekle onu deli bir topluma karşı kişisel bir ayaklanma olarak gören romantik köklerine ihanet etti. Hareketin yandaşları, insanların yalnızca toplumsal olarak kabul edilebilir davranışların sınırlarını genişletmeye çalışmaları ile organik bir akıl hastalığının umarsız kurbanları arasındaki ayrımı göremedi.

Şizofreni, aklın kanseri denilecek kadar kötü bir hastalıktır. Bütün akıl hastalıklarının en yaygınlarından biridir. İstatistikler yüz kişide bir kişinin, bir şizofreni krizi yaşadığını gösteriyor. Hastalardan yalnızca dörtte biri tam olarak ya da tama yakın olarak iyileşiyor. Yarısı sık sık tekrarlanan bir kriz ve iyileşme döngüsüne giriyor, geri kalan dörtte bir ise sürekli hasta durumunda kalıyor.

Şizofreninin birçok biçimi olabilir, fakat klasik olarak ilk belirtileri ergenlik yaşlarının sonlarında görülüyor. On yedi ya da on sekiz yaşında bir zamanlar mutlu ve sıradan olan çocuklar içedönük ve huzursuz hale geliyorlar. Görünürde belirli bir neden olmaksızın sporculuğu bırakıyor ve arkadaşlarını görmekten vazgeçiyorlar. Ev ödevlerine hatta televizyon seyretmeye yoğunlaşma yeteneklerini bile kaybediyorlar. Sıradan yaşamın gürültü ve koşuşturması onları boğuyor sanki. İlk fırsatta yatak odalarına kapanıp zamanlarının çoğunu tek başına, eski plakları dinleyerek ya da hiçbir şey yapmadan geçiriyorlar.

Uyuma güçlüğü, sürekli sıkıntılı bir mide ve insanların gözlerine bakamamak gibi başka belirtiler de var. Ne var ki bu aşamada anne babalar, öğretmenler ve arkadaşlar içedönüklüğü tipik bir ergenlik belirtisi olarak görüyorlar. Genellikle gencin kendisini toplaması gerektiği söyleniyor.

Bu şaşırtıcı fakat fazla önem verilmeyen içe dönüşle birkaç ay sonra ani bir kriz başgösteriyor. *"Welcome, Silence"* adlı kitabında kendi rahatsızlığını anlatan Amerikalı doktor Carol North, sorunlarının henüz çocukken sesler duymaya ve görüntüler görmeye başladığı zaman ortaya çıktığını yazdı.

Sesler hiçbir yerden gelmeyen yorumlar olarak ortaya çıktı. Okulda bir çocuğun yanında otururken birdenbire bir ses, "Kevin bir sürüngendir!" diyordu. Ya da kilisede yüksek makamda bir ses, "Arkamdan gel,

şeytan!" diye bağırıyordu. Bir süre sonra sesler North'a yaklaşmaya başlayarak düşüncelerinin sürekli arkadaşı oldu. North şöyle yazıyordu: "Sesler beni konuşmalardan uzaklaştırmaya başladı. İnsanların söylediği sözler üzerinde duruyor, bu sözleri heceliyor ya da yineliyordu."

North gözlerinin önünde tuhaf biçimler de görmeye başladı -hypnagogiada görülenlere benzer noktacık ve biçimler. North şöyle yazıyordu: "Havada uçuşan renkli biçimlerin belli belirsiz farkındaydım. Onları ilk gördüğümde, bir süredir onları gördüğümü, fakat dikkat etmediğimi kavradım. Herkesin onları gördüğünü, geri plandaki bir sesin, ya da fark edilmeyen bir aspiratör gürültüsünün görsel karşılığı olduğunu düşündüm. Küçük spiküller ve çok renkli biçimlerden oluşan bu şekiller, kalabalık içinde birbirine sokulan insanlar gibi birbirleri ile kıpır kıpır oynuyorlardı. Şekiller radyo parazitinin görsel karşılığına benziyorlardı, bu yüzden onlara 'müdahale biçimleri', adını verdim."

North'un ergenlik yaşlarında da müdahale biçimleri ve sesler gidip gelmeye devam eti, bazen güçleniyor, bazen dikkat edilmez oluyorlardı. Yaşamı zorlaştırmalarına karşın North onları görmezden gelebildi ve lisede koleje gidecek kadar başarılı oldu. Fakat koleje başladıktan birkaç hafta sonra ilk krizini geçirdi.

Krizin başlangıcını North şöyle anlatıyor: "Bir akşam... *şeylerin göründüğü gibi olmadığı* duygusu üzerime çöktü... Televizyon acımasızca yüksek sesle çalıyor, odada western filmden gelen silah sesleri ve gerilim müziği üstüme üstüme geliyordu... Özel bir göreciliğin dünyayı kavradığını (astronomi dersinde Einstein'ın "Görecelik Kuramı"nı okuyordum) ve bütün insanları uzay ve zaman aracılığıyla ölüm krallığına götürdüğünü anladım. Yalnızca ben gitmemiştim; istenmeyenlerin gönderildiği yerde, herkese neler olduğunu gördüğüm, fakat hiçbir şey yapamadığım bir koşut varoluşta düşünülmüştüm. Şeytanın varlığı odayı doldurarak her yanımı sardı."

Sonraki birkaç haftada şeytan duygusu sık sık ortaya çıktı. North, dünya olağanüstü bir renk ve tanım yoğunluğuna büründüğü zaman büyülerin de hücumuna uğruyordu -araba kazasının donmuş anında algıya egemen olan halüsinasyonal canlılığa çok benzer bir biçimde.

North şöyle yazıyordu: "Görüntüler o kadar yoğundu ki, aynı anda hem korkunç, hem de çok güzel olabiliyorlardı... Binaların üzerindeki tuğlalarda bulunan mermer parçalarına, nehrin üzerindeki ayışığının hareketli motiflerine, ağaçlardaki yapraklara bakarak saatler geçiriyordum... Bunlar sıradan şekiller değildi; anlama gebeydiler, henüz kavramadığım bir anlama."

North bu şekillerle bütünleştiğini, hareket etmeden, konuşmadan ya da düşünmeden, yalnızca saatlerce bu şekilleri seyrederek trans halinde oturmaya başladığını söylüyor. Birkaç gün içinde bu trans hali o kadar kötüleşti ki, dimdik ve hareketsiz kalakaldı. Erkek arkadaşı onu yatakta çaresiz yatarken buldu ve ilk kez hapsedildiği hastaneye taşımak zorunda kaldı.

Birkaç hafta sonra ilk önemli kriz geçti ve North okuluna geri döndü. Fakat birkaç kriz daha geçirdi. Bunlardan bazıları daha şiddetli ve kendi kendisini yıkıcı biçimdeydi. Hareketsiz kalmak yerine bir sapkınlık dünyasına daldı.

Bir akşam, kolejdeki ikinci yılının ortasında, North bir kriz daha geçirdi. Dünya bu kez kozmik bir ortama büründü. Kız yurdunun koridorunda yürürken tehditkâr bir makine tarafından kuşatıldığını hissetti. Her yerde makine uğultuları duyduğunu düşündü, sanki yerin altında gizli motorlar vardı. Koridordaki bir içecek makinesinin yanından geçerken kırık bir kola şişesinin üstüne bastı. Hemen motor uğultularının kendi vücudunun içinden geldiğini ve kırık camın kendisini kesip motoru çıkarması için bir işaret olduğunu düşündü.

"Hemen oturup ayağımın üstünü çizmeye başladım... Bu kolay değildi, çünkü cam çok eğri büğrüydü. Derimin kalınlığına şaşırdım... İçindeki makineye ulaşmak için derinin altına girmeye çalışarak epeyce çizdim... parmağımla çizikleri dürttüm." İki polis North'un kolejin dışında çıplak ayakla tökezleyerek, yeni yağmış olan karın üzerine kanlı ayak izleri bırakarak yürüdüğünü gördü. Bir kez daha şizofreni krizi geçene kadar hastaneye yatırıldı.

Şizofreni krizinin birdenbireliği, sanki başın içinde bir şey birden harekete geçmiş gibi görünmesine neden olur. Sağlam bir insan bir gecede deli olur. Fakat North'un öyküsünün gösterdiği gibi, şizofren genellikle haftalarca, aylarca, hatta yıllarca büyüyen tuhaf düşünceler yaşamaktadır.

Birçok şizofrenin fark ettiği krizin ilk işareti, duyularındaki artan yoğunluktur. Örneğin sanki halüsinasyonlara neden olan ilaç almışlar gibi görüş güçleri "aşırı artar". Renkler parlaklaşır. Tüm görüş alanı bir şekilde kalabalıklaşmış görünür ve gözlere baskı uygulamaya başlar.

Birçok insan bunu görmezden gelmeyi öğrenir -tıpkı North'un gözlerinin önünde dönüp duran ışıklara yaptığı gibi. Fakat hastalık ilerledikçe halüsinasyonlar görülmeye başlar. Şizofren dünyayı grotesk bir biçimde dönüşmüş olarak görmeye başlar. İnsanların yüzleri bir hayvan ya da kör-

kutucu bir maskeye dönüşür. Görüş alanındaki nesnelerin kendi başlarına bir yaşamları olur.

Halüsinasyonların diğer duyular üzerinde de etkileri olabilir. Bir şizofren, her yerden tuhaf kokular duymaya başladığını ve bir zarfı eline aldığında içinde hareket eden sinekleri hissettiğini düşündüğünü anlattı. Diğer bir şizofren de, ağzının birden "kuşlarla dolu" olduğunu ve "kuşların tüylerinin, kanının ve kırık kemiklerinin ağzına battığını" hissettiğini yazdı.

Bu tür halüsinasyonlar dünyayı çok rahatsız edici bir yer yapar. Yiyecekler acı gelir -zehirlenmiş olduğu korkusuna yol açarak. Şok geçiren şizofren, düzgün masanın dokunulmaktan deliye döndüğünü ya da derilerinde binlerce minik böceğin gezindiğini hissedebilir.

Diğer bir yaygın halüsinasyon da, kişinin bedeniyle dünya arasındaki sınırın erimesidir. Bir şizofren iç organlarının bedeninin dışına çıktığını, bu yüzden yoldan bir araba geçtiğinde bağırsaklarının üzerinden geçtiğini hissettiğini söyledi. Başka şizofrenler cama dönüşmüş olduklarını ya da güneş ışığının onları bir bıçak gibi kestiğini duydular.

Bu tür halüsinasyonlardan söz etmeseler bile, birçok şizofrenin gene de halüsinasyon görmesi mümkündür. Hypnagogia'da olduğu gibi imgeler canlı gibi olabilir, fakat bir şekilde anlaşılmaları zordur. Hasta bunlara dikkat etmeyi öğrenmek zorundadır. Fakat şizofrenide neredeyse evrensel olarak belirtilen bir halüsinasyon çeşidi vardır: Sesler duyma.

Sesler birçok biçimde gelir. Şizofreninin ilk aşamalarında sesler uzakta durma eğilimindedir, yalnızca tuhaf yorumlar yaparlar. Fakat hastalık ilerledikçe koro halini alır, çoğu zaman anne baba ya da öğretmenler gibi tanıdık insanların sesine dönüşür. Sesler şizofreninin en korkutucu parçası olabilir, çünkü sık sık düşmanca ve alaycı olurlar. Hastaya bir anlık huzur vermeden hücum ederler.

Seslerin saldırısıyla birlikte, aklın mahremiyetinin yok olduğu duygusu da gelir. Şizofrenlerin bedenleriyle dış dünya arasındaki sınırın yok olduğunu hissetmeleri gibi, aklın çevresindeki sınırlar da yok olmuş ve içeriği ortaya dökülmüş gibidir. Bu duygu bazı şizofrenleri, düşüncelerinin yüksek sesle ilan edildiğine inandırır. Başka şizofrenler, yabancı bir gücün akıllarının kontrolünü ele almak için bilincin kıyılarından içeri süzüldüğünü hisseder. Şizofren, benliğin yavaş yavaş varlıktan akıtıldığı duygusunu hisseder.

Duyarlılaşan duyular, kaygı verici halüsinasyonlar ve giderek büyüyen kontrolü kaybetme korkusuyla birlikte gündelik yaşam, şizofren için neredeyse olanaksız bir hale gelir. Aileyle birlikte kahvaltı etmek bile acı ve-

ricidir. Hasta bir bıçak alırsa saplama güdüsü duyar, ya da bir koro onu yemeğin zehirli olduğu yolunda uyarır. Bu aşamada biraz daha fazla ses duyar. Şizofren bu aşırı duyarlılığa uyum sağlamak için yatak odalarının sakinliğine çekilir ya da kırlarda tek başına uzun yürüyüşlere çıkar. Toplumsal ilişkilerden kaçmak stimülasyon düzeyini düşürür ve biraz teselli sağlar.

Birçok şizofreni vakasında -özellikle ilk krizi geçiren insanlarda- hastalık bu noktadan ileri gitmeyebilir ve dolayısıyla fark edilmeden geçip gider. Dış dünyaya göre hasta bir süreliğine kendini başkalarından uzaklaştırmış olabilir, fakat yalnızca bu kadardır. Hastaya göre de halüsinasyon ve sesler dönemi aklının gerisine atılmıştır, hasta yeniden normal bir yaşam sürer.

Fakat hastalık kötüye gider de tam bir şizofreni şeklinde gelişirse, halüsinasyonlar rahatsız edici bir şey olmaktan çıkar, bir tehdit halini alır. Şizofren kuruntulara kapılır ve bu da tehlikeli ve şiddet içeren davranışı doğurur.

Hastalığın ikinci aşaması, tuhaf anlam duyguları şizofrenin dünyasını renklendirmeye başladığı zaman ortaya çıkar. Carol North'a olduğu gibi, her nesne, her olay, her konuşma gibi bir anlam içerir. Başlangıçta şizofrenler bu anlamın ne olduğunu bilmezler. Yalnızca birinin onlara bir mesaj iletmeye çalıştığını ve bu mesajın en sıradan nesneler ve önemsiz olaylarda bulunduğunu belli belirsiz hissederler.

Bazen bu açıklanmamış anlam ortamı, aşırı hoş bir özel olma duygusu yaratabilir. Kahkaha gazı kullananlarla saralılar gibi şizofrenler de tüm evrenin anlaşılabildiği duygusuna kapılabilirler. Bu durumda şizofrenler yaşamda özel bir görevle bulundukları saplantısına kapılırlar. Kendilerini dünyayı kurtarmak için gelmiş ikinci İsa olarak ilan etmeye başlarlar.

Bu duyguyu tanımlayan yirmi bir yaşındaki öğrenci şunları söyledi: "İnsanların söylediği şeylerde gizli bir anlam vardı... Duyularım keskinleşmişti. Çevremdeki küçük önemsiz şeylerden büyüleniyordum... Sonunda çok duygusallaştım, fakat yalnız kaldığımda kendimi çok rahat hissediyordum. Bana büyük bir güç duygusu veriyordu... dünyadaki herkesi sevdiğimi hissediyordum... düşünceler kalbimle birlikte atıyordu."

Fakat bu tür durumlar şizofrenide genellikle kısa süreli yaşanır. Açıklanamaz anlam duygusu çoğunlukla daha koyu bir tepki yaratır. Dünya bir tehdit haline gelir. Şizofrenler dünyanın kötü bir amacı olduğunu hissetmeye başlarlar. Birdenbire bir yabancının sıradan bir bakışı bir suçlama gibi görünür. Radyodaki bir yorum ya da gazetedeki bir başlık kılık değiştirmiş bir tehdit haline gelir. Şizofren suçluluk ve zulüm duygularıyla

dolar. Bu duyguları açıklamak için de paranoyak açıklamalar icat etmeye başlar.

Tipik bir paranoyak şizofren olan "David"e göre, hastalığı, aklının ele geçirildiğini ve düşüncelerinin dünyaya ilan edildiğini hissettiği zaman başladı. Önce fısıltı halinde sesler duydu ve tuhaf duygular hissetti. Sonra zulüm başladı. David, radyo, televizyon programlarının -hatta balkondan gördüğü uçakların çıkardığı egzoz bulutunun bile- ona önemli bir şey söylemeye çalıştığını düşünmeye başladı. Yavaş yavaş CIA'nın peşinde olduğunu "kavradı". Odasının düşüncelerini izleyebilen ve dış dünyaya yayan gizli mikrofonlarla dolu olduğuna inandı. CIA'nın bunu ondan bir ihanet itirafı almak için yaptığına ikna oldu.

Anlam duyguları ne kadar güçlenirse, şizofrenlerin bunları açıklamak için öyküler yaratmasına yönelik baskı da o kadar büyük olur. Birçok insana göre, şizofrenlerin anlattığı fantastik öyküler delilikle yaratıcı düş gücü arasındaki bağlantının kanıtıdır. Fakat bu tür kuruntular genellikle orijinallikleri nedeniyle değil, yoğunlukları nedeniyle etkileyicidir. Şizofrenler mesih olduklarına inandıkları zaman, kendilerini İsa ya da Baptist John gibi kesin tarihsel kişiliklerle özdeşleştirirler. Paranoyak gizli faaliyetler düşü kurduklarında da, bu düşler genellikle dönemin düşüncelerine egemen olan teknolojik ve siyasal tehditlerin bir karışımıdır.

Örneğin, onsekizinci yüzyıl çay tüccarı James Tilley Matthews'un öyküsünü ele alalım. Matthews "hava tezgâhları" -Matthews'un düşüncelerini başından emip çıkarmak için kullanılan bir tür işkence aleti- taşıyan Fransız Jakoben casusların hücumuna uğradığını hissetti. Ya da yirminci yüzyıl akılsal hijyen kampanyacısı Clifford Beers, gizli bir örgütün, "Üçüncü Derece"nin peşinde olduğuna ve şifreli mesajlarının dergi ve gazetelerin özel baskılarında yayımlandığına inanıyordu. Bugün şizofrenlerin kuruntuları arasında UFO'lar, bilgisayarlar, uydular ve çeşitli istihbarat örgütleri var.

Bu tür kuruntular nasıl olursa olsun, şizofrenin başı beladadır. Şizofren içe dönüş aşamasına "uyum sağladığı" dönemde kimseyi rahatsız etmez. Fakat paranoyanın özel dünyasına kayar kaymaz davranışları açıkça "akıldışı" olur. Hastalar kendileriyle hayali konuşmalar yapar ve belirli bir neden olmadan kıkırdar ya da surat asarlar. Kendilerini gözlediğini iddia ettikleri bir televizyona saldırarak ya da onlara bakan bir yabancının üzerine "kendilerini korumak için" atlayarak şiddet kullanabilirler.

Şizofrenler sorunu daha da karmaşıklaştırmak için bu "aşırı uyarılmış" halüsinasyon ve paranoyak kuruntular aşamasından donmuş hareketsizlik aşamasına geçebilir. Carol North'un belirttiği gibi, akıl birçok düşünce ve

sesin uğultusundan kaskatılığa kilitlendiği duruma geçer. Zaman durur ve düşünce engellenir. Bilinç havada asılı zamanın uzun bir parçası haline gelir.

Şizofrenler içedönüklükten aşırı dışadönüklüğe, kuruntulardan tam hareketsizliğe kadar o kadar değişik davranışlar gösterirler ki, psikiyatristler hastalığın nedenini bulmakta zorluk çekerler. Birçoğu Freudcu bir bakış açısı benimseyerek şizofreninin semptomlarında derin bir anlam aramaya çalışır. Örneğin CIA tarafından izlendiği şikâyetleri hadım edilmiş bir babanın kılık değiştirmiş korkusu olarak görülür. Tam hareketsizlik, tehditkâr bir dünyadan rahmin sakinliğine geri çekilme olarak değerlendirilir.

Bu derin psikolojik yaklaşım, insanların akıldışı isteklerin yönettiği bir bilinçaltı benliğe sahip oldukları ve deliliğin bu derin benliğin bilinçli egoyla savaşmasından kaynaklandığı varsayımına dayanır. Fakat iddia edildiği üzere, biyolojik hardware'in üstündeki düşünce alışkanlıklarının bir koleksiyonu olarak akla yaklaşmak çok daha iyi bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, şizofreninin tek bir nedeni varsa, o da psişik bir çatışma değil, beynin bir tür yanlış işleyişidir. Bugün artık şizofreninin beynin dikkati işleyememesi olduğu yolunda birçok kanıt vardır.

Dikkat bilincin keskin kenarıdır: Bilinç alanımızın en yoğun olarak kullanılan noktası. Oradan oraya gezinmesi nedeniyle, dikkat yoğunlaşmaya karar verdiğimiz şey üzerinde akılsal bir projektör olarak nitelenebilir. Fakat dikkatimizin çalışma tarzı aslında daha örtüktür. Dikkat gerçekte eylemdeki tanıma sürecidir.

Daha önce de gördüğümüz gibi, anıma gelen bir duygunun depolanmış bir anıyla eşleşmesini sağlayan, bellek kıyılarından bilgiyi serbest bırakan ve bir kavrama "işte!" duygusunu harekete geçiren süreçtir. Örneğin bir kedi ya da tava gördüğümüzde yalnızca parlak bir nesnenin ya da tüylü bir biçimin farkında olmayız -gözbebeklerimize çarpan çıplak bilgi duyumu. Tanıma eylemi bilincimizin bu şeylerin ne olduğuna ve neye yaradıklarına ilişkin bilgiyle doymasına neden olur.

Beyin bir anda yalnızca bir tanıma eşleşmesi yapabilir. Ne var ki, beyin bu tür eşleşmeleri hızla yaptığı için bu bir eksiklik değildir. Dolayısıyla dikkatin tarayıcı projektörü dediğimiz şey, aslında uzun parlak bir deneyim zincirinde, bir araya dizilmiş birçok küçük tanıma kıvılcımından başka bir şey değildir. Dikkat ve tanıma, beyin içinde oluşan aynı odaklama sürecinin iki yüzüdür.

Şizofrenide dikkat ve tanıma makinesi raylardan çıkar. Birkaç vakada dikkat kendine özgü bir "yapışkanlık" geliştirir. Şizofren, sayfadaki bir

sözcük ya da önemli bir düşünce gibi çevrenin küçük, önemsiz parçalarına kilitlenmeye başlar. Dikkatini başka yerlere kaydıramaması akılsal katatonia hareketsizliğine yol açar.

Fakat daha sık olarak tam tersi olur. Dikkati donmak yerine dağılır ve aşırı uyarılır. Beyin geçersiz olanları ayıklama yeteneğini kaybetmiş gibidir ve şizofrenler tüm dünya onlara baskı yapıyormuş, bir anda başına üşüşmeye çalışıyormuş gibi hissetmeye başlarlar.

Bu iki tip dikkat sorunu laboratuvarda gösterilebilir. Basit bir deneyde şizofrenlere gözlerini sallanan bir sarkaç üzerinde sabitlemeleri söylendi. Normal bir insan bu sallanmayı hafif bir göz kaymasıyla izleyebilir. Fakat şizofrenlerin büyük zorlukları vardı. Ya gözleri dans ediyordu ya da fazla yavaş kalıyordu -şizofreninin iki aşırı ucunu yansıtan sorunlar.

Şizofreninin aşırı uyarılma aşamasındaki hastalar öznel deneyimlerini anlatırken, bilincin arka planında ayıklama yeteneğini kaybetmiş gibi hissettiklerini söylerler. Beynin o yarı küresinde hiçbir şey sırayla yer almaz. Bilinç alanı baskı yapmaya başlar ve akıl gürültülü duygu ve düşüncelerin akınına uğrar, organize düşünce neredeyse olanaksızlaşır. Bir hasta bunun bir düzine radyo istasyonunun aynı anda açılması gibi olduğunu söyledi.

Arka plandaki gürültüyü ayıklayamama, şizofreni diğer insanlardan ayırır. Bir hasta insanların söylediklerini izleyemediğini, çünkü onların seslerini dinlemeye çalışırken aklının gelip geçen arabaların seslerine, bahçede öten kuşa -hatta buzdolabının uğultusuna- takıldığını söyledi.

Başlangıçta şizofrenin filtre mekanizmasındaki bozukluk, öfkeli, nabız gibi atan bir bilinç yaratır yalnızca. Duyular aşırı keskinleşir, hasta bütün uyarıcı durumlardan kendisini çekerek buna uyum sağlar. Fakat hastalık ilerledikçe kaostan kaçmanın yolu yoktur ve şizofren gerçeklikle bağlantısını kaybetmeye başlar.

Hastalığın bir sonraki aşamasında bozukluk "işte!" duygusuna ulaşır. Projektöre üşüşmeye çalışan duyu alanının bütün parçalarıyla birlikte normal olarak düzenli olan tanıma süreci parçalanır. Mazeretsiz bir anlam uğultusu kendisini, en olmayacak nesneler ve önemsiz olaylara bağlamaya başlar. Şizofrenin gözü, uçakların egzoz bulutlarının ya da cam parçalarının baskı yaptığını hissedecek, dolayısıyla yanlış bir anlamlılık duygusuna kapılacaktır.

Başta şizofren dünyada saklı anlam atmosferinden şaşkınlığa uğrar. Sonra -rüyalarda ve değişmiş durumlarda olduğu gibi- iç ses karışıklıktan kurtulup yolunu bulmak için konuşmaya başlar. Şizofren, olanlardan bir anlam çıkarmak için CIA komploları hakkında paranoyak fanteziler kurmaya başlar.

Tanıma duygusunun yerinden oynamış olduğu gerçeği, bu düşüncelerin önerilir önerilmez onaylayıcı bir duyguyla yanıtlandığı anlamına gelir kuşkusuz. O halde şizofreni aşağıya doğru inen bir sarmaldır. Kurbanlar bir "hardware" sorunuyla -odaklanmış bilinç yaratan beyin devresinin yanlış işlemesi- karşı karşıyadırlar. Fakat çok geçmeden "software" sorunları da geliştirirler. İç ses yaşananlardan bir anlam çıkarmaya çalışır ve bataklık kumunda çıkmaya çalışan bir insan gibi hemen paranoyak kuruntular dünyasına dalar.

Dikkat mekanizmasının çökmesi, şizofrenlerin yaşadığı diğer bir semptomu açıklıyor: Bedenle akıl arasında net sınırların yokluğu. Şizofrenler, arabaların iç organlarının üzerinden geçtiği ya da düşüncelerinin tüm dünyaya yansıtıldığı yolunda halüsinasyonlar görmeye başlarlar. Bu sınır erozyonu, beynin filtre süreçlerinin çökmesiyle birlikte dünyanın tutarlılığını kaybetmesi ve bir parçalar kolajı haline gelmesi yüzünden ortaya çıkar.

Bu karışıklıkta hiçbir şeyin sabit bir konumu yoktur, bu yüzden akılsal olayların "iç" dünyasıyla, "dış" nesneler dünyasının bedensel duyumlarını karıştırmak kolaydır.

Sonunda bilincin parçalara ayrılması şizofrenin kendi benlik duygusunu da etkiler. Şizofrenler artık iç sesin iki yanlı döngüsü ve kafalarına dolan düşünceleri yaratan akılsal hayal gücüne bakma yeteneklerini yitirmişlerdir. İç ses kendine göre konuşur sanki. Bu kafa karışıklığı aşamasında şizofrenler düşüncelerinin kaynağını kaybederler. Dıştaki bir zekânın akıllarına düşünce soktuğunu hissetmeye başlarlar. Çok geçmeden bu kaynak yokluğu neredeyse evrensel olan ses duyma halüsinasyonuna yol açar. Şizofrenler kendi iç seslerini yabancı bir saldırgan olarak görmeye başlarlar.

Şizofrenler duydukları seslerin hayali değil gerçek olduğu konusunda her zaman çok serttirler. Fakat şizofrenlerin boğazına takılan bir mikrofon çoğunlukla kendileriyle yapıkları konuşmaları saptayabilir. Böyle bir konuşmada bir hasta, "Bundan daha kötü bir şey... hayır, kesinlikle değil. Tek bir şey değil. Kesinlikle değil... Bir şeyler oluyor. Bu doğru. Başka bir şey? Fazla değil. Başka bir şey. Öyle değilmiş gibi..." diyordu.

Bu hayalet seslerin şizofrenin kendi yaratısı olduğunun bir kanıtı da, hastalara iç seslerini meşgul edecek okuma gibi bir görev verildiğinde sesin geçici olarak yok olmasıdır.

Locke'un haklı olduğu görülebilir. Yanlış olan şizofrenin düşüncesi değil, düşüncenin üzerinde kurulduğu temeldir. Şizofren, yavaş yavaş kötü-

ye giden bir bilinçte hapsedilmiş aklı başında düşünce alışkanlıklarının bir koleksiyonudur. O halde şizofrenin beynindeki sorun nedir? Neden dikkat mekanizmasının çökmesi ortaya çıkar? Bu soruların yanıtı hâlâ kesin olmamasına karşın, kanıtlar beynin derinliklerinde kilit sinir merkezinde kimyasal bir altüstlüğü belirtir.

Beyin yarı kürelerinin kırışık katları, beynin çeşitli parçalarına bağlı bazal ganglia olarak bilinen küçük bir yapılar yığınıdır. Bu yığın beynin farklı alanlarının birbirleriyle konuşabilmesi için bir araç sağlayan bir bağlantı kutusundan başka bir şey değildir. Fakat bilincin kesişme noktalarındaki konumu nedeniyle bazal ganglia dikkatte çok önemli bir rol oynar.

Bazal ganglianın bilinç için filtre rolünü nasıl oynadığı henüz açık değildir. Fakat öyle görünüyor ki bazı trafik akışlarını engellerken bazılarını teşvik eder, böylece odaklanmış bir bilincin ön ve arka planını yaratırlar.

Birçok beyin merkezi gibi bazal gangliadaki sinirlerin uyarılma gücü bir kimyasal maddenin -burada dopamine olarak bilinen bir nörotransmitter- düzeyiyle belirlenir. Dopaminenin yoğunlaşması dengesizleşirse sinirler ya çok uyarılır, ya da çok uyuşuk olabilir. Her iki durumda da bazal gangliadaki filtre mekanizmasının uyumu bozulur.

Bazal ganglianın dopamine sistemindeki dengesizliğin diğer bir hastalığa, parkinson hastalığına yol açtığı bilinmektedir. Birçok insan parkinson hastalığını tamamen bir kas hastalığı olarak görür: Asıl olarak yaşlıları etkileyen spastiklik ve kötürümlüktür. Fakat şizofreni gibi parkinson hastalığı da sinirsel bir hastalıktır ve semptomlarının birçoğu akılsaldır.

Bazen parkinson hastalığı uyarılmış, paranoyak şizofreni aşamasına benzer. Parkinson hastaları bedenlerini bir yabancı ele geçirmiş gibi huzursuz görünürler. Hiç nedeni olmadan ayaklarını sürüyerek yürür ve sinirli sinirli gezinirler. Bu hareketin baskısı konuşma ve düşüncelerini bile etkileyebilir. Parkinson hastalarının ağzından sözcükler çılgın gibi dökülür ve düşünceleri yarış eder. Fakat parkinson hastalığı daha yaygın olarak şizofreninin katatonik aşamasına benzer. Bir hareketsizlik ve kaskatılık bedeni kaplar. Her hareket çabası karşı bir hareketle karşılanır, bu yüzden parkinson hastaları kendi uzuvlarıyla mücadele ettiklerini hissederler. Aşırı durumlarda irade hareketsizliği konuşma ve düşünme yeteneğini bile dondurabilir.

Parkinson hastalığıyla şizofreni çok benzer görünüyor. Fakat aralarındaki ayrım, parkinson hastalığında kas hareketleri sorunuyken, şizofrenide dikkat düzensizliği etrafında yoğunlaşan bir şikâyet olmasıdır. İki hastalığın bazal ganglianın farklı kısımlarını etkilediğini öne süren araştırmalar vardır. Parkinson hastalığı motor trafiği düzenleyen yığının parçaların-

daki bir dopamine dengesizliğinin sonucu olarak ortaya çıkar, oysa şizofren duyu trafiğini düzenleyen kısımlardaki dengesizliğin sonucudur.

Beyin o kadar karmaşık bir organdır ki, bir dopamine dengesizliğinin şizofreninin tek nedeni olduğundan emin olmak için birçok araştırma yapılmak zorundadır. Aynı şekilde rol oynayabilecek başka nörotransmitterler de vardır. Fakat sonunda hangi kimyasal madde suçlanırsa suçlansın, beynin dikkat mekanizmalarının basit bir metabolik bozulması çok şeyi açıklar. Neden şizofreninin bu kadar yavaş geliştiğini ve neden hormonun egemen olduğu bir beden döngüsü gibi gelgitler tarzında olduğunu açıklar.

Bir dopamine dengesizliği şizofrenin sorunlarının kökeniyse, o halde şu soruyu sormalıyız: Böyle bir metabolik altüstlüğü yaratan nedir? Yaşamın getirdiği gerilimler, bozuk genler, hatta her ikisinin bir karışımı olabilir mi?

Şizofrenlerin aile geçmişlerinin incelenmesi güçlü bir genetik bağ olduğunu ortaya koymuştur. İnsanların akrabalık derecesi ne kadar artarsa, hastalık olasılığı da o kadar artar. Bu ortak zayıflık, aynı kalıtsal yaradılışa sahip olan ikizlerde en çok görülür. İkizlerden biri şizofrense, diğerinin de şizofren olma olasılığı yüzde 50'dir. Diğer ikiz hastalığı tam olarak geçirmiyorsa bile, sarkaç deneyi gibi testlerde önemli bir dikkat bozukluğu gösterebilir. Şizofren olan bir anne, baba ya da yakın akrabanın bulunması da hastalığın oranını artırır. Şizofren bir anne ya da babası olan bir çocuğun da şizofren olma olasılığı yüzde 17'dir, hem anne, hem babası şizofren olan bir çocuğun şizofren olma oranı ise yüzde 40'a çıkar.

Fakat gene de bu istatistiklerin başka yönlerine de bakmak gerekir. Aynı rakamlar, ikizlerin neredeyse yarısının hastalığı geçirmediğini ve şizofren anne ya da babası olan insanların yüzde 83'ünün hastalığa yakalanmadığını gösterir. Gerçekten de şizofrenlerin üçte ikisinin ailelerinde hastalık yoktur! Soyağaçları "temizdir".

Yani şizofrenin dopamine sorunları muhtemelen tek bir genin değil birçok sıradan genlerin ortak eylemlerinin sonucudur. Bu genler beynin uyumlu bir organ üretmek için gelişimini yönlendirir. Dikkat makinesinin metabolizması yeni duyumlara ne fazla duyarlı, ne fazla tepkisiz şekilde oluşturulur. Fakat birkaç vakada insanlar şanssızdır. Kalıtsal olarak aldıkları genler ve beynin gelişme tarzı kırılgan ve dengesizleşmeye mahkûm bir dopamine sistem yaratır.

Bu hastalığın stresten etkilendiği yolundaki yaygın inançta muhtemelen bir doğruluk payı var. Birçok şizofren sınavların baskısını, ilişkilerin bozulmasını ya da mutsuz bir ev yaşamını suçluyor. Öyle görünüyor ki,

şizofreninin sınır çizgisinde olan insanlar için bu tür stresli olaylar dengeyi bozar ve kırılgan dopamine metabolizmasının çözülmesine neden olur. Böylece hastalıklarının nedeni kalıtsal bir bozuklukla sistemin şoka uğramasının bir karışımı olacaktır.

Fakat başka şizofrenlerin hastalığın ortaya çıkması için özel bir strese gereksinimleri yoktur. Dikkat sistemlerinin kendi ağırlığı altında parçalanacak kadar çok dengeli olması mümkündür. Dolayısıyla şizofreninin "nihai" nedeni ağır çevresel stresin eşlik ettiği hafif bir kalıtsal zayıflıktan, bireysel durumlara dayalı, çevresel streslere bağlı olmayan nedenlere ve ağır kalıtsal zayıflığa kadar değişkenlik gösterir.

"Bu sombalığının bok kavanozunun aptal rengi. Bunu mayonezle karıştır. O zaman lezzetli olur. Onu tek başına bırak ve Allah'ın belası yere kus. Balığı kus." Artık şizofrenlerin renkli bir plak hakkında basit bir soru sorulduğunda neden böyle tuhaf yanıtlar verdikleri anlaşılabilir. Şizofrenler şiirsel değildir ya da bastırılmış birincil süreç düşüncelerini açığa vurmazlar. Tam tersine kimyasal bir dengesizlik akıllarını odaktan uzaklaştırır ve söylemek istediklerini düzenlemelerini olanaksızlaştırır.

Bir rengi adlandırmak gibi basit bir iş bile bir düşünceler zincirine verilmesi gereken dikkati gerektirir. Soru alınmalı ve kavranmalıdır. Sonra yanıt bir plan formüle edilmeli ve eklemlenmek için konuşma jeneratörüne girmelidir. Son olarak konuşma jeneratörünün ürünü denetlenmeli ve uygunluğuna bakılmalıdır.

Bir deneyden geçen normal deneklerin 'rengin sombalığının rengine -ya da belki pembemsi kile- benzediğini söylemeden önce bir an düşünmeleri, yanıt vermeden önce iki yanlı düşünceden geçtiklerini gösterir. Şizofrenlerde ise bu düşünce yapısını kurmak olanaksızdır. "Bu rengi tanımla"nın belirsiz düşüncesi deneyden geçen deneklerin kafalarına yerleşmiş olmalıdır. Fakat akılları bu düşünceyi izleyemeyecek kadar düzensizdir. Ağızlarından yalnızca belleğin çağrışım düzenlemesini yansıtan bir çağrışım zinciri çıkar. Makyaj düşünceleri kızların peşinden koşan oğlanların düşünülmesine yol açar. Kil (clay) sözcüğünün sesi griye (gray), hay (saman) ve 1 Mayıs (may day)'a yol açar. Deneklerin cevaplarını dinlemek, konuşma jeneratörlerinin çıplak, kontrolsüz yanıtlarını dinlemek gibidir.

Şizofreni, iki yanlı aklın yapısının ne kadar kırılgan olduğunu gösterir. Aklın biyolojik temelleri üzerindeki bir çatlak, gelişmiş düşüncenin tüm yapısını bozabilir ve ortaya çıkan tek, bütünleşmiş mekanizma belirginleşir.

Şizofreni üzerinde çok fazla durduk, çünkü şizofreni deliliğin en "akıldışı" türüdür -semptomları en şaşırtıcı ve organik kökleri görülmesi en zor delilik. Fakat diğer akıl hastalıkları da iki aşamalı çöküşle açıklanabilir.

Şizofreniden sonra en yaygın ve ciddi hastalık manik depresyondur. Şizofrenin bir dikkat bozukluğu olmasına karşın, manya bir ruh durumu bozukluğudur. Ve şizofreninin muhtemelen bazal gangliadaki bir dopamine dengesizliğinin sonucu olabilmesine karşın, manya, hipotalamustaki bir nörotransmitter dengesizliğinin sonucu olarak görülür.

Manik depresyon kendisini çeşitli biçimlerde gösterebilir. Hasta kendisini çok mutlu, çok mutsuz hissedebilir, ya da ikisinin arasında gidip gelir. Aşırı durumlarda manik depresyonun semptomları şizofreniye çok benzer. Depresifler kaskatı kesilebilirler. Manik aşamada ruh durumu bozukluğu şizofreniye daha da yaklaşır. Manikler o kadar mutlu olabilir ki gerçeklik duygularını kaybederler -yani normal, ciddi düşünce alışkanlıklarını bir yana bırakıp dünyayı kurtarmak ya da büyük planlar yapmak gibi kişisel fantezilere yönelirler. Bu neşe her şeyin anlaşıldığı duygusunu; konuşmaların bozuklaşmasına ve şizofrenide görülen kuruntulara yol açabilen duyguyu yaratır.

Birçok başka delilik türü de vardır. Dementia gibi bazılarının belirgin organik nedenleri vardır. Fobiler ya da psikopatik davranışlar gibi delilikler köken olarak daha toplumsal görünür. İnsan aklının karmaşık yapısını açıklamak için birkaç cilt kitap yazmak gerekir. Fakat önemli olan şizofreniye deliliğin akıldışı olmadığını bilerek yaklaşmaktır. Batı kültürünün iddia ettiği gibi içimizde yatan karanlık bilinçaltı güçlerin bir patlaması değildir delilik. Aklımızı önce aydınlatan, sonra körelten ilahi bir bilgelik biçimi de değildir. Delilik, parçalanmış bir mekanizmanın düzensiz boş sözlerinden; iki yanlı aklı üreten kırılgan süreçlerin parçalanmasından başka bir şey değildir.

On İkinci Bölüm
Mizah

Önce bir şaka. Bir adam sakin bir köy yolunda arabayla giderken yolda bir horoz göründü. Çat! Horoz bir tüy bulutu içinde arabasının altında kayboldu. Titreyen adam yakındaki bir çiftlik evine giderek zili çaldı. İri yarı bir kadın kapıyı açtı. Adam sinirli sinirli mırıldandı: "Sanırım yavru horozunuzu öldürdüm -lütfen, onu yerine koymama izin verin." Kadın, "İşe koyulun bakalım" dedi, "arkada horozlarını bekleyen yirmi tavuk var."

Birçok insan mizah yeteneğini, insanların tanımlayıcı karakteristiği olarak görmüştür. Film ya da kitaplarda ne zaman yabancılar, robotlar, bilgisayar ve Naziler ortaya çıksa, insanlık dışı olanlar gülme yeteneksizlikleriyle anlatılır. Uzay Yolu'nun Kaptan Kirk'ünün yaptığı bir şakaya göre, şaşırmış Vulkanlılar yalnızca bir kaşlarını kaldırıp, "Mizah -zor bir kavram. Mantıklı değil" diye mırıldanırlar.

Günlük yaşamda ne kadar çok kullandığımıza bakarsak, mizah kuşkusuz insan olmanın önemli bir parçasıdır. Durum ne olursa olsun -ister yemek masasında, ister fabrikada, sınıfta, isterse işyerinde- kahkahalar duyulur. Gerçeken de, antropologlar bir gülme anını paylaşan bir grup insanın diğer duygu biçimlerini paylaşanlardan on kez daha fazla görüldüğünü iddia etmişlerdir. Gülme yeteneğimize verdiğimiz değer şu sözlerle ifade edilir: "İnsanlar ihanet, cinayet, kundakçılık, takma diş ya da peruklarını itiraf ederler. Kaç kişi mizah duygusundan yoksun olduğunu itiraf eder?"

Tarihsel olarak gülmemizi sağlayan şeyi açıklamaya çalışan kuramlar üç gruba bölünür. Eski Yunanlılara kadar dayanan bir kurama göre, mizah keyifli bir üstünlük duygusundan başka bir şey değildir. Plato, gülmenin, daha az şanslıda zayıflık, cahillik ve hastalığı gördüğümüz zaman

hissettiğimiz kendi kendimizi kutlayan zevk olduğunu yazdı.

Yüzyıllar boyunca Plato'nun görüşü başkaları tarafından aynen benimsendi. Aydınlanma filozofu Thomas Hobbes, gülmeyi, "... başkalarının ya da eskiden kendimizin zayıflığıyla karşılaştırarak kendimizde üstünlük görmemizden kaynaklanan ani bir sevinç" olarak tanımladığı zaman çok yerinde bir şey söylemiş oldu. Hobbes'un "ani sevinci" kahkahayla birlikte gelen patlayıcı yücelme duygusunu yakalıyor. Hobbes, kendimize anlattığımız küçültücü şakalara nasıl gülebildiğimizi de açıklıyor: Bugünkü benliğimizin eski aptallığımız karşısında zevkli bir üstünlük duyduğunu söylüyor.

Yirminci yüzyılda mizahın ani sevinç duygusu olarak görülmesi budunbilimcilerin görüşleriyle uyuştu. Mizahın hayvansı köklerini arayan budunbilimciler kahkahanın yüksek gürültüsünde ve otuz iki dişin birden ortaya konulmasında cüretkâr bir hayvanın egemenlik gösterisini gördüler. Bir yazarın belirttiği gibi, insan kahkahasının kökeni "antik bir orman düellosunda kazananın kükremesi"nde aranmalıydı.

Mizahın çoğu zaman kaba göründüğü doğrudur. Antropolog Colin Turnbull (pigme Kenge'nin algı dünyasını bu kadar canlı betimleyen kişi) birlikte yaşadığı bir Afrika kabilesini eğlendiren şeylerden dehşete düşmüştü.

Turnbull, verimsiz sıradağlarda yaşayan bir grup göçebe olan Ik kabilesiyle birlikte birkaç ay kaldı. Orada yavaş yavaş ölen kabilenin yanında bütün normal toplumsal sıcaklık ve duygunun yok olduğunu hissettiğini yazdı. Bir keresinde bir grup Ik kabile adamıyla *di*'de oturup (buluşma yerleri olarak kullanılan bir kaya) üç gün boyunca tek söz etmediklerini yazdı.

Ik'lar bütün zorluklara karşın gene de gülebiliyorlardı -onları en çok güldüren şey, titreyen bacakları artık taşımadığı için yere düşen yaşlı bir adamdı. Ik'lar ateşe elini uzatan bir çocuğu büyük bir ilgiyle izliyorlar, sonra çocuğun eli yanınca kahkahadan kırılıyorlardı. Turnbull, bir keresinde sırf kayıp neredeyse ölmesini seyrederek eğlensinler diye kendisini özellikle tehlikeli bir dağ yoluna yolladıklarını da anlattı.

Ik'ların mizah duygusu kaba görünebilir, fakat başkalarının çektikleri acıların "uygar" toplumlarda bile bir eğlence kaynağı olduğu reddedilemez. Romalıların Colosseum'da parça parça edilen Hıristiyanlara güldükleri söylenir. Saygın Victorianlar pazar sabahlarını kilisede, pazar öğleden sonralarını da akıl hastanelerinde hastalarla alay ederek geçirirlerdi. Yirminci yüzyılın güldürülerinde bile zalim bir eğlence biçimi vardır. Patlayan bir sigara ya da bir kamera şakasının insanları utandırması neden eğlenceli bir şey olarak görülür?

Üstünlük kuramında bir gerçeklik payı var gibi görülüyor, fakat bölümün başındaki horoz fıkrasına nasıl uyarlanabilir? Kuram, bu fıkrada bizi eğlendiren şeyin çiftçinin karısının alay ettiği zavallı adama duyduğumuz alay olduğunu söyler. Fakat şakada başkalarına gülme unsuru olmasına karşın, bu tam bir açıklama olarak görünmüyordu. Çiftçinin karısı sürücüye defolup gitmesini ya da yanlış eve geldiğini söyleseydi, aynı derecede komik bulacak mıydık? Fıkrada birinin aptal yerine konulmasından daha fazla şey var -kaldı ki birçok şakanın "kurbansız" olması üstünlük kuramının tam bir yanıt oluşturmasını engeller.

Mizahın ikinci bir açıklaması, uyuşmazlık kuramıdır. Önce Aristoteles'in dolaylı olarak anlattığı bu kuram onsekizinci yüzyıl filozofu Immanuel Kant tarafından geliştirildi. Bu kurama göre, bizi güldüren şey, bir öykü tarafından alınmak, sonra anlamsız bir yanıt ya da bir olayla zor bir durumda bırakılmakır. Kant'ın yazdığı gibi: "Kahkaha, gerilimli bir bekleyişin birden boşa çıkmasının yarattığı bir etkilenmedir."

Uyuşmazlığın, çocukların anlamsız şiirlere neden güldüğünü ve neden yetişkinlerin Monty Python taslaklarının sürrealist mizahına güldüğünü açıkladığı varsayılır. Örnek olarak horoz fıkrasını alırsak, muhtemelen Kant fıkranın anlatma biçiminin sürücünün ölü horozun parasını ödemesini beklememize yol açacağını ve bizi güldüren şeyin kadının "tavuklar arkada" yorumu olduğunu iddia ederdi. Bu açıklamadaki tek sorun, fıkranın sonunun -birçok son gibi- geleneksel olmayan, fazla gerçek bir anlam taşımasıdır.

Üçüncü mizah kuramı, rahatlama kuramıdır. Bu kuramda, günlük yaşamın kısıtlama ve stresi nedeniyle belirli bir gerilim düzeyi ortaya çıktığı zaman, enerjinin tabuları kıran mizahla akıtılması gerektiği iddia edilir. Mizahı fazla cinsel ve saldırgan enerjinin emniyet süpabı olarak gören Freud'un rahatlama kuramının baş savunucularından biri olması şaşırtıcı değildir.

Freud, yavan düşünceler bilinçaltından ortaya çıkmaya başladığında egonun onları bastırmak için psişik bir enerjiye başvurmak zorunda kaldığına inanıyordu. Fakat bazen, rüyalarda olduğu gibi, tehlikeli id düşünceleri zararsız bir simge akışına dönüşür. Düşünceler böyle kılık değiştirir değiştirmez artık tehdit edici olmaktan çıkar ve egonun onları bastırmak için topladığı enerjiyi gereksiz kılar. Gereksiz enerjiden kurtulmak için beden kahkahaya başvurur.

Freud'un mizah açıklaması, takipçilerini popüler şakaların ardında "gerçek" anlamların yorumlarını yapmaya itti. Örneğin şu basit bilmeceyi ele alalım: Bir kadının her zaman aradığı, fakat bulmamayı umduğu şey nedir? Yanıt: Çoraplarındaki bir delik. Psikanalistler bunun, bir kadının

bulmayı umduğunun bir penis ve bulunca hayal kırıklığına uğradığı şeyin bir vajina olduğu anlamına geldiğini söylerler. Böyle bir bilmeceye güldüğümüz zaman, gizli anlamına tepki verdiğimiz düşünülür.

Bu tür psikanalitik açıklamalardaki sorun -birçok insanın bunları aydınlatmaya çalıştığı şakalardan daha gülünç bulmasının dışında- horoz fıkrası gibi cinsel içerikli bir şakanın neden eğlendirici olduğuna ilişkin ikna edici bir neden öne sürememeleridir. Ne var ki, daha genel olarak ifade edilen rahatlama kuramı versiyonları bile, insanların uyanma düzeylerinin kahkahadan sonra düşeceğine aşırı artmasından şaşkınlığa uğrar. Kalp atışı, kan basıncı ve metabolizmanın diğer ölçümleri gülerken artar, yani güldürüden aldığımız duygu azalma değil artmadır.

Öyle görünüyor ki bu üç standart kuramın bir gerçeklik payı var, fakat hiçbiri bizi güldüren şeyin ne olduğunu tam olarak açıklamıyor. Uygun bir açıklama bulamayan birçok insan, mizahın insan ruhunun birçok gizeminden biri olduğuna inanıyor.

Fakat horoz fıkrasını ele alırsak, gülme nedenimiz basitir. Horoz fıkrasını duymak, yaratıcı bir problemi çözmeye çok benzer. Öykünün anlatımı kafamızda sahnenin canlı bir imgesini yaratır ve şu soruyu sorar: Zavallı sürücüye ne olacak? Yanıt neredeyse çok açık görünür. Elbette, normal durumda sürücü cüzdanı çıkarıp parayı ödeyecek. Bunun yerine fıkra bize komik bir çözüm verir -sürücü horozun yerini alacaktır. Zevk ve şaşkınlık duygularını ortaya çıkaran "işte!" patlamasıyla, çiftçinin karısının verdiği yanıtın saçma olabileceğini, fakat aynı zamanda "anlamlı" bir yanıttan daha doğru olduğunu kavrarız.

O halde bir şaka aslında yaratıcı düşüncenin bir varyasyonudur. Yaratıcı düşüncede bir soruya başlar, bazı imgeleri bir araya getirir, sonra yanıtın anlık tanımıyla kendisini ortaya koymasını bekleriz. Keşif anı o kadar zaferle dolu olabilir ki, keyifle güleriz. Aslında diazot monoksit gazı daha çok kahkaha gazı olarak bilinir, çünkü yarattığı mutluluk duygusu çoğu zaman kontrolsüz kıkırdamalara neden olur. İnsanların mizahla bütün yaptığı, beynin bu doğal yeteneğini almak ve ona uygun şaka anlatma yapıları bulmaktır.

Uyuşmazlık ve rahatlama kuramları, bir şakanın dinleyenin aklında sorgulayıcı bir gerilim oluşmasına hizmet ettiğini belirtmekte kısmen haklıdır. Fakat bir şakanın şaşırtıcı bir şekilde bitmesinin önemini kaçırırlar. Şakanın son cümlesi beklenmeyen, fakat kesin olan bir şekilde şakayı "yanıtlar". Son cümlenin bir şakanın yanıtı *olabileceği* konusunda ne kadar büyük bir şaşkınlık yaşarsak, tanımaktan doğan neşemiz de o oranda büyük olur.

Bir şakadan zevk almamız cinsel ya da şaşırtıcı tonlar taşımasıyla daha da artar. Şaşırtıcı unsur "işte!" duygusunun yarattığı genel psikolojik vızıltısına eklenerek uyanma düzeylerimizin artmasına hizmet eder. Örneğin bilmece: Kırmızı - yeşil ve dakikada 5000 devir yapan şey nedir? Yanıt: Blenderdeki bir kurbağa -şakanın yarattığı görüntüye hafif bir isyan yanıtın uygunluğuna "işte!" duygumuzla birbirine karışır, keyif düzeyimizi artırır. Dolayısıyla şakaların çoğunlukla tabuları yıkıcı nitelikte olmasının nedeni, derin bir psikolojik gereksinime yanıt değil, yalnızca kahkahamıza biraz daha baharat katmak içindir.

Bir şakanın yapılma hızı da maksimum şaşkınlık neşesi yaratmada çok büyük bir önem taşır. İyi bir komedyen, beklenti ve şaşkınlık duygusunun doruğa çıktığı anı saptamayı ve tam bu anda şakanın son ve en önemli cümlesini söylemeyi öğrenmiş olan kişidir. Kesin andan bir an önce söylese, dinleyiciler hâlâ kafalarında şakanın görüntüsünü açmamış olurlar. Bir an sonra söylese seyircilerin başka yanıtlar düşünmeye zamanları olur. Kafaları kendi çözümleriyle bulanıklaşır ve son cümle yeniliğini kaybeder. Çoğunlukla söylendiği gibi mizah bir zamanlama sorunudur.

Mizahın keyifli bir "işte!" tepkisi almaya yönelik sahte sorunların icat edilmesi olarak açıklanması şakalar için geçerli olabilir, fakat ya insanları güldüren birçok başka şey nasıl açıklanır? Patlayan bir sigarada ya da yaşlı bir Ik mensubunun açlıktan düşmesinde gülünç olan nedir? Ve neden çocuklar gıdıklandıklarında ya da birbirlerini kovalarken kahkahadan kırılırlar?

Daha sonra göreceğimiz gibi, "işte!" duygusu bu diğer mizah biçimlerinin bazılarında rol oynar. Fakat öncelikle, bütün mizah çeşitlerini açıklamak için tek bir yanıt beklemenin yanlış olduğunu belirtmeliyim. Mizah aklın tek bir işlevi değil, daha çok -insanların bütün gelişmiş akıl yetenekleri gibi- biyolojik ve toplumsal bileşenlerinin bir karışımıdır. Mizahın bir kısmı hayvan kökenimizin bir mirası iken, diğer parçaları ise büyürken öğrendiğimiz toplumsal yönelimli davranışlardır.

Mizahla ilişkili yüz ifadeleri ve gürültüler hayvansı mirasımızın bir parçasıdır. Yalnızca insanların gülümsediği ve kahkaha attığı düşünülürdü, fakat artık maymun ve şempanzelerin de benzer duygusal ifadelere sahip olduğu biliniyor -onlarınki daha sınırlı ve klişe bir kullanım olsa bile.

Bu benzerlik en yakın akrabamız olan şempanzelerin ifadelerinde en açık biçimde görülür. Şempanzenin gülümsemesi, dudakların kenetlenmiş dişleri göstermek için açıldığı sinirli bir sırıtıştır. İnsanlara bu sırıtış daha çok tehditkâr bir gösteri olarak gelir. Fakat bir şempanze diğerine sı-

rıttığında bu diş göstermek bir güven ve mutluluk sinyalidir. Güçlü bir şempanze bir saldırıya karşı koymak için yaklaşırken zayıf şempanze sırıtır. Güçlü şempanze de ona güven vermek için sırıtır.

Şempanzelerde "oyun yüzü" olarak bilinen bir kahkaha benzeri de vardır. Oyun yüzünde ağız aptalca açılır, fakat dişler gösterilmez. Bu ifadeye çoğunlukla heyecanlı "ah, ah, ah" sesleri eşlik eder.

Oyun yüzü, şempanzeler birbirleriyle kaba güreşler yaparken ya da oyun oynarken görülür. Bu ifade oyun oynandığını, ciddi bir saldırı olmadığını gösterir. Şempanzenin kahkahasının çok belirgin bir toplumsal amacı vardır. Fakat şempanze gıdıklandığında ya da ormanda bulduğu ölü bir fare gibi yeni bir oyuncakla oynarken, yüzünde mutlu bir oyun yüzü görülür. Yani öyle görünüyor ki, insanlarda olduğu gibi, oyun yüzünün de bir mutluluk iç sesi yansıttığı söylenebilir. Şempanzelerin gülümseme karşılığı ise gerilimli bir akıl durumunu yansıtır. Gülümsemeler sadece yatışma sinyalleri olarak kullanılır, yalnızca zevk ifadesi olarak değil.

Şempanzelerin sırıtması ve oyun yüzünün çok farklı durumları göstermesine karşın, insanlarda iki ifade birbirine geçmişir. Gülümsemeler selamlama ve yatıştırma için kullanılır, fakat aynı zamanda mutluluk ifadesi de olabilir. Bir şempanzenin korku sırıtışını yansıtmasına karşın, insanlarda gülümsemeler mutlu bir kahkahanın yarı aşaması olabilir.

Gülümseme ve kahkahanın evrim kökleri hakkında daha çok şey bilmek, mizahi olmayan durumlarda neden eğlenme işaretleri gösterdiğimizi açıklamaya katkıda bulunur. Bir gülümseme çoğu zaman bir zevk işareti olduğu kadar bir selamdır da. Çocuklar kovalamaca oynarken ya da yetişkinler yarış yaparken duyulan kahkahalar "işte"nin harekete geçirdiği mizahtan çok, oyunun heyecanlanması ifadesidir.

Mizahın öyküsünü daha da karmaşıklaştırırsak, bütün eğlenme ifadelerinin "işte!" duygusuyla kışkırtılmadığı gibi, "işte!" duygusunun ille de sıcak eğlenti duyguları yaratması da gerekmez. Basitleştirirsek, şimdiye kadar "işte!" en hoş, en ödüllendirici duygu olarak görüldü. Fakat bir şeyi kavramaya verdiğimiz tepki ne kavradığımıza çok bağlıdır kuşkusuz.

Evde fırını açık bıraktığımızı ya da sınavda yanlış yaptığımızı bir anda hatırlarsak, bunu izleyen psikolojik tepki çok farklıdır. Çekinir ve omuz silkeriz -diğer bir deyişle korku duygularına eşlik eden koruyucu, geri çekilme tepkileri gösteririz.

"İşte!" duygusu şok ve sürpriz duygularını da yaratabilir. Çoğu zaman tanıdığımız şey, tanıdık ve anlaşılır bir şey değil, tanıdık olmayan ve şaşırtıcı bir şeydir. Gözlerimizin ucundan tuhaf bir hareket yakalar ya da buzdolabımızda bir bowling topu gibi beklenmedik bir şey keşfedersek, psi-

kologların dediği gibi şaşkınlık tepkisi veririz. Gözlerimiz büyür, kaşlarımız kalkar ve anlık bir şekilde donakalırız. Uyanma düzeylerimizde hızlı değişimler de olur. Bilinç eşiği aşağıya düşer, dünyanın parlak ve canlandırıcı (motosiklet kazasının donmuş anında olduğu gibi) göründüğünün ses ve görüntülerini verir. Soluğumuzu tutarız ve kalp atışlarımız yavaşlar.

Tanıma makinesi gerçekten de çalışmak için etkileyici bir bölümdür. Beyin gelen duyumlarla depolanmış bellek arasında neredeyse anlık bir eşleşme yaparak dünyanın bir kavrama duygusuyla birlikte görülmesine yol açmakla kalmaz, aynı zamanda göstereceğimiz en iyi tepki konusunda da yargılar yapar. "İşte!" duygusu "iyi"yse -yerde yüz bin lira bulmak ya da birden bir problemin çözümünü keşfetmek gibi- mutluluk ve ferahlama duygularıyla dolarız. "Kötü"yse -fırını açık unuttuğumuzu ya da değerli bir vazoyu kırdığımızı fark etmemiz gibi- suratımıza bir yumruk yemek üzereymiş gibi korunmak için kaçınırız. "İşte!" duygusu şok ya da şaşkınlıktan biriyse, duyularımız keskinleşir ve bedenimiz hareketsizleşir, böylece gözlerimizin yakaladığı şey üzerinde yoğunlaşabiliriz.

Bunun anlamı, mizah adını verdiğimiz duygunun gerçekte iki geniş biyolojik sistemin bir alt grubu olmasıdır. Gülümseme ve kahkahanın çeşitli nedenleri ve "işte"ye karşı birçok olası fiziksel tepkileri vardır. Mizah, "işte"nin bize keyifli bir uyandırıcı olarak geldiğini ve böylece eğlenceli yüz ifadelerini harekete geçirdiğini anlatır.

Mizahın biyolojik temelleri öykünün yalnızca bir kısmıdır. Mizahı tam olarak anlamak için toplumsal bağlamı içinde görmek gerekir. Bir mizah duygusunun çocuklarda nasıl geliştiğini görmek, onun psikolojik bir tepki şeklinde öğrendiğimiz bir beceri olduğunu gösterir.

Mizahın yarattığı yüz ifadeleri insanların kalıtsal yaradılışlarına bağlı olduğundan, bebekler gülme ve kahkaha atma yetenekleriyle birlikte doğarlar. Bir çocuğun ilk gülümsemesi doğumdan sonraki beş altı hafta içinde görülür ve ilk kahkahası (ya da daha çok homurtuya benzer bir ses ve bacakların heyecanla sallanması) bir ila dört ay içinde duyulur.

Bu keyif ifadelerinin büyük bir kısmının basit bir oyun heyecanıyla -gıdıklanma ya da havaya atılma gibi- ortaya çıkmasına karşın, bir çocuğun hiç değilse bazı keyif anları "işte!" duygusunun sonucu ortaya çıkar. Bunun en açık örneği, evrensel olarak bilinen "ce" oyunudur. Anne babalar ellerini yüzüne kapar ve ellerini her açışları mutlu bir tanıma çağıltısıyla karşılanır. Bu ce oyunlarının yapısı yetişkinlerin mizah yapılarına benzer, bu yüzden bir çocuğun iyi bir şakayı nasıl değerlendirmesi gerektiğinin ilk dersi olarak görülebilir.

Ce oyununun sınırları vardır. Bir deneyde psikologlar altı ila sekiz aylık bebekleri bir perdenin önüne oturttular. Birkaç saniyede perde açılıp bir insanın yüzü ortaya çıktı. Psikologlar çocukların aynı yerdeki aynı yüzü gördükleri her sefer, yüzlerinin geniş bir tanıma gülümsemesiyle aydınlandığını gördüler. Deney defalarca tekrarlandığı halde bebeklerin yüzünde sıkılma ifadesi görülmedi. Basit gelişme aşamasında bir insanın yeniden keşfedilmesi sonsuz eğlenceli görünüyordu. Fakat psikologlar zevkin yok olması için koşulları biraz değiştirdiler.

Perdeyi açınca kişi farklı bir konum alırsa ya da farklı bir insanın başı görünürse, bebeklerin ifadeleri zevkten çok şaşkınlık yansıtıyordu. Bir şeyin değiştiğini kavramışlar, fakat hoşlanıp hoşlanmadıklarından emin değillermiş gibi kaşları kalkıyordu. Bu küçük yaşta zevkli "işte"lerle kaygılı şaşkınlık duygularına yol açan "işte"ler arasında bir sınır vardı.

Dünya daha tanıdık bir yer haline geldikçe, çocuklar komik bulduklarını şeyleri giderek daha fazla talep etmeye başlarlar. Tanıdık bir yüzün görünmesi artık bir sürpriz değildir ve artık daha önce onları paniklemiş olan yüzlerin değişmesi ya da yer değiştirmesi artık yeni bir eğlence kaynağı haline gelmiştir. Birkaç ay önce annenin yüzünü çirkinleştirerek ya da bir maske takarak yarattığı panik, şok artık çığlık çığlığa bir neşeye dönüşmüştür. Çocuk dünyayı tanıdıkça, sınırlar genişler ve bir zamanlar onu eğlendiren şeyler sıkıcı, bir zamanlar panikleten şeyler de eğlenceli olmaya başlar.

Bir çocuk konuşmayı öğrendiği zaman yeni bir potansiyel komedi dünyası önüne açılır. Konuşmayı öğrenmenin yeniliği içinde sözcüklerin kendileri sevilen bir eğlence kaynağı oluşturur. Çocuklar ninnilerden zevk alır, bazı seslerin oyunsu benzerliklerinden hoşlanırlar. Çocuklar sözcükleri ve gramer biçimlerini eğip bükmekten ve değiştirmekten de hoşlanırlar. Örneğin yeni yürüyen bir çocuğa sözcüklerin yanlış uygulandığını duymak bir akıllılık gibi gelir -bir çocuğa onun bir "köpek" ya da bir iskemlenin bir "ev" olup olmadığını sorduğunuz zaman gibi. Yetişkinlerin sözcükleri yanlış kullandığını anlamak çocukta bir eğlence kaynağı yaratır. Sözcük kategorilerinin beklenmedik nesnelere uyması için uzatılması -örneğin hayvanat bahçesini ziyaret eden çocuğun tavuskuşunun bir "kuş" olduğunu öğrenmesi gibi- başka bir neşeli "işte!" duygusu sağlar.

Çocuklar dilde uzmanlaştıkça, bilmece ve şakaları öğrenmeye başlarlar. Başlangıçta çocuk şakanın son cümlesinin anlamsız olmasının yanı sıra akıllı, yaratıcı bir yanıt olarak tanındığı için de güler.

Psikologlar altı yaşındaki bir grup çocuğa şu bilmeceyle test yaptı: Çörek neden ağlar? Bazı çocuklara şakacı cevaplar verildi (çünkü annesi çok

uzun bir kâğıt helvaydı), bazılarına ise ya anlamsız (çünkü annesi bir kâğıt helvaydı) ya da anlamlı bir yanıt (çünkü fırında uzun süre tutulmuştu) verildi. Beklenebileceği gibi altı yaşındaki çocuklar anlamlı yanıtı komik bulmadılar. Fakat anlamsız yanıta şakacı yanıt kadar güldüler. Çocuklar "kağıt helva" ile "uzun kâğıt helva" gibi sözcük oyununu anlayamayacak kadar küçüktü. Hepsinin güldüğü şey, her iki yanıtın da "yanlışlığının" tanınmasıydı.

Aynı test biraz daha büyük çocuklara yapılınca çok farklı bir sonuç ortaya çıktı. Sekiz yaşındaki çocuklar yalnızca daha karmaşık şakaya güldüler. Basit anlamsı yanıtlar artık eğlenceli bulunmuyordu. Çocuklar kendi akılsal gelişim düzeylerine uyan mizahı istiyordu.

Yetişkinlere gelince, çok çeşitli kavramsal sürprizlere gülebiliriz. Karikatürden hoşlanırız, çünkü bir insanın ya da durumun abartılı bir halini bize sunar ve dolayısıyla özellikle yoğun bir tanıma duygusu yaratır. Bir çizgi bant da aynı kurnazlık duygusuna sahiptir. Hicivden de hoşlanırız, çünkü o da eğlenceli bir "işte!" ile tanıdığımız toplum ya da kendimiz hakkında gerçekler sunar. Fıkraların şaka anlama süreçlerine de gülebiliriz.

Entelektüel mizah zevkli keşif duygularına dayalı olmasına karşın, güldürü mizahı hâlâ açıklamadan yoksun. Üç Yardakçı'nın birbirlerine vurmalarında çok az kurnazlık vardır.

Birinci olarak, güldürü mizahındaki kahkahaların bir kısmı kuşkusuz oyun duygusunun bir ifadesidir. Palyaçoların kaba hareketlerini izlemek neredeyse oyuna katılmak kadar iyidir. Biz seyirci olabiliriz, fakat akılsal olarak oyunun ve eğlencenin bir parçası oluruz ve dolayısıyla şiddetin niyet olarak ciddi olmadığını göstermek için güleriz.

Ne var ki, güldürü mizahı kötücül bir oyundan daha fazla bir şeydir. Çoğu zaman entelektüel mizah biçiminin fiziksel eşdeğeri olarak görülebilir. Örneğin palyaçoluk bir tür karikatürdür. Abartılı bir nezaket ve ilgiyle yapılan hareketleri görerek güleriz. Diğer zamanlarda palyaçoluk anlamsız mizaha yakındır. Komedyenler sırf hareketleri aptalca ve anlamsız olduğu için bizi güldürebilirler -yetişkinlerden çok çocukların eğlenebildiği bir mizah biçimi kuşkusuz.

Güldürü mizahında diğer bir önemli unsur da, sürprizin yerine geçen bir duygudur. Charlie Chaplin'in muz kabuğuna basarak düşmesine güldüğümüz zaman, bizi güldüren şeylerden biri de *onun* şaşırmasıdır. Bir izleyici olarak ani düşüşünün şokunu paylaşırız. Gerçekten de kamera abartılı şaşkınlık ifadesine zum yaparak bizi teşvik eder. Fakat gerçek acı ve utançtan bir adım öncesine şaşırdığımız için, şoku rahatsız edici değil, gülünç buluruz.

Oyunun sahnede ya da ekranda oynanması gülmemiz için önemlidir kuşkusuz. Gerçek yaşamda düşen birini gördüğümüzde tepkimiz farklı olur. Şok duygusunu paylaşırdık, fakat gülmek yerine sempati duyardık. Bunun gibi patlayan bir sigara gibi pratik bir şakanın neden olduğu şok da ancak kurbanı gerçekten incitmediği takdirde komiktir. Mizahın kendi sınırları vardır.

Öyleyse Ik'lar neden gerçek acıya gülerler? Bunun yanıtı, farklı kültürlerin kaygıyla eğlence arasındaki sınırı farklı yerlerde çizmeleridir.

İnsanlarda derin bir iyi niyet ve sempati olduğu, insan doğasına ilişkin birçok romantik kurgudan biridir. Rousseau soylu vahşiyi -doğal durumlarındaki insanlar- nazik ve kibar olarak coşkuyla karşıladı. İnsan yüreğini sertleştiren, savaş ve zalim şakalar gibi dehşetle tanıştıran uygarlıktı. Ne var ki, mizah gibi sempati de toplumsal olan bir duygudur. Sempati duymayı öğreniriz.

Sempati duygusunda biyolojik bir unsur da vardır. Bütün gelişmiş hayvanlar küçüklere karşı içgüdüsel bir sevecenlik gösterir. Bu sevecenlik, şempanzelerde somurtmuş bir yüz gibi ipuçlarıyla "serbest bırakılır". İnsanların da bebeksi ifadelerle gösterilen sevecenlik ve koruyuculuk duyguları vardır -bebek imalatçılarının ve Disney çizgi filmcilerinin çok kullandığı bir içgüdüsel tepki. Fakat insanlar bu içgüdüsel sempatiyi çok daha geniş toplumsal durumları da kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Sakat, yaşlı ve sokaktaki dilencilere karşı üzüntü duyulmasını bekleriz. Adalet, dünya barışı ve çevre gibi soyut kavramlara önem vermeyi öğreniriz. Bir uçağın düşmesi, bir ağacın devrilmesi ya da biftek yemek gibi durumlarda acı da duyabiliriz -bir iki kuşak önceki atalarımızın tuhaf bulduğu sempatiler.

Ik'lar bizi şok ederler, çünkü kültürleri bir Batılının kaygıyla bakmasının beklendiği durumlara gülmelerine izin verir. Fakat açlıktan ölmenin eşiğinde bulunan bir kabile olarak Ik'lar yaşama çok farklı bir bakış açısıyla bakarlar. Yaşlı ve gençlerin ölümü o kadar sıradan bir şey olmuştur ki, normal koruyucu davranış söz konusu olamaz. Bu aşırı durumda zayıfın düştüğü kötü durum bir eğlence kaynağı olabilir ve yere düşen yaşlı bir adamın "şoku" umarsız bir kahkahaya dönüşebilir. Tepkilerinin bağlamı o kadar farklıdır ki, dışarıdan seyreden birinin bunları tam olarak kavraması çok zordur.

"Mizah" etiketi, fiziksel oyunun heyecanlı kahkahasından bir şakanın entelektüel "işte"sine kadar değişen bir duygu yelpazesini kapsar. Bu iki aşırı uç arasında yarışların "tehlikeyle oynanması" ve güldürü mizahının

kaba şokları vardır. O halde gülünebilecek şeyi tanımlayan, bir toplumsal sorumluluk çizgisidir. Potansiyel olarak her şok ya da sürprizi eğlendirici bulabilmemize karşın, belirli bir noktada toplumsal tavırlar 180 derece dönüş yapıp bunun yerine acılı bir sempati duymamızı gerektirir. Bu sınırın ucundaki bir "hastalık" şakası bizi güldürebilir, fakat sonra homurdanarak şakayı anlatana bunu aslında onaylamadığımızı belirtiriz.

Mizahın sözü edilmesi gereken son bir özelliği daha vardır: Toplumsal bir araç olarak kullanılması. Buraya kadar mizahı masum bir eğlence biçimi olarak gördük. Gerçekten de mizah büyük oranda böyledir, çünkü kahkaha, akıldışı olduğu düşünülen daha geniş bir amaçtan yoksun görünür. Yazar Arthur Koestler mizaha lüks bir refleks adını verdi: "... belirgin bir biyolojik amaca hizmet etmemesinde benzersizdir." Ne var ki mizah, insanların çevrelerindeki toplumsal dünyayı düzenledikleri en iyi araçlardan biridir. Mizah, toplumsal bir yağcılıktan toplumsal bir denetim aracı olmaya kadar birçok biçimde bir araç olarak kullanılır.

Mizahın toplumsal yağcılık rolü, ne zaman bir grup insan bir araya gelse açık bir şekilde görülür. Bir sıcaklık duygusu yaratmanın ve yabancılarla iletişim kurmanın en iyi yolu bir şaka yapmaktır. Eğlence duyguları, insanlar arasında var olabilecek gerili engellerini ortadan kaldırır.

Mizah bu şekilde, maymun ve şempanzelerde karşılıklı tımarın gördüğü işlevi görür. Tek tek maymunlar arasındaki ilişkiler sinirli ve tetiktedir. Şempanzeler gibi maymunları da grup halinde yaşamalarına karşın, grup üyeleri hiyerarşi içindeki yerleri, yiyecek ve çiftleşme fırsatları konusunda çatışırlar. Bu durum kavgalara ve tehdit gösterilerine yol açar. Fakat dövüşten sonra şempanzeler kucaklaşır ve birbirlerini tımarlarlar. Bir araya gelmek tüylerini temizleme yöntemi olarak ortaya çıkmış olabilir, fakat gerilimi azaltarak ilişkilerin daha sıcak kurulması gibi daha önemli törensel bir işlevleri de vardır.

İnsanların törensel tımar âdetleri yoktur (sınırlı el sıkma ve sarılma dışında), fakat kahkahayı paylaşma bir grubu rahatlatmanın aynı oranda güçlü bir yoludur. Bir akşam yemeğinde ya da bir toplantıda söylenen her sözcüğün sıcak bir kahkaha yaratmaya yönelik olması hiç de şaşırtıcı değildir. Mizah birliği besler.

Mizah insanlığın toplumsal bir rahatlık yaratmak için en iyi aracıysa, aynı zamanda da grup disiplinini sağlamak için en güçlü aracımızdır. Modern toplum o kadar büyümüş ve kişisellikten uzaklaşmıştır ki, bireylerin güvenliğini sağlamak resmi bir iş haline gelmiştir. Üniformalı insanlarımız, ceza hukuku sistemimiz, kilise ve okullar gibi ahlak kazandıran kurumlarımız vardır. Fakat *homo sapien*'lerin "doğal" ortamlarında küçük

bir avcı toplayıcı grubun yakınlığında yaşarken mizah insanları hizaya sokmanın en etkili yollarından biridir kuşkusuz.

Antropolog Colin Turnbull, Kongo pigmelerinin birbirleri *ile* gülmekten daha çok sevdikleri hiçbir şey, gülünmekten daha çok nefret ettikleri hiçbir şey olmadığını yazdı. Yani bir pigme, grubun uyumunu tehdit eden bir şey yaptığında ya da paylaşma ve işbirliği kurallarını ihlal ettiğinde o kişiyle acımasızca alay edilmesi bekleniyordu.

Turnbull bir olay anlatır: Bir kardeş bir pipoyu paylaşmak üzerine küçük bir tartışmadan sonra diğerini mızraklamakla tehdit etti -bu tür tehditlerin jest olarak bile yapılmaması gerektiğinden, grubun diğer üyelerini dehşete düşüren bir tehdit. Öfkeli pigme, ne yapacağını göstermek için hayali bir oku saplayarak sıçradı. Heyecanlı olduğundan ayağı kaydı. Hemen alay konusu oldu. Turnbull, "Haftalarca onunla alay edildi, herkes okunu kaybedip kaybetmediğini ya da düşmemeye dikkat etmesini söyleyip duruyordu" diye yazdı.

Olay, bir anda acı dolu bir çatışmadan kahkahanın birleştirdiği bir kalabalık ile küçük düşmüş bir yalnız arasında tek yanlı bir yarışmaya dönüşmüştü. Pigmenin bu onuru yalayıp yutmaktan ve grup baskısına boyun eğmekten başka seçeneği yoktu. Haftalarca rahatsız edilmesi, bireylerin nasıl davranması gerektiğini ileten mesajı güçlendirmeye hizmet ediyordu.

Bir disiplin aracı olarak kahkaha her toplumda görülebilir. Greenland Eskimolarının bütün anlaşmazlıkları -cinayetleri bile- iki taraf arasında bir alay yarışması yaparak çözdükleri söylenir. Elizabeth dönemi oyun yazarları kullandıkları "uygar olmayan" hicivleri, kahkahayı yalnızca toplumsal bir düzeltici olarak kullandıklarını söyleyerek savunurlar.

Aslında modern toplumun polis gibi resmi toplumsal denetim yöntemleri geliştirmek zorunda kalmış olmasına karşın, mizah gene de toplumsal gruplar içinde önemli bir disiplin aracıdır. Örneğin bir büro çalışanları grubunun bile bir büro kültürü ve savunulması gereken değerleri vardır. Bu değerlere saygı göstermeyenlerle alay edilir. Yanlış kravat taktığı ya da işten sonra bir kadeh içki içmek yerine evine koştuğu için bir iş arkadaşına diğerleri takılır. Önemsiz olmalarına karşın bu tür ayrıntılar grubun kimlik duygusunu oluşturur. Küçük iğneli sözler ya da alaycı yorumlar bireyler üzerinde sürekli bir römorkor hizmeti görerek onları grubun düşünme tarzına çeker.

Mizaha akıldışı bir güç, insan ruhunun tuhaf bir lüksü olarak bakılmasına karşın, mizahı köken olarak kısmen biyolojik, kısmen toplumsal olan bir beceri olarak görmek daha doğru olacaktır. Mizah bir amaca hiz-

met etmek için de vardır. Plato ve Hobbes mizahın alaycı olduğunu söylerken haklıydı. Fakat alaycılığın çoğunlukla bir nedeni vardır. Kahkahada birleşen gruplar kolektif değerlerini güçlendirirler. Ne kadar sevecenlikle olursa olsun, insanlarla eğlendiğimiz zaman, yaptığımız şey, grubun düşünme ve davranma tarzlarına uymaları için baskı yapmaktır.

Kuşkusuz insanlar kahkahadan tek başına da hoşlanabilirler. Komedi ve şakaları yalnızca bizde yarattıkları sıcaklık ve zevk duyguları için ararız. Fakat kahkaha lüks bir reflekstir, insan ırkının evrim yarışında başarısının bedelini ödemek zorunda olduğu bir lükstür. Akıldışı ya da üretken olmayan zevklere dalmadan önce, akılcı -ya da daha çok toplumsal olarak organize- bir ırk olduğumuzu kanıtlamalıyız. İleride göreceğimiz gibi, mizah, modern insanların, sanayileşmiş yaşam biçiminin getirdiği boş zamanları doldurmak için yarattığı, en az pahalı lükslerden biridir büyük bir olasılıkla.

On Üçüncü Bölüm
Duygular

Platon'dan bu yana düşünce ve duygu birbirine karşı şeyler olarak değerlendirildi. İfade etmek için söylenilen birçok çift terimle bu ayrımın derinliği ölçülebilir: Mantık ve tutku, bilgi ve sevgi, niyet ve güdü, çıkarsama ve öncelik, düşünmek ve hissetmek -liste sonsuz görünüyor.

Düşünce ve duygunun karşıt olması, kanıtını kendi içinde taşır adeta. Karakterleri çok farklı görünür. Biri denetim altındadır, diğeri ise bizi etkilemek üzere yükselir. Biri şeffaf ve anlaşılırdır, diğeri ışık geçirmez ve gizemlidir. Birinin efendisi, diğerinin kurbanıyızdır. Mantıkla tutku arasında geçit vermez bir uçurum olduğu tartışılmaz bile.

Fakat tıpkı mizah, esin, rüyalar ve hatta deliliğin iki yanlı düşünce süreçlerine -toplumsal software ile biyolojik hardware arasındaki bir etkileşim- dayandığının ortaya çıkması gibi, duygular da bu süreçlere dayanır. İnsanların duyguları ne doğuştan gelir, ne de akıldışıdır. Bu kitabın başında kısaca değinildiği gibi, kıskançlık gibi bir duygu toplumsal olarak yaratılmıştır.

Kuşkusuz ham duygulara; tamamen biyolojik duygulara sahibiz gene de. Açlık ve şehvet gibi bazı hayvansal isteklerimiz ya da acı ve heyecan gibi bazı fizyolojik duygularımız vardır. Bu tür duygular kesinlikle doğuştan gelir. Akıldışı da olabilirler -en azından toplumsal yönelimli mantıktan çok, biyolojik gereklilikle davranmamıza neden olması anlamında. Fakat insanların gelişmiş duyguları çok farklıdır. Yalnızca daha yoğun ya da insanların içlerinde bulduğu duygunun daha nitelikli bir türü değildirler. Sempati ve sadakat gibi gelişmiş duygular daha çok tavır olarak düşünülmelidir -öğrenilen ve toplumsal durumlarda davranışlarımızı denetleyen, dünyaya tepki verme yolları.

Örneğin suçluluk gibi bir duygu doğumla birlikte oluşmaz, fakat çocuklukta öğrenilir. Çocuk, ilk yıllarında bir yanlış yaptığı zaman annesi

ya da babası ona yanlış yaptığını söyler -genellikle gerçek psikolojik acı ve üzüntü tepkileri yaratan bir deneyim. Daha sonra, büyüdüğümüzde ve kültürümüzü içselleştirdiğimizde ahlaki gardiyanımız kendimiz oluruz. Kuralları ihlal ettiğimizi fark ettiğimizde, vicdanımızın suçlu sesini (iç sesimizi) duyarız, bizi tıpkı anne ve babamız gibi uyarır. Kendimizi, yaptığ:mız şeyin doğru olmadığını söylerken buluruz. "Güçlü" bir vicdanımız varsa, bu kınamanın etkisi, tıpkı ailemiz yanımızda konuşuyormuş gibi etkili olacaktır. Kendimizi gergin ve rahatsız hissedecek ve bu duyguları rahatlatacak şekilde davranmaya zorlanacağız. Yani suçluluk saf bir duygu değil, ikili bir kokteyldir -toplumsallaşmış düşünceyle hoş olmayan psikolojik tepkinin bir karışımı.

Aynı şey diğer gelişmiş duygular için de geçerlidir. Bu duygularda gerçek bir psikolojik tepki vardır. Zevkle acı ve rahatlama ile uyanma arasında bir yere düşen duygusal bir rahatsızlık vardır. Bu yüzden "rahatlamış bir acı", vahşi heyecanın "uyanmış keyfi"ni ya da bedensel tepkilerin bu iki basit yelpazesinin diğer bir bileşimini hissedebiliriz. Fakat bir iç rahatsızlığın psikolojik vuruşunu yapması ve örneğin suçluluğun görmezden gelinmesini zorlaştırmasına karşın, bu gelişmiş duyguların önemli bir parçası değildir. Bir duygunun oylumu, ilk planda bedensel rahatsızlığı ortaya çıkaran düşünce ve tavırlara bağlıdır.

Birkaç örnek vermek gerekirse: Umutsuzluk gibi bir duygu "umudun kaybedilmesi" kavramı etrafında dönen düşüncelerin eşlik ettiği fiziksel bir acı duygusudur; güven gibi bir duygu, "emniyet" ve başka birine dayanma isteği gibi kavramların eşlik ettiği bir zevk duygusudur. Öfke "yanıltılma", saldırı ve öç alma düşüncelerinin eşlik ettiği fiziksel güçlü uyanma duygusudur. Her duygu, görece küçük bir duygu çekirdeği etrafına sarılı bir düşünceler yumağıdır.

Duyguların gerçek niteliği konusunda yaşanan karışıklığın bir nedeni de, duyguları tanımlamak için kullanılan sözcüklerin sıradan sözcüklerden çok daha fazla iş yapmasının beklenmesidir. Bir duyguya anlam veren toplumsal koşulların yanı sıra durumun kışkırtacağı düşünce ve beden tepkilerini de kapsamak zorunda olmasıdır. Bir oyunun başlığı gibi bir duygu sözcüğü de bir tema, bir taslak, bir oyuncular listesi, hatta çoğunlukla sahne emirleri ve diyaloğu da yansıtmalıdır.

Sözgelimi, onur gibi bir duygu hissettiğimizi söylediğimiz zaman, sözcüğün ele geçirdiği şey, hareketlerimizin onayıdır ve sonuç olarak düşündüğümüz kendimizi kutlayıcı düşünceler ve bütün bunların yansıttığı sakin bir mutluluk parıltısına layık olan bir toplumsal durumdur. Onur duygusuna uygun geleneksel söyleme biçimleri bile vardır: "Ah, gerçek-

ten önemli değil. Bunu başkaları olmadan yapamazdım. Şanslıydım, hepsi bu." Ve bunlara başvurmazsak, duygularımız başka bir şeye, örneğin kibir ya da kendini beğenmişliğe dönüşmeye başlar.

Onur duygusu becerikli hareket etme ve yönlendirme gerektiren temel bir üretimdir. Fakat bütün bu karmaşıklığı tek bir "onur" sözcüğü arkasında sakladığımız için, duyguyu bir soyutlama gibi görmek kolaydır. Duygularımızın ardındaki toplumsal mantığı görmediğimiz zaman duygular gizemli ve akıldışı görünmeye başlar.

İnsanlığın gelişmiş duygularının toplumsal olarak kurulduğu olasılığı yüzyıllardır sık sık ima edilmiştir. Aristotales ve Spinoza, sevgi ve korku gibi duyguların anlam kazanması için toplumsal bağlamın önemi üzerine yorum yaptılar. Fakat romantik duygular modeli o kadar başattı ki, bunlar kadar ünlü iki filozof bile geleneksel duygular görüşünü sorguladıklarında, kuşkuları bir kulaktan girdi öbüründen çıktı. Ancak son zamanlarda -1980'lerde- toplumsal oluşumcu görüş akıldışılık mitine karşı bir başarı kazanmaya başladı.

Toplumsal oluşumcu hareketin birçok kökeni vardır. Ludwig Wittgenstein ve Gilbert Ryle gibi filozofların çalışmaları bu harekette önemli rol oynadı. Amatör dil bilimci Benjamin Whorf ve simgesel etkileşimciliğin öncüsü George Herbert Mead de bu harekette etkili oldu. Fakat insanları düşünmeye asıl iten, iki California'lı psikolog, Stanley Schachter ve Jerome Singer'ın 1960'ların başında yaptığı bir deney oldu.

Schachter ve Singer, adrenalin hormonu verildiğinde deneklerin hangi duyguları hissettiğini bulmak için deney yaptı. Adrenalin, bedeni "dövüş ya da kaçma" eylemine hazırlamak için kalp gibi yerlerde sinir uçlarının pompaladığı bir uyarıcıdır. Bir adrenalin yükselmesi olduğunda, en açık etkisi birden kalbimizin daha hızlı atmaya başlaması ve duyularımızın keskinleşmesidir. Diğer bedensel tepkiler arasında kan basıncının yükselmesi, kanın sindirim yolundan uzaklaşması, tükürük salgısının akışının durması ve kan şekeri düzeyinin yükselmesi vardır.

Schachter ve Singer, nötr bir bağlamda (denekler görüş gücünü artıran bir vitamini test ettiklerini sanıyorlardı) adrenalin verdikleri zaman, deneklerin uyanmış durumlarının çıplak bir tanımını yaptıklarını gördü. Hızlı hızlı atan bir kalp, kurumuş ağız ve titreyen bacaklar gibi şeyler anlattılar. Fakat bu psikolojik semptomları "çerçeveleyen" toplumsal bir bağlam varsa, sonuç çok farklıydı. Denekler insanların mutlu davrandığı bir odadaysalar, mutluluk duyduklarını, öfkeli davranan insanların arasındaysalar rahatsızlık duyduklarını belirttiler. Deney, mutluluk ve rahat-

sızlık gibi temel duyguları üretmek için bir iç uyanma duygusuyla dış başvuru çerçevesinin bileşiminin gerektiğini gösterdi.

Schachter ve Singer'ın deneyleri, metodolojik sorunları olmasına ve bu yüzden insan duygularının çürütülemez kanıtı olarak alınamayacak olmasına karşın, insanların düşünmesine neden oldu. Sonra 1970'lerde duyguların toplumsal olarak oluşabileceğine ilişkin farklı bir kanıt da, farklı kültürlerde yaşayan duyguların incelenmesinden geldi.

* * *

Antropologlar uzun yıllar herkes gibi duyguların insanlara temel bir düzeyde bağlı olduğunu varsayıyorlardı. Antropologlar, inceledikleri kültürlerin Batılı insanlarla aynı temel duyguları yansıtacağını bekleyerek alana indiler. Fakat yavaş yavaş kültürler arasında duygusal yaklaşımdaki örtük fakat önemli farkların olduğu ortaya çıktı. Antropologlar Batı'da kesin bir karşılığı olmayan duyguları keşfetmeye başladılar.

En çok sözü edilen örneklerden biri, Japon *amae* duygusudur. Amae, başka bir insanın etkisiyle içedönük bir keyif olarak çevrilebilir. Bu sözcük sıcak, koruyucu bir tepki kışkırtacak şekilde başkasının varlığında çaresiz hareket etme duygusunu kapsar. Japon toplumunda amae en doğal olarak anneyle oğul, yorgun büro memuru ile rahatlatıcı bar kızı arasında görülür. Fakat bu tatlı bağımlılık duygusu patronla çalışanı, köpekle köpek sahibi ya da öğretmenle öğrenci arasında da görülebilir.

Sözcüğün hangi anlama geldiğini tam olarak anlamak için amae durumlarını tanımlamak olası olmasına karşın, İngilizcede bu duygunun tam karşılığı yoktur. Anlam olarak amaeye yakın sözcüklerde -dil dökmek, dalkavukluk etmek, koket gibi davranmak gibi- Japonlar için amae'nin taşıdığı doğallık yoktur ve hepsinde küçültücü bir ton bulunur.

Bu özel duygunun Batı ve Doğu kültürleri arasındaki temel bir ayrımdan kaynaklandığı açıktır. Batı kültürü bireyciliği ve kendine güvenmeyi vurgularken, Japonya gibi Asya toplumları aile bağları, toplumsal yükümlülükler ve grup kimliğini vurgularlar. Bunun sonucu olarak İngilizce sözlüğü yalnızlık ve bağımsızlık gibi duyguları tanımlayan sözcükler açısından zenginken, Japonların da edilgen, bağımlı toplumsal ilişkilerin nüanslarını veren birçok sözcüğü vardır. Örneğin, Japonlar *ijirashi* (değerli bir insanın zor bir engeli aşmasına tanık olmaktan gelen duygu) ve *on* (her bireyin atalarına ve ailesine karşı duyduğu minnet duygusu) gibi sözcüklere sahiptir.

Amae'nin yaltaklanıcı bağımlılığının neden olumlu bir duygu olması

gerektiği, bu duygu Japonların çocuklarını yetiştirme biçimi göz önüne alınırsa daha kolay anlaşılır. Yetişkin Japon toplumunun efsanevi ve kurallı niteliğine karşın, bir çocuğun yaşamının ilk beş ya da altı yılı şaşırtıcı derecede özgürdür. Anneler çocuklarının bütün kaprislerine boyun eğerler, sabırlıca öfkelerini yatıştırır ve kötü davranışı tat dil ve avutucu sözlerle etkisizleştirirler. Ancak çocuk okul çağına gelince (ve toplumsallaşmış düşünceyi ve özdenetimi mümkün kılan iç sesle konuşmaya başlayınca) normal disiplin ve uyma standartları onlardan talep edilir.

Japon toplumu üzerine yazan Ian Buruma, bu şımartılmış çocukluğun bir sonucu olarak, şımartan anneyle şımarık çocuk arasındaki bağın Japon kültürünün başat bir teması haline geldiğini yazıyor. Yetişkinler arasındaki sevgi çoğunlukla, anneyle çocuk arasında var olan düşkünlüğü yeniden yaratma çabasından biraz daha fazla bir şey olarak görülür. Batı'nın sevgiyi, iki bireyin neredeyse iradelerine karşın bir araya getiren elektriklendirici bir tutku olarak idealize etmesine karşın, Japonlar sevgiden anaç sevecenlik terimleriyle söz ederler. Japon dergilerindeki yazılar ergenlik çağındaki kızlara, bir erkeğe bağlanmak istiyorlarsa ona "annelerinin gözüyle" bakmalarını öğütler. Tanizaki Junichiro gibi yazarlar sonsuza dek özlemle annenin göğsünün "tatlı, beyaz düş dünyasını" yazar.

Buruma bir yetişme biçiminin yarattığı toplumu özetlerken şöyle yazıyor: "Her gece binlerce Japon işadamı 'ekonomik mucizeden' bazen adları 'Anne Lezzeti' ya da yalnızca 'Anne' olan küçük barlara kaçar. Orada viski ve suyun yardımıyla çocukluklarına döner, 'mama-san' dedikleri bayanları ararlar... Evde *kachan,* yani anneciğim... kocalarını beklemektedir. Koca eve gelince *kachan* onun ayakkabı ve çoraplarını çıkarır, gerekirse yemek verir, sarhoş saçmalıklarını dinler ve onu yatağa yatırır... Japonya'daki kadın erkek ilişkilerinde her kadının bir anne ve her erkeğin bir oğul olduğu duygusundan kaçınmak zordur." Amae'nin edilgin bağımlılığı Batılı gözlere zayıf görünebilir, fakat Japon kültüründen bakıldığında tamamen doğaldır.

Doğu'yla Batı arasındaki duygusal uçurumun altını çizen ve iki özgür ruh arasındaki manyetik bir çekim olarak görülen Batılı aşk kavramı, Japonya'nın son yıllarda ithal ettiği bir şey olmuştur. Japon gençliği, beysbol, Coca-Cola ve pop müziği kucaklaması gibi Batılı tarzda sevmeye de başladı. Uygun bir eş bulana dek beklemek yerine, ailelerin uygun bulmadığı partnerlere "bayılıyorlar". Partnerler arasındaki eşitlik düşünceleri ve akrabaların müdahalesine karşı güceniklik yavaş yavaş gelişmeye başlıyor.

Bu duygusal üslubun kendi kültürlerine ne kadar yabancı olduğunun

kanıtı ise, ilişkili birçok sözcüğü de ithal etmek zorunda kalmalarıdır. Genç Japonlar artık sevdikleriyle "mutlu" olmaktan ve bir ömür boyu "romantik" yaşamaktan söz ediyorlar. Japonların oynadıkları oyunlar Batılı başlıklar taşıyor!

Amae gibi bir Japon duygusu için geçerli olan, diğer kültürlerin duyguları için de geçerlidir. İnsan duyguları, kaynaklandıkları toplumun bir aynasıdır. Örneğin saldırgan davranışa karşı güçlü tabuları olan Eskimolarda, aşırıya kaçmış düşmanlık nedeniyle gözyaşı dökmeye yakın olma duygusunu tanımlamak için *qiquq* duygusu vardır. Saraylı tavırlar gelenekleriyle İspanyollar, başka bir insanın kaba ya da beceriksiz davranışlarına tanık olmaktan gelen özel bir utanma duygusunu tanımlamak için *verguenza ajena* duygusuna sahiptirler.

Duygular bir kültür tarafından yaratılır -ve yararlılıkları sona erince de ortadan yok olurlar. Toplum tarihçileri bir zamanlar yaygın olan İngiliz *accidie* duygusundan (bir tür ahlaki uyuşukluk ya da ortaçağda dini rahatsız eden hayal kırıklığı) uzun uzadıya söz ederler. Ortaçağ keşişlerine göre, dua, çalışma ve tefekkürden oluşan sonsuz döngüyü yerine getirirken hareketleri yapmak yeterli değildi. Bu görevler neşeyle dolu bir kalple yapılmalı bu yolda isteğin azalması ise ahlaki tembellik ya da accidie'ye bağlanıyordu.

Din adamlarının duaları sırasında sürekli bir vecd duygusu içinde olmaları gerektiğinin Batılı duygu görüşünün dolaysız bir ürünü olduğunu söylemeye gerek bile yok. Duygular yalnızca yürekte yaşanırken, gerçekte, dindarlığın dışsal olarak gösterimi asla yeterli olamaz. Dolayısıyla gerekli olan neşenin, çoğunlukla neden var olmadığını açıklamak için yeni bir duygunun icat edilmesi gereği idi. Accidie, toplumsal olarak emredilen yolda duyguları yaşayamamayı açıklayan, toplumsal olarak oluşmuş bir duyguydu.

Doğal olarak bu açıklama gereği ortadan kalkınca, accidie duygusu da ortadan kalktı. Reformasyon ve aydınlanmanın ardından dinsel şevk bir kuşku halini aldı. Tapınmaya daha sınırlı ve tefekküre yönelik bir yaklaşım toplumsal ideal oldu. Artık gerekmeyen accidie çok geçmeden tarih kitaplarında yok oldu.

Schachter ve Singer'ın adrenalin deneylerinin ve antropologların kültürler arası incelemelerinin etkisi altında, insan duygularının toplumsal yaratılar olduğu düşüncesi benimsenmeye başlandı. Fakat bugüne kadar, psikolojinin sınırları içine hapsedilmiş bir devrim olduğunu da söylemek gerekir.

Bilimde, bir alanın merkezinde çalışan işçiler karışıklık olacağından, bakış açısındaki temel değişikliklere karşı çıkarlar. Psikoloji, biyolojik indirgemecilik ve romantik mitoloji temelleri üzerinde istikrarsız yapısını kurmak için bir yüzyıl harcamıştır. Bu konumun kusurları olabilir, fakat psikologların kendi istekleriyle vazgeçemeyecekleri kadar çok şeyin fırlatılıp atılması gerekirdi. Bir evden taşınmak, dilini bile bilmedikleri bir ülkeye taşınmak gibi değildi. Kuramları yeniden çerçevelemenin ve meslekleri yeniden biçimlendirmenin maliyeti taşınamayacak kadar fazla olurdu.

Bu nedenle Schachter ve Singer'ın deneyleriyle antropologların kültürler arası araştırmalarındaki ana görüş psikologlar tarafından büyük ölçüde görmezden gelindi. Fakat statüskoya daha az bağlı insanlar bunlardan etkilendiler. Filozoflar, sosyologlar, antropologlar (ve hatta bilişsel psikologları) gibi psikolojinin kıyısında duran düşünürler olma eğilimi gösteriyorlardı.

1970'lerin sonunda, tek tek birçok sesin insan duygularının doğası konusunda aynı sonuçlara vardıkları duyuldu. Bunların arasında sosyolog Jeff Coulter; filozoflar Robert Solomon, Errol Bedford ve Rom Harré; antropologlar Clifford Geertz, Jean Briggs ve Catherine Lutz; ve psikologlar James Averill, Richard Lazarus ve James Russell vardı. Sonra, 1980'lerde, bu seslerin çoğu ortak bir hareket olan, toplumsal oluşumculuk bayrağı altında bir araya gelmeye başladı.

Toplumsal oluşumcular yalnızca duygulara karşı değil, aynı zamanda özbilinç ve bellek gibi insanlığın diğer dile dayalı akılsal yeteneklerine karşı da iki yanlı bir yaklaşım benimsediler.

Fakat toplumsal oluşumculuk, aklın incelenmesinde taze bir soluk gibi karşılanmasına karşın, öykünün yalnızca yarısını anlatıyordu. Toplumsal oluşumculuk, aklın "makro düzeyde" bir açıklamasıdır, toplumun davranış ve düşünce alışkanlıklarımızı nasıl şekillendirdiğini anlatır. Resmi tamamlamak için mikro düzeyde bir açıklama da gerekir. Bu da, düşüncenin ayrıntılı mekanizması üzerine Vygotsky üslubunda bir odaklanma getirir, yani iç ses ile akılsal hayal gücü arasındaki bir etkileşimin aklı sürüklediğini göstermesi gerekir.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Vygotsky'nin araştırması yeniden keşfedilme sürecinde olmasına karşın ana görüş psikologları üzerindeki etkisi şimdiye dek pek fazla olmamıştır. Üstelik, Vygotsky'nin dikkat çektiği disiplinler -psikolinguistik, eğitim, çocuk gelişimi ve sınırlı bir düzeyde bilişsel psikoloji gibi- toplumsal oluşumculuğun dikkat çektiği alanlardan uzaktır. Bu iki tarafın hâlâ birbirlerinden ne kadar uzak olduğunun bir işareti olarak, 1896'da yayınlanan *"The Social Construction of Emoti-*

ons" gibi kilit bir toplumsal oluşumcu metin Vygotsky'nin araştırmasından hiç söz etmez. Bu iki açıklama düzeyinin ek bir model çerçevesinde ne kadar çabuk bir araya getirileceğini -ya da hatta getirilip getirilmeyeceğini- öngörmek zordur.

Bir süreliğine bilim politikasını bir yana bırakırsak, antropologların araştırmalarının, duyguların toplumsal olarak oluşmaktan daha fazla bir şey olduğunu gösterdiğini görebilir -duygular toplumsal olarak *gelişir.* Yani sadakat ve imrenme, amae ve qiquq gibi duygular bir kültürde var olan rastlantısal keşifler değil, kuşaklar boyu kullanılmaları nedeniyle bir toplumun yaşama savaşında değerlerini kanıtlamış oldukları için var olan kavramlardır. Duygular bir amaca hizmet için yaratıldıkları oranda akılcıdır.

İnsan duygularının evrimsel değeri, modern toplumda gözlerden biraz uzak kalan bir kavramdır -bir sonraki bölümde açıklanacak nedenlerlefakat antropologların incelediği kabile kültürlerinin daha basit dünyasında, gelişmiş duyguların toplumsal anlamını görmek kolaydır.

Duyguları derinlemesine incelenmiş kültürlerden biri de, Batı Pasifik'te nokta kadar küçük bir mercan adasında yaşayan 400 Polynesian'dan oluşan Ifaluk'tur.

Beş yüz metre kare kadar bir ada üzerindeki yaşam risklidir. İyi zamanlarda Ifaluklar midelerini doldurmak için gerekenden fazla taro, ekmek ağacı ve hindistan cevizi yetiştirebilirler. Fakat beş yılda bir kasırgalar adayı istila eder, büyük dalgalarla tarlalarını yerle bir ederler. Doğa koşullarının öngörülmezliğine karşı yaşamak için Ifaluklar birbirine sımsıkı bağlı bir topluluk olarak yaşamak zorundadırlar. Yiyeceğin paylaşımı, tarlalarda işin paylaşımı, hatta çocukların paylaşımını -Ifaluklarda, çocukların yarısının akrabalar tarafından yetiştirildiği alışılmadık bir evlat edinme politikası vardır- düzenleyen bir toplumsal yasa geliştirdiler. Birçok kuşaktan beri değerlerini kanıtlamış bir gelenek ve tabular sistemiyle yönetilirler.

Ifaluklar, saldırgan eylemlerin adada neredeyse bilinmemesi derecesinde büyük bir başarı sağladılar. Antropolog Catherine Lutz bir yıl boyunca Ifalukların duygularını inceledi ve cinayetin onların arasında hiç bilinmediğini gördü. Lutz adadayken olan en şiddetli olay, bir adalının diğerinin omzunu tutması oldu -hemen ceza gördüğü bir eylem.

Lutz, bir gece uyanıp kulübesinde erkek bir davetsiz misafir bulunca Ifalukların şiddet içeren davranışlara yabancı olmasını kavradı. Amerikan toplumunun tehlikelerine alışık olan Lutz doğal olarak çok korktu ve bağırmaya başladı. Fakat zavallı adam sevgilisiyle buluşmaya giderken karanlıkta yolunu kaybetmişti. Adam ve diğer adalılar Lutz'un tepkisini o

kadar tuhaf buldular ki, olaydan sonra günlerce güldüler. Lutz, Ifalukların yaşamlarının daha az saldırgan ya da neşe ve saygıya daha fazla yakın olamayacağı sonucunu çıkarmak zorunda kaldı.

Ifalukların duygusal yaşamlarını incelerken Lutz, duyguları tanımlamalarının içinde bulundukları toplumsal ortama ne kadar bağlı olduğunu görerek çok şaşırdı. Ifalukların duygularını ifade etmek üzere otuz kadar sözcükten oluşan bir dağarcığı vardı (İngilizcedeki dört yüz sözcükle karşılaştırın) ve bir duygu sözcüğünün ne anlama geldiği sorulduğunda istisnasız bütün Ifaluklar iç duygulardan çok durum ve hareketler temelinde konuşuyorlardı. Örneğin Ifalukların mutsuzluk duyguları için kullandığı beş sözcüğün hepsi de bu tür duyguların ortaya çıkabileceği ortamlar temelinde tanımlandı ve üzüntü ya da kayıp gibi iç duyguların hiç sözü edilmedi.

Tipik bir örnekte bir adalı şöyle açıkladı: "Biri bir yolculuğa çıkarsa *livemam* (özlem) ve *lalomweiu* (yalnızlık/üzüntü) duyarsınız ve onlara verecek hiçbir şeyiniz yoksa (bir veda armağanı olarak) *tang* (üzüntü/gerilim) ve *filengaw* (yetersizlik/rahatsızlık) duyarsınız." Lutz'un iddia ettiği gibi, benzer duygular sorulduğunda bir Batılının ağrıyan bir kalpten, kendini kötü hissetmekten, bir çelişki duygusundan ve diğer belirsiz iç duygulardan söz etmesi beklenir. Lutz şu yorumu yaptı: "[Batılıların] duyguları asıl olarak iç duygulanım durumları olarak tanımlamalarına karşın, Ifaluklar duyguları toplumsal etkinliğin ayrılmaz bir parçası olarak görürler."

Aynı açıklama "dışsallığı", Lutz'un, Ifalukları bu kadar toplumsal yönelimli ve davranışlarında saygılı kılan şeyin ne olduğunu bulmak için araştırma yapması ile belirginleşti.

Bütün insanlar gibi Ifaluk bireylerinin de özel gereksinimleri vardır. Yiyecek ve cinsellik istekleriyle motive olmalarının yanı sıra şefkat isteği ve yaşamlarında belirli bir heyecan düzeyi isteği gibi diğer normal istekleri de duyarlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, insanların "gelişmiş" duygularının tek amacı, bu özel istekleri, kontrol edici bir düşünce yapısıyla kaplamaktır. Ifaluklarınki gibi iyi geliştirilmiş bir duygusal yasa, sandalı batırmadıkları sürece istedikleri şeyleri yapmalarına izin veren, denkleştirici bir güçtür.

Ne var ki, gelişmiş duyguların isteklerimiz üzerinde dışsal olarak dayatılan bir deli gömleği olduğu olgusu, Batı kültürünün gizlemek için çok uğraştığı bir şeydir. Duygular mitolojimiz, gerçek duygunun yürekten geldiğini söyler, bu yüzden insanlar toplumsal olarak değerli bir şekilde davrandıkları zaman, bunun nedeninin onların içlerinden yükselen duygular olduğuna inanırız.

Bazen insanların belirli bir şekilde davranmasının tek nedeninin cezalandırma korkusu olduğunu biliriz kuşkusuz. Fakat bu iyi davranış için çok tatmin edici bir neden değildir, çünkü insanlar bir şeyden kaçabileceklerini düşündükleri zaman kaçabilirler anlamına gelir. Yüreklerinde onları engelleyecek hiçbir şey yoktur. İnsanların "iç" duyguların denetiminde olmalarını tercih ederiz. Çünkü o zaman ya utanç ve suçluluk duygusuyla yapmak istedikleri şeyden vazgeçecekler, ya da daha da iyisi, bu aşağılık isteği içlerinden atacaklardır. Tüm insanlar ruhunun içinde akan iyilik kanını akıtarak hayırseverlik, dürüstlük, iyi niyet, alçak gönüllülük, acıma ve saygı gibi duyguları ortaya çıkaracaklardır. Olgunluğun işaretinin, insanların akıldışı duygunun soylu yanını göstermeye başladıkları zaman da ortaya çıktığına inanırız. Ortaçağ ahlakçıları ve accidie gibi, iyi davranışın bir insanın varlığından, kendiliğinden ve önlenemez bir akış halinde dökülmesini isteriz.

Toplumsal olarak uyumlu duyguların içten geldiğini söyleyen bir mitolojiyle büyümemiş olan Ifalukların açıklaması çok daha dosdoğrudur. Davranışlarını, eylemlerinin toplumsal sonuçlarının kontrol ettiğini açıkça söylemezler. Lutz, onları yönlendiren duygunun *metagu* -kaygı ya da korku duygusu- olduğunu keşfetti.

Ifaluklar metagu'yu hem gerçek tehlikelerle -rüzgâr ve köpek balıkları gibi- karşılaştıkları zaman hissettiklerini, hem de yanlış yaptıklarını bildikleri ya da bir durumun saygılı davranış gerektirdiği zaman yaşadıklarını tanımlamak için kullanırlar. Kavga ve kabalığı düşünülmez kılan da metagu'dur. Ifaluklar uygun bir yiyecek armağanı almadan ziyarete gitmek ya da şefin topraklarında yürümek gibi en önemsiz suçları işlemek üzerelerse, bir korku duygusu içlerini kaplar.

Ifalukların toplumsal korkularla kontrol edilmeye karşı duydukları doğallık, adalıların çocuklarına korkuyu öğretmelerinin normal olduğunu düşünmelerinde kendisini gösterir. Çocuklardan küçük yaşlardan itibaren yüksek konumlu bir akrabayla karşılaştıklarında ya da kutsal bir toprağa girdiklerinde uygun bir kaygı düzeyi göstermeleri beklenir. Kayıtsızlık gösteren bir çocukla alay edilir ya da doğru duygusal tepkiyi içine yerleştirmek için orman canavarlarıyla dolu masallarla kasten korkutulur.

Metagu ya da korku duygusunun *song*'da -gerekçeli öfke duygusu- izi vardır. Kuralları ihlal eden bir birey, buna tanık olan herkese karşı haklı bir öfke duygusuna kapılır. Çünkü onlar koro halinde suçlu kişinin başına üşüşür ve kişiyi özür dileme ya da toplum dışına atılma riskiyle karşı karşıya kalmaya zorlarlar.

Örneğin bir Ifaluk erkeği bir grup oturan yaşlının önünden saygıyla

eğilmeden geçerse, bir insanın bu kadar kaba olamayacağı yolunda şaşkın yorumlar yapılır. Ya da bir kadının kuzeni geleneklerin söylediği üzere tarlaya gelip yardım etmezse, kadın akrabayı bütün köyün önünde acı acı eleştirir. Öfkeli adalılar da tüm topluluğu o bireye karşı bir araya getirir. Bu tür bir öfkenin hedefi olan kişi, çok geçmeden grubun birleşmiş hoşnutsuzluğuyla karşı karşıya olduğunu kavrar ve kaygılanarak hemen geri adım atar.

Sonuçta metagu ve song'un birbirine geçmiş bir toplumsal denetim sistemi oluşturduğu görülebilir. Ifalukların hoşnutsuzluklarını ifade etmeye hazır oluşları toplumsal baskı karşısında geri çekilme çabukluklarıyla atbaşı gider. Haklı öfke ve toplumsal kaygı birleşerek bir bireyi toplumdaki yerine sımsıkı bağlar.

Ifaluklardaki song duygusunun karşılığı birçok kabile toplumunda bulunur. Gerçekten de bu o kadar yaygındır ki, ilkel insanların bütün gün boyunca kavga etmekten başka bir şey yapmadığı sanılır. Rousseau'nun büyük bir uyum içinde yaşayan soylu vahşi görüşünden etkilenen Batılı gözlemciye göre, bu çekişme yersizdir. Bir dakika önce herkes tatlı tatlı gülümserken, bir dakika sonra ortalık acı şikâyetlerle dolar. İlk antropologlar kınamaları utanç verici ve uygarlık dışı buldu ve bu onların kabile üyelerini kavgacı çocuklara benzetmelerine yol açtı. Fakat bu tür çekişmeler iyi geliştirilmiş bir toplumsal denetim sisteminin görünür işaretidir. Ayrım şu ki, Batı'da bu mekanizmayı çoğunlukla gözden uzakta tutmaya alışığız. İsteklerimizle toplumsal sınırlamalar arasındaki çekişmeyi içselleştirmeyi öğrenmişizdir, bu yüzden hareketlerimizi, duygular dediğimiz derin değerler sisteminin kontrol ettiğini iddia ederiz.

Yani Batılılar birbirlerine psikolojik baskı yapmaya başvurdukları zaman, baskının gizlenmesi gerekir. Yüksek sesli ve kendi kendini haklı gören bir öfke gösterisi genellikle hedefin tepki göstermesine yol açar ve seyirciler arasında hoşnutsuzluk yaratır. Ahlaki olarak haklı olsak bile, bir yere varmak için ya alaycılığı kullanarak ya da "daha güzel" duygulara başvurarak insanlara dolaylı olarak yaklaşmak zorunda kalırız. "Bak, bu doğru değil", "Sen de olsan hoşuna gitmezdi" ya da "Bu seni öldürmek, değil mi?" gibi şeyler söylemek ve diğer insanın sempati, adillik ya da iyi niyetle karşılık vermesini umut etmek zorunda kalırız.

Toplumsal denetim mekanizması ister açık ister gizli olsun, başarılı bir toplumda duygular toplumsal bir anlam -her zaman bireysel olmasa bile- yarattıkları ölçüde akılcıdır. Birçok kuşaktan sonra, davranış biçimleri, bireyin gereksinimlerini grubun bir bütünü olacak yaşantısıyla dengeleyerek geliştirmişlerdir. İnsanların gelişmiş duyguları, akıldışılık mitinin öne

sürdüğü gibi planlı bir ingilizanahtarı değildir. Daha sonra göreceğimiz gibi, onsekizinci yüzyıl romantik devrimini izleyen Batı'nın duygusal değerler sistemi artık raylardan çıkmaya başlamıştır. Duygusal aşırılık ve kendini ortaya koymaya dayalı bir kültürün ortaya çıkışıyla, giderek daha az toplumsal anlamı olan duygular geliştirmeye başladık.

On Dördüncü Bölüm
Akıldışılık

Son birkaç yüzyıldır Batı kültürü içinde gelişen duygusal üslup, akıldışılık mitimizin öyküsünü tam bir döngüye sokar. Yunanlılar öyküye akılcı insan imgemizi yaratarak başladı. Sonra romantikler insanlarda akıl dışı olarak gördüklerini kutladılar. Ardından sırayla ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın özgür ruhlu birey ideali ortaya çıktı. İnsanlar duygularında dürüst olmaya zorlandılar. Onlardan toplumsal yasakları kaldırmaları ve içlerinde yatan tutkunun ve duygunun kendiliğindenliğini yeniden keşfetmeleri istendi.

Diğer bir deyişle, Batılıların yaptığı şey, yanlış akıl modelleriyle eşleşen yeni bir duygusal üslup yaratmaktı. Resim, yazın ve felsefede akıldışı duygunun bir imgesini icat ettiler -sonra daha da ileri gidip bu imgeyi yaşamaya çalıştılar!

Akıldışı bireyciliğin duygusal bir üslup olarak doğuşunun karmaşık bir tarihi vardır, fakat iki geniş kültür akımı kendisini gösterir. Atlantik'in bir ucunda, varoluşçulukla doruğa ulaşan kötümser Avrupa geleneği, diğer ucunda ise Rambo ve benzerlerinin komedi zaferciliğine yol açan iyimser Amerika geleneği vardır.

Avrupa bireycilik kültü, romantik hareket ondokuzuncu yüzyılda sırtını sanayileşmiş dünyaya döndüğü zaman doğdu. Başta romantikler toplumu reformize etmek istediler. Rousseau, Wordsworth ve diğerleri gibi ilk romantikler de, Ifalukların yaşadığı sıkı sıkıya birbirine bağlı yaşamın, kırsal topluluklarda giderek yok olmasına yas tuttular. Yazıları, insanları yarı yarıya hatırlanan cennet bahçesine geri döndürme çabasıydı. Fakat 1800'lerin ortalarında romantikler toplumu değiştirmekten umudu kestiler. Bunun yerine içe dönerek kendilerini kültürlü bir melankoli içine hapsettiler ve toplumdan koptular.

Trajik bir umutsuzluk Alman ve İngiliz gençleri arasında moda oldu

-besteci Robert Schumann önemli bir örnekti. Fakat Fransa'da kötümser dalga en güçlü şekilde görüldü. Tuhaf alışkanlıklar şairi Charles Baudelaire, *"Les Fleurs du Mal"* -haşhaş, yılanlar ve nilüfer çiçeklerinin insanı hasta eden kokularıyla dolu, yüzyıl ortasında yayınlanan bir şiirler koleksiyonu- ile sahneyi açtı.

Baudelaire zengin bir adamın oğluydu; büyük bir şok etme isteğiyle yetişen zeki fakat şımarık bir çocuk. Bu istek aşırı giysilerde, vahşi düşüncelerde, fakat en çok Baudelaire'in "sansasyon" isteğinde kendini gösteriyordu. Ondokuzuncu yüzyılın ilk estetikçilerinden olan Baudelaire, birinci basımları arayan bir pul koleksiyoncusu gibi yeni sansasyonlar peşinde koştu. Şiirleri avının ganimetleri haline geldi. Daha önceki kuşaklar, mutluluktan aile ve arkadaşların neşeli birlikteliği olarak söz ederken, Baudelaire gibi estetler, mutluluğun, güzel duyguların bireysel olarak peşine koşmak olduğunu söylediler.

Bu koşuda bütün ahlaki kaygılar terk edildi. Baudelaire şöyle yazdı: "Şiirin bir sonu yoktur, fakat kendisi vardır... başka türlü olamaz... bir şair ahlaki bir amacı izlerse şiirsel gücünü azaltır ve sonuçta ortaya kötü bir şey çıkar." Estetin sloganı, sanat sanat içindir haline geldi -ahlaka dayalı bir değerler sisteminden kişinin yaşama kendini merkez alarak tepki göstermesi üzerine dayalı bir sisteme kaymasını gerekçelendiren bir felsefe. Bireycilik kültü doğmuştu.

Baudelaire kendi popülerliğini tüketmeye kararlı görünen bir adamdı. Pahalı zevkleri onu büyük borçlar içine soktu, metresiyle uzun, sorunlu bir ilişki yaşadı, şiiri ve tavırlarıyla Paris'i skandallarla donattı ve sonunda frengiden öldü. Fakat genel olarak Baudelaire aşırılıklarından, sonatından daha çok söz edildi. Şiirlerinde en ince cinsel fanteziler olmasına karşın, gerçek yaşamda Baudelaire çoğu zaman kadınlardan utanarak kaçıyordu. İntihar ve trajik ölümden söz ediyordu, fakat tek girişimini de yaşamını süslemek için yaptığını kabul etti -bir gün bir lokantada öğle yemeğini bitirdikten sonra çakısını eline aldı, kendisini kaburgalarından hafifçe bıçakladı ve hemen geçirdiği şokla bayıldı. Baudelaire'in taşkınlığı dikkatlice hesaplanmıştı. Tek gerçek kötü alışkanlığı, neredeyse saplantılı bir şok etme gereksinimiydi.

Baudelaire'in dikkat isteği giyimindeki züppece özende kendini gösteriyordu. Giydiği pembe eldivenleri ve terzisine harcadığı servetle ünlü olan Baudelaire, giysilerini bireyciliğinin kanıtı olarak görüyordu. Yazdığı gibi: "[Züppelik] her şeyden önce orijinal olma isteğidir... Kadınlar aracılığıyla mutluluğu aramanın [ötesine geçen] bir tür benlik kültüdür... Şaşırtmanın zevki ve hiç şaşırtılmamanın gururlu tatminidir." Burada en

basit tarzda ifade edilen şey, tamamen modern bir tutumdur -kişisel ve toplumsal maliyeler ne olursa olsun, dünya üzerinde bir etki yapma çıplak gereksinimi.

Baudelaire, bireyciliğini dayatma girişiminde gösteri yapan tek şair değildi -gerçekten de ondan çok daha abartılı davranışlarda bulunanlar vardı. Baudelaire'in arkadaşı, şair Gérard de Nerval, Paris sokaklarında tasma takılmış bir istakozla geziyordu. Nerval yaşamına, unutulmayacak bir biçimde, dondurucu bir ocak sabahı kendisini bir sokak lambasına asarak son verdi. Ne var ki, Baudelaire'in yazıları öyle net bir estetik bireycilik resmiyle boyanmıştı ki -neredeyse dekadant üslubun bir ders kitabı gibiydi- ardından gelen romancı ve şair kuşağının esin kaynağı oldu.

Baudelaire'in arkasından Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Joris-Karl Huysmans, Gustave Flaubert ve Paris'i Avrupa'nın estetik duygu başkentine çeviren birçok başka yazar geldi. Birkaç onyıl içinde estetizm Avrupa'yı kapladı. Özellikle İngiltere'de Aubrey Beardsley, Oscar Wilde, Algernon Swinburne ve Walter Pater vb. tarafından popülerleştirilerek moda oldu.

Bütün modalar gibi estetizmle önce alay edildi. Victoria dönemi İngilteresi'nde narsist, kendini zorlayan estet bir eğlence figürüydü. Dönemin ünlü bir *Punch* karikatüründe "tutkulu Brompton" yaslar içinde bir kadın biraz şaşırmış görünen bir centilmene, "Yoğun musunuz?" diye soruyordu. Karikatür, yeni bir duygunun moda olduğunu bilen ve biraz meraklı bir tarzda kendisi de hissetmek isteyen bir kadını yakalıyordu.

Estetle kitaplarda da dalga geçildi. William Mallock'un, *"The New Rebuplic"* adlı kitabında gerçek bir estetin, Oxford dekanı Walter Pater'ın biraz kılık değiştirmiş bir karikatürü vardı. Pater, hep abartılı bir tonla konuşan ve en sevdiği konular sanat ve kendisiyle uğraşmak olan Bay Rose şeklinde kitapta ortaya çıkmıştı. Değerli bir yaşamın neler kapsadığı sorulduğunda Bay Rose şu yanıtı verir: "Yalnızca zarif yaşamın bilincini."

Birçok insanın Pater ve benzerlerinin etkilediği tavırlara gülmesine karşın, aslında estetin hemen tanınabilir bir klişe haline gelmesi, yeni duygusal üslubun halkın bilincine ne kadar derinden sızdığını gösterir. Dünyaya yeni bir tepki verme yolu ortaya çıkmıştı ve çoğunluğun dalga geçmesine karşın, bu yolu taklit eden birçok insan da vardı. Tohum ekilmişti ve birçok kuşak sonra, gülünç derecede yapay görünen bir poz gayet doğal görünmeye başladı. İnsanlar, ondokuzuncu yüzyılın ortasında bir grup romantik tarafından yaratılan duygusal bir üslubun insan ruhunda derin kökleri olduğuna inanmaya başladı.

Avrupa bireyciliğinin gelişimindeki bir sonraki aşama, geç Victoria dönemi refahının yerini yirminci yüzyıl başının savaşları ve ekonomik altüstlükleri aldığında ortaya çıktı. Makineli tüfekler, banka krizleri ve araba egzozlarıyla dolu bir dünyada, güzel duyguların kendisini uzakta tutan bir uzmanı olarak estet yaklaşımını korumak giderek zorlaşmıştı. Daha kötü bir ruh hali egemen olmaya başladı ve aydın estet yerini duygusal olarak tükenmiş varoluşçuluğa bıraktı.

Varoluşçuluğa giden yol, Kierkegaard, Niezsche, Heidegger ve Husserl gibi romantik filozoflar tarafından döşendi. Bu filozoflar modern dünya üzerine düşünüyor, bilimin dinsel inancı yok etmesine yas tutuyordu. Yaşam artık bireylerin ona atfetmeyi seçtiği anlam dışında başka bir anlama sahip değilmiş gibi görünüyordu. 1930 ila 1940'larda bu derin kötümserlik Albert Camus ve Jean-Paul Sartre gibi popüler yazarlar tarafından işlendi. Varoluşçu yazarlar romanlarında baş ağrısı, yabancılaşma, kaygı ve can sıkıntısı gibi duyguların nasıl hissedileceğini kamuoyuna öğrettiler.

Varoluşçuluk, Batı kültüründe duygunun artık insanları bir araya getirme gücü olmaktan çıkıp ayırma gücü haline geldiği bir noktayı işaretler. Estetlerin insanları, toplumu es geçip kendini keşfetmenin özel yolculuğunda içe dönmeye zorlamasına karşın, varoluşçuluk toplum ve onun kurallarıyla açık bir çatışmayı cesaretlendirdi.

Varoluşçuluğun mesajı, modern toplumun, insan yüreği çevresinde burjuvazi sınırlamalar kıskacını daraltarak bireysel mutluluğu öldürmesiydi. Tek olası tepki ya oportünist anarşi yaşamını seçmek ya da daha saldırgan olarak daha bireyci değerlere dayalı yeni bir toplum umuduyla sistemi yok etmekti. 1960'larda bu yeni duygusal bakış açısı çok sayıda radikal harekete esin kaynağı oldu -bunlardan biri de durumculuktu.

Durumcular, modern toplumun onları iki kez hayal kırıklığına uğrattığına inanan Fransız akademisyenlerin çoğunlukta olduğu bir gruptu. Marksizmin devrim vaadini yerine getiremediğine, kapitalizmin de evrensel zenginlik ve mutluluğu sağlayamadığına inanıyorlardı. Bu yüzden artık toplumun "maskesini parçalama" zamanı gelmişti. Fakat biçimsel siyasal muhalefet yöntemlerini -parti kurmak ve seçimlere katılmak gibi- istemediklerinden, durumcular devrimlerinin kendi sözleriyle serbest akıldışılık oyununa dayanması gerektiğine karar verdiler. Hayal gücü, yaratıcılık, mizah ve istek gibi büyülü güçlerin dizginlerini elden bırakarak kurulu düzeni yıkacaklardı.

Uygulamada durumcuların serbest akıldışılık oyunu düşüncesiz antisosyal davranışlar kampanyasından ibaret kaldı. Durumcular insanları

mağaza hırsızlıklarına, telefon sapıklıklarına, duvarlara tuhaf sloganlar yazmaya, başkalarının eserlerini abartmaya ve genel olarak toplumun düzgün işleyişini bozacak her şeyi yapmaya teşvik etiler. Bazı durumcular ayaklanma ve terörizmi de modern toplumla mücadele etmenin meşru aracı olarak gördü. Durumcuların düşüncelerinin büyük bir etkisi vardı; 1968 öğrenci ayaklanmalarında ve on yıl sonraki sınıf savaşlarında ve punk rock hareketlerinin ortaya çıkmasında rol oynadı.

Bir yüzyıl içinde Avrupa aydınlarının ancak hayal edilebilecek en sıkıcı ve en anti-sosyal olan bir duygusal değerler sistemi yaratmayı başardığı görülebilir. Geleneksel duygunun, zalim bir toplumsal denetimden, deli gömleğinden başka bir şey olmadığı anlaşıldı ve "gerçek" duygunun bir insanın akıldışı özünden kaynaklandığı inancı ise bireysel anarşinin meşru mazereti haline geldi. İsyan yalnızca bir seçenek değil, aynı zamanda olumlu bir görevdi. Yaşamın amacı benliği özgürleştirmek oldu.

Bu demek değil ki, durumcular ve benzeri tarzda düşünen isyancılar tepki gösterecek bir şeye sahip değillerdi. Yirminci yüzyıl toplumu anonim, yabancılaştırıcı bir yüzler denizi haline gelmişti. Kilise, hükümet, eğitim ve adalet kurumları bireyin önemini küçültmüştü. Fakat bu sorunların çözümleri, böyle bir duygu kuyusu yoksa insan ruhunun mistik kuyusuna geri dönüşte bulunamazdı. Durumcuların akıldışılığa geri dönüş çağrıları, susamış bir insanın bir vahaya koşmasından başka bir şey değildir.

Amerika'ya gelirsek, Avrupa bireyciliğinin kasvetli bakış açısının birçok şair ve filozof üzerinde yankıları oldu. Fakat genel olarak Amerika'nın öncü kafa yapısı ve ekonomik iyimserliği birleşerek bireycilik mitinin daha güçlü bir versiyonunu yarattı.

Yazında bu bireycilik Mark Twain, John Steinbeck ve hepsinin ötesinde boğa savaşçıları, balıkçıları ve ünlü "baskı altında incelik" inancıyla Ernest Hemingway gibi yazarlar tarafından temsil edildi. Ne var ki, gerçek bireycilik Hollywood filmleri ve günlük kurgu romanlarla yaratılmış bir dünyaydı. *Dirty Harry*'den *The Dirty Dozen*'a, yüksek ovalardaki kovboylardan yüksekteki basit kovboylara, tek heceli James Dean'den mırıldanan, tek heceli Sylvester Stallone'a kadar popüler filmler katı toplum dışı miti tarafından güçlendirildi ve bu rüya fabrikasından duygusal değerlerin komedi kitapları seti doğdu.

Clint Eastwood -1971'de çevrilen *"Dirty Harry"* filminde kaba bir polisi oynuyordu- erkeksi tavrı kendinde özetliyordu. Yerde yatan suçlunun

başına bir silah dayayan Eastwood şöyle diyor: "Ne düşündüğünü biliyorum. Altı kere mi ateş etti, beş kere mi? Şey, doğruyu söylemek gerekirse bütün bu kargaşa içinde ben de saymadım. Fakat bu bir 44'lük Magnum, dünyadaki en güçlü tabanca ve başını gövdenden ayırabilir. Bu yüzden kendine tek bir soru sormalısın: 'Kendimi şanslı hissediyor muyum?' Hissediyor musun, *punk!*"

Eastwood'un tembel tembel söylediği bu tehdit olanaksız bir soğukkanlı modeli çiziyor. Burada o kadar sert, o kadar kontrollü bir adam var ki, hasımlarıyla kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyor. Sıradan bir insan olsa titreyerek oradan hızla kaçardı, oysa film karakteri, Kirli Harry zamanı kullanmayı ve anın zevkine varmayı tercih ediyor.

Fakat aynı zamanda, Kirli Harry büroya döndüğü zaman şefinin kurallara uymadığı için onu azarlayacağını da biliyoruz. Filmin ileriki sahnelerinde, polis Kirli Harry'nin gelenek dışı yakalama yöntemlerinden dolayı bir katili serbest bırakmak zorunda kalınca, bölge yargıcı ona şöyle bağırır: "Cinayet işleme niyetiyle saldırganlıktan seni içeri tıkmadığım için şanslısın. Hangi cehennemde kapıları tekmeleme, işkence yapma, tedavi ve avukat isteğini reddetme hakkın olduğu yazıyor? Nerede?.. Bu adamın hakları var diyorum sana!" Kirli Harry katilin hakları konusunda çok üzgün olduğunu alaycı bir şekilde söyler: Hukuk onun gitmesine izin veriyorsa, o halde hukuk çıldırmışır.

Bu öykü bize, Kirli Harry gibi bir kahramanın duygusal olarak aşırı donanımlı olduğunu söyler. Bir köpekbalığının bir akvaryumdaki küçük balığı terörize etmesi gibi o da çevresindekileri rahatça terörize eder. Fakat köpekbalığı gibi açık denizin özgürlüğü için yaratılmıştır. Kirli Harry'nin adalet, sadakat ve dürüstlük kavramları bir polis departmanının küçük kural ve uygulamalarına sığmayacak kadar büyüktür. Hayvansı yanı, toplumun dünyevi kalıbına uymayacak kadar fazla hayvansı, fakat aynı zamanda soylu yanı da fazla soyludur. *"Dirty Harry"* gibi filmlerin bize anlatmaya çalıştığı şey, mitik özünden ayırıldığında insanın yarı melek, yarı hayvan olduğudur.

Popüler kültür, ayaklar altında çiğnenen özel gözden Sylvester Stallone'un Rambo'su gibi bir süpermene kadar değişen bir kahraman figürü dizisi verir bize. Yelpazenin bir ucunda varoluşçuluk vardır -kahraman tek kurtarıcı yanı ideallerine sadık kalması olan üzgün bir başarısızdır. Öteki ucunda ise karton zafercilik vardır- kahraman düşmanlarını ezer, kızı ele geçirir, sonra masalın otorite figürlerinden saygı görür. Fakat bize verdiği imge aynıdır. İnsanın en iyi saati, bütün toplumsal yasakları fırlatıp akıldışılığını bütün görkemiyle salıverdiği zaman, sırtı duvara dönük-

ken gelecektir. Acil anda insan yüreğinin gizemli bölümünde bulduklarına her zaman güvenebilir.

Filmin karmaşasından, seyirciye "isyancı uyumsuzu" anlatan bir bakış, bir giysi ve bakış damıtılır. Başka hiçbir giysinin ikinci bir deri gibi olamayacağını öne süren belirli bir giyim tarzı -blucin, botlar, beyaz tişört ve siyah deri ceket- vardır. Fakat daha da önemlisi giysiden çok tavırlardır. Beden tembelce uzanmalı, yüz somurtuk ve suskun olmalıdır. İsyancı uyumsuz, avının peşindeki bir kedinin tembel enerjisine sahip olan bir bakış geliştirmelidir -dünyaya, gözünü korkutamayacağı ya da ehlileştiremeyeceği birinin olduğunu söyleyen bir bakış.

Fakat isyancının kaba dış görünüşünün altında sonsuz bir trajedi yatar. Bir Marlon Brando'nun, bir Montgomery Clift'in ya da bir James Dean'in gözlerine bakın, orada acıyı görebilirsiniz. Duygu ve acıyla doludurlar. Bu imge, toplumun hiçbir şey ifade etmeyeceği kadar aşırı olan bir bireyciliğin imgesidir. Bu insanların kaygı duyduğu tek gerçek mücadele, akıldışı özleriyle verdikleri mücadeledir. İnsan kendi duygularının yoğunluğuna batmış duygusal bir kara delik haline gelmiştir.

İsyancı uyumsuzun bakışı, değişen başarı dereceleriyle milyonlarca erkeğin kopya etiği bir poz haline gelmiştir. Bazılarına göre bu görüntü bir moda aksesuvarından başka bir şey değildir. Cumartesi gecesi bara ya da kulübe gitmeden hemen önce saatler, aynanın karşısında yırtık blucinler, geriye taranmış saçlar ve soğuk bir ifade için harcanır. Ne var ki, insanlar bir kez tekdüzeliği oluşturduktan sonra dünyaya sundukları süper erkekliği ve duygusal uzaklığı yaşamaları gerektiğini de düşünürler. *Punch* karikatüründe yoğunluk hissetmeye çalışan kadın gibi yirminci yüzyıl insanı da, isyancı kılığına büründükten sonra, kendi içinde Rambo arayışına zorlanmıştır. Bir imgeyi bir gerçekliğe dönüştürmeye zorlanmıştır.

Bu maço görüntü diskolarda, barlarda ve oyun yerlerinde sayısız kavgaların nedenidir -çoğunlukla birinin yanlış bir bakışından başka bir nedeni yoktur. En aşırı biçiminde, Rambo-adam Uzi tüfeğiyle getto çete üyesidir. Fakat aynı zamanda, başka biri onu araba park yerinde döverken kızgın bir yumruk sallayan sürücü ya da otobüs koltuğunun iyi yerini kaparak toplumsal küstahlığının reklamını yapan çarpık bacaklı bir gençtir. Kendine soğuk ve sert bir imge yaratmış olan modern insan bu imgenin dünyanın günlük işlerine ne kadar uyduğunu öğrenmekle meşguldür. Miti duygusal bir gerçekliğe dönüştürmek için elinden geleni yapmıştır.

Sert ve soğukluk okulu kuşkusuz akıldışılık mitinin erkeksi yanıdır. Kadınların Batı kültürünün duygu mitolojisine uygunlukları daha kar-

maşık bir öyküdür -kadının kişiliğinin erkeklerle çatışmasına ya da benzemesine çok bağlı bir öykü.

Kadınlar erkeklerle kıyaslandıkları zaman, aynı temel akılsal yaradılışı paylaştıkları varsayılır. Her iki cinsin de iki kollu ve iki bacaklı dünyaya gelmeleri gibi, akılcı bilincin parlak havuzunu ve akıldışı duygunun karanlık, gizli deposunu da paylaşırlar. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, aralarındaki fark, kadınların akıldışılığının sulandırılmış, ikinci sınıf bir akıldışılık olarak çizilmesidir. Bu yüzden kadın tutkudan çok şefkat, esinden çok sezgi ve öfkeden çok kin duyar. Bir kadın duygularında aşırıya kaçtığı zaman bile, kaçınılmaz olarak etkin ve muzaffer değil, edilgen, acı çeken bir duygu olur bu. Kadınlar hem fiziksel, hem de duygusal olarak daha zayıf olan cinstir.

Ne var ki, popüler kültür erkeksi rol imgemizi keskinleştirmek istediğinde kadınları bir karşıtlık olarak kullanır. Örneğin, amaç erkekteki vahşi bireyciliği vurgulamaksa, kadınlar insan denkleminin iyileştirici, toplumsal eğilimli yarısı olacaktır. Romantik kurguda kadınlar, bir erkeğin erkek olmak istiyorsa omuz silkip geçeceği toplumun kucağını temsil etmek için yararlı bir araç olur. Yumuşak ve gözyaşları içindeki kız, oğlan kasabadaki çeteyle çatışmak için motosikletine atlarken, "Yapma, Johnny!" diye bağıracakır. Ya da bir kovboy ya da romantizm filminde ayrılma sahnesinin acı-tatlı anında erkek kadının parlayan gözlerine bakarak, "Tatlım, sanırım evliliğe hazır değilim" diyecek ve yalnız günbatımına doğru yürüyecektir. Kadın sıkıcıdır, fakat toplumsal olarak doğru duygusal yaşam, erkeksi duygunun şaşırtıcı parlaklığını göstermek için bir yaldız olarak kullanılır.

Erkeğin akılcılığı vurgulanmak isteniyorsa, o zaman da kadınlar türlerinin mantıksız, aptal yarısı haline getirilir. Aptal Marilyn Monroe ve çatlak Lucille Ball erkek aklının üstün parlaklığının altını çizmeye hizmet eder. Akıldışılık karakterinin kadın kalıbına büründüğünde ne kadar çabuk değiştiğini de belirtmek gerekir. Hemen etkileyici ya da soylu olmaktan vazgeçer. Bunun yerine akıldışılık eğlendirici, tehditkâr olmayan ve bunaltıcı bir hale gelir.

Popüler kültürün yaratılması erkeklerin elinde olduğu için, kadınların akıldışılık öyküsünde ikinci sınıf yurttaşlar olması pek şaşırtıcı değildir. Kadınlar anlatıcı sahne aksesuarı rolüne indirgenmiştir: Kahraman fatihi ya da umutsuz şairi motive eden ödül. Fakat kadınların kendi tüketimleri için öyküler yarattıkları zaman bile, aynı mit tekrarlanır. Bir Mills ve Boon aşk öyküsünde baş karakter her zaman uzun boylu, esmer ve zordur. Kadın kahramanın görevi, erkeğin çevresinde kurduğu kalın kabuğu kır-

maktır -fakat yalnızca göğsüne yaslanabilsin ve koruyucu kabuğunun ikisini de sarmasına olanak sağlasın diye.

Varoluşçu öfke bile kadınlar için ikinci el bir duygu olma eğilimindedir. Erkekler toplumlarının kurbanları olmalarına karşın, kadınlar erkeklerinin kurbanlarıdır. Jean Rhys ve Edna O'Brien gibi yazarların romanlarında bir kadının ulaşılmaz ve yenilmez kocasının elinde acı çekişi sanatsal bir biçime bürünmüştür.

Girls in Their Married Bliss'de O'Brien'ın kahramanı kendisini bir verimsiz ilişkide daha bulur: "Erkek, 'Seni istiyorum' dedi ve elmacık kemikleri hakkında yorum yapmadan önce hayali bir elmayı ısırıyormuş gibi onu ısırdı. 'Yanlış gözler' dedi. 'Çok da büyük.' Kadın, 'Bazen büyük, bazen küçük, ne kadar yorgun olduğuma bağlı' diyerek ayağa kalktı. Kayıtsızlığını, soğukkanlı, yüreğinin donmuşluğunu korumak için. Aşk kırıntıları için her şeyi verebilirdi." O'Brien'ın dünyasında kadınlar güveler gibi erkekleri eskiten yumuşak bedenli yaratıklardır.

1960'larda yeni bir kadın imajı ortaya çıktı. Tuhaf bir eşitlik içinde, kadın hareketini üreten aynı toplumsal güçler erkekler kadar sert ve soğuk kadın figürleri de ortaya çıkardı. Modesty Blaise ve Emma Peel gibi karakterler bacakları ayrık ve silahlı olarak yürüyordu. Katılıkları, vücuda sımsıkı oturan deri ceket, sert bakışlar ve bükülmüş dudaklarla gösteriliyordu.

Başta bu erkek imajının kullanılması gülünç kaçtı -ciddiye alınmaktan çok rahatsız etmeyi amaçlayan bir erkeksilik parodisi. Fakat zaman içinde imaj sertleşti. Jane Fonda'nın Barbarella'sı, Sigourney Weaver'ın bilimkurgu *"Alien"*da kısa saçlı kadın kahramanına yol verdi. Emma Peel'ın her şeyi bilen gülüşü, Madonna'nın her şeyi bilen yan bakışına dönüştü. Erkek ve kadın imajı arasındaki uçurum 1990'larda o kadar hızla kapanıyordu ki, erkek benzerleri kadar soğuk, acımasız ve enerjik kadın karakterlere alıştık.

Erkek imajının kadınlara uyarlanması yalnızca ekranda değil, gerçek hayatta da gerçekleşti. 1980'lerde kadınların giysileri değişti. Gençliğin sokak giysileri giderek eşbiçimli blucin ve ceketlerden oluşmaya başladı. Birçok kadın şimdi isyancı uyumsuzun bakışına göz dikiyor. *"Vague"* dergisinin parlak, somurtkan modelleri kadar karamsar ve tehlikeli görünmek istiyorlar.

Dış görünüşlerinde uzmanlaşan erkekler gibi kadınlar da sundukları imajı yaşamak için üzerlerinde bir baskı hissetmeye başlıyorlar. Akşam kurslarının ve yaşamlarının sorumluluğunu üstlenmelerini öğütleyen *"Cosmopolitan"* yazılarının yardımıyla kadınlar giysilerinin yanı sıra duy-

gularında da bağımsız ve küstah olmayı öğreniyorlar. Kadınlar da erkekler kadar bireycilik mitolojisine yakalanmaya başlıyorlar.

Modern toplum bir fantezi dünyası haline gelmiştir. Bugün insanların öyküsü, ilk on yılda toplumsal varlık olmayı öğrenerek başlar. Aile ve öğretmenlerin sabırlı yönlendiriciliğiyle çocuklara akılcı düşünce alışkanlıkları ve toplumsallaşmış duygular öğretilir. Verilmesi amaçlanan kültürel malzeme -kitaplar ve televizyon programları- sağlıklı bir duygu modeli sağlaması için sterilize edilir. Toplum, çocukları uygar -ve uygarlaştırıcı- bir davranış kabuğunda tutmak için elinden geleni yapar.

Bu biçimlendirme sürecinin sonucu, modern toplumun on yaşındaki çocuklarını akılcı ve toplumsal olarak uyumlu yapmasıdır. Fakat ergenlik çağları başladığında çocuk çok farklı bir dünyanın içine dalar. Bu kadar dikkatle oluşturulan toplumsal benlik, yeni bir romantikleştirilmiş benlik imajıyla çevrelenmeye başlar. Bir Rambo ya da Madonna olma süreci başlar. Kırk yıl önce isyan düşüncesi gençlerin büyük çoğunluğu için uzak, yapay bir düştü. Çok az insan gerçek yaşam hippilerinin üyesiydi (hatta bu "gençler" on beş değil, yirmi beş yaşındaydı çoğunlukla). Fakat 1950'den bu yana genç kültürde gerçekleşen patlama, ergenleri, akıldışı bireycilik pozlarını kusursuzlaştıran bir döneme soktu.

Bugün mizah, filmler, reklamlar, müzik, televizyon programları ve dergiler gençlerin yaşamlarına akarak onları isyan ve çatışma havasına sokuyor. Şiddetli kendini kanıtlama güdüsü, yaşamın doğal düzeni olarak görülüyor. Buna tepki veren birçok genç, genç kültürün onlara sunduğu yıkıcı kimliklerden birini hemen benimsiyor. 1950'lerin hippilerin ardından birkaç tanımlanmış rol modeli sunmasına karşın, 1990'lar gençlere bir kültler ordövrü sunuyor. Saç biçimi, giyim biçimi ve müzik zevki; gence punk, dazlak, sörfçü, heavy metalci, barbar ya da isyancı uyumsuzun yüzlerce çeşidinden biri olarak bir kimlik verebiliyor.

Gençlik kültleri hayal gücünün izin verdiği oranda aşırı hale gelmiştir. Örneğin hardcore olarak bilinen bir heavy metal gösterisini ele alalım. Burada ilginç bir sapkınlıkla şiddet vejetaryenlikle birleşir. Hardcore grubu Napalm Death "You Suffer", "Dementia Access" ve "Awake to a Life of Misery" başlıklı şarkılar söylüyor. Fakat ölüm ve kan hakkında şarkılar söylemesine karşın, grup üyelerinin vega inançları, yalnızca hamburger yememekle kalmayıp heavy metal üniforması deri ceket, deri bot ve çivili kemerler giymeleri ve yalnızca pamuklu ve kanvası giymeleri anlamına da geliyor.

İki aşırı ideolojinin bu tuhaf karışımının yeni bir şey olmasına karşın,

hardcore'un mesajı artık gençlik kültürünün geleneksel bir mesajıdır. Sore Throat hardcore grubunun davulcusu Bestial Vomit müziğin, "... insanların gözlerini korkutmayı amaçladığını" söylüyor. "Bu boktan toplumu reddetmeyi amaçlıyor." Bütün gençlik kabilelerini birleştiren inanç, hasta bir topluma karşı isyan ettikleri ve kurtuluşun yalnızca kendilerini ifade etmeleriyle gerçekleşeceğidir.

Açık ki gençlerin aşırı bireyciliklerini ciddiye almak yanlıştır. Birçok genç, aşırılıklarının bir poz olduğunun ve çok geçmeden işe koyulup yetişkinlerin renksiz dünyasına katılmak zorunda kalacaklarının farkındadırlar. İşler, aileler ve ipoteklerle gençliklerinin fantezi uçuşları dünyaya geri dönecektir. Ne var ki, ergenlik isyanı bir şaka olarak görülebilse de, bu isyanın izlerinin kalmaması olanaksızdır.

Bazı insanlar için gençlik tavırlarının kalıntıları, diskoda çirkin bir durum ortaya çıktığında ya da bir ilişki zor bir dönemeçten geçtiğinde ortaya çıkar. İnsanlar çoğunlukla tavırlarında sıcak ve mantıklıdır. Duygusal üslupları toplumsaldır. Fakat gerilim anlarında Clint Eastwood ya da Rambo'nun onların yerinde olsa ne yapacağını hatırlama eğiliminde olurlar. Baskı altında güldürü kitaplarının kahramanları akıllarına gelir ve önemsiz konularda çatışmaya başlarlar.

Fakat birçok insanın toplumsal kriz anlarında takındığı duygusal üslubu yaratmanın yanı sıra, gençlik yıllarının mitolojisinin yetişkinler üzerinde başka bir etkisi daha vardır: Sıradan bir insan olmayı başarılı olmaya dönüştürür. Gençlik kültürü gençlere kendilerinden muhteşem şeyler beklemelerini öğretir. Fakat yetişkinlerin dünyasına girince, yaşamlarının ortalama bir yaşam olmaya yazgılı olduğunu kavramaya başlarlar. Sonuçta ortaya çıkan hayal kırıklığı büyük olur.

Yaşam artık ünlülük kıstasına göre ölçülüyor. Yüzyıl önce birkaç insan bugün olduğu gibi ünlüydü. En ünlü adlar bile, dergilerin sayfalarında ya da halka açık toplantılarda tanınabilen uzak figürlerdi. Şovlar, paparazziler, dedikodu yazarları ve otobiyografiler olmadan, insanların başkanlar ve prensesler, hatta sporcularla artistlerin gerçekte nasıl olduğuna ilişkin çok az fikirleri oluyordu.

İnsanlar kendi değerlerini ölçtüklerinde, başarının standardı ailelerinin, arkadaşlarının, komşularının ve iş arkadaşlarının -genel olarak kendileri gibi olan insanların- standartıydı. Dünya hâlâ küçük bir yerdi. Birçok insan köylerde ya da küçük kasabalarda yalnızlık içinde yaşıyordu. Şehirlerde yaşadıkları zaman bile, toplumsal çevreleri aynı sınıf, meslek ve dinden diğer insanlarla sınırlı oluyordu. Böyle küçük havuzlarda yaşa-

mak birçok insanın kendilerini en büyük balık gibi hissetmelerini zorlaştırıyordu.

Bütün bunlar son kırk yılın medya devrimiyle değişti. Ünlüler artık uzak figürler değildir. Televizyonlar ve dergiler aracılığıyla yaşamlarımıza girmişlerdir. Artık ünlüler, herkes bütün ayrıntılarını öğrenmeden âşıklarını ya da saç biçimlerini değiştiremiyorlar.

Bu bilgi devriminin etkisi, ünlüleri toplumsal çevremizin bir parçası olarak hissetmemizi getirdi. Michael Jackson, Dolly Parton, Sean Connery, Charles Manson, Ringo Starr, Mike Tyson ve yüzlerce başka ünlü eski dostlar gibi görülmeye başlandı. Onlar hakkında kendi ailemiz ya da arkadaşlarımız hakkında bilmediğimiz en gizli gerçekleri öğrendik. Yıldızlar bize çocukluklarını, sağlık ya da uyuşturucu sorunlarını, cinsel meraklarını, kendileri hakkında düşüncelerini hatta en sevdikleri renkleri, nefret ettikleri şeyleri, yazlık evlerini dekore etme planlarını anlatıyorlar. Sanki artık hepimiz parlak kardeşlerden oluşan ailenin en küçük birer üyesiyiz.

Ünlüler dünyasına duyduğumuz sahte yakınlık, ölçek duygumuzu büyük ölçüde değiştirir. Değerimizi ve başarılarımızı yıldızların varlığıyla ölçeriz. Sıradan bir insanın yaşamdan istediği her şeye -bizim gibi arkadaşlara, bize değer veren patronlara ve bizi seven ailelere- sahip olsak bile yaşamsal bir şeyin eksikliğini duyarız. Yaşamlarımız mitik boyuttan yoksundur.

Ergenlik çağında kendimizi süper insan gibi hissetmemiz öğretildi. Dış dünyaya göre sıradan bir öğrenci ve davranış sorunları olan bir genç olabilirdik. Fakat romantik hayallerin sarhoş ediciliğiyle beslendikten sonra neredeyse yakıcı bir benlik duygusuyla dolduk -sıkıcı Clark Kent kisvesinin arkasında gizlenen birçok süpermen gibi. Yani yetişkinlerin dünyasına bir yazgı duygusuyla birlikte girdik. Bir gün kendimizi gösterme fırsatını yakalayacağımızdan emindik -bir yetenek yarışması, bir spor yarışması, kahramanca bir hareket, akıllı bir keşif- o zaman bir adım öne çıkıp doğuştan gelen haklarımızı isteyecektik. Bize borçlu oldukları ünü alacaktık.

Bunlar hemen olmadığı zaman umut bir süre daha devam eder. Fazla parlak olmayan işler, küçük sıkıntılar ve zorluklardan geçerken bir yandan da büyük patlamayı bekleriz. Fakat çok geçmeden yaşamlarımızın hiç de böyle Wagner'vari bir ölçekte olamayacağını kavramaya başlarız. Hiç olmayacağız -fakat özellikle biri de olmayacağız. Ergenlik çağında bize söz verilen parıltı solarak yerini sıradanlıklara bırakır.

Oradaki büyük sahnede güzel ve ünlülerin hâlâ eğlendiklerinin acıyla

farkına varmaya devam ederiz. Jack, Spago's'un arkasında Warren'a candan bir şaplak indiriyor, Cher, Farrah ile Palm Springs'te çok samimi ve Lauren New York galalarından birinde paparazzilerle atışıyor. Fakat biz iki çocuk, iki araba, bir ipotek ve Jack Kerouac'ın roman koleksiyonuyla banliyöde oturan seyircileriz.

Batı kültürü gözümüzü iki kere kör eder. Kendini ispat etmenin her şey olduğuna inanmaya programlandık. Fakat aynı zamanda kalabalığın içinden öne çıkmak hiçbir zaman bu kadar zor olmamıştı. Yüzyıl önce bir bireyin konumuna ulaşmak yeterince kolaydı. Yalnızca komik giysiler giymeniz, çok yolculuk etmeniz, tuhaf şeyler söylemeniz, ahlaki açıdan rahat olmanız yeterliydi. Bugün bu tür davranışlar neredeyse standartlaşmıştır. Çok az insan vardır ki, kendisini bu kadar eğilimli hissedip de bunlardan birini yapmamış olsun. Bir bireyler denizinde yüzen bireyler haline geldik. Tek başına ortaya çıkıp büyülü ün halısında uçana kadar bireyselliğimiz dünya tarafından görülmez.

Birçok insan bunun yarattığı sıkıntıyı düşüncelerinin gerisine iter. Doyurulmamış ün açlığı zaman zaman parlayan hafif bir ağrı haline gelir ve ancak terfi etmediğimiz ya da dönüm noktası bir yaşa ulaştığımız zaman şiddetlenir. O zaman sabah dokuz akşam beş rutinine girmeseydik neler olacağına ilişkin düşüncelerle biraz üzülürüz. Fakat geçen her kuşakla birlikte birey güçlendikçe baskının artmasıyla birlikte, tepki daha da aşırılaşır. Çok sayıda insan, onlara vaat edilmiş görünen ihtişamı kaçırdıkları duygusunu artık taşıyamadıklarını fark eder. Bu duygu onları aşırı davranışlara sürükleyebilir ve sahne ışıkları altında hiç değilse kısa bir Warholl'vari an yaşamak için umarsız hareketler yapabilirler.

Herkesin bir sahne sanatçısı olmak istediği ve kimsenin dinleyici konumunda kalmak istemediği bir dünyada, öne çıkmanın tek yolu, bütün gözlerin üzerine çevrileceği olağanüstü -ya da aptalca, dehşet verici, sinirlendirici- bir şey yapmaktır.

Dikkat çekmenin bir yolu bir beceri yapmaktır. İnsanlar dikkat çekeceklerini sandıkları zaman her şeyi yapabilirler. Bir futbol stadında çırılçıplak soyunur, bir dakikada en çok kurtu yiyerek dünya rekorunu kırabilir, bir tren vagonunu duvar yazılarıyla donatabilir ya da bir Viking savaşçısının ruhunu taşıdığını iddia edebilir. Hayal edilebilen ve popüler olabilen her şey biri tarafından yapılır.

Hiç kimse olmanın verdiği sıkıntı o kadar kötü olabilir ki, cinayet nedeni haline bile gelebilir. Bir hamburgerciye girip oda dolusu insanı havaya uçuran uyumsuz, modern toplumda sıradan bir insan haline gelmiştir.

Kuşkusuz bu tür katiller akıl hastalarıdır. Fakat istenmeyen insan olma duygusunun, onlara tepki gösterme fikrini verdiği açıktır. Öldürmek, onları görmezden gelen bir dünyadan öç alma biçimidir.

Bu tür katiller, genellikle işledikleri suçun ardından gelen ünün farkında olurlar. John Hinckley, Başkan Ronald Reagan'a ateş ettikten (film yıldızı Jodie Foster'ı etkilemek amacıyla) sonra polis tarafından sorgulanırken, "Televizyonda yayınlandı mı?" diye merak ediyordu. Otuz altı kadına tecavüz edip öldüren Ted Bundy'yi inceleyen bir psikiyatrist, Bundy'nin cinayet nedeninin akşam haberlerine çıkmak olabileceğini söyledi. Bundy suçlu olduğunu kabul edip, böylece ölüm cezasından kurtulmak yerine, bütün suç ayrıntılarının herkes tarafından öğrenildiği açık duruşmada ısrar ederek bunu ortaya koydu. Bundy medyada rol oynamak için her şansı değerlendirerek kendi savunmasını da kendisi yaptı.

Bu tür olaylar o kadar sık oluyor ki, ün üzerine yazan film eleştirmeni Richard Schickel, kasıtlı şiddet suçları işleyenlerin Bundy gibi olayın medyada işleneceğini hesap edip etmediğini merak ettiğini belirtti.

Rasgele cinayet işleyenler, görmezden gelinme sorununun gene de istisnai bir çözümüdür. Ne var ki, olması bile, modern toplumun Ifaluklaların dünyasından ne kadar uzaklaştığını gösterir. Ifaluklarda en küçük antisosyal itkiler bile toplumsal duygular çerçevesiyle denetlenir.

Kendini biri gibi hissetme, fakat hiç kimse gibi muamele görme olarak tanımlanan modern sıkıntıyı belki de en iyi özetleyen tepki vücut geliştirme olgusudur. 1980'lerde milyonlarca erkek -ve hiç de az olmayan sayıda kadın- jimnastik salonuna, görmezden gelinmesi olanaksız bir varlık yaratma amacıyla gitti. Arnold Schwarzenegger ya da bir Lou Ferrigno gibi etkileyici bir fizik geliştiren vücut geliştiriciler sokakta insanların dönüp kendilerine bakmasını sağlayabilirdi.

Vücut geliştirme fantezisi, bronz bir kas dağı halinde bir Porsche'nin tekerleklerinin ardında otururken görülmek olabilirdi. Ortalama bir insanın iki katı olan vücut geliştirici, sonunda fiziksel varlığının yarattığı imgeye yakın olduğunu hissedebilirdi. Güçlü kasların çok az pratik yararı -ister toplumsal, isterse hatta atletik anlamda olsun- olması bir şey fark ettirmezdi. Böyle bir vücut ego reklamının tabelasıydı.

Öykünün normal anlatım biçimine göre, insanlık iki bin yıldır kendini keşfetme yolculuğu yapmaktadır. Yunanlılar insanların içinde aklı ve uygarı buldular, bugün yaşadığımız engin toplumu olanaklı kıldılar. Akılsal ve mali olarak temelimizi bulduktan sonra biraz daha derine kazma özgürlüğümüz vardı. Şiir, sanat ve yazın sayesinde, insanlar akıldışılığın

kapısını aralayıp bütün karanlık sırlarımızı ortaya çıkarabildiler. İnsanlığın gerçek doğası aşırı ahlak bozukluğu ve şeffaf güzellik eserlerinde ortaya çıktı.

Ne var ki, gördüğümüz gibi, insan duygularına ilişkin toplumsal oluşumcu açıklama bu öyküyü tersine çevirdi. Batı kültürü duyguları keşfetme yerine, onları icat etmekle meşguldü. En son -ve muhtemelen geçici- ekonomik başarımız normal evrimsel sınırlarından tecrit edilince, giderek daha az toplumsal anlam içeren duygu ve tavırlar geliştirme özgürlüğüne sahip olduk. İnsanın akıldışılığına olan inancımız kendi kendisini gerçekleştiren bir kehanete dönüştü. Artık toplumsal değerler yerine, bireysel değerlerin yönettiği bir duygusal yaşamımız var. Artık toplumsal bir makineye atılan bozuk paralar olmakla yetinmiyoruz. Topluma maliyeti ne olursa olsun, varlığımızın hissedilmesini istiyoruz.

Kuşkusuz trafik tek yönlü değildi. Bizi akıldışı bir duygusal üsluba doğru sürükleyen kültür dalgasının yanında toplumsal yönelimli duygularımızın güçlü bir karşı akıntısı da vardı. Küçük çocuklar toplumsal olarak pozitif bir biçimde düşünmek ve hissetmek için eğitiliyorlar hâlâ. Yetişkinler kiliselerden, gazetelerin yazıişleri ve diğer kültür kurumlarından gelen ahlaki mesajlara hâlâ tepki veriyorlar.

Zaman zaman popüler kültür bile toplumsal yönelimli bir duygu modeli ortaya atıyor. 1980'lerde "yeni insan" kavramına ayrılan binlerce sütun; paylaşımcı, besleyici ve iletişimci insan imgesini -Ramboadamın tam tersi- geliştirerek genel eğilimi değiştirmeye yönelik bir çabaydı. Hippiler, yeniçağcılar, köktendinciler ve "Daisy Age" gibi diğer kültür hareketleri daha olumlu bir duygusal üsluba geri dönüşe yönelik benzer çağrılar yaptı.

Ne var ki, insanların yüreklerindeki bu tür çağrılar, akıldışı olduğuna inandığımız için, bize değerli fakat gerçekçi olmayan çağrılar olarak gelir. Yeni insan olmaktan söz etmek çok iyi -kimse bunun iyi bir fikir olduğunu inkâr edemez- fakat milyonlarca yıllık evrimle şekillenmiş insanların bir gecede değişmesini beklemek çok fazla, deriz. Yeterince çaba sarf edersek, insanlar biraz daha evcilleşebilir, birkaç bebeği kucaklayabilir ve birkaç bulaşığı yıkayabilir. Fakat uzun vadede içimizdeki yabanıl hayvan dışarı çıkmalıdır. Kaldı ki, insanların akıldışılıklarını toplumsal olarak kabul edilebilir bir maske arkasına gizlemeye zorlamanın sorun yaratmaktan başka bir işe yaramayacağını söyleyen Freud değil midir?

Duygu kuramından dolayı, insanlara toplumsal duyguları öğrenmelerini söylemek, akıldışılığı hiç olmadığı kadar yapay kılar. Daha sorumlu duygu modellerinin, Batı kültürünün bireyciliğe kayışında kısa bir geri dalga olmaktan başka bir şey olmasını bile zorlaştırmıştır bu.

Bu durum şu soruyu uyandırıyor: Modern toplumda hangi duyguları beslemeliyiz? Kuşkusuz Batı'nın duygusal üslubunun gelişme tarzından kaygı duymamız için nedenler var. Fakat kafamızın "saçma" değerlerle dolmasını durdurmak için kitaplarla filmleri sansür mü etmeliyiz? Ya da Ifaluk gibi toplumsal olarak korkak mı olmalı? Veya hoş insanlar olmayı öğreneceğimiz workshop'lara mı gitmeliyiz? Kişisel isyan olasılığının akla bile gelmediği Ifalukların naif dünyasına geri dönmeyi düşünmek olanaksızdır. Bireycilik düşüncesi anılarımızı temizlemeden yok sayılamaz.

İkinci bir nokta da, bireyciliğin ille de kötü olmasının gerekmediğidir. Modern toplumun zenginliği, özgüven ve düşünce bağımsızlığı gibi "anti-sosyal" tavırlar üzerine inşa edilmiştir. Ancak bireycilik aşırılıklara kaçarsa sorun haline gelir. Ayrıca istesek bile geriye dönmek ve modern yaşama tamamen uygun bir duygu seti hazırlamak olanaksızdır. Dünya, bütün hastalıklarının tanısının konulup karşı dengeleyici bir duygular sistemi reçetesi yazmak için fazla karmaşık, fazla hızlı değişen bir dünya haline gelmiştir. Yaşama uygun duygular değişime tepki olarak organik biçimde ortaya çıkmak zorundadır.

Bunu bilince, atmamız gereken ilk adım, duygularımızı tekrar evrimsel süreçleriyle ilişkiye geçirmektir. Son birkaç yüzyıldır Batı kültürü yaşamına katkıda bulunmak yerine, bir mite uyması için duyguları icat etti. Çok az pratik anlamı olan duygulardan uzaklaştık. Bir kabile toplumunda gruba zararlı olduğu kanıtlanan tavırlar birkaç kuşak içinde ayıklanırdı -ya böyle olurdu, ya da kabile yok olurdu. Modern toplumda yaşayacaksa, duygusal tutumların yaşamın baskılarına yanıt verdiği bir dünyaya geri dönmek zorundadır.

Bu, insan duygularının gerçek doğasının genel olarak onaylanması gerektiği anlamına gelir. Şu an, duyguların doğuştan geldiğine ve insanlarda iyi ve önemli olan her şeyin akıldışı bir özden kaynaklandığına inanan bir kültürde yaşıyoruz. Bu yanlış inançtan dolayı akıldışı bireycilik gösterilerini sonuna kadar savunacağız. En büyük aşırılıklar, bireyin otantik tepkileri olduğu zemininde gerekçelendiriliyor. "İçten" gelen bir şey olduğunu iddia ederek ahlak görüşü ve toplumsal değer üzerine bütün tartışmaları es geçebiliyoruz.

Fakat, açık ki, insanların içlerinde buldukları şey, kültürün yerleştirdikleridir -ve yazık ki Batı'da bu bireycilik düşüncesi, "Yap yoksa ölürsün" düşüncesi haline gelmiştir. Modern toplumun geliştirmesi gereken duygu ve tavırlar üzerine bir tartışma başlatmak için, duygularımızın doğuştan geldiği ve değiştirilemez olduğu inancını yok etmemiz gerekir.

İnsanlar duygularını, ilahi iç doğalarının yansıması olarak değil de

toplumsal örgütlenmenin bir aracı olarak görmeye başlasalardı, ne tür duygusal bir üslup ortaya çıkardı? Modern kültürde bireyi saran bütün boş duyguların kökünü kazıyıp, insanlara soylu ve yardımsever düşüncelerle düşünmeyi öğretmemiz gerektiğini düşünebiliriz. Kuşkusuz bu, hiçbir zaman işe yaramaz. Modern dünya açık ve çok kültürlüdür. Toplumun akışında büyük bir değişim olana dek düşünceler serbestçe akmaya devam edecek ve insanlar her zaman alternatif duygusal üslupların var olduğunun farkında olacaktır.

İnsanların duyguları üzerine yapay sınırlar dayatmayı düşünmek yerine, belki gelecekte duygulara daha eğitimli ve özbilinçli bir yaklaşımda bulunmayı öğrenmeliyiz. İdeal bir dünyada insanlar ahlaki bir ekonomi içinde çalışırlar. Bu tavırlar bir anlamda bedeli ödendiği ya da ödetildiği sürece bireysel tavırlara kapılmakta serbesttirler. Ya insanlar kendi bireyciliklerini nereye götürdüğüne göre değerlendirecekler -bireyciliğin topluma yarar sağlayabileceğinin iki örneği olarak araştırmacının özgünlüğü ve girişimcinin özgüveni- ya da bireycilik bir insanın yaşama hakkını kazanmak zorunda olduğu bir lüks olarak görülecek. Bir kişi öfkeli ya da kendisine takıntılı olmayı, bir yaşam biçimi yerine bir hobi olarak görecek.

Böyle bir ahlaki ekonomi içinde çalışıyoruz büyük ölçüde. Biz hafta sonu isyancılarıyız. Toplumdaki "görevli" saatlerimizde işimizin ya da toplumsal konumumuzun gerektirdiği duyguları gösteriyoruz. Mağaza tezgâhtarları müşterilere gülümseyen, yardımcı yüzlerini gösteriyorlar. Memurlar birbirleriyle işbirliği içinde görüntüsü veriyorlar. İstisnalar vardır, fakat genel olarak toplumun talep ettiği kadar nazik, ilgili ve düşünceliyiz. Hafta sonları geldiğinde ise sakalımızı uzatır, saçlarımıza özen göstermeyiz. Denize, diskoya, tenis kortuna ve isyancı görüntümüzü gösterebileceğimiz bütün yerlere gideriz.

Fakat sorun şu ki, bireyselliğimizin kutsallığına inandığımız için part-time isyancı olmakla mutlu olamayız. Toplumsal olarak doğru bir maske arkasında gerçek benliğimizi saklamaya ne kadar çok zorlandığımızı hissedersek, toplumsal bir rolü isteyerek oynamamız o kadar güçleşir. Sıkıntı içinde maskemiz parçalanmaya başlar. Performansımızı korusak bile kendimizi mutsuz hissederiz. Kendimizi istediğimiz gibi gösterememiz bizi doyumsuz ve boş kılar.

Duyguların gerçek doğasını kavrayacaksak, bu hoşnutsuzluğun yok olması gerekir. Toplumsal duygularımız hâlâ bir maske olmaya devam edecektir -fakat varsaydığımız akıldışılık ya da bireycilik pozlarından daha farklı bir maske değil. Daha da önemlisi, oynadığımız toplumsal oyunların bir anlamı olduğunu göreceğiz. Toplumun bizi baskı altına aldığını,

bireyselliğimizi deli gömleğine hapsettiğini hissetmek yerine, toplumsal duygularımızın yaşama stratejisinin bir parçası olduğunu göreceğiz.

Duyguların gerçek doğasını kavramanın bir yararı da, toplumsal davranış yasalarındaki yararsız yanları temizlememize olanak sağlamasıdır. Tavırlara ilişkin bugünkü düşüncelerin birçoğu elli yüzyıl önce oluştu, bu yüzden bugünün dünyasında eski kalmış olabilirler. Fakat henüz toplumsal tavırlarımızı evrimsel yararlılıklarıyla değerlendirmediğimizden, geleneğe saygılı olma eğilimindeyiz. Vurguyu yenileme yerine, korumaya veriyoruz. Benimsediğimiz toplumsal tavırlar konusunda daha dolaysız ve yaratıcı olmak zorunda kalacağız. Davranışların yüzeyselliklerinden daha az etkilenecek ve yararlılıklarını daha az eleştireceğiz. Post-romantik bir dünyada duygular modern yaşamın hızla değişen koşullarını karşılamak için hemen gelişme özgürlüğüne sahip olacaklar.

Bu yeni açık yaklaşım bireyci olmayı daha iyi yapmamızda da bize yardımcı olabilir. Sevdiğimizi söyleriz, fakat bütün doğru gürültüleri çıkarsak da kendimizi, romantik şairlerin hissetmemiz gerektiğini söylediği ruhun şiddetli dönüşümü içinde hissedemeyiz. Ya da park yeri gibi bir konuda maço bir görüntü takınırız, fakat böyle bir şeyin saçma olduğunu gizliden gizliye hissederiz. Accidie'den rahatsız olan ortaçağ keşişleri gibi ters giden bir şey vardır, çünkü içimizde duyduklarımız gösterimize uymaz.

Duyguların oynadığımız roller olduğunu kavramak, tutkularımızın olması gerektiğini düşündürdüğü gibi olmadığı için duygusal olarak yetersiz olduğumuz düşüncesini de yok eder. Güçlü bir bedensel tepki gelişmiş bir duygunun bir parçasıdır. Cinsel zevk, keyif ve acı bir duyguya psikolojik gücünü verir. Fakat çok sık yapılan bir yanlış, psikolojik mutluluğun ilk önce gelmesini beklemektir. Birçok durumda bedensel tepki, duygunun karakteristiği olan belirli düşünceleri düşünmekle harekete geçirilir.

Tutkulu bir duygu hissetmenin gizi, kendimizi oynadığımız role canı gönülden vermektir. Bir duygu yalnızca bir eylem olabilir, fakat bütün yasakları kaldıran bir aktör gibi kendimizi tamamen verirsek, istediğimiz duygunun yoğunluğu da ardından gelir. Performansımızı ne kadar canlı kavrarsak, bedenimizin tepkisi de o kadar güçlü olur.

Duygularımızın gerçek doğasının farkında olmak rolümüzü sonuna kadar oynamamıza olanak tanımakla kalmaz, denetlememizi de sağlar. Bugün duygularımızın yürekten geldiği varsayıldığı için, aldığımız tavır bizi çelişki ve kırgınlığa sürükleyecek olsa da geri dönemeyiz. Otobüs koltuğunda bacaklarını açarak oturan genç biri geldiğinde yer vermeyi

düşünemez, bu yüzden yolculuğun geri kalan kısmını sessizce bacaklarını birleştirerek tamamlar. Ya da önemsiz bir kavgadan sonra ayrılabilir, çünkü her ikisi de haklı olduğunu hisseder ve kendisinin vazgeçen olarak görülmesini istemez. Bir kez bir tavır alınca geri dönmeyi ikiyüzlülük olarak görürüz.

Duygulara bilinçli bir yaklaşım bizi daha farklı bakmaya götürür. İnsanlarda değer verdiğimiz şey, dünyaya sundukları maskelerin sertliği ve tutarlılığı değil, duygularının esnekliği ve sağduyu olacaktır. İnceliğe değer vermeyi öğrenerek, kendi mitolojimizin akıldışı canavarlarına götüren döngüyü kırarız.

Bu post-romantik yaklaşım çekici -hatta pratik- gelmiyor mu? Birçok insan muhtemelen hayır diyecektir. İnsanda sevdiğimiz şey gizemimiz, sınırsız potansiyelimiz olduğunu düşünmemiz, yaratıda özel bir yerimiz olduğunu sanmamızdır. Akıldışılık miti, insan olmanın gururu okşayan bir resmini çizer ve yaşamlarımıza bir derinlik, bir dram kazandırır. Mit bize, içimizde volkanik enerjiler olduğunu söyler. Kim silik bir duygusal yaşam uğruna bundan vazgeçer ki?

Değişmiş bilinç durumları için de durum aynıdır. Aklımız en iyi, iç sesimizle uyanık bir beyin arasında dengeli, uyumlu bir etkileşim olduğu zaman işler. Fakat aklın en yüksek düzeye; rüya görürken, uyuşturucuyla, duygu açlığı çekilirken ya da şizofreni geçirirken çıktığına inanmayı yeğleriz. Açık bir akılla düşünmek çok sıkıcı görünür. Açık olanın ardında bir şeyin olduğuna inanmak isteriz.

Post-romantik yaklaşımın savunulmasında, duygu mekanizmasının farkında olmak, heyecanımızı, bir spor oyununun kurallarını bilmenin sporu daha az eğlenceli kılmasından daha azaltmaz. Gerçekten de, daha önce de belirttiğimiz gibi, tutkuları hissetmede var olan beceriler duygusal yaşamımızı daha da yoğun kılabilir. Artık kendimize yönelik kuşkular duymadığımız ve hangi düğmeye basacağımızı bildiğimiz için kendimizi oynayacağımız role atabiliriz.

Kendimize yönelik gurur okşayıcı imgenin yok olmasına gelince, bunu da ödenmesi gereken küçük bir bedel olarak görebiliriz. Egomuz zaten tehlikeli derecede aşırı canlıdır ve biraz havasının alınmasına dayanabilir. Akıldışılık miti olmadan da yaşayabiliriz. Soru şöyle olmalıdır: Bununla ne kadar süre yaşayabiliriz?

On Beşinci Bölüm
Yeni Bir Yaklaşım

Maddeden yapılmış bir şeyin düşünce, inanç ve isteklerden oluşan bir şey üretmesi nasıl mümkün olur? Aklın beyinden bağımsız olduğunu ya da beynin yalnızca mekanik bir alet olduğunu söylemek istemiyorum. Söylemek istediğim şey, aklın beyne bağımlı olmasının belki de kavranabilecek bir şey olmasıdır ve bunun çözülebilir bir sorun olduğundan, bilim adamlarının varlığına karşın tamamen mantıksal nedenlerle algılayabileceğimizin ötesinde bir giz olduğundan kuşku duyuyorum. Bu arada ve bu arada derken sonsuzu kastediyorum, insan olmak, ne demekse, hiç kurtulma şansı olmadan yaşamak zorunda olduğumuz bir şey...

Jonathan Miller
Madness, BBC2 TV

İnsan aklının evrendeki en büyük giz olduğunu düşünüyoruz -kuşkusuz evrenin kendisinin varlığı dışında. İnsan, olağanüstü akılsal güçleri olan o kadar inanılmaz bir yaratıktır ki, saat gibi işlememizi sağlayan şeyin ne olduğunu açıklamak için kavrayışımızı sınırlarına kadar genişleteceğimize inanıyoruz. Bilincin yanıtlarının başka her şeyin yanıtlarını bulduktan çok sonra keşfedileceği kesin gibi görünüyor. Bu inanışa, insan aklının öyküsünün görece olarak basit olması olasılığına hazır değiliz: Bu önemli olgulara şimdiden sahip olduğumuz ve tek gereksinim duyduğumuz şeyin doğru bir perspektif olduğu anlamına gelir.

Bu kitapta, aklı "mantıksal olarak kavranamaz" görmekte neden bu kadar hızlı davrandığımızı gösterdiğimi umut ediyorum. Çünkü kısmen bilimin Ortodoks indirgemeci yaklaşımı ikili bir indirgemeci, yani iki yanlı bir yaklaşım gerektiren bir olguyu anlamlı *kılamaz*. Fakat daha da

önemli bir neden, gizemli, akıldışı enerjilerin üstünde oturan akılcı varlıklar olarak, kendimiz hakkındaki görüşümüzden *hoşlanıyoruz.*

Aklın derinliklerine varılamayacağı -ya da en azından açıklamanın çok karmaşık olduğunu kanıtladığı- varsayımı, basit yanıtları reddetme eğiliminde olduğumuz anlamına gelir. Thomas Hobbes, aklın duygu, anı ve eğitilmiş düşünce alışkanlıklarının bir birikimi olacak görece basit bir akıl görüşü öne sürdü. Bunu aklın dikkatle incelenmesinde bir başlangıç noktası olarak kullanmak yerine, Hobbes'in modeli hemen unutuldu. Filozoflar bundan hoşlanmadılar ve onun dış dünyanın var olduğundan emin olup olmadığımız konusunu es geçtiğini söylediler -filozoflar her zamanki gibi duyguların güvenilirliğinden kuşku duymayı seçti! Dinbilimciler de Hobbes'un basit modeline fazla sempati duymadılar, bu modelin ruh ya da ilahi etkilere pek yer bırakmadığını söylediler. Romantikler de Hobbes'u görmezden gelerek, onun tutku, esin ve diğer akıldışı özelliklere önem vermediğini söylediler. Hobbes'in akılla ilgili herşeyi hemen açıklayamadığını söyleyip modeli geleneksel akıl modelleriyle ters düştüğü için, sağduyulu yaklaşımı da görmezden geldiler.

Aynı şey Max Müller ve Lev Vygotsky için de geçerliydi. Mitik boyutları olan akla değer verdiğimiz için akıl açıklamalarının da mitik bir boyutu olmasını bekleriz Bu yüzden bellek, akılcılık ve özbilincin öğrenilmiş düşünce alışkanlıkları olduğu görüşünü sindiremediğimiz gibi, duyguyla yaratıcılığın da öğrenildiğini kabul edemeyiz. Rüyalar, delilik, kahkaha ve değişmiş durumlar bu resme nasıl uyar? İnsan aklının yabanıl yanına uyum sağlamasını umduğumuz açıklamalar nelerdir?

NOTLAR

GİRİŞ

1. sayfa: *Bay Spock bunu çok iyi özetliyor:* Spock'un psikolojisi "Uzay Yolu" geliştikçe önemli oranda değişti. Başlangıçta duygusuz bir yabancı olarak algılanan Spock yarı insan, yarı Vulkanlı (annesi insandı) olarak insani duygular göstermeye başladı. "Uzay Yolu" dizisinin yeni bölümleri Spock'ın yabancı kimliğiyle birleşmiş insanlığı "kurtarma" çevresinde dönmeye başladı.

Vulkanlıların süper-akılcı olmasının açıklaması da değişti. Tutkusu olmayan kansız yaratıklar olmaktan, antik savaşlarda neredeyse kendilerini yok eden ve sonuçta artık bütün duyguları bastırmaya karar veren süper-duygusal insanlar ırkı haline geldiler. "Uzay Yolu"nun üç önemli insanının -Kaptan James Kirk, Spock ve geminin onbaşısı Doktor McCoy- Plato'nun üçlü modelinin üç yanını temsil etmesi de ilginçtir: Kirk soylu duyguları, Spock akılcılığı, McCoy da akıldışı istekleri temsil eder.

"Uzay Yolu"nun ikonografisinin çözümlemeleri için bkz. *Meaning in Star Trek,* Karin Blair (Chambersburg, Pennsylvania, Anima, 1977) ve *The World of Star Trek,* David Gerrold (New York, Bluejay, 1984).

BİR: AKILDIŞILIK MİTİ

5. sayfa: Profesör fark etmemişti: Paul Hirschorn'un *Approaches to Psychology*'de (ed. John Medcof ve John Roth-Milton Keynes, Open University, 1979) anlatılan bir öykü. Bu kitap aynı zamanda beş ana psikoloji okulunun varsayım ve yöntemleri üzerine de kusursuz bir bakış açısı verir.

6. sayfa: Yunanlılar fazla ilgilenmedi: Bkz. *Mathematics: The Loss of Certainty,* Morris Kline (New York, Oxford University Press, 1980).

7. sayfa: Plato temel bir model kurdu: Akıl konusunda felsefi düşün-

celerin yararlı bir özeti *Founders of Thought: Plato, Aristotle, Augustine,* R. M. Hare, Jonathan Barnes ve Henry Chadwick'de (Oxford, Oxford University Press, 1991) bulunabilir. Aynı zamanda bkz. *The Greeks and the Irrational,* E. R. Dodds (Berkeley, California, University of California Press, 1963); *The Classical Roots of Modern Psychiatry,* Bennett Simon (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1978); ve *The Discovery of the Mind in Greek Philosophy and Literature,* Bruno Snell, çeviri: T. G. Rosenmeyer (Oxford, Basil Blackwell, 1953).

11. sayfa: Platoncu model Batı kültürüne girdi: Bkz. *History of Western Philosophy,* Bertrand Russell (Londra, George Allen & Unwin, 1961) ve *Medieval Thought: The Western Intellectual Tradition from Antiquity to the 13th Century,* Michael Haren (Londra, McMillan, 1985).

12. sayfa: Simya gibi okullar: Bkz. *Alchemy: Science of the Cosmos, Science of the Soul,* Titus Burckhardt (Longmead, Dorset, Element, 1986) ve *Alchemy: Child of Greek Philosophy,* Arthur Hopkins (New York, Columbia University Press, 1934).

13. sayfa: Plotinus'un dediği gibi: *Plotinus: The Enneads,* çeviri: A. H. Armstrong (Londra, William Heinemann, 1966).

13. sayfa: Aydınlanma yeni bir yaklaşımda bulundu: Bkz. *The British Empiricists: Hobbes to Ayer,* Stephen Priest (Londra, Penguin, 1990). Aynı zamanda bkz. *Treatise on the Sensations,* Etienne Bonnot de Condillac, çeviri: G. Carr (Los Angeles, California, University of California, 1930) ve *An Essay Concerning Human Understanding,* John Locke, ed. Peter Nidditch (Oxford, Clarendon Press, 1975).

14. sayfa: Leibniz benzer savlar ileri sürdü: "New Essays On Human Understanding", Gottfried Leibniz, alıntı *Inner Speech and Thought*'dan, A. N. Sokolov (New York, Plenum Press, 1972).

15. sayfa: Sanayi çağı hareketlilik sağladı: Bkz. *The Day The Universe Changed,* James Burke (Londra, BBC Publications, 1985).

16. sayfa: İlk romantik tepki: Onaylayıcı - *The Noble Savage,* Maurice Cranston (Londra, Allen Lane, 1991)- biyografilerden eleştirel - *Intellectuals,* Paul Johnson (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1988)- biyografilere kadar bütün Rousseau biyografileri. Ayrıca bkz. *The Indispensable Rousseau,* John Hope Mason (Londra, Quartet, 1979).

17. sayfa: Rousseau'nun *La Nouvelle Héloïse*'inde: Bkz. *The Enlightenment,* Norman Hampson (Londra, Penguin, 1968).

17. sayfa: Romantik tepki hayli yol katetti: Romantik hareketin özetleri için bkz. *The Romantics,* ed. Stephen Prickett (Londra, Methuen, 1981); *The Mind of the European Romantics,* H. G. Schenk (Oxford, Ox-

ford University Press, 1979); ve *Romanticism in National Context,* ed. Roy Porter ve Mikulás Teich (Cambridge, Cambridge University Press, 1988).

19. sayfa: Şoku değerlendirmek güçtü: Ampirik yöntemin siyasal ve toplumsal düşünce üzerindeki etkisi için bkz. *The Enlightenment* (Hampson, Penguin).

20. sayfa: *Lamia* şiirinde: *Lamia* (II. Bölüm), John Keats (Oxford, Woodstock, 1990).

20. sayfa: Shelley iddia etti: *A Defence of Poetry,* Percy Bysshe Shelley, ed. A. S. Cook (Boston, Ginn, 1891).

20. sayfa: Kant'ın *Critique of Pure Reason: The Critique,* Immanuel Kant, çeviri: J. M. D. Meiklejohn (Londra, Dent, 1934).

21. sayfa: *The World as Will and Idea*'da: *The World as Will and Idea,* Arthur Schopenhauer, çeviri: R. Hackforth (Cambridge, Cambridge University Press, 1972).

21. sayfa: İnsanda *yaratıcı* ve *yaratan* birleşmiştir: *Beyond Good and Evil,* Friedrich Nietzsche, çeviri: R. J. Hollingdale (Londra, Penguin, 1973).

21. sayfa: Küçük insanlar efendi ve toprak sahibi oldu: *Thus Spake Zarathustra,* Friedrich Nietzsche, çeviri: R. J. Hollingdale (Londra, Penguin, 1961).

İKİ: FREUD'UN "DEVRİM"İ

25. sayfa: En ünlü savunucu Freud'du: Freud hakkında birçok biyografi vardır. Standart başvuru kitabı *The Life and Work of Sigmund Freud,* Ernest Jones'tur (Londra, Hogarth Press, 1. Cilt 1953, II. Cilt 1955, III. Cilt 1957). Daha fazla araştırma için bkz. *Freud, Biologist of the Mind: Beyond the Psychoanalytic Legend,* Frank Sulloway (New York, Basic Books, 1979) ve *Freud,* Anthony Storr (Oxford, Oxford University Press, 1989).

26. sayfa: Nişanlısına yazdığı gibi: *The Life and Work of Sigmund Freud* (I. Cilt) (Jones, Hogarth Press).

26. sayfa: "Über Coca"da: "Über Coca", Sigmund Freud, *Zentralblatt für die gesammte Therapie,* 2, s. 289 (1884), *Freud's Cocaine Papers*'ın çevirisinde, ed. Robert Byck (New York, Stonehill, 1974). Freud'un kullandığı abartılı dil hakkında bir fikir vermek gerekirse, uyuşturucu verildikten sonra "en göz kamaştırıcı heyecan" gösteren hayvanlardan söz etti ve kokainden bir doz yerine bir "teklif" olarak bahsetti. Resmi biyograficisi Ernest Jones bile bu dilin bilimsel bir metinde alışılmadık bir dil olduğu yorumunu yaptı.

26. sayfa: Freud kokaini düzenli olarak alıyordu: *The Life and Works of Sigmund Freud* (I. Cilt) (Jones, Hogarth Press).

27. sayfa: Artık Charcot'a inanıyorlardı: Bkz. *Hypnotism, Hysteria and Epilepsy: An Historical Synthesis,* E. M. Thornton (Londra, Heinemann, 1976) ve *Freud and Cocaine: The Freudian Fallacy,* aynı yazar (Londra, Blond & Briggs, 1983).

28. sayfa: İsterik bir çöküntü geçiren Pappenheim: Pappenheim'ın gerçek durumunun kanıtı için bkz. *The Life and Work of Josey Breuer,* Albrecht Hirschmuller (New York University Press, 1978) ve "The Story of 'Anna O': A critical review with new data", Henri Ellenberger, *History of Behavioural Sciences, 8,* p. 279 (1972).

28. sayfa: *Studies on Hysteria*'da: *Studies in Hysteria,* Josef Breuer ve Sigmund Freud, Standart Edition (II. Cilt) (Londra, Hogarth Press, 1955).

29. sayfa: Breuer yorum yaptı: Forel'e yazılan bir mektuptan (1907), *Freud*'dan alıntı, (Storr, Oxford University Press).

29. sayfa: Freud devrimci değildi: Bkz. *The Unconscious Before Freud,* Lancelot Law Whyte (Londra, Tavistock Publications, 1962) ve *Discovery of the Unconscious,* Henri Ellenberger (Londra, Allen Lane, 1970). Freud ve Plato arasındaki benzerlik için bkz. *The Classical Roots of Modern Psychiatry,* Bennett Simon (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1978) ve *The Psychoanalytic Movement: Or the Coming of Unreason,* Ernest Gellner (Londra, Paladin, 1985).

30. sayfa: *Naturphilosophie* hareketi: Bkz. *Discovery of the Unconscious* (Ellenberger, Allen Lane).

31. sayfa: Freud kokaine alışmıştı: *Freud and Cocaine: The Freudian Fallacy* (Thornton, Blond & Briggs). Kokainin Freud'un kuramları üzerindeki etkisi için bkz. *Freud, Cocaine and Sexual Chemistry: The Role of Cocaine in Freud's Conception of the Libido,* Peter Swales (New York, Haverford West, 1983).

33. sayfa: Önemli bir keşif: *Fact and Fantasy in Freudian Theory,* Paul Kline (Londra, Methuen, 1972).

34. sayfa: Hiç kuşku duymadan yazdığı gibi: *The Interpretation of Dreams,* Sigmund Freud, Standart Edition (IV. ve V. Ciltler) (Londra, Hogarth Press, 1953).

34. sayfa: Pencere kenarındaki kadının öyküsü: *The Origins of Psycho-Analysis, Letters to Wilhelm Fleiss, Drafts and Notes: 1887-1902,* ed. Marie Bonaparte, Anna Freud ve Ernst Kris (Londra, Basic Books, 1954).

34. sayfa: Ünlü kurt adam vakası: Bkz. *The Wolf-Man and Sigmund*

Freud, ed. Muriel Gardiner (Londra, Karnac, 1972) ve *The Wolf-Man: Sixty Years Later,* Karin Obholzer (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1982).

35. sayfa: Dipnotta belirtilen ikinci hasta: *The Psychopathology of Everyday Life,* Sigmund Freud, Standart Edition (VI. Cilt) (Londra, Hogarth Press, 1960).

36. sayfa: Modern bilişsel terapi: Bkz. *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders,* Aaron Beck (Londra, Penguin, 1989).

37. sayfa: Eysenck şu sonuca vardı: Freud'a karşı tezlerin kusursuz bir özeti için bkz. *Decline and Fall of the Freudian Empire,* Hans Eysenck (Londra, Penguin, 1985). Diğer görüşler için bkz. *Fact and Fantasy in Freudian Theory,* Paul Kline (Londra, Methuen, 1972) ve *The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique,* Adolf Grünbaum (Berkeley, University of California Press, 1984).

Psikanalizin başarısızlığını daha kişisel bir şekilde anlatan kitaplar arasında *Psychoanalysis and Beyond,* Charles Rycroft (Londra, Chatto & Windus/The Hogarth Press, 1985); *If Hopes Were Dupes,* Catherine York (Londra, Hutchinson, 1966); *Final Analysis: The Making and Unmaking of a Psychoanalyst,* Jeffrey Masson (Londra, Harper-Collins, 1991); ve *In the Freud Archives,* Janet Malcolm (Londra, Jonathan Cape, 1984) sayılabilir.

37. sayfa: Sert bir eleştirmeni bile kabul eder: *Freud and Cocaine: The Freudian Fallacy* (Thornton, Blond & Briggs).

38. sayfa: Psikanalizi açıklamak için: *The Psychoanalytic Movement: Or the Coming of Unreason* (Gellner, Paladin).

39. sayfa: Freud transferi açıkladı: *Introductory Lectures on Psychoanalysis,* Sigmund Freud, Standart Edition (XV ve XVI. Ciltler) (Londra, Hogarth Press, 1961).

40. sayfa: Freud'un düşünceleri uyumluydu: Freud'un düşüncelerine çeşitli kültürel tepkiler için bkz. *Shrinking History,* D. E. Stannard (Oxford, Oxford University Press, 1980); *Psychoanalytic Politics: Freud's French Revolution,* Sherry Turkle (New York, Basic Books, 1978); *Images of Freud: Cultural Responses to Psyhoanalysis,* Barry Richards (Londra, Dent, 1989); *The Aesthetics of Freud: A Study in Psychoanalysis and Art,* J. J. Spector (Toronto, McGraw-Hill, 1972); ve *The Unspoken Motive: A Guide to Psychoanalytic Literary Criticism,* Morton Kaplan ve Robert Kloss (New York, Free Press, 1973).

41. sayfa: En ünlüsü Jung'tı: Bkz. *On Jung,* Anthony Stevens (Londra, Penguin, 1991), *Jung: The Wisdom of the Dream,* Stephen Segaller ve

Merrill Berger (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1989), ve *Freud and Jung: Conflicts of Interpretation,* Robert Steele (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1982).

42. sayfa: Adler, Rank ve Reich: Bkz. *Freud and His Disciples,* Vincent Brome (Londra, Caliban, 1984) ve *The Secret Ring: Freud's Inner Circle and the Politics of Psychoanalysis,* Phyllis Grosskurth (Londra, Jonathan Cape, 1991).

43. sayfa: Marcus'un belirttiği gibi: *Freud and the Culture of Psychoanalysis,* Steven Marcus (Londra, Allen & Unwin, 1984).

44. sayfa: 1962'de araştırmalar: Amerikan Hümanist Psikoloji Derneği tüzük maddeleri (AAHP, 1962).

44. sayfa: Rogers'ın kuramlarında: *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy,* Carl Rogers (Londra, Constable, 1961).

44. sayfa: İnsanların organik güdüleri vardır: *Towards a Psychology of Being,* Abraham Maslow (Princeton, New Jersey, Van Nostrand, 1962). Ayrıca bkz. *The Farther Reaches of Human Nature* (Londra, Penguin, 1973).

45. sayfa: Yeniçağ hareketi: Bkz. *A Crush Course in the New Age Movement,* Elliot Miller (Eastbourne, Sussex, Monarch, 1989); *A Guide to the New Age,* Stuart Wilson (Newton Abbot, Devon, Wayseeker, 1989); ve *The Roots of Consciousness,* Jeffrey Mishlove (New York, Random House/The Bookworks, 1975).

45. sayfa: *Time* kapağı: *Time,* 7 Aralık 1987.

46. sayfa: Watson yazdı: Watson'ın yaklaşımının bir özeti için bkz. *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist,* John Watson (Philadelphia, Lippincott, 1924) ya da *J. B. Watson: The Founder of Behaviourism,* David Cohen (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1979). Ayrıca bkz. *From Darwin to Behaviourism,* Robert Boakes (Cambridge, Cambridge University Press, 1984).

ÜÇ: EKSİK PERSPEKTİF

48. sayfa: Arthur Koestler'in yazdığı gibi: *The Ghost in the Machine,* Arthur Koestler (Londra, Hutchinson, 1967).

48. sayfa: Akıl bölünmek zorundaydı: *The Ape That Spoke,* John McCrone (Londra, Macmillan, 1990).

50. sayfa: İnsanlığın akıl yolculuğunun öyküsü: İnsanın evrimi konusunda iyi özetler: *Lucy: The Beginnings of Humankind,* Donald Johanson ve Maitland Edey (Londra, Granada, 1981); *Origins,* Richard Leakey ve

Roger Lewin (New York, Dutton, 1977); *The Monkey Puzzle,* John Gribbin ve Jeremy Cherfas (Londra, Bodley Head, 1982); ve *Evolution of the Brain and Intelligence,* Harry Jerison (Londra, Academic Press, 1973).

52. sayfa: Hayvanlarda var olmayan: Hayvan aklına açık ve bütünsel bir yaklaşım *Animal Thought,* Stephen Walker (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1983)'te bulunabilir. Bu düşüncenin şiirsel bir ifadesi *Waterland,* Graham Swift (Londra, Heinemann, 1983)'de bulunabilir: "Yalnızca hayvanlar bütünüyle Şimdi ve Burada'da yaşar. Yalnızca doğa ne belleği ne tarihi bilir. Fakat insan -size bir tanım vermeme izin verin- öykü anlatan hayvandır. Nereye gitse arkasında kaotik bir uyanış değil, boş bir uzam değil, fakat öykülerin rahatlatıcı şamandıra ve işaretlerini bırakmak ister."

Daha tipik bir bilimsel yaklaşım ise *The Question of Animal Awareness: Evolutionary Continuity of Mental Experience,* Donald Griffin (Los Altos, California, William Kaufmann, 1981)'de bulunur. Bu kitap insan ve hayvan akıllarının sürekli bir eğim üzerinde yattığını iddia eder.

53. sayfa: Biyolojik değişimler: Bkz. *Uniquely Human: The Evolution of Speech, Thought and Selfless Behaviour,* Philip Lieberman (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1991); *The Biology and Evolution of Language,* Philip Lieberman (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1984); ve *Neurobiology of Social Communication in Primates: An Evolutionary Perspective,* Horst Steklis (New York, Academic Press, 1979).

54. sayfa: Konuşmanın en az yarısı: Benmerkezci konuşmanın rolü için bkz. *Are Young Children Egocentric?,* ed. Maureen Cox (Londra, Batsford, 1980); "Private Speech: An Analysis of its Social and Self-Regulating Functions", Paul Pierre Goudena (Thesis, Utrecht University, 1983); ve "Private Speech: Four Studies and a Review of Theories", L. Kohlberg, J. Yaeger ve E. Hjertholm, *Child Development,* 39, ss. 691-736 (1968).

56. sayfa: Resimlerin hızla seçilmesi: "How We Remember What We See", Ralph Halber, *Scientific American,* 206 (5), s. 104 (Mayıs, 1970).

59. sayfa: Anılar yeniden yapılanmalardır: *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology,* Frederick Bartlett (Cambridge, Cambridge University Press, 1932).

60. sayfa: Ünlü Nixon'ın yardımcısı vakası: "John Dean's Memory: A Case Study", Ulric Neisser, *Cognition,* 9, ss. 122 (1981).

60. sayfa: Polisin sorduğu sorular: *Eyewitness Testimony,* E. F. Loftus (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979).

61. sayfa: Araştırma stratejileri: Oluşumcu yaklaşım üzerine özetler

için bkz. *Memory in the Real World,* Gillian Cohen (Hove, Sussex, Lawrence Erlbaum, 1989); *Collective Rememberin,* ed. David Middleton ve Derek Edwards (Londra, Sage, 1990); *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts,* Ulric Neisser (San Francisco, Freeman, 1982); ve *Autobiographical Memory,* Martin Conway (Milton Keynes, Buckingham, Open University Press, 1990).

61. sayfa: Anaokulu çağındaki çocuklar: *Memory Development in Children,* ed. Heter A. Ornstein (Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 1978).

DÖRT: KAÇIRILAN FIRSATLAR

65. sayfa: Müller Kraliyet Akademisi'nde konuşma yaptı: *The Science of Thought,* Max Müller (Chicago, Open Court, 1888).

66. sayfa: *Theaetetus*'da: *Plato's Theaetetus and Sophist,* çeviri: Harold North Fowler (Londra, William Heinemann, 1921).

66. sayfa: Darwin şöyle yazıyordu: *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex,* Charles Darwin (Londra, Murray, 1874).

71. sayfa: Watson düşüncenin konuşmaktan başka bir şey olmadığını yazdı: "The Unverbalised in Human Behaviour", John Watson, *Psychological Review,* 31, ss. 273-280 (1924).

71. sayfa: İki yanlı model düşüncenin bir etkileşim olduğunu söyler: Düşüncenin dilden önce geldiği konusunda tartışmalar için bkz. *Language and Cognition,* Alexander Luria, ed. James Wertsch (Chichester, Sussex, John Wiley, 1982) ve *Inner Speech and Thought,* A. N. Sokolov (New York, Plenum Press, 1972).

Dilin düşünceyi yalnızca gizlediğine inananların tartışmaları *Language, Learning and Thought,* ed. John MacNamara (New York, Academic Press, 1977) ve *Thinking Without Language: Psychological Implications of Deafness,* Hans Furth (New York, Free Press, 1966) kitaplarında bulunabilir.

Konuşmanın rolüne ilişkin diğer perspektifler için bkz. *Evolution of Consciousness: The Role of Speech in the Origin of Human Nature,* Leslie Dewart (Toronto, University of Toronto Press, 1989); *Ancestral Voices: Language and the Evolution of Human Consciousness,* Curtis Smith (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1985); ve *Psychology of Language and Thought,* ed. Robert Rieber (New York, Plenum Press, 1980).

71. sayfa: Davranışçılar iç meditasyon kavramını kullandı: Bkz. "Reversal and Non-Reversal Shifts in Kindergarten Children", T. S. ve H. H.

Kendler, *Journal of Experimental Psychology,* 58, ss. 56-60 (1959) ve *Complex Human Behaviour,* A. W. ve C. K. Staats (New York, Holt Rinehart & Winston, 1963). Davranışçı yaklaşım hakkında genel bir fikir edinmek için bkz. *Cognitive Psychophysiology: Principles of Covert Behaviour,* ed. Frank McGuigan (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1978).

71. sayfa: Vygotsky yetenekli bir öğrenciydi: Vygotsky'nin kuramları, yaşamı ve araştırma programı için bkz. *Understanding Vygotsky: A Quest for Synthesis,* René van der Veer ve Jaan Valsiner (Oxford Blackwell, 1991). Ayrıca bkz. *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology, Alexander Romanovich Luria (1902-1977),* ed. Michael Cole ve Sheila Cole (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979).

Vygotsky'nin çalışmalarına farklı açılardan yaklaşan diğer kitaplar: *Vygotsky's Psychology: A Biography of Ideas,* Alex Kozulin (Hemel Hempstead, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf, 1990); *Vygotsky and the Social Formation of Mind,* James Wertsch (Cambridge, Massachusetts, Harvard Universitey Press, 1985); *Voices of the Mind:A Sociocultural Approach to Mediated Action,* James Wertch (Hemel Hempstead, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf, 1991); ve *Vygotsky's Sociohistorical Psychology and its Contempory Applications,* Carl Ratner (New York, Plenum Press, 1991).

Vygotsky'nin kendi kitaplarının çevirileri: *Thought and Language,* çeviri: Lev Vygotsky, ed. Alex Kozulin (Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1986) ve *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes,* ed. Michael Cole ve ark. (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1978).

72. sayfa: Piaget'ye göre bu yüksek sesle içedönük konuşma: Vygotsky Piaget'nin *The Language and Thought of the Child* (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1959) ve *Judgment and Reasoning in Children* (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1969) adlı kitaplarını eleştiriyordu.

Konuşma ile düşünce arasındaki ilişkiyi çocuk gelişimi bağlamında ele alan diğer kitaplar için bkz. *Thinking and Language,* Judith Greene (Londra, Methuen, 1975). Aynı zamanda bkz. *Children Thinking Through Language,* ed. Michael Beveridge (Londra, Edward Arnold, 1982); *Language and Learning,* James Britton (Londra, Pelican, 1972); *Cognitive Development,* John Flavell (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1977); *Culture and Development of Children's Action: A Cultural Historical Theory of Developmental Psychology,* Jaan Valsiner (Chichester, Sussex,

John Wiley, 1987); *Developing Thinking: Approaches to Children's Cognitive Development,* ed. Sara Meadojs (Londra, Methuen, 1983); ve *Social Cognition and the Acquisition of Self,* Michael Lewis ve Jeanne Brooks-Gunn (New York, Plenum Press, 1979).

İç sesle ilgili araştırmalar için bkz. *Cognitive Psychophysiology: Principles of Covert Behaviour* (McGuigan, Prentice Hall); *Thinking: Study of Covert Language Processes,* ed. Frank McGuigan (New York, Appleton, 1966); ve *The Development of Self-Regulation Through Private Speech,* ed. Gail Zivin (New York, John Wiley, 1979).

75. sayfa: Luria çocukların sıçramaları üzerine yazdı: *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology* (Cole, Harvad University Press).

75. sayfa: Luria gezilere çıktı: Bkz. *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations,* Alexander Luria (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1976) ve *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology* (Cole, Harvard University Press).

Batılı olmayan düşünce modelleri hakkında daha fazla örnek için bkz. *The Nature of Intelligence,* ed. Lauren Resnick (Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 1976).

79. sayfa: Piaget'ye tepkisi soruldu: *Comments on Vygotsky's Critical Remarks,* Jean Piaget (Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1962).

80. sayfa: *Understanding Vygotsky* gibi kitaplar: *Understanding Vygotsky,* René van der Veer ve Jaan Valsiner (Oxford, Blackwell, 1991).

81. sayfa: Sapir-Whorf hipotezi: *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf,* ed. J. B. Carroll (Cambridge, Massachusetts: MIT Press/New York: Wiley, 1956).

81. sayfa: Renk çizelgeleriyle psikologlar: *Cognitive Development and the Acquisition of Language,* ed. T. E. Moore (New York, Academic Press, 1973).

82. sayfa: Bilişsel psikoloji: Bu okulun kusursuz bir özeti için bkz. *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution,* Howard Gardner (New York, Basic Books, 1985).

83. sayfa: Neapolition filozof Vico: *The Englightenment,* Norman Hampson (Londra, Penguin, 1968). Vico'nun araştırmalarıyla ilgili sorun, sistematik olmaktan çok önerilerle dolu olması ve bu yüzden birçok yorumlara açık olmasıydı. Daha fazla bilgi için bkz. *Vico and Contemporary Thought,* ed. G. Tagliacozzo, M. Mooney ve D. P. Verene (Londra, Macmillan, 1980).

84. sayfa: Simgesel etkileşimcilik: Bkz. *Symbolic Interactionism: Pers-*

pective and Method, Herbert Blumer (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1969). Aynı zamanda bkz. *Childhood Socialization,* Norman Denzin (San Francisco, Jossey-Bass, 1977).

84. sayfa: Cooley'in yazdığı gibi: *Human Nature and the Social Order,* Charles Horton Cooley (New York, Charles Scribner, 1912).

85. sayfa: 1930'larda Mead şöyle yazdı: *Mind, Self and Society,* George Herbert Mead (Chicago, University of Chicago Press, 1934).

85. sayfa: Kell, Goffman ve Geertz'in başı çektiği: Bkz *The Presentation of Self in Everyday Life,* Erving Goffman (Londra, Penguin, 1959); *The Psychology of Personal Constructs,* George Kelly (New York, Norton, 1955); ve *The Interpretation of Cultures,* Clifford Geertz (New York, Basic Books, 1973).

86. sayfa: Conway, Middleton ve Edwards: *Autobiographical memory,* Martin Conway (Milton Keynes, Buckingham, Open University Press, 1990). *Collective Remembering,* ed. David Middleton ve Derek Edwards (Londra, Sage, 1990).

BEŞ: KURT ÇOCUKLAR

88. sayfa: Aveyron'lu vahşi çocuk: En ayrıntılı öykü *The Wild Boy of Aveyron,* Harlan Lane (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1976)'da bulunur. Ayrıca *The Forbidden Experiment: The Story of the Wild Boy of Aveyron,* Roger Shattuck (Londra, Secker & Warburg, 1980) ve *Wolf Children,* Lucien Malson, çeviri: E. Fawcett, P. Ayrton ve J. White (Londra, NLB, 1972) de iyidir. Bu kitaplar Victor'un yanı sıra vahşi çocuk öykülerine daha genel bir bakış açısıyla yaklaşır.

90. sayfa: Hangi dilin özgün olduğu bilmecesi: Bkz. *The Forbidden Experiment* (Shattuck, Secker & Warburg).

92. sayfa: Bonnaterre, Victor hakkında şöyle yazdı: *Notice Historique sur le Sauvage de l'Aveyron* (1800), çeviri: Harlan Lane, *The Wild Boy of Aveyron*'da (Lane, Harvard University Press).

93. sayfa: Doğalcı Virey yakındı: *Histoire Naturelle du Genre Humain,* Jean-Jacques Virey (1800), *The Forbidden Experiment*'ta (Shattuck, Secker & Warburg).

94. sayfa: Récamier Victor'u yanına oturttu: *Mémoires sur la Privée de Napoléon sa Famille, et sa Cour,* L. C. Wairy (1830), çeviri: Harlan Lane, *The Wild of Aveyron*'da (Lane, Harvard University Press).

96. sayfa: Otuz beş vaka kaydedildi: *Wolf Children and Feral Man,* Joseph Singh ve Robert Zingg (New York, Harper, 1942).

97. sayfa: Jonathan Swift'in belirttiği gibi: *The Forbidden Experiment* (Shattuck, Secker & Warburg).

97. sayfa: Kurt bölgesinde bulunan kızlar: Kamala ve Amala'nın orijinal öyküsü *Wolf Children and Feral Man* (Singh and Zingg, Harper) ve *Wolf Children and Human Child,* Arnold Gesell (New York, Harper, 1941)'de bulunur. *The Wolf Children,* Charles MacLean (Londra, Penguin, 1979) da iyi bir anlatıdır.

98. sayfa: Sleeman altı ya da yedi vakadan söz etti: "An Account of Wolves Nurturing Children in Their Dens", William Sleeman (1852), *Wolf Children and Feral Man*'de (Singh ve Zingg, Harper).

98. sayfa: Gesell'in belirttiği gibi: *Wolf Child and Human Child* (Gesell, Harper).

98. sayfa: Varsayımları sorgulamak yerine: Bkz. "On the Trail of the Wolf-Children", W. F. Ogburn ve N. K. Bose, *Genetic Psychology Momographs,* 60, ss. 117-93 (1959) ve *The Wolf Children* (MacLean, Penguin).

99. sayfa: Singh'in "hayaletleri" tanımladığı gibi: *The Wolf Children and Feral Man* (Singh ve Zingg, Harper).

101. sayfa: Bir Londra gazetesinin yazdığı gibi: *Westminster Gazette* (Londra, 23 ve 25 Ekim 1926).

102. sayfa: Gesell Kamala'nın gelişmesini özetledi: *Wolf Child and Human Child* (Gesell, Harper).

103. sayfa: Tipik bir görüş: "Wolf Child Histories from India", D. G. Mandelbaum, *Journal of Social Psychology,* Temmuz 1941.

103. sayfa: Lucknow'lu kurt çocuk Ramu: "Ramu: The Wolf-boy of Lucknow", *Illustrated London News,* (Londra: 27 Şubat 1954).

103. sayfa: Robert'ın öyküsü: "Jungle Boy", *The Mail on Sunday,* (Londra: 11 Şubat 1987).

104. sayfa: Itard Victor'un kadının yanına gittiğini anlattı: "Rapport Fait à s.e. le Ministre de l'Intérieur sur les Nouveaux Développemets et l'etat Actuel du Sauvage de l'Aveyron", Jean Itard, *The Wild Boy of Aveyron*'da G. ve M. Humphrey (New York, Appleton-Century Crofts, 1932).

ALTI: SAĞIR VE DİLSİZ

105. sayfa: Bu Victoria dönemi tanımıydı: *Deaf Mutism: A Clinical and Pathological Study,* James Kerr Love ve William Addison (Glasgow, James Maclehose, 1896).

105. sayfa: Ailelerin seçme hakkı olsaydı: Sağır çocuklara sahip olma-

nın (sonunda konuşmayı öğrenseler bile) nasıl bir şey olduğu konusunda etkileyici bir anlatımı *Children of Silence,* Kathy Robinson (Londra, Penguin, 1991).

105. sayfa: Nörolog Sacks: *Seeing Voices,* Oliver Sacks (Londra, Picador, 1991).

107. sayfa: Bir İspanyol soylusu yardım aradı: Bkz. *When the Mind Hears: A History of the Deaf,* Harlan Lane (New York, Random House, 1984).

107. sayfa: Dönemin yazıları iddia etti: Sir Kenelm Digby (1645), *The Wild Boy of Aveyron*'da, Harlan Lane (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1976).

108. sayfa: Helen'in hatırladığı gibi: *The Story of My Life,* Helen Keller (Londra, Hodder & Stoughton, 1966). Ayrıca bkz. *A Man Without Words,* Susan Schaller (New York, Summit, 1991).

108. sayfa: Yazar Johnson yazdı: *Journey to the Western Islands,* Samuel Johnson (Boston, Houghton Mifflin, 1965).

109. sayfa: Wright'ın yazdığı gibi: *Deafness,* David Wright (Londra, Faber & Faber, 1990).

110. sayfa: Epée'nin farklı bir yaklaşımı vardı: *When the Mind Hears: A History of the Deaf* (Lane, Random House).

111. sayfa: İşaret dili ikinci derecedeydi: J. C. Marshall (1986), *What the Hands Reveal about the Brain*'de, Howard Poizner, Edward Klima ve Ursula Bellugi (Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1987).

111. sayfa: Dilbilimciler keşfettiler: Bkz. *What the Hands Reveal about the Brain* (Poizner, Klima ve Bellugi, MIT Press) ve *Seeing Voices* (Sacks, Picador).

112. sayfa: Ev işareti başladı: *What the Hands Reveal about the Brain* (Poizner, Klima ve Bellugi, MIT Press).

112. sayfa: Çırılçıplak soyunmak moda olduğu zaman: *The Signs of Language,* Edward Klima ve Ursula Bellugi (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979).

113. sayfa: D'Estralla'nın yazdığı mektup: "Thought Before Language: A Deaf-Mute's Recollections", William James, *American Annals of the Deaf,* 38 (3), ss. 135-45 (1893).

114. sayfa: Sağır insanlar "yüksek sesle işaret yapmaya" eğilimliydi: *Seeing Voices* (Sacks, Picador).

114. sayfa: Dilbilim yanlışlarının kanıtı: Bkz. *The Deaf School Child,* Ruben Conrad (New York, Harper & Row, 1979); *Sign Language: The Study of Deaf People and Their Language,* Jim Kyle ve Betty Woll (Cam-

bridge, Cambridge University Press, 1985); "Remembering in Signs", Ursula Bellugi, Edward Klima ve Patricia Siple, *Cognition,* 3, ss. 93-125 (1975); *The Education of Deaf Children,* Stephen Quigley ve Robert Kretschmer (Londra, Edward Arnold, 1982); ve "Deaf Children's Phonetic, Visual ve Dactylic Coding in a Grapheme Recall Tasks", J. ve V. Locke, *Journal of Experimental Psychology,* 89, ss. 142-6 (1971).

116. sayfa: Uluslararası Kongre'de: *When the Mind Hears: A History of the Deaf* (Lane, Random House).

116. sayfa: Ağız yanlısı politikanın etkisi hemen görüldü: *The Education of Deaf Children* (Quigley ve Kretschmer, Edward Arnold).

116. sayfa: Lenneberg bir kritik dönem öne sürdü: Bkz. *Biological Foundations of Language,* Eric Lenneberg (New York, Wiley, 1967) ve "A Sensitive Period for the Acquisition of Non-Native Phonological Systems", S. Oyama, *Journal of Psychological Research,* 5, ss. 261-4 (1976).

117. sayfa: Beyin henüz myelinization'dan geçmedi: *Foundations of Language Development,* ed. Eric ve Elizabeth Lenneberg (New York, Academic Press, 1975) ve *Language Development and Neurological Theory,* ed. Sidney Segalowitz ve Frederic Gruber (New York, Academic Press, 1977).

117. sayfa: Kedi yavrularıyla deneyler: "Development of the Brain Depends on the Visual Environment", Colin Blakemore ve G. F. Cooper, *Nature,* 228, 477-8 (1970).

119. sayfa: Sağır anne babaları olan çocuklar hatırlayabiliyordu: Bkz. *They Grow in Silence,* ed. Eugene Mindel ve McCay Vernon (Boston, College Hill, 1987), *The Education of Deaf Children* (Quigley ve Kretschmer, Edward Arnold) ve "Early Manual Communication and Deaf Children's Achievements", M. Vernon ve S. Koh, *American Annals of the Deaf,* 115, ss. 569-574 (1970).

119. sayfa: Keller'ın öyküsü uyumluydu: Keller'ın etkisi konusunda bilgi için bkz. *Awakening to Life,* Alexander Meshcheryakov (Moskova, Progress, 1979).

119. sayfa: *Imprisoned Souls* gibi kitaplar: *Ames en Prison,* Louis Arnould (1948), *Awakening to Life*'da (Meshcheryakov, Progress).

120. sayfa: Özel bir dil yarattı: *Awakening to Life* (Meshcheryakov, Progress).

120. sayfa: Sullivan'ın günlüğü anlatır: *The Story of My Life* (Keller, Hodder & Stoughton).

121. sayfa: Rus yazar Gorky: *Awakening to Life* (Meshcheryakov, Progress).

121. sayfa: Helen bir masal yazdı: *The Story of My Life* (Keller, Hodder & Stoughton).

122. sayfa: "Sarsma" girişimleri: *Awakening to Life* (Meshcheryakov, Progress).

123. sayfa: Sovyet doktorlar kavradı: *Awakening to Life* (Meshcheryakov, Progress).

124. sayfa: Furth gibi psikologlar: Bu tutuma ilişkin bir tartışma için bkz. *Thinking Without Language: Psychological Implications of Deafness,* Hans Furth (New York, Free Press, 1966) ve *The Education of Deaf Children* (Quigley ve Kretschmer, Edward Arnold).

YEDİ: İÇ SES

125. sayfa: Çocuk önünde oturuyordu: *Language and Cognition,* Alexander Luria, ed. James Wertsch (Winston, New York, John Wiley, 1981).

126. sayfa: Psikologlar önem verdi: Daha ayrıntılı bir açıklama için bkz. *Inner Speech and Thought,* A. N. Sokolov (New York, Plenum Press, 1972) ve *Language and Cognition* (Luria, John Wiley).

126. sayfa: Dodge dudaklarını uyuşturdu: "Die Motorischen Wortvorstellungen", Raymond Dodge (1896), *Inner Speech and Thought*'da (Sokolov, Plenum Press).

127. sayfa: Bir ABD araştırmasında: *Psycholinguistics: A New Approach,* David McNeill (New York, Harper & Row, 1987).

127. sayfa: Sokolov araştırmacıların en aktifiydi: *Inner Speech and Thought* (Sokolov, Plenum Press).

128. sayfa: Victoria dönemi: "Hughlings-Jackson on Aphasia and Kindred Affections of Speech", John Hughlings-Jackson, *Brain,* 38, ss. 1-190 (1915).

130. sayfa: Beynin konuşmayı üretme yeteneği: Bkz. "Brain and Language", Antonio ve Hanna Damasio, *Scientific American,* 267 (3) ss. 63-71 (Eylül 1992); *Human Cognitive Neuropsychology* Andrew Ellis ve Andrew Young (Hove, Sussex, Lawrence Erlbaum, 1988); *An Introduction to Language,* Victoria Fromkin ve Robert Rodman (Orlando, Florida, Harcourt Brace Jovanovich, 1992); ve *The Evolution of Speech, Thought and Selfless Behaviour,* Philip Lieberman (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1991).

130. sayfa: Şempanzelere konuşmayı öğretmek: *Nim,* Herbert Terrace (New York, Knopf, 1979), *Apes, Men and Language,* Eugene Linden

(Londra, Pelican, 1976) ve *Ape Language: From Conditioned Response to Symbol,* E. S. Savage-Rumbaugh (New York, Columbia University Press, 1986).

131. sayfa: En uzun örnek: *Nim* (Terrace, Knopf).

132. sayfa: Hastalara bir filmi anlatmaları söylendi: "Traumatic Aphasia", Alexander Luria (1970), *Human Cognitive Neuropsychology*'de (Ellis ve Young, Lawrence Erlbaum).

133. sayfa: Karmaşık bir cümle verildiğinde: "Dissociation of Algorithmic and Heuristic Processes in Language Comprehension", A. Carramazza ve E. B. Zuriff (1976), *Human Cognitive Neuropsychology*'de (Ellis ve Young, Lawrence Erlbaum).

133. sayfa: Örneğin "bilik" demek: "Hesitation and the Production of Verbal Paraphasias and Neologisms in Jargon Aphasia", B. Butterworth (1979), *Human Cognitive Neuropsychology*'de (Ellis ve Young, Lawrence Erlbaum).

134. sayfa: Darbe kurbanları kullanabilir: Bkz. *Human Cognitive Neuropsychology* (Ellis ve Yougn, Lawrence Erlbaum).

134. sayfa: Hasta penguene "fikin" dedi: "Wernicke's Aphasia and Normal Language Processing", A. Ellis, D. Miller ve G. Sin 1983), *Human Cognitive Neuropsychology*'de (Ellis ve Young, Lawrence Erlbaum).

134. sayfa: Sesindeki duyguları okuyamıyordu: Bunun iyi bir örneği için bkz. *The Man Who Mistook His Wife for a Hat,* Oliver Sacks (Londra, Picador, 1986).

136. sayfa: Vygotsky *znachenie* öne sürdü: *Thought and Language,* Lev Vygotsky, ed. ve çeviren: Alex Kozulin (Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1986).

137. sayfa: Düşünme ve konuşma bir süreklilik üzerindedir: *Psycholinguistics: A New Approach* (McNeill, Harper & Row).

137. sayfa: Sürekli büyüyen grup: Bkz. *Crib Speech and Language Play,* Stan Kuczaj (New York, Springer, 1983); *The Development of Word Meaning: Progress in Cognitive Development Research,* ed. Stan Kuczaj ve Martyn Barrett (New York, Springer, 1986); ve *The Interpersonal World of the Infant,* Daniel Stern (New York, Basic Books, 1985).

137. sayfa: Kinestetik görüntünün önemi: *Psycholinguistics: A New Approach* (McNeill, Harper & Row).

138. sayfa: *Kesme* sözcüğünü söylediğimizde: "On Meaning and Understanding", Edmund Jacobson (1911) ve "Electrophysiology of Mental Activities", Edmund Jacobson (1932), *Inner Speech and Thought*'da (Sokolov, Plenum Press).

139. sayfa: Cole Vygotsky'nin görüşü kabul ediliyor: *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology, Alexander Romanovich Luria (1902-1977),* ed. Michael Cole ve Sheila Cole (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979).

140. sayfa: Frontal lob hastalarını tanımlarken: *Language and Cognition* (Luria, John Wiley). Aynı zamanda bkz. *The Making of Mind* (Cole ve Cole, Harvard University Press).

SEKİZ: DEĞİŞMİŞ DURUMLAR

144. sayfa: Mishlove geri dönüşü tanımlıyor: *The Roots of Consciousness,* Jeffrey Mishlove (New York, Random House/The Bookworks, 1975).

144. sayfa: Okyanus duygusu: Bkz. *The Psychology of Transcendenve,* Andrew Neher (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1980); *Religions, Values and Peak Experiences,* Abraham Maslow (Athens, Ohio, Ohio State University Press, 1964); ve *Ecstasy: A Study of Some Secular and Religious Experiences,* ed. Marghanita Laski (Londra, Cresset Press, 1961).

145. sayfa: Etkili Theosophical Derneği: *H. P. Blatvatsky and The Theosophical Movement: A Brief Historical Sketch,* Charles Ryan, ed. Grace Knoche (Pasadena, California, Theosophical University Press).

145. sayfa: Doğu akıl modeli: Bkz, *Space in Mind: East-West Psychology and Contemporary Buddhism,* ed. John Crook ve David Fontana (Shaftesbury, Dorset, Element Books, 1990); *The Stream of Consciousness: Scientific Investigations into the Flow of Human Experience,* ed. Kenneth Pope ve Jerome Singer (Chichester, Sussex, John Wiley, 1978); *A Crash Course in the New Age Movement,* Elliot Miller (Eastbourne, Sussex, Monarch, 1989); ve *Science and Comparative Philosophy,* David Shaner, Shigenori Nagatomo ve Yuasa Yasuo (Leiden, Netherlands, Brill, 1989).

146. sayfa: Yampolsky'den alıntı yaparsak: *The Platform Sutra of the Sixth Patriarch,* Philip Yampolsky (New York, Columbia University Press, 1967).

146. sayfa: Zen benliği kapalı bir devre olarak tanımlar: Bkz. *Essentials of Zen Buddhism,* Daisetz Suzuki, ed. B. Phillips (Londra, Rider, 1963) ve *Space in Mind: East-West Psychology and Contemporary Buddhism* (Crook ve Fontana, Element Books).

147. sayfa: Ram Dass yakınıyor: "Eastern and Western Models of Man", Ram Dass, *Consciousness: Brain, States of Awareness and Mysti-*

cism'de, ed. David Goleman ve Richard Davidson (New York, Harper & Row, 1979).

148. sayfa: Kişi ötesi psikoloji dördüncü dalgaydı: Bir tartışma için bkz. *Psychology Gone Awry: Four Psychological World Views,* Mark Cosgrove (Leicester, Inter-Varsity Press, 1982).

148. sayfa: Bilinç farklı düzeylerde var olur: Bkz. "Towards a Definition of Mind", Harold Kelman, *Theories of the Mind*'da, ed. Jordan Scher (New York, Free Press, 1962).

149. sayfa: Değişmiş durumların kanıtı: *Altered States of Consciousness: A Book of Readings,* ed. Charles Tart (Winston, New York, John Wiley, 1969).

150. sayfa: Çıplak bilinç: Bkz. *A History of the Mind,* Nicholas Humphrey (Londra, Chatto & Windus, 1992); *The Emperor's New mind,* Roger Penrose (Oxford, Oxford University Press, 1989); *The Self and Its Brain,* Karl Popper ve John Eccles (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1983); ve *Matter and Consciousness,* Paul Churchland (Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1984). Ayrıca birçok başka örnek verilebilir.

150. sayfa: Hobson'ın belirttiği gibi: *The Dreaming Brain,* J. Allan Hobson (Londra, Penguin, 1990).

150. sayfa: Bilinç parlar: Bkz. "A Modified Concept of Consciousness", Roger Sperry, *American Psychologist,* 23, ss. 723-33 (1969) ve *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution,* Howard Gardner (New York, Basic Books, 1985).

151. sayfa: Dans eden bilgi modeli olarak bilinç: Bkz. *The Amazing Brain,* Robert Ornstein ve Richard Thompson (Londra, Chatto & Windus, 1985). Ayrıca bkz. "The Visual Image in Mind and Brain", Semir Zeki, *Scientific American,* 267 (3), ss. 43-50 (Eylül 1992) ve *Bright Air, Brilliant Fire: On the Matter of the Mind,* Gerald Edelman (Londra, Allen Lane, 1992).

152. sayfa: Yalnızca üç ya da dört ekstra filtre: "Understanding Images in the Brain", Colin Blakemore, *Images and Understanding*'de, ed. Horace Barlow, Colin Blakemore ve Miranda Weston-Smith (Cambridge, Cambridge University Press, 1990).

152. sayfa: Sacks açıklamalarıyla ünlüydü: *The Man Who Mistook His Wife For a Hat,* Oliver Sacks (Londra, Picador, 1986).

155. sayfa: Bir pigmeyle karşılaşma: *The Forest People,* Colin Turnbull (Londra, Jonathan Cape, 1961).

156. sayfa: "İşte!" duygusu: Alman Gestalt hareketi bu terimi yaratmasına karşın "işte!" duygusu 1920'lerden beri psikologların çok az

önem verdikleri bir şeydir.

Gestalt görüşlerinin bir özeti için bk. *Productive Thinking,* Max Wertheimer, ed. Michael Wertheimer (Londra, Tavistock, 1961). Ayrıca bkz. "On the Sources of Pleasure", Jerome Kagan, *Consciousness: Brain, States of Awareness and Mysticism*'de (Goleman ve Davidson, Harper & Row); "Recognizing: The judgeent of a previous occurrence", George Mandler, *Psychological Review,* 27, ss. 252-71 (1980); ve *Attention Arousal and the Orientation Response,* Richard Lynn (Oxford, Pergamon, 1966).

158. sayfa: Değişmiş durumlar ortaya çıkar: Bkz. *Altered States of Consiousness: A Book of Readings* (Tart, John Wiley).

160. sayfa: Diazot monoksit kullanılan deneyler: William James'ın klasik görüşü için ("Consciousness under Nitrous Oxide", *Psychological Review,* 5,.s. 184, 1898) bkz. *Altered States of Consciousness: A Book of Readings,* (Tart, John Wiley). Ayrıca bkz. *Odd Perceptions,* Richard Gregory (Londra, Methuen, 1987). Haşhaşın etkisi altındaki kapan için bkz. *A Modern de Quincey,* Captain H. R. Robinson (Londra, George Harrap, 1942).

161. sayfa: Wesley bir kızı tanımladı: *John Wesley's Journal,* Nehemiah Curnock (Londra, Epworth Press, 1949).

163. Sayfa: Deikman bir Zen alıştırması verdi: "Experimental Meditation, Arthur Deikman, *Altered States of Consciousness: A Book of Readings* (Tart, John Wiley).

DOKUZ: RÜYA GÖRME

165. sayfa: Eski çağlardan beri: *Night Life: The Interpretation of Dreams,* Liam Hudson (Londra, Weidenfeld & Nicholson, 1985) ve *The Dream and Human Societies,* ed. Gustave von Grunebaum ve Roger Caillois (Berkeley, California, University of California Press, 1966).

165. sayfa: Akılcılık uyuduğu zaman: *The Republic,* Plato, çeviren: Paul Shorey (Londra, William Heinemann, 1930).

166. sayfa: Burdach gibi yazarlar: "Die Physiologie als Erfahrungswissenchaft", Karl Burdach (1838), *The Dreaming Brain*'de, J. Allan Hobson (Londra, Penguin, 1990).

166. sayfa: *The Interpretation of Dreams* ile birlikte: *The Interpretation of Dreams,* Sigmund Freud, Standart Edition (IV ve V. Ciltler) (Londra, Hogarth Press, 1953).

166. sayfa: Kehanet içeren rüyalar: Örneğin bkz. *The Power of Dreams,* Brian Inglis (Londra, Grafton Books, 1987).

167. sayfa: Coleridge'nin şiiri: "Prefatory Note to Kubla Khan", Samuel Coleridge (1816), *The Creative Process*'de, ed. Brewster Ghiselin (New York, Mentor, 1952).

167. sayfa: Howe'un dikiş makinesi: Bkz. *Sleep and Dreaming: Origins, Nature and Funtions,* David Ohen (Oxford, Pergamon, 1979).

168. sayfa: Yaşamımızın üçte birini uykuda geçiririz: REM rüyası ve uyku eğrisi için bkz. *Why We Sleep: The Functions of Sleep in Humans and Mammals,* James Horne (Oxford, Oxford University Press, 1988); *The Dreaming Brain* (Hobson, Penguin) ve *Some Must Watch While Others Must Sleep,* William Dement (Reading, Massachusetts, W. H. Freeman, 1974).

169. sayfa: Son uyku araştırmaları: *Why We Sleep: The Functions of Sleep in Humans and Mammals* (Horne, Oxford University Press).

170. sayfa: Rüya gören kedinin aklının içinde: "The States of Sleep", Michel Jouvet, *Scientific American,* 216 (2), ss. 62-72 (Şubat 1967).

170. sayfa: Crick'in kuramı: "The Function of Dream Sleep", Francis Crick ve Graeme Mitchison, *Nature,* 304, ss. 111-14 (1983).

171. sayfa: Bir stimülasyon biçimi olarak REM rüyaları: *Why We Sleep: The Functions of Sleep in Humans and Mammals* (Horne, Oxford University Press).

172. sayfa: Düşük dalga uykunun derinliklerinde bile: *Why We Sleep: The Functions of Sleep in Humans and Mammals* (Horne, Oxford University Press).

174. sayfa: Uykuda yürüyen baş uşağın öyküleri: *Dreaming,* Julia ve Derek Parker (Londra, Mitchell Beazley, 1985).

176. sayfa: Hypnagogik olarak bilinen bu görüntüler: Bkz. *Hypnagogia,* Andreas Mavromatis (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1987).

176. sayfa: Bu *eigenlicht:* Bkz. *Hypnagogia* (Mavromatis, Routledge & Kegan Paul, 1987).

178. sayfa: Halüsinasyona neden olan uyuşturucuları kullanan insanlar: Bkz. *Sensory Deception,* Peter Slade ve Richard Bentall (Londra, Croom Helm, 1988) ve "Hallucinations", Ronald Siegel, *Scientific American,* 237 (4), ss. 132-40 (Ekim, 1977).

178. sayfa: Deri noktacıklarını görmek mümkün: "An Introductory Study of Hypnagogic Phenomena", Frances Leaning (1925), *Hypnogagia*'da (Mavromatis, Routledge & Kegan Paul).

179. sayfa: Rüyaların hammaddesi olarak hypnagogia: Bu sık sık öne sürülen bir düşüncedir. Bkz. *Hypnagogia* (Mavromatis, Routledge & Kegan Paul).

179. sayfa: Beden dışı deneyler üzerine literatür: *Life after Life,* Raymond Moody Jr (Londra, Bantam, 1976) klasik bir anlatımdır. Ayrıca bkz. *Beyond the Body: An Investigation of Out of Body Experiences,* Susan Blackmore (Londra, Granada, 1983).

179. sayfa: Kültürün öngördüklerini görmek: *The Light Beyond: The Transforming Power of Near Death Experiences,* Raymond Moody Jr (Londra, Pan, 1989).

181. sayfa: Freud'un düşüncelerine yakın: *The Dreaming Brain* (Hobson, Penguin) Freud'un kuramlarını modern uyku araştırmaları ışığında değerlendirir.

185. sayfa: Bilinçli rüya görenler tezlerini kanıtlar: "Dreams That do What They're Told", Susan Blackmore, *New Sientist,* ss. 48-51, 6 Ocak 1990.

186. sayfa: Hearne bilinçliliği harekete geçirdi: *The Dream Machine: Lucid Dreams and How to Control Them,* Keith Hearne (Wellingborough, Northamptonshire, Aquarian, 1990). Ayrıca bkz. *Lucid Dreaming,* Stephen LaBerge (Los Angeles, Jeremy Tarcher, 1985) ve *Conscious Mind, Sleeping Brain: Perspectives on Lucid Dreaming,* ed. Jayne Gackenbach ve Stephen LaBerge (Londra, Plenum, 1988).

ON: YARATICILIK

188. sayfa: Mozart bir mektubunda yazdı: Bkz. *The Creative Process,* ed. Brewster Ghiselin (New York, Mentor, 1952). Ayrıca bkz. *The Psychology of Invention in the Mathematical Field,* Jacques Hadamard (Londra, Dover, 1954).

188. sayfa: Sözcü Nietzsche: Bkz. *The Creative Proess* (Ghiselin, Mentor).

189. sayfa: Poincaré on beş gün geçirdi: Bkz. *The Creative Process* (Ghiselin, Mentor).

189. sayfa: İsim listesi sonsuzdur: Bkz. *Before the Gates of Excellence: The Determinates of Creative Genius,* R. Ochse (Cambridge, Cambridge University Press, 1990); *The Unknown Guest: The Mystery of Intuition,* Brian Inglis (Londra, Chatto & Windus, 1987); ve *The Act of Creation,* Arthur Koestler (Londra, Penguin Arkana, 1989).

190. sayfa: Yunanlılar dehanın kutsal olduğuna inanıyordu: Bkz. *Genius and Eminence: The Social Psychology of Creativity and Exceptional Achievement,* ed. Robert Albert (Oxford, Pergamon Press, 1983) ve *The Mind and Madness in Ancient Greece: The Classical Roots of Modern Psychiatry,*

Bennett Simon (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1978).

190. sayfa: Plato'nun yorumu: "Ion"dan, Plato, *Before the Gates of Excellence: The Determinates of Creative Genius* (Ochse, Cambridge University Press)'de.

191. sayfa: Kusursuz bir yargı gücü daha önemliydi: Bkz. *The Mad Genius Controversy,* George Becker (Beverley Hills, California, Sage, 1978).

192. sayfa: Schlegels'in yazdığı gibi: *Degeneration*'da, Max Nordeau (Londra, William Heinemann, 1913).

192. sayfa: Porter Schumann'ı anlatır: *A Social History of Madness: Stories of the Insane,* Roy Porter (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1987).

193. sayfa: Akademik yazılar: *The Mad Genius Controversy* (Becker, Sage).

193. sayfa: Lombroso iddia etti: *The Man of Genius,* Cesare Lombroso (Londra, Walter Scott, 1891).

194. sayfa: Freud iddia etti: *Introductory Lectures on Psycho-Analysis,* Sigmund Freud, Standart Edition (XV. ve XVI. Ciltler) (Londra, Hogarth Press, 1961). Ayrıca bkz. *The Dynamics of Creation,* Anthony Storr (Londra, Secker & Warburg, 1972) ve *The Act of Creation* (Koestler, Penguin Arkana).

196. sayfa: "Şapka askısı" sorunu: Bkz. *Child Prodigies and Exceptional Early Achievers,* John Radford (Hemel Hempstead, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf, 1990).

197. sayfa: "Charlie'nin ölümü" bilmecesi: Bkz. *Creativity: Genius and Other Myths,* Robert Weisberg (New York, W. H. Freeman, 1986).

200. sayfa: Bilinçaltı algı konusunda çalışmalar: Bir özet için bkz. *Preconsious Processing,* Norman Dixon (Chichester, Sussex, John Wiley, 1981).

200. sayfa: Kekule'nin öyküsü: Bkz. *The Act of Creation* (Koestler, Penguin Arkana) ve *Creativity: Genius and Other Myths* (Weisberg, W. H. Freeman).

201. sayfa: Aslında Mozart'ın yazdığı şey: *The Creative Process* (Ghiselin, Mentor). Ayrıca bkz. "Spurious Mozart Letters", O. E. Deutsh, *Music Review,* 25, ss. 120-3 (1964).

202. sayfa: Gardner bir paralel çizer: *Art, Mind and Brain: A Cognitive Approach to Creativity,* Howard Gardner (New York, Basic Books, 1982).

204. sayfa: Beynin doğal zekâsı: Bkz. *Intelligence: The Battle for the Mind,* Hans Eysenck ve Leon Kamin (Londra: Mcmillan, 1981); *Pseudoscience and Mental Ability: The Origins and Fallacies of the IQ Controversy,*

Jeffrey Blum (New York, Monthly Review Press, 1978); ve *Metaphors of Mind: Conceptions of the Nature of Intelligence,* Robert Sternberg (Cambridge, Cambridge University Press, 1990).

205. sayfa: Çocukluklarından yoksun edilen dâhiler bile: Bkz. *The Origins of Exceptional Abilities,* Michael Howe (Oxford, Blackwell, 1990) ve *Child Prodigies and Exceptional Early Achievers* (Radford, Harvester Wheatsheaf).

205. sayfa: Nobel ödüllülerin araştırması: "The Nobel Scientist and the Origins of Scientific Achievement", Colin Berry, *British Journal of Sociology,* 32, ss. 381-91 (1981).

206. sayfa: Yirmi beş matematikçinin incelenmesi: *Early Experience and the Development of Competence: New Directions for Child Development,* ed. William Fowler (San Francisco, Jossey-Bass, 1986).

206. sayfa: Genellikli birinci olarak doğan oğlan dâhi: *The Makings of a Scientist,* Anne Roe (New York, Dodd Mead, 1953).

206. sayfa: Liderlerle başarısızlar arasındaki ayrım: Bir özet için bkz. *Exceptional Early Achievers* (Radford, Harvester Wheatsheaf).

206. sayfa: Akıldışı dehanın prototipi Mozart: Bkz. *Mozart,* Henry Raynor (Londra, Macmillan, 1978). Mozart *Amadeus* filminde Milos Forman tarafından bir "punk" olarak çizilmişti.

207. sayfa: "Zor olmalıdır, çünkü o bir konçertodur!": *Mozart*'ta (Raynor, Macmillan).

208. sayfa: Ünlü Sidis örneği: Büyüleyici bir biyografi için bkz. *The Prodigy: A Biography of William James Sidis, the World's Greatest Child Prodigy,* Amy Wallace (Londra, Macmillan, 1986).

ON BİR: DELİLİK

211. sayfa: Şizofrenler ve pembe plak: "Referent Communication Disturbances in Schizophrenia", Bertram Cohen, *Language and Cognition in Shizophrenia*'da, Steven Schwarts (Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 1978).

212. sayfa: Plato "yeteneklerden" söz etti: Yunanlıların delilik görüşleri için bkz. *The Classical Roots of Modern Psychiatry,* Bennett Simon (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1978).

212. sayfa: Locke şöyle yazdı: *An Essay Concerning Human Understanding,* John Locke, ed. Peter Nidditch (Oxford, Clarendon Press, 1975).

213. sayfa: Tyron'ın tanımladığı gibi: *Madness in Literature*'da, Lilian Feder (Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1980).

213. sayfa: Dickinson şöyle yazdı: "Much madness is divinest sense", Emily Dickinson (1862), *Faber Book of nadness*'da, ed. Roy Porter (Londra, Faber & Faber, 1991).

213. sayfa: Antipsikiyatri hareketinin lideri Laing: *The Politics of the Family,* Ronald Laing (Londra, Tavistock, 1971).

214. sayfa: Ya da Cooper'ın öne sürdüğü gibi: *The Language of Madness,* David Cooper (Londra, Allen Lane, 1978).

214. sayfa: Delilik bir isyan eylemi: Antipsikiyatri görüşü üzerine daha fazla bilgi için bkz. *Schizophrenia: A Scientific Delusion,* Mary Boyle (Londra, Routledge, 1990); *The Will to Thruth,* Michel Foucault, çeviri: Alan Sheridan (Londra, Tavistock Publications, 1980); *The Myth of Mental Illness,* Thomas Szasz (Londra, Secker & Warburg, 1962); ve *Psychiatry and Anti-Psychiatry,* David Cooper (Londra, Tavistok, 1967).

214. sayfa: Psikiyatristin hile çantası: Bkz. *Mind Forg'd Manacles: A History of Madness in England From the Restoration to the Regency* (Porter, Athlone Press) ve *Lobotomy: Resort to the Knife,* David Shutts (New York, Van Nostrand Reinhold, 1982).

215. sayfa: Şizofreni, aklın kanseri: Genel bir bakış açısı için bkz. *Schizophrenia Genesis: The Origins of Madness,* Irving Gottesman (New York, W. H. Freeman, 1991); *The Reality of Schizophrenia,* Gwen Howe (Londra, Faber & Faber, 1991); ve *The Crazy Ape,* David MacSweeney (Londra, Peter Owen, 1982).

215. sayfa: Akılsal çöküşünü açıklayan: *Welcome, Silence: My Triumph Over Shizophrenia,* Carol North (Londra, Simon & Shuster, 1988). North rejim bağlantılı alışılmadık bir şizofreni biçimi geçiriyordu. Böbrek diyaliz tedavisiyle iyileştirildi -ender durumlarda işe yarayan, fakat birkaç araştırmacının inandığı bir tedavi yöntemi. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. *The Reality of Schizophrenia* (Howe, Faber & Faber).

218. sayfa: Ağzı kuşlarla dolu: *Reality Lost and Regained: Autobiography of a Schizophrenic Girl,* Marguerite Sechehaye (New York, Grune & Stratton, 1951).

219. sayfa: Şizofren iç organları hisseder: Halüsinasyonların tanımı için bkz. *The Reality of Schizophrenia* (Howe, Faber & Faber) ve *Beyond All Reason,* Morag Coate (Londra, Constable, 1964).

220. sayfa: Yirmi bir yaşındaki öğrenci şöyle dedi: *Altered States of Consciousness: A Book of Readings,* ed. Charles T. Tart (New York, John Wiley, 1969).

221. sayfa: "David"e göre: *Schizophrenia Genesis: The Origins of Madness* (Gottesman, W. H. Freeman).

222. sayfa: Ünlü Matthews örneği: Bkz. *A Social History of Madness: Stories of the Insane,* Roy Porter (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1987).

222. sayfa: Beers, akılsal hijyen için kampanyacı: *A Mind That Found Itself: An Autobiography,* Clifford Beers (New York, Longsmans, Green, 1908).

224. sayfa: Laboratuvarda gösterilen dikkat sorunları: *Attention and Information Processing in Schizophrenia,* ed. Steven Mathysse, Bonnie Spring ve Jonathan Sugarman (Oxford, Pergamon Press, 1979). Ayrıca bkz. *Language and Cognition in Schizophrenia* (Schwartz, Lawrence Erlbaum) ve "Disorders of Attention and Pereption in Eary Schizophrenia", A. McGhie ve J. Chapman, *British Journal of Medical Psychology,* 34, ss.103-10 (1961).

224. sayfa: Bir düzine radyo istasyonu gibi: *The Reality of Schizophrenia* (Howe, Faber & Faber).

224. sayfa: Gelip geçen araba seslerinin takıldığı akıl: *The Reality of Schizophrenia* (Howe, Faber & Faber).

226. sayfa: Mikrofon saptayabilir: Bkz. "Auditory Hallucination and Sub-Vocal Speech: Objective Study in a Case of Schizophrenia", L. N. Gould (1948, 1949), *Inner Speech and Thought*'da, A. N. Sokolvo (New York, Plenum Press, 1972). Ayrıca bkz. *Sensory Deception,* Peter Slade ve Richard Bentall (Londra, Croom Helm, 1988); "The Effects of Varying Auditory Input on Schizophrenic Hallucinations", A. Margo, D. R. Hemsley ve P. D. Slade, *British Journal of Psychiatry,* 139, ss. 122-7 (1981); ve "Verbal Hallucinations and Language Production Processes in Schizophrenia", R. E. Hoffmann, *The Behavioural and Brain Sciences,* 9, ss. 503-48 (1986).

226. sayfa: Kanıtlar kimsayal altüstlüğü belirtir: Bkz. "Interactions Between Glutamatergic and Monoaminergic Systems Within the Basal Ganglia-Implications for Schizophrenia and Parkinson's Disease", M. ve A. Carlsson, *Trends in Neuroscience,* 13, (7), ss. 272-6 (1990); "Major Disorders of Mind and Brain", E. S. Gershon ve R. O. Rieder, *Scientific American,* 267, (3), ss. 89-95 (Eylül 1992); ve "The Biological Basis of Shizophrenia", Keith Oatley, *New Scientist,* ss. 52-4, 5 Eylül 1985.

228. sayfa: Güçlü kalıtsal bağ: *Schizophrenia* Genesis: *The Origins of Madness* (Gottesman, W. H. Freeman).

231. sayfa: Mania ruh durumu bozukluğudur: Bkz. *The Crazy Ape* (MacSweeney, Peter Owen) ve "Major Disorders of Mind and Brain" (Gershon ve Rieder, *Scientific American).*

232. sayfa: Tanımlayıcı karakteristik olarak mizah: Bkz. *The Act of Creation,* Arthur Koestler (Londra, Penguin Arkana, 1989).

232. sayfa: Kaptan Kirk'ün şakası: Uzay Yolu II dizisinde Kirk'ün Vulkanlı Teğmen Saavik ile konuşması (Paramount, 1982).

232. sayfa: Antropologlar iddia ederler: Bkz. *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications,* ed. Anthony Chapman ve Hugh Foot (Londra, John Wiley, 1976).

232. sayfa: Kahkahaya böyle bir değer verilir: Frank Moore Colby *Laughter and the Sense of Humour*'da, E. Bergler (New York, Grune & Stratton, 1956).

232. sayfa: Kuramlar üç gruba ayrılır: Bkz. *Taking Laughter Seriously,* John Morreall (New York, State University of New York Press, 1987). Ayrıca bkz. *The Act of Creation* (Koestler, Penguin Arkana); *Understanding Laughter: The Workings of Wit and Humour,* Charles Gruner (Chicago, Nelson Hall, 1978); ve *Laughing: A Psychology of Humour,* Norman Holland (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1982).

233. sayfa: Hobbes yerinde bir söz söyledi: *Taking Laughter Seriously*'de (Morreall, State University of New York Press).

233. sayfa: Zafer homurtusunda kahkahanın kökeni: Bkz. *Taking Laughter Seriously* (Morreall, State University of New York Press) ve *The Origins of Wit and Humour,* Albert Rapp (New York, Dutton, 1951).

233. sayfa: Turnbull Ik'larla aylar geçirdi: *The Mountain People,* Colin Turnbull (Londra, Jonathan Cape, 1973).

234. sayfa: Romalılar kahkahanın: *Taking Laughter Seriously* (Morreall, State University of New York Press).

234. sayfa: Kant'ın yazdığı gibi: *Critique of Judgement,* Immanuel Kant, çeviri: John Bernard (Londra, Macmillan, 1892).

235. sayfa: Freud ve rahatlama kuramı: *Jokes and Their Relation to the Unconscious,* Sigmund Freud, Standart Edition (VIII. Cilt) (Londra, Hogarth Press, 1960). Ayrıca bkz. *Laughing Matters: A Serious Look at Humour,* ed. John Durant ve Jonathan Miller (Harlow, Essex, Longman, 1988).

235. sayfa: Örneğin basit bilmece: *Children's Humour,* Martha Wolfenstein (Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1978).

235. sayfa: Rahatlama kuramı şaşırdı: Bkz. *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications* (Chapman ve Foot, John Wiley).

237. sayfa: Hayvansı kökenin mirası: Bkz. *Primate Ethology,* ed. Desmond Morris (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1967) ve *Humour and Laughter: An Antropological Approach,* Mahadev Apte (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1985).

239. sayfa: "İşte!" şok ve sürpriz yaratır: *Attention, Arousal and the Orientation Response,* Richard Lynn (Oxford, Pergamon, 1966).

240. sayfa: Çocuğun ilk gülümsemesi: *Laughter: An Antropological Approach* (Apte, Cornell University Press) ve "The Development of Laughter in the First Year of Life", L. A. Sroufe ve J. H. Wunsch, *Child Development,* 43, ss. 1326-44 (1972).

241. sayfa: "Ce" oyununun sınırları vardır: "Infants' Expectations in Play: The Joy of Peek-a-boo", G. Parrott ve H. Gleitman, *Development of Emotion Cognition Relations*'da, ed. Carroll Izard (Hove, Sussex, Lawrence Erlbaum, 1989).

241. sayfa: Çocuklar zevk alır: Bkz. *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications* (Chapman ve Foot, John Wiley).

242. sayfa: Psikologlar bilmeceyle test yaptı: *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications* (Chapman ve Foot, John Wiley).

244. sayfa: Somurtmuş bir yüz gibi ipuçları: *Primate Ehology* (Morris, Weidenfeld & Nicolson) ve *Manwathing: A Field to Human Behaviour,* Desmond Morris (Frogmore, Hertfordshire, Triad/Panther, 1978).

245. sayfa: Koestler mizaha lüks bir refleks adını verdi: *The Act of Creation* (Koestler, Penguin, Arkana).

246. sayfa: Dövüşten sonra şempanzeler birbirlerini tımarlarlar: *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes,* Frans de Waal (Londra, Jonathan Cape, 1982).

246. sayfa: Turnbull pigmeleri yazdı: *The Forest People,* Colin Turnbull (Londra, Jonathan Cape, 1961). Toplumsal bir mekanizma olarak mizahın kullanımı üzerine daha fazla bilgi için bkz. *On Humour: Its Nature and Its Place in Modern Society,* Michael Mulkay (Cambridge, Polity Press, 1988) ve *Humour in Society: Resistance and Control,* ed. Chris Powell ve George Patton (Londra, Macmillan, 1988).

247. sayfa: Eskimolar anlaşmazlıkları çözer: *Humo Ludens: A Study of the Play Element in Human Culture,* J. Huizinga (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1980).

247. sayfa: Elizabeth dönemi oyun yazarı: *Taking Laughter Seriously* (Morreall, State University of New York Press).

ON ÜÇ: DUYGULAR

250. sayfa: Suçlu doğulmaz, suç öğrenilir: Bkz. *The Social Construction of Emotions,* ed. Rom Harré (Oxford, Basil Blackwell, 1986). Ayrıca bkz. *The Passions: Myth and Nature of Human Emotion,* Robert Solomon (Notre Dame, Indiana, Notre Dame University Press, 1976); ve *Children's Understanding of Emotion,* Carolyn Saarni ve Paul Harris (Cambridge, Cambridge University Press).

251. sayfa: Aristotales ve Spinoza yorum yaptılar: *What is an Emotion: Classic Readings in Philosophical Psychology* (Calhoun ve Solomon, Oxford University Press).

252. sayfa: 1960'ların başında bir deney: "Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State", S. Schachter ve J. Singer, *Psychological Review,* 69 (5), ss. 379-99 (1962). Ayrıca bkz. "Adrenalin makes the hearth grow fonder", E. Walster ve E. Berscheid, *Psychology Today,* Haziran 1971.

253. sayfa: Japon *amae* duygusu: Bkz. "A Japanese Emotion: Amae", H. Morsbach ve W. J. Tyler, *The Social Construction of Emotions*'da, (Harré, Basic Blackwell).

254. sayfa: Bu şımartılmış çocukluğun bir sonucu olarak: *A Japanese Mirror: Heroes and Villains of Japanese Culture,* Ian Buruma (Londra, Jonathan Cape, 1984).

255. sayfa: Japonlar "mutlu" olmaktan söz eder: *A Japanese Mirror: Heroes and Villains of Japanese Culture* (Buruma, Jonathan Cape). Ayrıca bkz. *Romantic Love and Society: Its Place in the Modern World,* Jacqueline Sarsby (Londra, Penguin, 1983).

255. sayfa: *Qiquq* duygusu: *Never in Anger,* Jean Briggs (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1970).

255. sayfa: *Verguenza ajena* duygusu: *The Social Construction of Emotions* (Harré, Basil Blackwell).

255. sayfa: *Accidie* duygusu: *The Social Construction of Emotions* (Harré, Basil Blackwell).

257. sayfa: Ortak bir hareket, toplumsal oluşumculuk: Bkz., *The Social Construction of Mind: Studies in Ethnomethodology and Linguistic Philosophy,* Jeff Coulter (Londra, Macmillan, 1979); *Mind in Action,* Jeff Coulter (Cambridge, Polity, 1989); *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge,* Peter Berger ve Thomas Luckmann (Londra, Penguin, 1979); ve "The Social Constructionist Movement in Modern Psychology", K. J. Gergen, *American Psychologist,* 40, ss. 266-75 (1985).

257. sayfa: Kilit metin: *The Social Construction of Emotions* (Harré, Basil Blackwell).

258. sayfa: Lutz Ifalukların duygularını inceledi: *Unnatural Emotions: Everyday Sentiments on a Micronesian Atoll and Their Challenge to Western Theory,* Catherine Lutz (Chicago, University of Chicago Press, 1988). Ayrıca bkz. *The Social Construction of Emotions* (Harré, Basil Blackwell.

Diğer antropolojik araştırmalar için bkz. *Divine Passions: The Social Construction of Passions in India,* ed. Owen Lynch (Berkeley, California, University of California Press, 1990); *Landscapes of Emotion: Mapping Three Cultures of Emotion in Indonesia,* Karl Heider (Cambridge, Cambridge University Press, 1991); ve *Knowledge and Passion: Ilongot Notions of Self and Social Life,* Michelle Rosaldo (Cambridge, Cambridge University Press, 1980).

ON DÖRT: AKILDIŞILIK

264. sayfa: Baudelaire: Bkz. *Baudelaire: Prince of Clouds,* Alex de Jonge (New York, Paddington Press, 1976).

264. sayfa: "Şiirin bir sonu yoktur": *The Aesthetic Adventure*'da, William Gaunt (Londra, Cardinal/Sphere, 1988).

265. sayfa: Baudelaire giysileri gördü: "Le Peintre de la Vie Moderne, Charles Baudelaire (1863)", *Baudelaire: Prince of Clouds*'da (de Jonge, Paddington Press).

265. sayfa: Nerval istakozla yürüdü: *Baudelaire: Prince of Clouds* (de Jonge, Paddington Press).

265. sayfa: Baudelaire'in ardından: *Decadent Style,* John Reed (Athens, Ohio, Ohio Universiy Press, 1985) ve *The Aesthetic Adventure* (Gaunt, Cardinal/Sphere).

265. sayfa: Ünlü *Punch:* "Refinements of Modern Speech", George du Maurier, *Punch* (1879).

266. sayfa: Kitaplarda dalga geçilen estet: *The New Republic,* William Mallock (Londra, Michael Joseph, 1937). Ayrıca bkz. *The Aesthetic Adventure* (Gaunt, Cardinal/Sphere).

266. sayfa: Varoluşçuluk: Bkz. *An Introduction to Existentialism,* Robert Olson (New York, Dover, 1962) ve *Existantialism: An Introduction, Guide and Assesment,* John Macquarrie (Londra, Penguin, 1973).

267. sayfa: Durumcular: *The Most Radical Gesture: The Situationist International in a Postmodern Age,* Sadie Plant (Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1992); *Society of he Spectacle,* Guy Debord, çeviri: Malcolm Imrie (Londra, Verso, 1990); ve *The Revolution of Everyday Life,* Raoul Vaneigem, çeviri: Donald Nicholso -Smith (Seattle, Washington, Left Bank, 1983).

269. sayfa: Eastwood polisi oynadı: *Dirty Harry* (Warner Brothers, 1971). Bir analiz için bkz. *Clint Eastwood,* Gerald Cole ve Peter Williams (Londra, W. H. Allen, 1983).

270. sayfa: Bir Brando, Clift ya da Dean'in gözlerinde: Mitin iyi bir analizi için bkz. *Rebel Males: Clift, Brando ve Dean,* Graham McCann (Londra, Hamish Hamilton, 1991).

271. sayfa: Kadınlar daha karmaşıktır: Bkz. *The Man of Reason: "Male" and "Female" in Western Philosophy,* Genevieve Lloyd (Londra, Methuen, 1984).

273. sayfa: O'Brien'ın kahramanı: *Girls in Their Married Bliss,* Edna O'Brien (Londra, Jonathan Cape, 1964).

275. sayfa: Heavy Metal: "Another Quiet Night In...", Adrian Deevoy, *Q Magazine,* 29, ss. 9-11, Şubat 1989.

276. sayfa: Hayal kırıklığı: Bkz. *Wanting Everything,* Dorothy Rowe (Londra, Harper Collins, 1991).

279. sayfa: Hinckley sorgulandığı zaman: Bkz. *Common Fame: The Culture of Celebrity,* Richard Schickel (Londra, Pavilion, 1985).

279. sayfa: Bundy'yi inceleyen psikiyatrist: *Common Fame: The Culture of Celebrity* (Schickel, Pavilion).

279. sayfa: Schickel: *Common Fame: The Culture of Celebrity* (Shickel, Pavilion). Ayrıca bkz. *The Frenzy of Renown: Fame and its History,* Leo Braudy (Oxford, Oxford University Press, 1986); *Glitter: The Truth About Fame,* Celia Brayfield (Londra, Chatto and Windus, 1985); ve *The Pursuit of Attention: Power and Individualism in Everyday Life,* Charles Derber (Oxford, Oxford University Press, 1979).

ON BEŞ: YENİ BİR YAKLAŞIM

288. sayfa: "Nasıl mümkündür...": *Madness,* sunan: Jonathan Miller (Londra: BBC2 TV, 1991).

İçindekiler

Giriş 11
Birinci Bölüm: Akıldışılık Miti 14
İkinci Bölüm: Freud'un "Devrim"i 30
Üçüncü Bölüm: Eksik Perspektif 48
Dördüncü Bölüm: Kaçırılan Fırsatlar 61
Beşinci Bölüm: Kurt Çocuklar 79
Altıncı Bölüm: Sağır ve Dilsiz 93
Yedinci Bölüm: İç Ses 109
Sekizinci Bölüm: Değişken Durumlar 123
Dokuzuncu Bölüm: Rüya Görme 139
Onuncu Bölüm: Yaratıcılık 157
On Birinci Bölüm: Delilik 175
On İkinci Bölüm: Mizah 191
On Üçüncü Bölüm: Duygular 204
On Dördüncü Bölüm: Akıldışılık 216
On Beşinci Bölüm: Yeni Bir Yaklaşım 235
Notlar 237

